

იონა მეუნარგია

ქართველი
მწერლები

I

ი. მ.

საბლიტგამი

თონა მშენაკგია

პარტველი მწერლები

I

სოლომონ ცაიხვილის

ტრადიციით, წინასაციყვითა და შენიშენებით.

4579

საპ. ალკა ცენტრალური კომიტეტის
სამკვეთ და ასალგაბრდომის ლიცეამომერებლთმა

თბილისი — 1941

იონა მეუნარგია

წინასიტყვა

ალექსანდრე ჭავჭავაძე, გრიგოლ ორბელიანი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი ის სამი მეტნაკლებად მოკიაფე ვარსკვლავია, რომელნიც მე-19 საუკუნის ქართული პოეზიის რომანტიზმის ცისფერ განთიადს ამშვენებენ.

ხანა, რომლის წიაღშიც გაიშალა სამწერლო ასპარეზი პირველად ალ. ჭავჭავაძისა, ამ „საუკუნეთა შემაერთებელი“ პოეტისა და შემდეგ გრ. ორბელიანისა და ნ. ბარათაშვილისა, — აღსავსეა მრავალგვარი ტრაგიზმით, ეროვნული ტკივილებითა და სხვადასხვა წინააღმდეგობათა გამწვავებით საქართველოს სინამდვილეში. სამართლიანად უწოდებს წინამდებარე მონოგრაფიათა ავტორი ამ ხანას ძველი საქართველოს დამოუკიდებელი არსებობის მეხუთე მოქმედებას.

ეს მოქმედება ძველი საქართველოს პოლიტიკური მარცხით დამთავრდა. ბაგრატიონთა ტახტი სამუდამოდ დაემხო და საქართველო — როგორც ერთერთი განაპირა პროვინცია — ორთავიანი არწივის კლასზეში მოექცა.

მეტად ბასრი აღმოჩნდა ეს კლანჭები. „ერთმორწმუნე“ მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის აგორებულმა ტალღებმა გადმოლახა რა კავკასიონის ქედი, პირველად საქართველოს „ეამბორა“. ეს ამბორი რომ იუღისა იყო და „გეორგიევსკის ტრაქტატიც“ ფარატინა ქალღმერთი, უკვე აშკარა გახდა, მაგრამ გვიან-ღა იყო. საჭირო შეიქმნა სულ სხვაგვარი გზებისა და საშუალებათა ძიება.

ამ ძიებაში ჩაება საქართველოს იმდროინდელი მოწინავე თავად-აზნაურული ინტელიგენცია, რომელიც ვერ შეეგუა ჩინოვნიკური რუსეთის უხეშ მძვინვარებას. ძიება ხშირად ორგანიზებულ მოძრაობაში გადადიოდა და ამგვარად იქმნებოდა ჩვენთვის უკვე ცნობილი მთელი რიგი ამბოხებანი და შეთქმულებანი, რომელთა თუ მეთაური არა, აქტიური მონაწილენი მაინც იყვნენ ჩვენი გამოჩენილი პოეტებიც. ცხადია, ეს შეთქმულებანი მიზნად ისახავდა ძველი საქართველოს რესტავრაციას, ბაგრატიონთა ტახტის აღდგენას, თუმცა იყო რესპუბლიკური წყობის ჩანასახებიც.

წინამდებარე კრებულში მოქცეული პოეტების ცხოვრებისა და მოღვაწეობის დღეებიც ამ პერიოდს ემთხვევა. რამდენადაც მათი სამოქმედო ასპარეზი გაშლილია ამ წინააღმდეგობებითსავსე დიდ-

რეფორმებიანი ეპოქის ფონზე, ამდენად, ცხადია, გვერდაუვლელი ხდება ავტორისათვის, თუმცა ძუნწად, მაგრამ მაინც მოხაზვა ამ ფონისა.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე—შვილი „მეფე ერეკლეს მინისტრის, სანდო და თავიანი კაცის გარსევან ჭავჭავაძისა, რომლის რუსეთში ყოფნის დროს ყოველმხრივ სასომიხილილი მეფე გიორგი სიკვდილის სარეცელზე ეუბნებოდა ლაზარევს: თუ ჭავჭავაძე ჩამომისწრო, სიკვდილს არ ვინაღვლებო“—მამის პოლიტიკურ გზას როდი იზიარებდა. ის, 1804 წლის ამბოხების აქტიური მონაწილე და ამის გამო შენიშვნამიციემული, 1832 წლის დიდი შეთქმულების მთავარი ფიგურაც ხდება.

მართალია, ბიოგრაფი უარყოფს ამ შეთქმულებაში ა. ჭავჭავაძის მონაწილეობას, ან ყოველ შემთხვევაში ანელებს მას, მაგრამ უთუოდ იმდროინდელი საცენსურო პირობების გამო და მეფის რუსეთის წინაშე ალ. ჭავჭავაძის ავტორიტეტის აღსადგენად, თორემ შეთქმულების მასალებიდან უკვე გამორკვეულია, რომ ალ. ჭავჭავაძე არამც თუ შეთქმულების გარეშე იდგა, პირიქით, შეთქმულთა პროექტის მიხედვით, ის არჩეული იყო მომავალი მთავრობის, ე. წ. ზედასამმართველოს (სადაც პირველ პირად ალ. ბატონიშვილს გულისხმობდნენ) სამხედრო მინისტრად, ე. ი. მეორე კაცად, ხოლო მეფის შემდეგ პირველ კაცად მთელ საქართველოში (იხ. გ. გოზალიშვილი, „შეთქმულება“, გვ. 92). ამგვარად, მისი ბიოგრაფის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გოგჩის ტბის“ ავტორის მაღალმგრძობიარე და ღრმა შთაბეჭდილების სული ტყუილად არ ხედავდა საქართველოს სამეფოს სულთა-ბრძოლას, რომ სამშობლოს მწუხარებას არ დაეტოვებია მის ნორჩ გულში. სამუდამო კვალი“...

ეს „სამუდამო კვალი“ ალ. ჭავჭავაძემ თავის მაღალგანცდებიან პოეზიაში გამოხატა ისე, როგორც მისმა უმცროსმა სახელოვანმა თანამედროვეებმა—„სადღეგრძელოს“, „ბედი ქართლისა“ და „მერანის“ ავტორებმა.

გრ. ორბელიანის ხანგრძლივი მოღვაწეობა მრავალ ხვეულად არის დახლართული. ის, ახალგაზრდობიდანვე თვითმპყრობელური რუსეთის ექსპანსიის მოწინააღმდეგე და მოძულე, შემდგომ იმავე რუსეთის ტახტის ერთგული ხდება, მაგრამ ისე, რომ თავისი პოლიტიკური ნსოფლმხედველობისა და პოეზიის ძირითადი მოტივი—საქართველოს აღდგენა, მამულისა და ქართველი ხალხის სიყვარული—ამ თავის პრაქტიკულ მოღვაწეობას შეუთანხმა და შეუთავსა.

მისი პრაქტიკული მოღვაწეობა კი სამხედრო მოქმედებათა მთელი ისტორიაა, დაუსრულებელი ბრძოლები, გამარჯვებანი, სამხედ-

რო აღლუმები, ზეიმები და ჯილდოები, ქეიფი და დროსტარება, ყაბახი და დოლი, „ცხენთა გრიალი, შუბთა ტრიალი, ჯირითთ სრიალი“, მაგრამ ამ მომენტებს განუყრელად თან ახლავს პოეტური მგზნებარება და აზროვნებაც, —ოცნება წარსულზე „წინაპართ მოსახსენებლად, რომელთაც მამულისათვის“ სისხლი უღვრიათ. პოეტიც თავის თავს უყენებს მოვალეობად —გზა ცხოვრებისა განვლოს და აღბეჭდოსცა ნავალი.

ეს ნავალი მისი ვაჟკაცური პატრიოტიზმით გამსჭვალული პოეზიაა, და არა სამხედრო მოღვაწეობა, თუმცა აქაც წარჩინებული მხედარი იყო იგი. სამხედრო კარიერის უმაღლეს მწვერვალს მიღწეული, მთავარმართებელი და მთავარსარდალი კავკასიის ჯარებისა, თავის პოეზიას დემოკრატიული მოტივებითაც ამშვენებდა.

გრ. ორბელიანის პოეზიის ერთერთი შესანიშნავი ჩუქურთმა — „მუშა ბოქულაძე“ ჩვენი მესამოციანელების გავლენით არის დაწერილი. „მამათა“ ლიტერატურულ-პოლიტიკური მიმართულების მეთაურმა „შვილთა“ შემოტევის შემდეგ ბევრი რამ დათმო. ეს დათმობა, ცხადია, არ იყო უმსხვერპლო, მაგრამ გრ. ორბელიანმა, როგორც თავის დროის განათლებულმა და დიდბუნებოვანმა ადამიანმა, რომელსაც „ზურგს უმაგრებდა 60 წლის სწავლა და გამოცდილება“, პირველმა შენიშნა, რომ სიმართლე „შვილებისაკენ“ იყო, თუნდაც ქართული ენის რეფორმის საკითხებშიაც, რის გამო ის პირველი ეკვეთა ახალი ენის კანონმდებელს და „შვილთა“ მეთაურს ილია ჭავჭავაძეს.

„რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“ —გაიძახოდა გრ. ორბელიანი, მაგრამ სულ მალე იმავე ორბელიანის თვალწინ დამტკიცდა, „შვილებს“ ენა არ წაუხდენიათ. მიუხედავად იმისა, რომ გრ. ორბელიანის აქ მოქცეული ბიოგრაფია სრული არ არის (ამის შესახებ იხ. ამ წიგნის შენიშვნებში გვ. 213), მთელს მისს „მრავალხნოვან და მრავალმხროვან“ სიცოცხლის საფეხურებს საკმარისი დეტალებით გვაცნობს.

სულ სხვაა სიცოცხლეგანაწამები მგოსნის ნ. ბარათაშვილის ცხოვრების სურათები. ბედმა აქაც უმტყუნა მგოსანს. „ნ. ბარათაშვილის სამწერლო ბიოგრაფია ისეთივე მოკლეა, როგორც მისი ცხოვრება“, —ანბობს იონა მეუნარგია, და, მართლაც, ამ ქართველი მჩქეფარე ლირიკოსის ლირიული ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერაზე ზრუნვა ნამდვილად 80-ან წლებიდან —მგოსნის გარდაცვალების 40 წლის შემდეგ —დაიწყო. ამ დაგვიანებით ბევრი „საშვენი“ მარგალიტი დაკარგა მისმა ბიოგრაფიამ, და რაც გვაქვს, შესაძლებელია ისიც არა გვექონოდა, თუ არა კ. მამაცაშვილი და იონა მეუნარგია —ეს XIX საუკ. ქართული მწერლობის პლუტარქი, როგორც სამართლიანად უწოდა მას პროფ. სიმონ ჯანაშიამ.

რეფორმებიანი ეპოქის ფონზე, ამდენად, ცხადია, გვერდაუვლელი ხდება ავტორისათვის, თუმცა ძუნწად, მაგრამ მაინც მოხაზვა ამ ფონისა.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე—შვილი „მეფე ერეკლეს მინისტრის, სანდო და თავიანი კაცის გარსევან ჭავჭავაძისა, რომლის რუსეთში ყოფნის დროს ყოველმხრივ სასომიხილი მეფე გიორგი სიკვდილის სარეცელზე ეუბნებოდა ლაზარევს: თუ ჭავჭავაძე ჩამომისწრო, სიკვდილს არ ვინაღვლებო“—მამის პოლიტიკურ გზას როდი იზიარებდა. ის, 1804 წლის ამბოხების აქტიური მონაწილე და ამის გამო შენიშვნამიცემული, 1832 წლის დიდი შეთქმულების მთავარი ფიგურაც ხდება.

მართალია, ბიოგრაფი უარყოფს ამ შეთქმულებაში ა. ჭავჭავაძის მონაწილეობას, ან ყოველ შემთხვევაში ანელებს მას, მაგრამ უთუოდ იმდროინდელი საცენსურო პირობების გამო და მეფის რუსეთის წინაშე ალ. ჭავჭავაძის ავტორიტეტის აღსადგენად, თორემ შეთქმულების მასალებიდან უკვე გამორკვეულია, რომ ალ. ჭავჭავაძე არამც თუ შეთქმულების გარეშე იღვა, პირიქით, შეთქმულთა პროექტის მიხედვით, ის არჩეული იყო მომავალი მთავრობის, ე. წ. ზედა სამმართველოს (სადაც პირველ პირად ალ. ბატონიშვილს გულისხმობდნენ) სამხედრო მინისტრად, ე. ი. მეორე კაცად, ხოლო მეფის შემდეგ პირველ კაცად მთელ საქართველოში (იხ. გ. გოზალიშვილი, „შეთქმულება“, გვ. 92). ამგვარად, მისი ბიოგრაფის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გოგჩის ტბის“ ავტორის მაღალმგრძნობიარე და ღრმა შთაბეჭდილების სული ტყუილად არ ხედავდა საქართველოს სამეფოს სულთა-ბრძოლას, რომ სამშობლოს მწუხარებას არ დაეტოვებია მის ნორჩ გულში სამუდამო კვალი“...

ეს „სამუდამო კვალი“ ალ. ჭავჭავაძემ თავის მაღალგანცდებიან პოეზიაში გამოხატა ისე, როგორც მისმა უმცროსმა სახელოვანმა თანამედროვეებმა—„სადღეგრძელოს“, „ბედი ქართლისა“ და „მერანის“ ავტორებმა.

გრ. ორბელიანის ხანგრძლივი მოღვაწეობა მრავალ ხვეულად არის დახლართული. ის, ახალგაზრდობიდანვე თვითმპყრობელური რუსეთის ექსპანსიის მოწინააღმდეგე და მოძულე, შემდგომ იმავე რუსეთის ტახტის ერთგული ხდება, მაგრამ ისე, რომ თავისი პოლიტიკური მსოფლმხედველობისა და პოეზიის ძირითადი მოტივი—საქართველოს აღდგენა, მამულისა და ქართველი ხალხის სიყვარული—ამ თავის პრაქტიკულ მოღვაწეობას შეუთანხმა და შეუთავსა.

მისი პრაქტიკული მოღვაწეობა კი სამხედრო მოქმედებათა მთელი ისტორიაა, დაუსრულებელი ბრძოლები, გამარჯვებანი, სამხედ-

რო აღლუმები, ზეიმები და ჯილდოები, ქეიფი და დროსტარება, ყაბახი და დოლი, „ცხენთა გრიალი, შუბთა ტრიალი, ჯირითთ სრიალი“, მაგრამ ამ მომენტებს განუყრელად თან ახლავს პოეტური მგზნებარება და აზროვნებაც, —ოცნება წარსულზე „წინაპართ მოსახსენებლად, რომელთაც მამულისათვის“ სისხლი უღვრიათ. პოეტიც თავის თავს უყენებს მოვალეობად —გზა ცხოვრებისა განვლოს და აღბეჭდოსცა ნავალი.

ეს ნავალი მისი ვაჟკაცური პატრიოტიზმით გამსჭვალული პოეზიაა, და არა სამხედრო მოღვაწეობა, თუმცა აქაც წარჩინებული მხედარი იყო იგი. სამხედრო კარიერის უმაღლეს მწვერვალს მიღწეული, მთავარმართებელი და მთავარსარდალი კავკასიის ჯარებისა, თავის პოეზიას დემოკრატიული მოტივებითაც ამშვენებდა.

გრ. ორბელიანის პოეზიის ერთერთი შესანიშნავი ჩუქურთმა — „მუშა ბოქულაძე“ ჩვენი მესამოციანელების გავლენით არის დაწერილი. „მამათა“ ლიტერატურულ-პოლიტიკური მიმართულების მეთაურმა „შვილთა“ შემოტევის შემდეგ ბევრი რამ დათმო. ეს დათმობა, ცხადია, არ იყო უმსხვერპლო, მაგრამ გრ. ორბელიანმა, როგორც თავის დროის განათლებულმა და დიდბუნებოვანმა ადამიანმა, რომელსაც „ზურგს უმაგრებდა 60 წლის სწავლა და გამოცდილება“, პირველმა შენიშნა, რომ სიმართლე „შვილებისაკენ“ იყო, თუნდაც ქართული ენის რეფორმის საკითხებშიაც, რის გამო ის პირველი ეკვეთა ახალი ენის კანონმდებელს და „შვილთა“ მეთაურს ილია ჭავჭავაძეს.

„რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“ —გაიძახოდა გრ. ორბელიანი, მაგრამ სულ მალე იმავე ორბელიანის თვალწინ დამტკიცდა, „შვილებს“ ენა არ წაუხდენიათ. მიუხედავად იმისა, რომ გრ. ორბელიანის აქ მოქცეული ბიოგრაფია სრული არ არის (ამის შესახებ იხ. ამ წიგნის შენიშვნებში გვ. 213), მთელს მისს „მრავალხნოვან და მრავალმხროვან“ სიცოცხლის საფეხურებს საკმარისი დეტალებით გვაცნობს.

სულ სხვაა სიცოცხლეგანაწამები მგოსნის ნ. ბარათაშვილის ცხოვრების სურათები. ბედმა აქაც უმტყუნა მგოსანს. „ნ. ბარათაშვილის სამწერლო ბიოგრაფია ისეთივე მოკლეა, როგორც მისი ცხოვრება“, —ამბობს იონა მეუნარგია, და, მართლაც, ამ ქართველი მიჩქვარე ლირიკოსის ლირიული ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერაზე ზრუნვა ნამდვილად 80-ან წლებიდან —მგოსნის გარდაცვალების 40 წლის შემდეგ —დაიწყო. ამ დაგვიანებით ბევრი „საშენი“ მარგალიტი დაკარგა მისმა ბიოგრაფიამ, და რაც გვაქვს, შესაძლებელია ისიც არა გვქონოდა, თუ არა კ. მამაცაშვილი და იონა მეუნარგია —ეს XIX საუკ. ქართული მწერლობის პლუტარქი, როგორც სამართლიანად უწოდა მას პროფ. სიმონ ჯანაშიამ.

ი. მეუნარგიამ, XIX საუკ. საფრანგეთის კულტურას ზიარებულმა, ძალუმად იგრძნო მისი დროის ქართული ლიტერატურის ეს დიდი ნაკლი, რომ არც ერთი გამოჩენილი მწერალ-მოღვაწის „ცხოვრების აღწერა ვერ არ შედგენილა ჩვენში. სურათები, ლიტერატურული მოგონება, სილუეტი არც კი გაგონილა. თითქო იღბლად დაჰყოლია ჩვენს ლიტერატურას, რუსთველიდან დაწყებული, შესანიშნავი მწერლებისა და ადამიანთა ვინაობის უცოდინარობა“ — აღნიშნავს თვითონ მეუნარგია და კიდევ დასძენს: „ეს ნაკლულევანება ქართული მწერლობისა უნდა გასწორდეს, იმ პირებზე მაინც, რომელთაც ამ საუკუნეში გადმოუბიჯებიათ ფეხი, ან ამ საუკუნესთან ერთად დაბადებულან და 80 წლის საღმობა თავიანთი მაგარი ზურგით უტარებიათ, ან კიდევ ამ საუკუნეში დაბადებულან, ამავე საუკუნეში უცხოვრიათ და უმოღვაწიან და უდროოდ დაჰკარგვიან ჩვენს ქვეყანას“.

ეს სიტყვები ზედგამოჭრილია ამ წიგნში მოქცეულ მგოსნებზე. როცა ავტორი ამ სტრიქონებს წერდა (იხ. აღ. ჭავჭავაძე, გვ. 17), მას, უთუოდ, მხედველობაში ჰქონია დაეწერა ბიოგრაფია როგორც აღ. ჭავჭავაძისა, აგრეთვე გრ. ორბელიანისა და ბარათაშვილისა. მან ეს ნაკისრი ვალდებულება შეასრულა, და თუ როგორ, — ამაზე სიტყვა მკითხველისა იყოს, მაგრამ იმ პირობით, რომ გათვალისწინებულ იქნეს ის დრო, გარემოება და საშუალებანი, როცა ავტორი მოღვაწეობდა, როცა მას საამისო მასალის შეკრება და მისი სტრიქონებად და წიგნად დამუშავება უხდებოდა, რაც შეიძლება საკუთარი გააზრების მიხედვით. და თუ რამდენად მცდარია ან სწორი ამ გააზრებით ჩამოქნილი დებულება, ან რომელიმე კონკრეტული აზრი, — ეს შედეგია ავტორის იდეოლოგიისა, რომელსაც შეიძლება თანამედროვე მკითხველის აზრი და განწყობა ყველგან ვერ შეეწყოს და შეეთვისოს, მაგრამ რაკი ვიცით, რომ „მწერალი დროის შვილია“, ამ მწერლის მემატთანეც ხომ დროს ვერ გაექცეოდა.

საკითხისადმი ასეთი მიდგომის შემდეგ მკითხველის ანალიზი უეჭველად სწორი და მისაღები იქნება, ხოლო ამ წიგნში თავმოყრილი მასალა — ჩვენი ლიტერატურის ერთერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, და ორიოდ სიტყვით თვით მეუნარგიას ცხოვრების ზოგიერთი შტრიხის გაცნობაც არ იქნება ურიგო და უსარგებლო.

* *

ქართული ლიტერატურის ისტორიას არ ახსოვს სხვა მოღვაწე, რომელსაც თავისი საქმიანობის ძირითად მიზნად ჩვენი დიდი მწერლებისა და შესანიშნავ ადამიანთა ცხოვრების ისტორიის შედგენა, ან, როგორც თვითონ ი. მეუნარგია ამბობს, „ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერა“ გაეხადოს.

ეს საქმე ჩვენში ი. მეუნარგიამ იკისრა. ის თავის თავს „ქართული ლიტერატურის მეწვრილმანეს“ და „ფაქტების მომქუჩავებელს“ ეძახდა. ეს თავმდაბლობა და მოკრძალება მას სამარემდე მიჰყვა. 80-ანი წლებიდან დაწყებული, ის ფანქარმომარჯვებული დასდევდა ყველა დიდ მოღვაწესა და მწერალს, რადგან „არქივების გადახედვას და მით შეცდომების გასწორებას ყოველთვის მოესწრება კაცი, ხოლო ზებირად გადმოცემული ისტორია კი გაიფანტება დროთა ბრუნვაში“. ამ „წვრილმანებით“ ის დიდ საქმეს აკეთებდა.

გრ. ორბელიანის ბიოგრაფიის მე-18 თავში მეუნარგია წერს: „ჩვენში კრიტიკა და ბიოგრაფია, რალაცგვარი სალიტერატურო ზრდილობის ბრძანებით, შინაური ცხოვრების აღწერაში ერთობ ხელმოჭერილია. ჩემს ოთახში ვის რა ეკითხება რა ხდებაო“ — აი საფუძველი ამგვარი დარბაისლური საქციელისა... ჩვენ უნდა ვულა-ლატოთ ამ ზნეს, საყვარელი კაცისა ყველაფერი უნდა ვიცოდეთ“... და, მართლაც, ი. მეუნარგია შეიჭრა თავის თანამედროვე მწერალთა შინაურ ცხოვრებაში, როგორც თვითონ აღნიშნავს, ის იყო „და-ახლოებული თითქმის ყველა გამოჩენილ ქართველ მწერალ-მოღვაწეებთან“ (რასაც მის არქივში დაცული მასალები მოწმობს), მათგან უშუალოდ კრეფდა საინტერესო მასალას თავის „სამახსოვრო წიგნაკებისათვის“, საიდანაც შემდგომ შეიქმნა იშვიათი მხატვრული სტილით, გემოვნებითა და კულტურულად შესრულებული „ცხოვრების აღწერები“ ალ. ჭავჭავაძისა, გრ. ორბელიანისა, ნ. ბარათაშვილისა, გიორგი და დავით ერისთავებისა, მამია გურიელისა, გ. ჭალადიდელისა, კოლხიდელისა (ჯერ გამოუქვეყნებელი), დავ. დადიანისა (სამეგრელოს უკანასკნელი მთავარი), ნიკ. დადიანისა (სამეგრელოს „სჯულმდებლის“), მოგონებანი ილიასა და აკაკიზე და სხვ.. ქართველმა მკითხველმა ამ შრომათა ღირებულება კარგად იცის და ამიტომ მათს დახასიათებაზე არ შევჩერდებით.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ეს თვალსაჩინო საზოგადო მოღვაწე, ლიტერატურის ნიჭიერი მკვლევარი, მემატიანე და ქართულ ხალხურ მახვილსიტყვაობათა დაუღალავი შემკრები იონა მიხეილის-ძე მეუნარგია, დაიბადა 1852 წლის 18 (30) დეკემბერს სოფ. ცაიშში (ზუგდიდის რ.), იმ დროისათვის საკმაოდ კულტურულ ოჯახში. პირველდაწყებითი სწავლა მიიღო ჯერ მარტვილის (ახლა გეგეჩკორის) სკოლაში, რომელიც ერთადერთი იყო მაშინდელს სამეგრელოში, და ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში, რომლის კურსის დასრულების შემდეგ შევიდა თბილისის სას. სემინარიაში. 1874 წ. გარიცხულ იქნა სემინარიის უკანასკნელი კურსიდან, როგორც პოლიტიკურად არაკეთილსაიმედო და აქტიური მო-

ნაწილზე სემინარიელთა იმ ჯგუფისა, რომელმაც შეურაცხყო კავკასიის მთავარმართებელი დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის-ძე (რის შესახებ მის არქივში დაცულია მთელი რიგი მასალები „სემინარიელის დღიურების“ სახით, საიდანაც ნაწილი ჩვენს მიერ გამოქვეყნებულ იქნა ჟურნალში „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1936 წ. № 5-ში):

იმავე წელს ი. მეუნარგია სწავლის გასაგრძელებლად შვეიცარიაში გაემგზავრა, სადაც იმ დროს ბევრი ქართველი ახალგაზრდა (წ. ნიკოლაძე, ალ. სარაჯიშვილი, ალ. ჭყონია და სხვ.) ეგულებოდა. ორი წლის განმავლობაში სწავლობდა ჟენევის აკადემიაში, ხოლო 1876 წ. გადავიდა პარიზში, სადაც კიდევ ორი წელი დაჰყო. იქ მყოფ ქართველ მოღვაწეთა მეოხებით ის გაიცნო ფრანგ მწერლებს და მათ შორის საფრანგეთის უდიდეს მგოსანს ვიქტორ ჰიუგოს.

ჰიუგოსთან შეხვედრამ ახალგაზრდა ქართველ ლიტერატორზე წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა და შედგომაში მოქმედებისათვის მას ერთგვარი გეზიცი მისცა. იგი გაეცნო პარიზის ბიბლიოთეკებში საქართველოს შეახებ თავმოყრილ ფრანგულ ლიტერატურასა და ქართულ ხელნაწერებს, პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში გადმოწერა ნანუჩა ციციშვილისეული „ვეფხისტყაოსნის“ დამატებანი (396 სტროფი) და 1878 წლის მიწურულში დაბრუნდა საქართველოში.

ეს ის დრო იყო, როცა სერგეი მესხის გაზეთ „დროებასა“ დაილია ჭავჭავაძის ჟურნ. „ივერიას“ ქართული მწერლობის მაჯისცემა საკმაოდ მოელონიერებინა. „მამათა“ და „შვილთა“ ლიტერატურული ბრძოლებიც თითქმის დამთავრებულიყო „შვილთა“ სასარგებლოდ და მხცოვანი პოეტი გრ. ორბელიანი ქართული მწერლობის საერთო შეფი იყო.

ი. მეუნარგიამაც პირდაპირ „დროებასა“ და „ივერიას“ მიაშურა და გახდა მათი მუდმივი თანამშრომელი და თანარედაქტორიც („დროებისა“). იმ ხანებშივე არჩეულ იქნა ახალდაარსებული „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობის მდივნად. ამ დღიდან ი. მეუნარგია ენერგიულად მოღვაწეობს საზოგადო და სამწერლო ასპარეზზე. მისი ინიციატივით დაიწყო ძველი ქართული ხელნაწერი წიგნების შეგროვება. ამ საქმეში პრაქტიკულ დახმარებას უწევდნენ ზაქარია ჭიჭინაძე და გრ. ჩარკვიანი. მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ პერიოდიდან ი. მეუნარგიას მოღვაწეობა რუსთველის გენიალური ქმნილების „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხებზე (1880—1888).

1880 წ. „დროების“ № 241-ში რაფ. ერისთავის, ი. გოგებაშვილისა და იოხა მეუნარგიას ხელმოწერით გამოქვეყნდა მოწოდება „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის გადასინჯვისა და დადგენის შესახებ. მეუნარგიასავე ინიციატივით იმავე წელს შედგა პოემის ტექსტის დამდგენი რედაქცია გრ. ორბელიანის თავმჯდომარეობით, რომლის ავტორიტეტისა და წ. კ. საზ-ბის მდივნის თანამდებობის გამოყენებით მეუნარგიამ შესძლო ოჯახებიდან შეეკრიბა 22 ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნის“ ამ რედაქციაში წარსადგენად. იმ ხანებშივე (1884)

ი. მეუნარგიამ თარგმნა ეს პოემა ფრანგულ ენაზე უცხოელი მწერლების (მაშინ საქართველოში ცხოვრობდნენ) ჟ. მურიესა და ბარონესა ბერტა ფონ-ზუტენერის შემწეობით, რომელთაც თავიანთი დადებითი შთაბეჭდილება აღნიშნულ თარგმანზე პრესის საშუალებითაც გაუზიარეს ქართველ საზოგადოებას („Кавказ“, „დროება“, ივერია“). ხოლო დიდსა ილიამ „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხებზე მეუნარგიას ღვაწლს მეტად ორიგინალური შეფასება მისცა.

1884 წელს საქართველოში ახლადჩამოსულ საფრანგეთის ელჩსა და საქველმოქმედო კომიტეტის წევრებს „დროების“ რედაქციამ მისი რედაქტორის ივ. მაჩაბლის ინიციატივით შესანიშნავი შეხვედრა მოუწყო, სადაც მრავალი წარჩინებული პირი დაესწრო, (იხილეთ გაზ. „დროება“ № 260), — შესანიშნავი სიტყვები წარმოსთქვეს ორმა დიდმა ქართველმა მწერალმა, აკაკი წერეთელმა და ილია ჭავჭავაძემ. ილიამ საქართველო შეადარა დიდი მუხის გვერდით აყვავებულ იასდა ბოლოს დაურთო: „დღეს როგორღაც წილად მხვდა, საცა დიდს იხსენიებენ, იქ პატარაც მოვიხსენიო. როცა პირველყოფილი კაცობრიობა, მზის ბრწყინვალეობით განცვიფრებული, თაყვანს სცემდა მას, ვითარცა ღმერთს, იმავე დროს პატივსა სცემდა მთვარესაც, რომელსაც მხოლოდ მზის შუქი ანათებს. რაკი სამართლიანის თაყვანისცემით მოვიხსენიეთ რუსთაველი, მაშინ უსამართლობა და უმადურობა იქნება დავივიწყოთ მისი მთარგმნელი. რუსთაველი მზეა და მთვარე მეუნარგია იქნება: რადგანაც ვითა მზის შუქით ჰნათობს მთვარე, ისე რუსთაველის შუქით იმნათობებს მეუნარგიაც დღეის იქით ჩვენს მოღვაწეთა შორის. ღმერთმა ადღეგრძელოს მეუნარგია“ (იქვე).

დიდი მგოსნის ამ სიტყვებს დიდი გავლენაც ჰქონდა. დაწყებული საქმე ბრწყინვალედ წარიმართა. უნგრელმა მხატვარმა მიხ. ზიჩიმ მეუნარგიას ამ თარგმანის მიხედვით შექმნა „ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილი ილუსტრაციები. აღნიშნული რედაქციის მუშაობაც ბრწყინვალედ დასრულდა 1888 წ. მისი შედეგია რუსთაველის გენიალური ქმნილების ქართველიშვილისეული მდიდარი გამოცემა.

ი. მეუნარგიას მოღვაწეობა ამით არ ამოიწურება. ეს, როგორც პუბლიცისტი და კრიტიკოსი, მკვლევარი და ხალხური შემოქმედების შემკრები, 1879 წლიდან დაწყებული მონაწილეობდა თითქმის ყველა ქართულ-რუსულ ჟურნალ-გაზეთში („ტიფლისკი ვესტნიკ“, „დროება“, „ივერია“, „კავკაზ“, „ნოვოე ობოზრენიე“, „კვალი“, „მოამბე“ და სხვ.), ხოლო სერგეი მესხისა და შემდეგ ივ. მაჩაბლის დროს ხშირად ასრულებდა „დროების“ რედაქტორის მოვალეობასაც. მისი ცნობილი ფსევდონიმებია: „ლელო“, რომლითაც ის დიდხანს ბეჭდავდა „ივერიაში“ საქართველოს ისტორიულ პირთა მოსწრებულ სიტყვებს („ნაკვესი“), „ი. მ.“, „ცაიშელი“, „ი. მ.-ია“ და სხვა. გარდა ამ კრიტიკულ-პუბლიცისტური ნარკვევებისა და წერილებისა, მეუნარგიას კალამს ეკუთვნის აგრეთვე ორი არქეოლოგიური მოგზაურობის — სვანეთსა და აჭარა-ქობულეთში — აღწერა (დაიბეჭდა 1887 წ. რუსულ ენაზე) და „ვეფხისტყაოსნის“ მოკლე შინაარსის შედგენა რუსულ ენაზე.

ხალხოსნური იდეების გავლენაში მყოფმა ი. მეუნარგიამ სავსებით დააღწია თავი მეფის ჩინოვნიკობას და მუდამ არჩევითს თანამდებობაზე მუშაობდა, როგორც ხალხის მოსამსახურე. იდეოლოგიურად კი, როგორც თვითონ აღნიშნავს ილიას შესახებ თავის მოგონებაში, მას სიკვდილამდე არ უღალატნია თავისი დიდი მოძღვრისათვის, ეს მისი მოძღვარი კი იყო „ილია გრიგოლის-ძე ჭავჭავაძე, ქართველი მწერალი და საქართველოს XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის უაღრესად პოპულარული საზოგადო მოღვაწე“ („პრავედა“, 1936 წ. № 244).

თვითმპყრობელობის ტახტის დამხობით აღფრთოვანებული და რევოლუციით გაენთუზიანებული მხცოვანი მოღვაწე არჩეულ იქნა სამეგრელოს სხვადასხვა საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში საპატიო წევრად და ხელმძღვანელად, ხოლო უკანასკნელად — მოსამართლეთა ყრილობის საპატიო თავმჯდომარედ. ამ მოვალეობის ასრულებისას ი. მეუნარგია გულის დამბლით შეცრივ გარდაიცვალა 1919 წ. 15 მაისს ქ. ახალსენაკში (ახლა ცხაკაია). დაკრძალულ იქნა თავის სამშობლო სოფელ ცაიშში.

მხოლოდ საბჭოთა სინამდვილეში მოხერხდა იონა მეუნარგიას ღვაწლის დაფასება და გაშუქება, მთელ რიგ მის დაუბეჭდავ ნაწერთა გამოქვეყნება, თუნდაც წინამძებარე კრებულის ამ პირველი ნაწილის გამოცემაც ამის უტყუარი დასტურია.

სიტყვის გაგრძელებას დარიდებული, ვამთავრებ ამ მოკლე წინასიტყვას. რამდენიმე ცნობა ამ კრებულში მოცემული მასალების ტექსტის შესახებ ასეთი იქნება: ისინი სხვადასხვა დროს იყო დაბეჭდილი სხვადასხვა ორგანოში, ზოგი ცალკე წიგნადაც (ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით ბოლოს დართულ შენიშვნებში), ამიტომ აღსანიშნავია, თუ რა ცვლილებით იბეჭდება ამჟამად: საგრძნობი რაიმე ცვლილება არ შეგვიტანია და არც გვექონდა ამის უფლება. ავტორის სტილი, მართლწერა და წერის მანერა დაცულია. მოვანდინეთ ზოგიერთი ორთოგრაფიული და პუნქტუაციური ხასიათის შესწორება, გავასწორეთ აგრეთვე ძველ გამოცემაში ტექნიკური მიზეზებით დაშვებული ლაპსუსები, შევცვალეთ ზოგი სიტყვა, როგორც მაგალითად: („სტანცია“, „ბალკონი“, „ხალა“) და ზოგიერთი არქაული გამოთქმა (გარნა და სხვ.), მაგრამ მხოლოდ მეუნარგიას ნაწერში, მოყვანილი დოკუმენტები კი ხელუხლებლად არის დატოვებული, გარდა რუსული ტექსტებისა, ისინი კი, ასეთი ხასიათის გამოცემისათვის როგორც ზედმეტად დამტვირთავი მასალა, სრულიად ამოვიღეთ, რაკი მათი ქართული თარგმანებიც თავიდანვე იყო მოცემული. ამგვარად, წიგნში რუსული დოკუმენტების (გამონაკლისის გარდა) მხოლოდ ქართული თარგმანებია დატოვებული, ხოლო ისეთი რუსული ტექსტი, რომელსაც თარგმანი არ ახლდა, ისევ ისე დარჩა. მოყვანილ ქართულ დოკუმენტებში რუსიციზმებიც ხელუხლებელია.

სხვა მხრივ სამივე მასალა იბეჭდება უცვლელად, ავტოგრაფებთან და წინაგამოცემებთან შეჯერებულ-შეთანხმებულად.

აღმ. ჭავჭავაძე

ალექსანდრე ტავკვაძე

ალექსანდრე ჭავჭავაძე

ცხოვრების აღწერა ჯერ არ შედგენილა ჩვენში. სურათები, ლიტერატურული მოგონება. სილუეტი არც კი გაგონილა. თითქო იღბლად დაჰყოლია ჩვენს ლიტერატურას, რუსთველიდან დაწყებული, შესანიშნავი მწერლებისა და ადამიანთა ვინაობის უცოდინარობა.

ეს ნაკლულევეანება ქართული მწერლობისა უნდა გასწორდეს იმ პირებზე მაინც, რომელთაც ამ საუკუნეში გადმოუბიჯებიათ ფეხი, ან ამ საუკუნესთან ერთად დაბადებულან და ოთხმოცი წლის საღმობა თავიანთი მაგარი ზუგით უტარებიათ, ან კიდევ ამ საუკუნეში დაბადებულან, ამავე საუკუნეში უცხოვრიათ და უმოღვაწიათ და უდროოდ დაჰკარგვიან ჩვენს ქვეყანას.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე ერთი ის შესანიშნავი კაცი იყო რომლის ხსოვნა ჩვენს მწერლობას ესაჭიროება, მწერლობას მარტო კი არა, ცოტა ჩვენს თანამედროვე ისტორიასაც. მ-სი ხანგრძლივი სიცოცხლე ნიმუშია, რომლითაც შეიძლება ჩვენს შემდეგ მომავალ თაობათა წარმოდგინონ, თუ რაც იყო მისი დროება.

შორდება ჩვენი ქვეყანა ამ დროებას. რაც უფრო აწყდება იმას ძაფები, რომლითაც მილანდულია ის ამ დროსთან, მით უფრო და უფრო საინტერესო იქნება ჩვენთვის, ხალხისათვის, ეს დრო, როდესაც ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებელი მდგომარეობა გათავდა, ჩვენს პოლიტიკურ ნანგრევებზე ჯერ საფუძველი დაედო და შემდეგ გაშენდა ის ახალი პოლიტიკური წესი, რომლის ქვეშა ვართ ეხლა ჩვენ.

ამ წყობილებასთან შეგვრჩება ჩვენ ჩვენი ნაციონალური სახე, ენა, ზნეჩვეულება თუ არა, ეს ჩვენს საკუთარს მეცადინეობაზეა დამოკიდებული, მაგრამ შეგვრჩება თუ არა ეს სახე, გაქრება თუ არა ჩვენი ეროვნება, რომელსაც სოდენ ძლიერი სახელმწიფო არ ჰყოლია ჯერ პატრონად, ყოველ შემთხვევაში ის დრო, როდესაც ცხოვრობდა ალ. ჭავჭავაძე, ე. ი. უკანასკნელი წლები ირაკლის მეფობისა, რუსეთის შემოსვლა საქართველოში და მათი უფლების დამყარება მეტისმეტად ღირსშესანიშნავია, ან როგორც უკანასკნელი თავი იმ ათასწორცლოვანი წიგნისა, მელშიაც ჩაწერილია უკუნითი-უკუ- 2. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები.

ნისამდე ჩვენი ხალხის ისტორია, ან როგორც პირველი თავი მეორე წიგნისა, რომელშიაც უნდა ჩაიწეროს ჩვენი ხალხის განახლებული ცხოვრება.

ვიღაც ენამახვილმა ფრანგმა მწერალმა თქვა: როდესაც დანტონი ტანთ გაიხდიდა, რევოლუცია შიშველი იყო. ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცხოვრების აღწერა მის დროს თუ შიშვლად არა, შინაურულად მაინც დაგვანახებს.

**

ალექსანდრე ჭავჭავაძე დაიბადა პეტერბურგს 1786 წელს. იშვიათ ვისმე ქართველთაგანს ჰქონია ისეთი ბედნიერი ჩამომავლობა და აღზრდა, როგორც ჰქონდა ა. ჭავჭავაძეს. მამამისი, გარსევანი, იყო საქართველოს ელჩად რუსეთში. მან მოაწერა ხელი 1783 წელს (24 ივლისს) გეორგიევსკის ტრაქტატს, რომლითაც დაიწყო საქართველოში რუსეთის მფარველობა; შემდეგში, 1798-ს პავლე I-ლის ტახტზე ასვლის დროს, ის ხელახლა გაიგზავნა რუსეთში მეფე ერეკლესაგან და ტახტზე ასვლის მილოცვის შემდეგ გეორგიევსკის ტრაქტატის დამტკიცება და საქართველოს მემკვიდრედ გიორგის დანიშვნა ითხოვა; დასასრულ, 1798 წელს გარსევან ჭავჭავაძე უკანასკნელად გაიგზავნა მეფე გიორგისაგან პეტერბურგს და უკანასკნელად ითხოვა რუსეთის მფარველობა.

ამ მოგზაურობის დროს მისი პოლიტიკური მისია განხორციელდა. 18 დეკ. 1800 წელს პავლე პირველმა ხელი მოაწერა საქართველოს რუსეთთან შეერთების მანიფესტს.

სხვა ბიოგრაფიული ცნობა რომ არა იყოს რა გარსევან ჭავჭავაძის შესახებ, მარტო ეს ისტორიული ფაქტიც საკმაოა, რომ წარმოვიდგინოთ, თუ რაგვარ სფეროში იზრდებოდა ჩვენი პოეტი.

სხვა ცნობებიც მოწმობენ, რომ გარსევან ჭავჭავაძე იყო მწიგნობარი, მას ჰქონდა ყოველგვარი მისი დროების განათლება, იცოდა რუსული ენა და სასახლეში უპირველესი ადგილი ეჭირა. ამასთან, ამავე ცნობებით, საქართველოს თავად-აზნაურობაში გარსევანი იყო ყოველთაგან პატივცემული და პეტერბურგში გადასახლებულ ქართველობასთან დიდი განწყობილება ჰქონდა. ამიტომაც იყო, რომ ერეკლემ ის პირველ ელჩად აირჩია ისეთ მძიმე საქმეში, როგორც იყო ერთი სამეფოს მეორე სამეფოსათვის დამორჩილება.

დედა ალექსანდრესი, მარიამ ივანეს ასული ავალიშვილისა, მისი დროის კვალობაზე განათლებული ქალი იყო, „ვეფხისტყაოსანზე“ და ჩვენს ძველებურ წესზე აღზრდილი.

რუსეთის კარი ამ დროს ეძებდა კარგს განწყობილებას საქართველოსთან. დიდმა იმპერატორიცამ, ეკატერინე II-მ, ისურვა საქართველოს ელჩის შვილის მონათვლა, გარსევანი ვერც კი ინატრებდა უკეთეს პატივს. და ჩვენ პოეტი მონათლეს ეკატერინე II-მ და დიდმა მთავარმა ალექსანდრემ, შემდეგში იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა.

მაყვლისფერი ხავერდის ბალიში, რომელზედაც ამოიყვანა ემბაზიდან ნათლია იმპერატორიცამ ალექსანდრე ქავჭავაძე, დღესაც ინახება მის შვილისშვილებში. უკანასკნელად ამ ბალიშზე მონათლა განსვენებულმა იმპერატორმა ალექსანდრე II-მ სამეგრელოს თავადის შვილები, რომელნიც ალექსანდრე ქავჭავაძის შვილისშვილის შვილები არიან¹.

ამგვარმა დიდებულმა ნათლიებმა კიდევ უფრო გააუმჯობესეს ის პირობა, რომელშიაც გაიზარდა პოეტი.

როცა ოთხი წლის შეიქნა ალექსანდრე, გარსევანი დაბრუნდა სახლობით თბილისს. რადგანაც თბილისში იმ დროს სასწავლებელი არ იყო, მამამ თან წამოიყვანა ბავშვის ლალად ერთი ფრანკუზი, რომელიც დიდხანს იყო ალექსანდრეს ოსტატად. აქ ისწავლა ალექსანდრემ ფრანგული, გერმანული, რუსული, სპარსული და ქართული. მეზადრე ქართული, რომელიც იმან ასე ზედმიწევნით იცოდა.

საქართველოში ამ დროს არეულობა იყო. ირაკლის მხნეობა მოტყდა, მტრები აიშალნენ და შიგ ქართველ თავადიშვილებში და ბატონიშვილებში დიდი უთანხმოება და განხეთქილება ატყდა. სულ ყველაფერი მიიღტვოდა საქართველოს დაცემისაკენ, მეზუთე მოქმედება თავდებოდა და უკანასკნელი ფინალის არეულად გალობაც იწყებოდა.

ამგვარ დროებაში, რასაკვირველია, შვილის აღზრდისათვის არაკის სცალოდა საქართველოში. მხოლოდ ბედისგან განებივრებული ალექსანდრე თავის ფრანკუზის მეცნიერებას ისმენდა და თავისუფალ დროს დასეირნობდა პირველად მამამისისაგან ჩვენში შემოტანილ „კარეტით“.

სამწუხაროდ, სხვა არა ვიცით რა მისი სიყმაწვილიდან. თუმცა უმნიშვნელოა, მაგრამ, რადგანაც ჩვენამდის მოუღწევია, მოვიყვანთ აქ ერთ ეპიზოდს იმის სიყმაწვილიდან. ამბობენ, რომ ერთ რაღაც დღეობაში, სადა მეფეც ბრძანდებოდა, ალექსანდრეს ბეჭედი დაჰკარგვია მინდორში, რომელიც ბევრი უძებნიათ თურმე, მაგრამ ვერ უპოვნიათ. მეორე წელს იმავე დღეობაში და იმავე შეკრები-

¹ ე. ი. ეკატერინეს შვილის ნიკოს (დიდ ნიკოდ წოდებულის) შვილები: პატარა ნიკო და მაია (შემდეგ ობოლენსკიზე გათხოვილი). ს. ც.

ლებამი ყმაწვილი ალექსანდრე შინდორზე მჯდომარე ათამაშებდა. წკებლას და უეცრივ ამ წკებლახე, წამოეცო-თურმე ეს ბეჭედი.

ვიმეორებთ, არა ვიცით რა იმის სიყმაწვილიდან, მაგრამ ის კი შეგვიძლია დარწმუნებით ვთქვათ, რომ საქართველოში ყოფნას უსარგებლოდ არ ჩაუვლია მისთვის, შემდეგში „გოგჩის ტბის“ ავტორის მაღალმგრძობიარე და ღრმა შთაბეჭდილების სული ტყუილად არ ხედავდა საქართველოს სამეფოს სულთა-ბრძოლას, რომ სამშობლოს მწუხარებას არ დაეტოვებია მის ნორჩ გულში სამუდამო კვალი...

* *

არ ვიცით, რამდენ ხანს დარჩა ალექსანდრე საქართველოში. უეჭველია, გარსევანმა თან წაიყვანა ის პეტერბურგში, როცა მეფე ერეკლემ ხელმეორედ გაგზავნა ის რუსეთში პავლე I-ის ტახტზე ასვლის დროს.

არ ვიცით აგრეთვე, როდის შევიდა ალექსანდრე პაჟების კორპუსში და როდის გაათავა იქ სწავლა¹. ვიცით მხოლოდ, რომ ამ სასწავლებელში ის სწავლობდა ადღერბერგთან², რომელთანაც ის ძლიერ იყო დაახლოებული და სწავლა გაათავა დიდი წარმატებით. სწავლის დასრულების შემდეგ განწესდა პაჟად სასახლეში.

ამ დროებში საქართველოში ყველაფერი გათავდა: თბილისი დაიწვა, ირაკლი მოკვდა, გიორგი მოკვდა, მეფის სახლობა რუსეთში გაიგზავნა, საქართველოში რუსეთის მთავრობა დაწესდა და სხვ. ალექსანდრე შორიდან ისმენდა მამულის თავგადასავალს. პეტერბურგში მას ისეთი ადგილი ეჭირა, რომ საქართველოს ყოველგვარ ამბავს ან სასახლის მოხსენებაში კითხულობდა, ან პეტერბურგში გადასახლებულ ქართველ ოჯახებში შეიტყობდა ხოლმე.

როცა ალექსანდრე 26 წლისა შეიქნა, ცოლად შეირთო სარდლის, ივანე ჯამბაკურ-ორბელიანის, ქალი სალომეს იყო 1812 წელს, როცა რუსეთს მოედო ნაპოლეონ პირველის ცეცხლი. ცხადია, ალექსანდრე არ რეულა ნაპოლეონის

¹ თვით ჭავჭავაძე თავის ჩვენებაში (იხ. გ. გონალიშვილის „1832 წლის შეთქმულება“, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ჩვენებანი) ამბობს, რომ იგი პაჟების კორპუსში 1805 წელს შესულა, რომელიც 1809 წ. დაუმთავრებია, ხოლო 1810 წ. პორუჩიკის ჩინი მიუღია და ლეიბგვარდიის ჰუსარათა პოლკში გამწესებულა. 1811 წელს სამშობლოში დაბრუნებული დაუნიშნიათ გენერალ-ლეიტენანტ მარკიზ პაულიჩის ადიუტანტად.—ს. ც.

² ალექსანდრე II-ის სასახლის მინისტრი, რომლის ფერებში შესრულებული მხატვრული დიდი სურათი ამჟამად ინახება ზუგდიდის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში.—ს. ც.

წინააღმდეგ ბრძოლაში, რადგანაც ამჟამად იმას ვხედავთ საქართველოში, კახეთის აჯანყების დასამშვიდებლად გაგზავნილს.

თბილისიდან მოშორებულ კახეთში ბატონიშვილებმა (ალექსანდრე ბატონიშვილი¹ განიზრახეს ამ დროს რუსეთის ქვეშევრდომობიდან განდგომა და ააჯანყეს კახელები. მთავრობამ ამათი დამშვიდება მიანდო ალექსანდრე ჭავჭავაძეს. ალექსანდრემ ჯერ მოინდომა კახეთის დამშვიდება ტყილი ქართულით, მაგრამ, რომ ვერა გააწყო-რა, საქმე ძალაზე და სროლაზე მიდგა.

რასაკვირველია, ამ შებმაში მთავრობის მხარემ გაიმარჯვა. ალექსანდრე სწუხდა, რომ საკუთარ ძმებთან უნდა ეომა, მაგრამ მოვალეობისა და სამხედრო დისციპლინის მონა, ის შეება კახელებს და ცდილობდა საქმე ისე მაინც გაეთავებინა, რომ ბევრი უბედურება არ მომხდარიყო.

ბევრი უბედურება მართლაც არ მომხდარა, მაგრამ თვითონ პოეტი ლამის იმსხვერპლა ამ აჯანყებამ. ერთმა გლეხკაცმა ის დაჭრა ფეხში.

ამ ჭრილობას ძლიერ ცუდი შედეგი ექნებოდა პოეტისათვის, რომ დროზე არ მიშველებოდნენ ქუთაისური თურმანიძეები², რომელნიც იმ დროშიაც თურმე შესანიშნავი ექიმები იყვნენ.

ამ ჭრილობიდან რომ მორჩა, ალექსანდრე წავიდა რუსეთს და გააჰყვა იმ ჯარს, რომელიც გაედევნა ვარსკვლავმიხდილ ნაპოლეონ პირველს და 1814 წელს შევიდა პარიზს. ძღვევამოსილ კოალიციის ჯართან.

¹ ალექსანდრე ბატონიშვილს მეუნარგია საქართველოს მიტრიდატს უწოდებს.

ს. ც.

² მაშინდელი განთქმული ექიმები ქუთაისში და მთელ დასავლეთ საქართველოში. თურმანიძეთა პოპულარობა ისეთი ყოფილა მაშინ, რომ ურიგო არ იქნებოდა არიოდე ცნობაც მოგაწოდოთ ამ შინაურ ჯანაოზთ, მაგრამ მაინც მაშინდელი დროის „მედიცინის დოქტორების“ შესახებ, ცნობა მეტად დამახასიათებელი და მოსწრებული: სამეგრელო უკანასკნელი მთავრის დავით დადიანის სახლთუხუცესი და შემდეგ მსაჯულთუხუცესი როსტომ ჩიქოვანი, სამეგრელოში „როსთო ქულად“ (კოკლი როსტომ) წოდებული, მეტად ენამაზვილი კაცი ყოფილა. მის მოსწრებულ სიტყვათა კრებულში ერთი ასეთი ენამაზვილობაც არის: როსტომმა ცოლი შეირთო, თავადის მიქელაძის ქალი. დიდი ქორწილი გადაიხადა. ქორწილში დაესწრო სამეგრელოს მთავარი დავითი—ალექსანდრე ჭავჭავაძის სიძე—და სხვა წარჩინებულნი, როგორც სამეგრელოდან, ისე გარეშე ქვეყნებიდანაც. მეორე დილას როსტომს შეხვდა დიდი ნიკო დადიანის „სიმონა გლანა“. სიმონამ ჰკითხა: როსტომ, კიდევ კოკლობო? შესულელო, თურმანიძე კი არ შემირთავს, მიქელაძის ქალი შევირთეო,—უთხრა როსტომმა“. ვ. ი. ექიმი კი არ მომიყვანია, კოკლობიდან რომ მოვერჩინეო. ს. ც.

საზღვარგარეთიდან დაბრუნებული ალექსანდრე ისევ საქართველოში ჩამოვიდა¹ და განაგრძობდა სამხედრო სამსახურს. იმის ცხოვრებაში დიდხანს ისეთი არა მომხდარა რა, რომ მის ცხოვრების აღწერაში ჩასაერი იყოს.

ხუთმეტი წლის შემდეგ საფრანგეთის ომის გათავებისა, რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ატყდა ომი. ალექსანდრემ ამ ომშიაც მიიღო მონაწილეობა; ის იყო მცირეაზიის ჯარში და აიღო ბაიაზეთი.

მაგრამ ბაიაზეთის მამაცს, ეკატერინეს და ალექსანდრე პირველის ნათლულს, კახეთის დამამშვიდებელს ოთხი წლის შემდეგ დასახელდობრ 1832 წ. ეწია ისეთი განსაცდელი, რომელმაც საზინელი გავლენა იქონია მთელს მის არსებაზე: მას შესწამეს პოლიტიკური ორგულობა, დაიჭირეს, ციხეში ჩასვეს და შემდეგ 4 წლით ქ. ტამბოვში გაგზავნეს.

ჩვენ ცოტა დაწვრილებით მოვიყვანთ ამ ეპიზოდს ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცხოვრებიდან.

ამ დროს პირველად შეკრბა თბილისს რუსეთში სწავლადსრულებული ყმაწვილკაცობა: ორბელიანები, ერისთავები, ჭავჭავაძეები, ყიფიანები. საქართველოს დამოუკიდებელი მდგომარეობა ისე ახლო იყო იმათგან, მისს წარსულში იმდენჯერ სმენიათ იმათ სამშობლოს დამონება და განთავისუფლება, მაშინდელი რუსის ჩინოვნიკების მმართველობა ისე გაუხარებელი იყო ქართველებისათვის, რომ ამ ყმაწვილების უმწიკვლო გულში დაიბადა ადვილად გასაგები გრძნობა სამშობლოს განთავისუფლებისა.

ხუთმეტიოდე ყმაწვილკაცებმა განიზრახეს მოეკლათ საქართველოს მთავარმართებელი და ყველა ცალკე ნაწილების მოთავე რუსები, ჩაეგდოთ ხელში არსენალი, ხაზინა, მეტეხი და ბოლოს საქართველო თავისუფალ სახელმწიფოდ გამოეცხადებინათ. ისინი იკრიბებოდნენ ხან განსვენებულ დიმიტრი ორბელიანთან² ხან პუბლიასთან³. ამბობენ, რომ იმათი განზრახვა არ გაეგოთ, დაკეტდნენ ოთახს, დააქრობდნენ საათელს და შიგ ოთახში მოჰყიებოდნენ ჩურჩულს.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე არც ხნით და არც ახრით არ იყო იმათი თანამოაზრე, თუმცა ყველა ეს ყმაწვილკაცობა იკრიბებოდა მის უპირველეს თბილისის სალონში, მაგრამ ვერაინ მათგანი ვერ ჰბედავდა კრინტი ამოელო მათ პოლიტიკურ პროექტზე.

ამ ყმაწვილების განზრახვა შეიტყო თბილისის გუბერნატორის ძმამ ფალავანდიშვილმა⁴. ფალავანდიშვილმა ეს საიდუმლო შეატყო-

¹ ალ. ჭავჭავაძე 1817 წ. დაბრუნდა სამშობლოში პოლკოვნიკის ჩინით.—ს. ც.

² დიმიტრი ვახტანგის—ძე ორბელიანი გარდაიც. 1882 წ.—ს. ც.

³ პუბლიას ალექსანდრე ორბელიანს ეძახდნენ.—ს. ც.

⁴ იასე ფალავანდიშვილი, შეთქმულების მონაწილე, მისი ძმა ნიკოლოზი იყო ტფილისის გუბერნატორი.—ს. ც.

ბინა გუბერნატორს და გუბერნატორმა მაშინდელ მთავარმართებელს როზენს¹. როზენმა ზარები დარეკა. იმას წარმოუდგა, რომ ეს არის გაწყდა რუსები კავკასიაში და ერთ ღამეს ყველა ეს ყმაწვილკაცები დაიჭირეს. რუსების სიყვარულის გარდა მის განკარგულებას ცოტა დამსახურების ბეჭედიც აჩნდა: აქაო და საქართველო მეორეჯერ მოვაგებინე რუსებსო.

როცა ამ ყმაწვილკაცებს ჩამოართვეს ჩვენება და საქმიდან აღმოჩნდა, რომ ისინი ხშირად დადიოდნენ ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან, იმათ ეჭვი აიღეს ჩვენს პოეტზეც. ერთი მათგანის (იმის სახელის ჩვენება არ გვიჩნდა, რადგანაც ის ჯერ კიდევ ცოცხალია². ჩვენებამ სულ დაარწმუნა მთავარმართებელი ბარონი, რომ ალექსანდრეც რუსეთის წინააღმდეგი იყო. ამ ყმაწვილის ჩვენებიდან აღმოჩნდა, რომ ერთხელ, როდესაც შეთქმულნი შეკრებილნი იყვნენ ჩვენს პოეტთან და ვახშმის ჭამა დაეწყოთ, ალექსანდრეს ხალისიან გულზე სიტყვები ეთქვა.

ეს ეჭვი და ეს ჩვენება საკმაო შეიქნა ბარონ როზენისათვის, რომ იმას ბრძანება გაეცა დაეჭირათ ალექსანდრე ჭავჭავაძეც. იმასთან შევიდნენ დასაჭერად ქანდარძები. ალექსანდრემ წესისამებრ მისცა მათ თავისი ხმალი და მერე გადავიდა ინჟენერების სამმართველოში, საცა ცალკე ოთახში დაამწყვდიეა. ალექსანდრემ აქ რამდენიმე თვე დაჰყო. ის ღრმად შეწუხებული იყო, რომ ასეთი შეურაცხყოფით მოექცნენ მას, თუმცა კი არ ჰკარგავდა იმედს, რომ, ადრე თუ გვიან, მმართველობა მიხვდებოდა თავის შეცდომას და დაჭერილები ისევ მზეს იხილავდნენ. ის სწერდა თავის თანაპყრობილებს:

„მე ამას ვჰსტირი, განაწირი, ვაჰ თუ ვესწრა ვერ!..

თვარაღა ჟამი, გულთ მამამი კვლავცა იქნების“.

ამ დროს თბილისის ქართველობის მდგომარეობა საშინელ სურათს წარმოადგენდა. ოჯახი არ იყო, საცა მწუხარება და ტირილი არ ყოფილიყო. უკეთესი ყმაწვილკაცობა, დედ-მამის და მამულის იმედნი, რომელნიც შემდეგ დიდი კაცები გახდნენ, დაჭერილნი იყვნენ და ციხეში გასაგზავნად გამზადებულნი.

ბარონ როზენმა ქართველთა ასეთი ორგულობა შეატყობინა პეტერბურგს, საიდანაც გამოგზავნეს საქმის გასარჩევად გენერალი ჩეკვინი (შემდეგში მინისტრი). ამან გააარჩია საქმეები და იმის წარდგენით მმართველობამ გადაწყვიტა გაეგზავნათ რუსეთში ამ შეთქმულების მონაწილენი.

¹ ცნობილი ბარონ როზენი, კავკასიის მთავარმართებელი. ს. ც.

² ამის შესახებ იხ. „ალ. ჭავჭავაძე“, 1937 წლ. გამოცემის შენიშვნებში— ვახტანგ ორბელიანი უნდა იყოს. ს. ც.

ალექსანდრე გაიგზავნა ქ. ტამბოვს ოთხი წლის ვადით. სხვათაშორის, ამ დროს რუსეთში გაგზავნეს მეორე ჩვენი დიდი პოეტი გრიგოლ ორბელიანი (რიგას), ბატონის შვილი თამარ¹ (კალუკას), დ. ი. ყიფიანი, რ. ერისთავი, ვ. ორბელიანი, ალ. ორბელიანი, დ. ორბელიანი და სხვ.

1837 წელს ალექსანდრე დაბრუნდა გადასახლებიდან. მისმა სიყმაწვილის მეგობარმა ადლერბერგმა დიდი შემწეობა აღმოუჩინა მას ამ დაბრუნებაში. ამ წელს ნიკოლოზ პავლეს-ძემ ნახა ჩვენი პოეტი ერთს პარადზე და მის თავგადასავალზე ელაპარაკა.

ჩქარა მთავრობა მიხვდა თავის შეცდომას. ალექსანდრე ხელახლა განაწესეს სამსახურში. რამდენიმე წლის შემდეგ, როცა სამხრეთკავკასიაში ჭირი გაჩნდა, მთავრობამ ის გაგზავნა მათდა მოსავლელად. აქ ის თვითონ მიდიოდა ავადმყოფების სანახავად; ბევრს ეგონა, ალექსანდრე დაიღუპებოდა ამ დროს, მაგრამ საყვარელი პოეტი ჭირმა არ წაიღო საქართველოსაგან.

მას აქეთ ხანში შესული ალექსანდრე დღითიდღე იხვეჭდა ქართველთა სიყვარულს. მისი ლექსები, თუმცა ბეჭდვა არ იყო მაშინ გახშირებული, ქუჩა-ქუჩა და სოფელ-სოფელ იმღერებოდა, დაბალ ხალხში საყვარელ და განთქმულ პოეტს მაღალ საზოგადოებაშიც დიდი კავშირი ჰქონდა, როგორც ნათესაობით, ისე სამსახურით.

როგორც მაგალითი, საჭიროა ეს უბრალო ამბავიც ითქვას: ერთხელ, როდესაც თბილისში თავად-აზნაურობის წინამძღოლის არჩევანი იყო, სხვათაშორის, თავად კონსტანტინე მუხრანსკიმ იყარა კენჭი. ალექსანდრე ჭავჭავაძე მოიწვიეს კენჭის ჩასაგდებად. ალექსანდრე მიუბრუნდა ამ დროს თავად მუხრანსკის ამგვარი სიტყვებით:

— კნიაზო კონსტანტინე, ჩემზე ამბობენ, რომ ვითომ მე შენი მტერი ვიყო; რომ დაგიმტკიცო ეს მართალი აზრი, საქვეყნოდ მომირთმევია თქვენთვის ეს ჩემი შავი ხმაო—გამოსწია უჯრა და შავი კენჭი ჩაუგდო. ასეთი ქცევის შემდეგ მთელმა თავად-აზნაურობამ შავი კენჭი ჩაუყარა მუხრანსკის, რომელიც, ამგვარად, აურჩეველი დარჩა.

სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ალექსანდრე იყო მთავარმართებლის რჩევის წევრი და ჰქონდა გენერალ-ლეიტენანტის ჩინი.

¹ თამარ ბაგრატიონი, ასული-ერეკლე მეორის ვაჟის იულონისა.—ს. ც.

მაგრამ სწორად უთქვამს პოეტს: „ცრუ და მუხთალი სოფელი მიწყვი ავისა მქნელიაო“. 6 ნოემბერს, 1846 წელს, როცა ალექსანდრე ჭავჭავაძის ჯანმრთელობა საუკეთესო მდგომარეობაში იყო, უცებ ქალაქში ხმა გაისმა ჭავჭავაძე მოკვდაო. მთელი ქალაქი მოაწყდა პოეტის სახლს (ჭავჭავაძის ქუჩაზე, ეხლანდელი გოლოვინის პროსპექტის გვერდით, საცა „პარიჟის“ სასტუმროა¹ ყველას უნდოდა შეეტყუა, ასე უცებ რა დაემართა სიცოცხლით და ჯანმრთელობით სავსე პოეტს.

სამწუხაროდ, ქალაქში გავრცელებული ხმა მართალი იყო. ალექსანდრე ჭავჭავაძე იმ დილას, საათის ათზე, გაემზადა ვორონცოვთან² წასასვლელად. რაღაც დღეობა იყო და მისალოცავად წასვლა ურჩია მისმა მეუღლემ.

მშვენიერი ყარაბაღული ცხენი შეაბა მის „ადინაჩქას“ ქუჩერმა; და ალექსანდრე დაეშვა პარადის ფორმით მორთული ჭავჭავაძის ქუჩით. როცა ის დაუახლოვდა გოლოვინის პროსპექტს, უეცრივ ერთმა დედაკაცმა სახლიდან საპნიანი წყალი გამოიტანა და ქუჩაზე გადაღვარა, სწორედ იმ დროს, როდესაც იმას გაუსწორდა ალექსანდრეს ეტლი. ცხენი დაფრთხა, წაართვა თავი ქუჩერს. შეშინებულმა ქუჩერმა მოსძახა ალექსანდრეს: „კნიაზო, მე ამის დაჭერა არ შემიძლია, თავს უშველეო“. — ალექსანდრემ იფიქრა ქუჩრის მიშველება, წამოიწია და რომ უნდა სწვდომოდა აღვირს, მისი გრძელი შინელის მარჯვენა კალთა მოჰყვა ბორბალს და ზედ დაეხვია, ფეხზე წამომდგარი ალექსანდრე ძირს გადმოაგდო. ეს გადმოვარდნა სასიკვდილო შეიქნა, დაეცა თავით. გრძნობამიხდილი ალექსანდრე შეიყვანეს სახლში, საცა ცოტა ხანი იცოცხლა.

ის მოკვდა იმავე ღამეს.

სიკვდილის წინ ვორონცოვმა თავისი მეუღლით ინახულა ავადმყოფი.

რამდენიმე დღის შემდეგ თბილისმა დიდი პატივისცემით დამარხა ის. მთელი მოქალაქობა თავის ამქრებით და ბაირაღებით გაჰყვა მას საუკუნო განსასვენებელთან. გვამი განსვენებულისა დამარხულია კახეთს, შუამთის მონასტერში.

¹ ამჟამად დასახლებულ შენობაში შრომის სასახლეა, საცა მოთავსებულია პროფკავშირები.—ს. ც.

² მ. ს. ვორონცოვი, კავკასიის მთავარმართებელი და მაშინდელი რუსეთის იმპერიის ცნობილი პირი, გენერალ-ფელდმარშალი და დიდი მემამულე.—ს. ც.

ჭავჭავაძის ცხოვრების აღწერა არ იქნებოდა სრული, რომ ორი-
ოდე სიტყვა არ გვეთქვა მის სახლობაზე, სანამ მისი ნაწერის გან-
ხილვაზე გადავიდოდეთ.

მას ჰყავდა ოთხი შვილი. პირველი—ნიინო, დაბადებული 1812
წელს, შემდეგში მისთხოვდა რუსეთის შესანიშნავ პოეტს გრიბოე-
დოვს; მეორე—ეკატერინე, დაბადებული 1816 წელს, მისთხოვდა სა-
მეგრელოს უკანასკნელ მთავარს დავით დადიანს და შემდეგ
მისის სიკვდილისა დროებით მართავდა სამეგრელოს. მესამე—და-
ვით, დაბადებული 1817 წ. ამ დავითის ქალზე თამარზე დაიწე-
რა ჯვარი საქართველოს უკანასკნელმა ბატონიშვილმა ერეკ-
ლემ. მეოთხე—სოფიო, დაბადებული 1834 წელს. მისთხოვდა რუ-
სეთში სახალხო განათლების მინისტრად ნამყოფ ბარონ ნიკო-
ლაის...

გრიბოედოვის ცოლის გარდა სხვას ყველას დარჩა ჩამომავ-
ლობა, რომელნიც ეხლა საქართველოს საუკეთესო ოჯახებს შეა-
დგენენ.

ახლა პოეტის ნაწერებზე:

ძნელია ლაპარაკი იმ კაცზე, რომელზედაც ნამდვილი ცნობა-
არა გაქვს. ამ შემთხვევაში ან აკლებ ამ კაცს მის ღირსებას, ან
ისეთ ღირსებას აწერ, რომელიც იმას არ ეკუთვნის. ალექსანდრე
ჭავჭავაძეზე საბოლოო აზრის შედგენა ლიტერატურაში, სანამ მისი
ნაწერი ყველა არ დაბეჭდილა და მკითხველ საზოგადოებას არ გაუ-
ცვნია, უცნობ კაცზე ლაპარაკსა ჰგავს. ბევრისაგან გაიგონებ: ალექ-
სანდრე ჭავჭავაძესთანა პოეტი ამ საუკუნეში არ ყოფილაო, ზოგი ამ-
ბობს კიდევ—საქართველოში ერთი რუსთველიაო და მეორე ალექ-
სანდრე ჭავჭავაძეო.

უნდა გამოვტყდეთ, რომ ჩვენგან ალექსანდრე ჭავჭავაძის თა-
ყვანისცემა ასე შორს არ მიდის. რასაკვირველია, თუ მუდამ სიყმა-
წვილეში ყოფნას არ ვისურვებთ, თუ ჩვენ თავს დავინახავთ ღირსე-
ულად, რომ როდისმე მაინც დავივიწყოთ ჩვენი ცოდვების მომტე-
ვებელი „გარემოება“ და გავბედავთ ჩვენი ჭკუის ნაწარმოებს იმავე
მასშტაბით დაუწყოთ ზომეა, რა მასშტაბითაც ზომავენ ყოველგვარ
ლიტერატურულ ნაწარმოებს სხვა განათლებულ ქვეყნებში.

ამ სასტიკ კრიტიკული მოთხოვნების წინაშე, როდესაც ყო-
ველგვარ „ადგილობრივ გარემოებას“ დავივიწყებთ და პოეტის ნა-

წერს განვიხილავთ და დავაფასებთ როგორც პოეტურ ქმნილებას, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ლექსები ჩვენი დროების საუკეთესო პოეტო-ლექსებზე მაღლა ვერ დადგება.

მისი თხზულების პირველ ნაწილში, რომელშიაც ოთხმოცდა-თვრამეტი ლექსია დაბეჭდილი, ჩვენ ვერც კი მიგვივნია პოეტის დედა გრძნობისათვის. ამ ლექსებში არც ბარათაშვილის კაე-შანია, არც ორბელიანის ცად-აღმფრენი ენა და გრძნობა დაწმინდა, ნაძღვილი ქართული ხმა, არც აკაკის მამულის სიყვარუ-ლი, არც ილიას ქნარი.

მართალია, ლექსები მშვენიერნი არიან, ერთიერთმანეთზე უკე-თესნი, ისინი ასიამოვნებენ ყურს, იქცევენ გონებას, ხანდახან ხვდებ-ბიან გულსაც, მაგრამ ვერ მიიყვანენ მკითხველს იმ რაღაც გამოუ-თქმელ მდგომარეობამდე, რომელშიაც მიდის ის გრიგოლ ორ-ბელიანის უბრალო, ურითმოდ დაწერილ „ფსალმუნის“ კითხვაში, რომელშიაც როგორც ექსტაზში იკარგება კაცი შილერის, ბაი-რონის, ვიქტორ ჰიუგოს, ლერმონტოვის, ნეკრასო-ვისა და პუშკინის კითხვაში.

ეს გარემოება მით უფრო საკვირველია, რომ ალექსანდრე ჭავ-ჭავაძე დიდად შესანიშნავია როგორც ხელოვანი. ისეთი სიმდიდრე ლექსებისა, ისეთი ძლიერი გამოთქმა, ისეთი მოღბილება ქართული-ენისა, როგორც აქვს ჭავჭავაძეს, არც ერთ ჩვენს თანამედროვე პო-ეტს არა აქვს. ენაზე ხომ ლაპარაკიც არ არის საჭირო. იმაზე უკე-თესი მოქართულე არ უნახავს ჩვენს საუკუნეს... ამასთან ჭავჭავაძემ, რომელმაც ასე ზედმიწევნით იცოდა რუსული, ფრანგული და ნემე-ტური ლიტერატურა, რომელმაც ასე ჩინებულად თარგმნა ვოლტე-რის ბევრი ლექსი, კორნელის სინა, რასაკვირველია, ლექ-სების ზომაც იცოდა, იცოდა, რა გვარად უნდოდა კაცის გულთან-მუსაიფი და არ უნდა გასჭირებოდა ეს ლაპარაკი, მაგრამ, ჩვენის-აზრით, იმან თავისი ცოდნა არ მოიხმარა საქმეზე და ისე ილაპარაკა, რომ გული უგრძნობი დარჩა.

რატომ? იმიტომ, რომ—აქ ჩვენ ისტორიულ ნიადაგზე უნდა შევ-დგათ ფეხი და იმ გარემოებას უნდა მიუბრუნდეთ, რომელსაც, რო-გორც ისრაელების თხას, ვაბრალეობთ ჩვენ ჩვენს ცოდვას—იმიტომ, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძე ისეთ დროში ცხოვრობდა, რომელშიაც სხვანაირად წერა შეუძლებელი იყო.

პოლიტიკურად და სამოქალაქოდ დასუსტებულ საქართველოში ალექსანდრეს ყმაწვილობის დროს სუფევდა ანტონ კათალიკო-

ზის¹ ფილოსოფიურ-ღვთისმეტყველური სწავლა და კაცთაგან გაუგონარი და მიუგნებელი ქართული ენა. „ვეფხისტყაოსანი“ განიდევნა ოჯახებიდან; ქართულ გრამატიკას ლათინური სახე მიეცა და გამოგონილ იქნა მაღალი სამწერლო ენა, რომელიც ხალხისათვის მიუწვდომელი შეიქნა. ამგვარ მდგომარეობას კიდევ ერთი ახალი, რუსული ენა მიემატა და მწერლობა სულ აირდაირია,

ამ მდგომარეობაში იყო ჩვენი ლიტერატურა, როდესაც ალექსანდრემ დაწერა პირველი ლექსი (სამეგრელოს დედოფლისაგან გაგვიგონია — მამაჩემმა 15 წლისამ იწყო წერა). ყველას ადვილად შეუძლია წარმოიდგინოს, თუ რა შემავეწროებელი პირობაა მწერლისათვის ასეთი მდგომარეობა. ხელ-ფეხი რომ შეუტრა კაცს, წყალში ჩააგდო და უთხრა იცურეო, სწორეთ იმას ემგვანება, რომ პოეტს უთხრა ამ პირობაში: აბა აიღე ქნარი და ემუსაიფე ჩემს გულსო. ერთი დრო იყო, როცა ფრანგულ ლიტერატურაში შეუძლებელი იყო გეთქვა „შუადღე“ არისო, უნდა გეთქვა: „მეთორმეტემან საათმან დაჰკრა უკანასკნელი ზარი“. ალექსანდრესაც, უნდოდა თუ არ უნდოდა, ამგვარი „მაღალი ტრაზებით“ უნდა ელაპარაკა ამ საუკუნის დასაწყისში.

არ ვამბობთ, რომ ამგვარი ლაპარაკი მაინც და მაინც ნაძალადევი ყოფილიყო მისთვის. საქმე იმაშია, რომ მისი ენა დროს ვერ წაუვიდა და ენასთან გრძნობაც ფრთააღკვეცილი დარჩა.

ეს იმას არ ნიშნავს, რომ პოეტს ვინმემ ენა დაუწუნოს. ვიმეორებთ, მისი ენა შეუდარებელია, მაგრამ ენის კილო ყოველთვის როგორღაც დარბაისლურია, ყოველთვის მაღალი. თითქო ვინმე ოთხმოცი წლის სენატორის სიტყვა გესმის; კალამი ყოველთვის შეკავებულია და განცხრომით სავსე, თითქო მთელი თავის სიცოცხლე პოეტს წითელ მაუღით გადაფარებულ მაგიდაზე ეწეროს.

¹ ანტონ კათალიკოსი — ვახტანგ მეექვსის ძმის იესეს შვილი, მწერალი, არქაისტი; მის კალამს ეკუთვნის მრავალი შრომა, უმთავრესად სქოლასტიკურ-დოგმატიკური ხასიათისა. ამ ანტონ კათალიკოსის მოღვაწეობის დახასიათების შესახებ ვრცელ და საინტერესო ცნობას იძლევა ი. მეუნარგია გრიგოლ ორბელიანის ბიოგრაფიის იმ ნაწილში, სადაც იგი არჩევს გრიგოლ ორბელიანის ნაწერებს — „ნახევარი საუკუნის დაუცხრომელი შრომით და ღვაწლით. — ამბობს მეუნარგია — მან (ანტონმა. ს. ც.) შეადგინა ქართულ ენაზე წყობილსიტყვაობა, ფილოსოფია, რიტორიკა, გრამატიკა, ლოლიკა, მეტაფიზიკა, ფიზიკა, კატეხიზმო და სხვ. მისი ენა, რუსულ-ლათინურზე გამოჭრილი, ნაძალადევი გამოდგა და, მაშასადამე, ქართული ენის ხასიათს მოკლებული, გაუგებარი“... შემდეგ მოყავს ადგილები ანტონის ფილოსოფიური თხზულების „სპეკალი“ — დან და სვამს კითხვას: „ბევრი გაიგეთ“... და ამ ენის გაუგებლობის და ხალხიდან მოწყვეტილობის საკმაროდ დამტკიცების შემდეგ დასძენს: „მეფე გიორგი, რომელსაც თვით ბიძა მისი ანტონ კათალიკოსი უკითხავდა შემკვიდრების დროს თავის ფილოსოფიას, ენერგიულად, იტყოდა: „არა მესმის ესე, ვნაყავ წყალს“. ღმერთო, შეგცოდნე და, მგონია, ამ მეფეს მთელი მისი სამეფოც ემარებოდა წყლის ნაყვამი“ — დასძენს ხუმრობის კილოთი ავტორი. ანტონი გარდაიცვალა 1788 წ.

ამგვარი წერის კილო ჯერ ეამება კაცს, მაგრამ მერე მალე მოსწყინდება. ბ უ ა ლ ო მ ¹ მცნებად დაუდვა პოეტებს, წერის დროს ყოველთვის ერთიდაიგივე სიტყვა არ ეხმარათ. მეორე ფრანგმა მწერალმა ფენელონმა ² მართლად სთქვა: „მე ისეთი პოეტი მიყვარს, რომელიც მაღალს რასმე დასწერს, მაგრამ ისეთი უბრალო ენით, ისე ტკბილად, რომ ყოველმა კაცმა იფიქროს მეც შევიძლებდი ასეთი ლექსის დაწერასო“.

ეს უბრალო ენა და სიტყვო აკლდა ჩვენს პოეტს. მისი ლექსი გაქედლილია და ჯაჭვით აცმული ერთი-ერთმანეთზე, ჯაჭვივით მაგარია და ცივი.

ეს არის პირველი და უმთავრესი ნაკლოვანება ალექსანდრე ჭავჭავაძის ლექსებისა, ენა, რომელიც, ჩვენი აზრით, მონახევრეა ლექსთ წარმატებისა, ვერ არის, ფენელონის არ იყოს, უბრალო და ტკბილი.

ეს ნაკლულევანება თავის მხრით იმის მიზეზია, რომ მისი მაღალი გრძნობა, მისი ლექსის ტექნიკა, მისი ნიჭი იმდენად არ მოქმედებს ჩვენზე, როგორც მაგ. ნ. ბარათაშვილის ლექსები.

ავიღოთ რომელიც გასურთ ლექსი ჭავჭავაძისა, „ვარდო-კოკობო“ მაგ. პოეტი იტყვის:

ვარდო კოკობო, ყოველთა მჯობო, მომხედვ კრულსა,
მე შენსა მკვრეტსა, განამეტსა თვალდაურულსა.
მოვედ, მეკონე და მიმონე, მეწამლე წყლულსა,
აღთქმა გრძნობითი, წამ-ყოფითი სულ უქმენ გულსა“

ჩინებულია ეს ლექსი, როგორც ფაქტურით, ისე ენის სიმდიდრით, თუ გინდა გრძნობითაც, ეს ერთი ხანა დაამზვენებდა რომელიც გინდა რომანტიული დრამის მონოლოგს, მაგრამ როგორც ლექსა ის გულს არ მოიყვანს აღძვრაში, იმიტომ რომ ეს სხვაგვარად არის თქმული და გული კი სხვაგვარ ენას არის დაჩვეული. ძნელია ამ გულის წადილის აღწერა ისე, როგორც ძნელია სიყვარულის განმარტება. ნათქვამია, ტონი სიმღერას შეიქმსო. აქ ტონი კი არა, სხვადასხვა სიტყვაა, რომელიც სხვადასხვაგვარად მოქმედებენ გამგონის გულზე...

¹ საფრანგეთის გამოჩენილი მწერალი ნიკოლოზ-დეპრეო ბუალო (1636—1711).

² საფრანგეთის ცნობილი მწერალი ფრანსუა სალ-ფენელონი (1651—1715).

გრიგოლ მრბელიანი

გიორგი ორბელიანი

3. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები.

ცხოვრება და ღვაწლი გრიგოლ ორბელიანისა

I

გრიგოლის მამა, ზურაბი, იგივე დიმიტრი, წარსული საუკუნის კაცი იყო, მეფე ერეკლეს სასახლეში ნამყოფი და ცოტა ნამსახურიც. კახ-ბატონს, ეტყობა, ძლიერ მოსწონდა და უყვარდა ზურაბ, რადგანაც მან მიათხოვა იმას თავისი ქალის ელენეს ასული ხორეშან, დედა პოეტისა. შემდეგ, როდესაც მეფე ერეკლე გარდაიცვალა და საქართველოს სხვა პოლიტიკური წეს-წყობა დაუდგა, ზურაბ ორბელიანი, როგორც მოწინავე თავადიშვილი, ჯერ სამხედრო სამსახურში განწესდა და ციციანოვთან ერთად იყო ერევნის აღების მონაწილე, მერე მთავრობამ დანიშნა იგი თბილისის ბაჟის ზედამხედველად¹ და „ზასედატლად“ უზენაეს სასამართლოში, რომელიც განაგებდა საბჭო საქმეებს საქართველოში. აქ მსახურების დროზე ამბობენ: როდესაც სასამართლოში საქმის გარჩევა გათავდებოდა და სეკრეტარი—ფილოენიკოლოფოვი—წაუკითხავდა ზურაბს სასამართლოს ოქმს, ეს უკანასკნელი, რუსულის ნაკლებად მცოდნე, ეტყოდა სეკრეტარს:

— ფილო, რაღა ბევრს კითხულობ, თუ „ესლი“ სწერია, ხელს შოვაწერ, თუ არა და არა².

„ესლი“ ნიშნავდა: если не встретится законных препятствий-ს. ზუმრობით იყო, თუ გულის სიმარტივით, ზასედატელს ეგონა, რომ ამ „ესლით“ ყოველს პასუხის გებას თავიდან აიცილენდა³.

ცოტა ქვემოთ, როდესაც პოეტის სიყმაწვილეზე დავიწყებთ ლაპარაკს, დავინახავთ, რა ღვთისნიერი ადამიანი იყო ზურაბ ორბელიანი, რა კარგად იცოდა იმან სამღვთო წერილი და გარეშე წიგნები. ეხლა კი მის პიროვნებაზე თუნდ ამ ორის, უბრალო, ჩვენგან გაგონილი, ამბით დააკმაყოფილეთ თქვენი ცნობისმოყვარეობა.

იმის დროს მთავარმართებელს ერმოლოვს არა ჰქონდა ოთხრმე კარგი განწყობილება ზურაბთან. ზურაბიც თვითონ არ მაღავედა თავის

¹ პლ. იოსელიანი. ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-სა, გვ. 327.

² გენერალ ა. საგინოვისაგან გაგონილი.

³ შექსპირი წერს ერთს კომედიაში: „слово „если“—единственный умиротворитель; „в если“—большая сила“ („Как Вам будет угодно“—მოქმედება V, სცენა IV“).

უკმაყოფილებას და, როგორც ამბობენ, არა ერთგზის იტყოდა სა-
ზოგადოებაში ერმოლოვის ძვირს. ეს რომ ერმოლოვმა შეიტყო,
მიუგზანა ზურაბს გრიგოლ მუხრანბატონი: რას მერჩი, რათ მაგი-
ნებო.

— აბა როდის ვაგინებდი მაგ... და აქ ერთმა მაგარმა სიტყვამ
გაიელვა ჰაერში, იმ ანდაზის არ იყოს: ურია, ღმერთს ნუ ჰფიცავო,
და— არა, ღმერთმანიო¹.

მეორე ამბავი, რომელიც გამიგონია ზურაბის შესახებ, იმის
დროის მოდას შეეხება. მოდა იყო, ჩაის სმას რომ გაათაყებდნენ,
თუ არ უნდოდათ მეტის დაღევა, სტაქანი პირქვე უნდა დაემხოთ.
ერთხელ, როდესაც ზურაბი ნარდს თამაშობდა, გართულმა, უნებ-
ლიედ სტაქანი გადმოაბრუნა და ბიჭმაც მეტი ჩაი არ მოუტანა. თა-
მაში რომ გათავდა, ბიჭსა ჰკვთხა: ჩაი რატომ არ მომიტანეო?

— ბატონო, თქვენ აკი სტაქანი პირქვე დაამხეთ.

— ბიჭო და, რა უღელი ხარი იმის გადაბრუნებას უნდოდა,
რით ვერ მოერიეო, — უპასუხა სიცილით ჩაის მწყურვალე თავადმა².

დედა პოეტისა, ხორეშან, როგორცა ვთქვით, მეფე ერეკლეს
ქალის, ელენეს, ასული იყო. ეს ელენე ჯერ იყო გათხოვილი დიდ
სოლომონ მეფის ძმაზე არჩილზე³, მერე როცა დაქვრივდა და სუ-
ლიერ ავადმყოფობას მიეცა, მეფე ერეკლემ გაათხოვა იგი ზაქარია-
ანდრონიკაშვილზე, ქიზიყის მოურავზე⁴. დიდი, მოსული ვაჟაკი
თურმე იყო ეს ანდრონიკაშვილი, რომელსაც მეტსახელად „მგელს“
ეძახდნენ. ამათ 600 კაცი მოაშველა ქალაქს, როდესაც ალა-მაჰმად-
ხანი შემოვიდა საქართველოში. ელენე ბატონიშვილს ამისგან 1784 წ.
ეყოლა ქალი, ხორეშან, და თვით გარდაიცვალა. მეფე ერეკლემ მაშინ
თავისი შვილის არამში მოაყვანინა, გაზარდა და როდესაც ის შეიქნა-
ცამეტი წლისა, შერთო ცოლად ზურაბ ორბელიანს⁵.

რომ იტყვიან, შესანიშნავი კაცი შესანიშნავი დედის შვილი-
არისო, სწორედ გრიგოლ ორბელიანზე და მის მშობლებზედ გამარ-
თლდა. განსვენებული პოეტი ცრემლით და კრძალვით მოიგონებდა-
ხოლმე კეთილსა, ნაზსა, ღვთის მოშიშსა და ჭკვიანს დედას, რო-
მელმაც გზა სიკეთისა ასწავლა მას და სული აღუესო მარადეა⁶.

¹ ივანე მუხრან-ბატონისაგან გაგონილი.

² ივანე მუხრან-ბატონისაგან გაგონილი.

³ მეფის გიორგის ცხოვრება პ. იოსელიანისა, 13 გვერდი.

⁴ კნორინგის მოხსენება.

⁵ ქეთევან ორბელიანისაგან გაგონილი.

კამოულეველის სიყვარულითა და სათნოებით. მისი პატივისცემა ძვირფასი მშობლისადმი აღმატებოდა ჩვეულებრივ შვილობრივს სიყვარულსა. იგი წმინდა არსება იყო მისთვის, რომელსაც თაყვანსაცემდა, როგორც შვილი და როგორც კაცი.

მარტო გრიგოლის გამოზრდით არ იყო შესამჩნევი დედა პოეტისა. გრიგოლს გარდა, მას ჰყავდა სამი სხვა შვილი: ილია, ზაქარია და ეფემია, სამივე თავის-თავად შესანიშნავნი და სახელოვანნი პირნი. პირველ ორთა სახელს კაცი ხშირად შეხვდება კავკასიის სამხედრო ისტორიაში. თავიანთი ცხოვრებითა და სიკვდილით მათ ორთავ დაამტკიცეს თავგანწირული ვაჟკაცობა და ერთგულება მამულისა. ეფემიამ კი დაუვიწყარ-ჰყო თავისი სახელი იმით, რომ შეიქნა დედა ჩვენი სასიქადულო პოეტის, ნიკოლოზ ბარათაშვილისა. იშვიათს ქართველ ქალს გაუზრდია ამდენი წარჩინებული ქართველები. ნეტარ იყვნენ ძუძუნნი, რომელთა სწოვდიან ესეოდენნი სახელოვანნი შვილნი!

II

ნამდვილად არავინ იცის, რა დროს დაიბადა გრიგოლ ორბელიანი¹. სრულ მისს ნამსახურებით სიაში ის არის დანიშნული დაბადებულად 1800-ში. მისთა თანამედროვეთაგან კი რამდენიმე ამბობს, რომ ის არის დაბადებული 1804 ს. ამ წელს პოეტის მამა ზურაბ სხვათა სამასთა საქართველოს თავადთა შორის ციციანოვის ჯარში იყო, რომელმაც ერევანი აიღო. ექსპედიციის დროს, ერთხელ, ზურაბ ორბელიანი, თავის ძმით ასლანით და იოანე სარდლით ჩაუვარდა ხელში ფათალიშახს, რომელმაც დაატყვევა იგი. ეს რომ შეეტყო მის ცოლს ხორეშანს, პოეტზედ ორსულად მყოფს, აღთქმა დაედო ღვთის წინაშე, თუ ზურაბს ცოცხალს დააბრუნებ, ჩემს შვილს ბერად მივცემო. ზურაბ უვნებლად დაბრუნებულა, ხორეშანს ვაჟი ჰყოლია და აღთქმა... მაინც აღსრულებულა, რადგანაც პოეტი უცოლოდ მოკვდაო, გვიამბო ქეთევან ორბელიანმა. ამ ორ აზრში ისევ იმას უნდა მიეცეს უპირატესობა, რომელიც ნამსახურებით სიაში არის ნაჩვენები.

პოეტი პირველად 1816 წ. შევიდა სამსახურში და მაშინ უფრო კარგად ეცოდინებოდათ და ემახსოვრებოდათ დრო პოეტის დაბადებისა, ვიდრე ეხლა.

ამრიგად, გრიგოლ ორბელიანი უნდა იყოს დაბადებული 1800 წ., ამ საუკუნესთან ერთად, ან უკეთ: ამ საუკუნესა და წარ-

¹ გრ. ორბელიანის დაბადების თარიღის საკითხის შესახებ იხილეთ შენიშვნებში (გვ. 209). რედ.

სულ საუკუნეს შორის — ორთა დროთ შუა — როდესაც ძველი დროების რეჟიმი გაქრა და ახალი დროების რიჟრაჟი ჯერ ისევ სიბნელითა და ბურჟსით იყო გარემოცული. ახალდაბადებულს ზნეობითი და გონებითი სიდიდისა და სიმრთელისათვის ამაზე უარესი დრო, მეორე სხვა, ძნელი იყო გამოსჩენოდა. მთელ იმის ცხოვრებას, ამ დროების წყალობით, უნებლიედ უნდა დასტყობოდა ამ ორი სხვადასხვა ელემენტის — ძველისა და ახლის — გავლენა. გონებას, ხასიათს, ქცევას, ლაპარაკს, ენას — ყველას ორი პირის სახე უნდა ჰქონოდა, რადგანაც ორსახეობას წარმოადგენდა მაშინ თვით ცხოვრება. ჩვენ შემდეგ დავინახავთ, რამდენად დაიმორჩილა ამ გავლენამ პოეტი და რამდენად წინააღმდეგინა იმან გავლენის ზედმოქმედებას თავისი ძლიერი პიროვნება.

მანამ კი ვნახოთ, სად, როგორ და რა პირობებში მოიღვა ფენი ახალდაბადებულმა, როგორ გაატარა იმან თავისი სიბავშვე, სიყმაწვილე, სიჭაბუკე? ამ კითხვის დადგენა აქაც შეადგენს მიუცილებელ საჭიროებას, უტყუარი მისი პასუხი მოჰყვება სინათლეს ბევრ მხარეს. პოეტის მოქმედებისას, განმარტავს მის გონების ავლა-დიდებას, იმის გულის მიდრეკილებას, იმის ხასიათს, მაგრამ საქმე ის არის, უცნობი ქართველი მწერალი კი არა, ევროპაში განთქმული პოეტი რომ იყოს. ორბელიანი, რაკი ამ კითხვის პასუხი დღემდის არ დაწერილა, დღეს, ამ ოთხმოცი წლის შემდეგ, როცა მეოთხე მოდგმა გამოდის ცხოვრებაში, ამ კითხვის შესაფერად პასუხისგება ყველასთვის საძნელო იქნებოდა. ჩვენში ეს მით უფრო ძნელია, რომ ამ საუკუნის დასაწყისში პერიოდული ბეჭდვა არა გვქონდა, რომელშიაც ასე თუ ისე ყოველთვის გამოსჩნდებოდა კაცი რაიმე საგულისხმო ცნობას სახელოვან კაცთა შესახებ.

მაგრამ გზა არც ისე უიმედოდ შეუკრავს გარემოებას, რომ თითო-ორი ფაქტს ცხოვრებიდან ან ძველ წერილებს თავი არ შეენახოს ჩვენთვის, ან ძველ მეხსიერებას; რომ უფრო ნათლად წარმოვიდვინოთ პოეტის სიყმაწვილის დრო, ფაქტების სიღარიბეს ჩვენ შევავსებთ ისტორიული სურათით. იმ ზოგიერთ ამბებს, რომელთაც ჩვენამდე ჩამოუღწევია, ჩვენ გაუუკეთებთ ისტორიულ ფონს და ამგვარად შემოვფარგლავთ იმ ზნეობით „ატმოსფერას“¹, რომლისაგან — როგორც მცენარის ხეირობა „ფიზიკური ატმოსფერისაგან“ — არის დამოკიდებული კაცის აღზრდა და ზნეობითი განვითარება. ამგვარი ფონით ვარშემოზღუდული პორტრეტი პოეტის სიყმაწვილისა უფრო ნათლად იქნება თვალათვის დასანახავი და გონებით სათვის გასაგები.

¹ ტენის სიტყვა.

წარსული საუკუნის დამლევეს და მდგომარის დასაწყისს ქართულ ენაზე ორი ჩინებული მოამბე ჰყავს: ალექსანდრე ორბელიანი და პლატონ იოსელიანი. პირველი არშიყია ძველი ქართველის ოჯახისა და საზოგადოების ცხოვრების, მეორე—ულმობელი მეისტორიე, ანუ, მისივე სტილით რომ ვასიამოვნოთ მის აჩრდილს, ულმობელი ტაციტი, რომლისთვისაც, სიტყვაზე: ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო მიტრიდატი; სოლომონ ლეონიძე—თაბრიციოსი და კატონი; დავით გარეჯის უდაბნო—თებაიდა და სხ., იმათ სულზე მოუსწრიათ წარსული საუკუნის ისტორიულ პირთა და გარემოებათათვის და თვითონ ყოფილან მოწმენი ამ საუკუნის დასაწყისისა, მაშასადამე, სრული ნდობის ღირსნიც არიან. პირველის ნაწერში მამულის სიყვარულსაგან მომხდარი გადაქარბება და მეორის გამოკვლევაში ცოტაოდენი ურწმუნობა იმდენად საჩინოა თვალთათვის, რომ არავის არ დაუშლის ჭეშმარიტების გამოცნობას:

მაშ, დავეკითხოთ ამ ორთა, რავვარ მდგომარეობაში იყო ჩვენში გრიგოლ ორბელიანის დაბადების დროს—ცოტა ადრე, თუ ცოტა გვიან, ეს სულ ერთია, საზოგადოების ცხოვრება ყოველ წლობით არ იცვლება—ოჯახი, საზოგადოება, ეკლესია, სკოლა, პოლიტიკური ცხოვრება, ე. ი. ყველა ის პირობა, რომლისაგან შედგება ყმაწვილის აღზრდის ნიადაგი, მისი „ზნეობითი ატმოსფეროა“? თუ ეს მაგარი საფუძველი გავიკეთეთ, ჩვენი ბიოგრაფიული შენობაც ქვიშაზე აყვანილი არ იქნება.

ჯერ ოჯახი ვნახოთ, შევიტყოთ, როგორ ცხოვრობდა ქართველი მებატონე, რომლის სახლშიაც აღიზარდა პოეტი.

აქ ჩვენ რამდენიმე ხნით ალექსანდრე ორბელიანის ცოდნას და ავტორიტეტს მივმართავთ. ცოტა ქართულად, „მსხვილადაც“ დავვესესხებით მის ნაწერს, რადგანაც მისგან დახატული სურათი შინაური ცხოვრებისა თავისთავად გამტაცებელია კაცისა და პოეტის ცხოვრებისათვის მოგვეცემს ბევრ საგულისხმო შენიშვნას.

„ერთმა რომელსამე სახლულობის ცოლ-ქმარმა—ამბობს თავისებურად ალ. ორბელიანი—გარიჟრაჟზედ გაიღვიძეს; მაშინვე იმათ ღმერთი ახსენეს: „ღმერთო დიდო, შენის მოწყალებით ნუ დაგვაგდებ ჩვენ“ ამ სიტყვასთან ქმარი ქვეშ-საგებიდგან გადმოვიდა ტახტზედ და ფეხებზედ მსუბუქად ჩაიცო. მერე აღმოსავლეთისკენ პირი მიმართა და თავის საიდუმლო ლოცვას მოჰყვა, ხანდისხან პირ-ჯვარის დაწერით და იშვიათად მეტანიის მოყრით. ეს რომ ქვეშ-საგებიდგან გადმოვიდა, იმ ქვეშ-საგებში იმისი ცოლი წამოჯდა, ბეჭებზედ მსუბუქად წამოისხა, პირი აღმოსავლეთისაკენ მიიბრუნა და ისიც თავის საიდუმლო ლოცვას მოჰყვა, ხანდისხან სათხოვარის ხელების გაპყრობით ღვთისადმი და თან პირ-ჯვარის დაწერითა... ქმარმა უფრო ადრე გაათავა ლოცვა, შემდეგ საჯინბოსაკენ წავიდა

თავის საჯდომი ცხენების მოსაველედა; იქ მეჯინიბეთ ცხენები კარგათ დააურაგებინა და მას უკან თავის ცოლთან შამოვიდა, რომელსაცა ლოცვა გაეთავებინა, პირიც დაებანა, თავიც დაეხურა, ტანთაც ჩაეცვა. ქვეშ-საგებიც სულ აელაგებინა და ქეჩახედ მოკეცილი თავის ქმარს ელოდა შემოსულიყო.

როდესაც იმისი ქმარი შემოვიდა, ცოლმა თავის შვიდი წლის ვაჟი გააღვიძა და უთხრა:

— ადე, შვილო, ილოცე, ჩაი დალიე და მერე შენს ოსტატთან წადი სასწავლებლად.

ფხიხელი, მორჩილი შვილი ჩქარა წამოდგა, გამდელმა ჯერ პირი დააბანინა, მას უკან ტანისამოსი ჩააცვა და შემდეგ ალოცეს.

მინამ ყმაწვილს ალოცებდნენ, იმისმა მამამ პირი დაიბანა და ტანისამოსის ჩაცმა მოასწრო. ამასთან მოსამსახურემ ფოდნოსხედ დადგმული ჩაიჭიქებით ჩამოარიგა. ჩაი რომ გაათავეს, ყმაწვილის ლალას მოუწოდეს, და ყმაწვილის მამამ უთხრა:

„ეს შენი გაზდილი ოსტატთან მიიყვანე; ჩემ მაგიერ უთხარ, ამას რომ პირველი კანონი დავითნი გაუთავებია, დიდად ვმადლობთ იმასაც და იმის შაგირდსაც... ესეც მოახსენე ჩემ მაგიერ, დღეს სადილად ჩვენთან მობრძანდნენ ამ თავის შაგირდით“...

ის რომ გაისტუმრეს, იმათი სოფლის მოურავი შემოვიდა და ორთავეს მძიმედ დაუკრა თავი.

— მოურავო, როდის მოხველ?

— წუხელის უდროოდ სოფლიდგან გრახელ. თქვენთან დრო არ იყო გზლებოლით, ჩემს სახლში ჩემს ხიზანთან გახლდით,—მოახსენა.

— შენი ხიზანი ნაკლებობაში ხომ არ დაგხვდა?

— თქვენ ცოცხალი ბრძანდებოდეთ... თქვენის მოწყალებით ჩვენ ჩვენს დღეში ნაკლებობაში არ ვიქნებით.

— სოფელში ჩემი ცხენები, ბარგის ჯორები და მსახურის ცხენები როგორ არიან, ან ხომ არა აკლიათ-რა?

— არა აკლიათ-რა და კარგადაც არიან.

— ცხვარი, საქონელი და ან ცხენის ჯოგი როგორ არის?

— დიახ კარგად გახლავან. კარგი მწყემსები, კარგი მეჯოგეები გყვანან და ძალიან კარგად უვლიან.—ეს რომ მოურავმა მოახსენა, მერე იმან ჰკითხა: შენი ჭირიმე, ქერი და ბზე ხომ საკმაო იქნება ცხენისთვის აქა?

— იმედი მაქვს, არ დააკლდესთ.—უპასუხა ბატონმა.

— ვინიცობაა თუ დააკლდათ, კიდევ ჩქარა ჩამოვატანინებ; ახლა ეს მიბრძანეთ: ყველი, ერბო, პური და ღვინო არ დაგაკლდებათ?

— წლის სამყოფხედაც ბევრია,—ცოლმა უთხრა.

ქალბატონიც კარზე გამოვიდა და ორი გამდელი უკან გამოყვა, ჯერ სამზარეულოში შევიდა, იქ ქვაბები გაჩხრიკა, შემდეგ მზარეულს უბრძანა: „გემრიელი სადილი გააკეთე: კარგი ცხვრის გუფთის ბოხბაში, კარგი, ცივად ძროხის ხორცი, კარგი ხოხბის ფლავი და კარგი ჩახოხბილი ქათმები“. ამასთან მისცა რამდენიმე დარიგება, დაათვალიერა სამზარეულო, და რომ ნახა ყველა რიგზედ და წმინდად იყო, გამოვიდა და საკუჭნაოში შევიდა.

იქ მეკუჭნავეს ყოველიფერი ჰკითხა... თავის დაკეთებული სხვა-და-სხვა მწნილებით სავსე ქილები, ერბოს ქილები, მარილი, ტომრებით ფქვილი, ტიკებით ღვინო, ცარიელი საღვინეები და გოზაურები და სხვა, რაც საკუჭნაოს ვეუთვნოდა —სულ ყოველივე რიგზედ და თავის ალაგას იყო. მეკუჭნავემ ყველა კითხვაზედ

პასუხი მოახსენა, მაგრამ მაინც ქალბატონმა ყველა თითონ დაიარა და გამდგომებს აჩხრეკინებდა, თითონ მხოლოდ დახედავდა. ყველა კარგად და რიგზედ რომ ნახა, მეკუჭნავეს უთხრა:

— მოსამსახურებმა ამ დილით ისაუბრეთ, თუ არა?

— თქვენის მოწყალებით ვისაუბრეთ: პურით, ყველით და ორ-ორი ახარფე-შაც ღვინო გიახელით,—უპასუხა მეკუჭნავემ.

ქალბატონმა ეს რომ სთქვა, საკუჭნაოდან გამოვიდა და გამდგომების ოთახი დაინახა. იქ მოახლეები დაათვალიერა,—ისინი ისხდნენ და საკერავეს აკერებდნენ: ქარგას, ქისას, კერვას და ამგვარებსა. მას უკან ქალბატონი თავის ოთახში შემოვიდა, საუცხოო საფენზედ დაჯდა, დორზედ მიესვენა, აიღო საკერავი და მინამ არ გაათავა, არ მოეშო. მას უკან პატარა საერო წიგნს დაუწყო კითხვა ყურადღებით—შუადღემდის...

შემდეგ დაიწყო პურობა. წყლით სავსე ალთაფა ტაშტით მოატარეს მოსამსახურეთ და სუბუქად ხელი დაიბანეს ყველამ, მერე სრული სადილი გაიშალა გრძელს განიერს ყალანქრის სუფრაზედ, რომელზედაც სხვა-და-სხვა ვერცხლის სურები შუა სუფრაში გაამწკრივეს, კახური წითელი ღვინით სავსე. დიდრონი ვერცხლის სანაჟურები შუა სუფრაში ჩაიდგეს ორი თუ სამი, ვერცხლის ახარფეშები და თასები მიმოხეულისავით დააწყეს აქა-იქ.

ყოველი ესენი ლამაზად რომ გააწყეს სუფრაზე, მურასლავაშები და გამტკიცული მრგვალი პურები ყველას სათითოდ მოუტანეს, ამასთან დახატულის ხონჩებით სხვა-და-სხვა საჭმელები ჩაურთვეს და ყველას თავთავისად ჩაუმწკრივეს წინა.

მაშინდელი ზნეობა სრულიად გაწმენდილი იყო ყოვლის მცირედის მწიკვლისაგან, ესე იგი იყვნენ: მშვიდობიანნი, წყნარნი, უფროსების მორჩილნი. ნათესაობის მიმდევ-მომდევნი დიდის სიყვარულით, მეზობლების გამტანნი და შემწენი ურთიანეთისა; კეთილნი, პურ-მარილიანნი, პურადნი, შემწყნარებელნი, გლახაკთ-დავრდომილთ ხელის გამმართველნი, ზდილობიანნი, მართებულნი, უცხო დარბაისელნი, მოთავაზენი, გულგახსნილნი, სიწირფელით მოლაპარაკენი, დაუფერებით მოქმელნი, გულფიცხელნი, მხიარულნი, მომღერალნი, მახვილსიტყვიერნი, გონიერნი, საქმის მალე მიმხვედრნი, თავის პირობის აღმასრულებელნი. არაოდეს სალანძღველსა სიტყვას არ იტყოდნენ, არამც თუ საგიებელნი ეთქოთ რამე, და თუ როგორმე იტყოდნენ, დიდი შფოთიც მოუხდებოდათ; მეუფროსეთ პატივის მცემელნი და იმათ უზნობის დროს განკრძალვით ყურის მიმგდებნი, სინიღისიანნი, გულმარტივნი, მიმდობნი, უცხო დედა-კაცთან უმანკონი, ვალის გადახდაში უკანასკნელს ქონებას მისცემდნენ თავის დროზედ; მართალნი და მართლმსაჯულების მოყვარულნი. სახლეულობაში ბედნიერნი, არაოდეს ტყუილს არ იტყოდნენ, რაც უნდა ძვირფასი განძი ეპოვნათ, არ დამალავდნენ, მოსაგნი, ჭეშმარიტნი მორწმუნენი, ხასიათში მაგარნი, გაჭირვებაში დიდი მომთმენნი, ძლიერნი ვაჟკაცი, ამხანაგობაში ანუ მეგობრობაში მტკიცენი და ეგრეთვე სხვანი ამგვარნი...

ამ დროის გლეხიც—სულ იმავე ორბელიანის აზრით—სხვა კაცი იყო. „ყმას მებატონე მამასავით უყვარდა“; ისინი ერთად სხდებოდნენ სადილ-ვახშამზე, ერთად საუბრობდნენ, ერთად სიამოვნებდნენ. ყმა მდიდარი არ იყო, მაგრამ სარჩო საკმაოდ ჰქონდა და ისეთი შესაბრალისი გაჭირვება, როგორც ეხლა არის¹, არ ადგა. რაც გლეხობას შეეფერება, ყველა კარგად იყო ჩაცმული, ყველას ლეკური

¹ ამ გამოკვლევის დაწერის დროს—1883—90 წლ. რედ.

აბადი ჰქონდა. ყოველ სოფელს თავისი ფეიქარი ჰყავდა, თავის ქვეშეგასაშლელი ნაბდის მთელავი, თავის შალის მქსოველი დედა-კაცი. უცხვროს, უსაქონლოს და უღოროს სოფელს ვერ ნახავდა კაცი.

ეხლა ნახეთ, რაგვარი მაღალი გრძნობით იწყებდა გლეხი თვის საღმთო მოქმედებას,—თესვას. პირჯვარს დაიწერდა, ღმერთს ახსენებდა და მოაბნევდა რა პურის თესლს მარჯვნივ და მარცხნივ, თითოეულს ხელის გაშლაზე იტყოდა:

„ეს ჩვენს სამშობლოს, არამც თუ ესა, ჩვენცა და ჩვენი ცოლ-შვილებიც. ეს ჩვენს ბატონს, ღმერთო, პურადობას ნუ მოუღვევ! ეს სტუმარსა, ღმერთო, ლუკმას ნუ მოგვაკლებ, დავხვდეთ გულგაშლითა. ეს მამულის ჯარის-კაცებს, ეს დაცემულს, ვისაც საქონელი დახოცია. ეს იმასა, ვისაც მოსავალი არ მოსვლია. ეს უშვილოს ქვრივსა. ეს ქვრივსა, ობლების პატრონს. ეს ღარიბსა მარტოხელსა. ეს ობლებსა, უდედ-მამოს. ეს იმასაც, ვისაც შიან. ეს სწორსა. ეს ამხანაგსა. ეს მეგობარსა. ეს ნათესავსა. ეს მეზობელსა. ეს ამვლელს. ეს ჩამვლელს. ეს ფრინველს—ეს პირუტყვს. ეს მყეფარსა ძაღლებს. ეს ცხენს და ჩემის ხიზნისათვის“.

სარწმუნოება დიდად მტკიცედ იყო ხალხში: უდაბნოებში ბერები არ ეტეოდა, ეკლესიებში მლოცველები. ყოველ შემძლებელ მებატონეს საკუთარი კარის ეკლესია ჰქონდა, საკუთარი მღვდელი ჰყავდა, რომელიც იმას უწირავდა, ულოცავდა, სადილ-ვანშამზე სუფრას უკურთხებდა და, სხვათა შორის, ვეჭვობ, მდივნობასაც უწევდა.

უდაბნონი და მონასტერნი ნამდვილნი ნავთსადგურნი იყვნენ კეთილმოქმედებისა.

„აქა ინახებიან—ამბობს პლატონ იოსელიანი—ობოლნი და გლახანი; აქა იკურნებიან სნეულნი; აქა იკვებებიან მშიერნი; აქა სნეულნი სულითა მიიღებენ სიმართლესა; აქა მწუხარენი ვითარცა სასნეულოსა, ნუგუმ იცემებიან და ჰპოებენ სიხარულსა და შვებასა, რომელსაცა ხშირად დავნატრით სოფლისა მდიდარნი და ნეტარად საგონებელნი, ბრძოლის ჟამსა სიტყვითა და ჯარითა შველიან ქვეყანასა; სიმშობისა დროსა გვიძღვნიან პურსა და ღვინოსა, საკლავსა და ცხენსა, ურემსა და მეურმეთა“¹.

ამ უდაბნოებსა და ეკლესიებში მიიღებდა ჩვენი ერი სრულს სწავლა-განათლებას. აქ ასწავლიდნენ წერას, კითხვას, გალობას, ღრამატიკას, რიტორებას, ფილოსოფიას, ღვთისმეტყველებას, სამღვთოთა წიგნთა, კატეხიზმოს, ძველთა სამეფოთა ისტორიასა და სხვა საგანთა. ამ საუკუნის პირველ ხანებში თბილისში ამგვარო სასწავლებლები იყო: ნათლისმცემლის ეკლესიაში, კალოუბანში, სიონს, ქვაშვეთს, მეტეხსა და ანჩისხატში. მასწავლებლებად, რასაკვირველია, სასულიერო პირნი იყვნენ. რიცხვი მოწაფეთა ამ სასწავლებლებში აღწევდა 400-დის.

¹ ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-ისა, გვერდი 51.

დავერჩა მოსაგონებლად საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური მდგომარეობა. ასეთი „კარგი ოჯახი“, ასეთი მზიარული და უმწიკლოვანი ხალხი, ასეთი გულკეთილი გლეხი, ასეთი მორწმუნე და ქრისტიანე ერი სრულიად ბედნიერი იქნებოდა, რომ არ დაეჩაგრა ერთ ვარემოებას, სახელდობრ პოლიტიკურ სისუსტეს. კოკამ წყალი ვერ ზიდა სულ-მუდამ. ქართველთა ისტორიული სიმძლავრე გატყდა გაზნიადებულ მტრისაგან. სამოცი ომის მამაცი მეფე ერეკლე, ღრმად მოხუცებული და ღრმად დაღლილი, ვერ წინააღმდეგა სპარსთა ძლიერებას; მათ აღიღეს თბილისი და თბილისთან ერთად „დაემხო მთელი ივერია“. შემდეგ საქართველოს იძულები ირაკლიც გარდაიცვალა და მი: შეილთა ურთიერთშორის უთანხმოებამ სულ ერთიანად არივ-დარივა უიმისოდაც აშლილი ქვეყანა. მეფე გიორგის გონიერებამ ვერა გააწყო რა, რადგანაც მას ვერ აპყვა მისი ენერჯია, და სახელმწიფო მმართველობა ანარქიას დაუახლოვდა. საუკუნე თავდებოდა და მასთან ერთად ჩვენი ისტორიის მეხუთე მოქმედებაც. მოქმედნი პირნი ძალზე უჩქაროდნენ ფარდის ჩამოშვებას და ფარდაც დაეშვა საშუალ მეფის ძეთა და დიდებულთა ყურთაგლეჯისა და წელმოწყვეტილ ქვეყნის მძიმედ დაშვებისა. ჩინებულად ასწერს ამ არევ-დარევის დროს პლატონ იოსელიანი:

„სიმრავლემან ძეთა და ასულთა მეფისათა—ამბობს იგი—დაბადეს შური და მტრობა ურთიერთისადმი. დაპყვეს ოჯახები და დაბადეს ურჩება და მედიდურობა სახლისა მწევრთა შორის, სადაცა იყოფოდა მეფის ასული რძლად და ანუ რომლისაგანაც წარიყვანდნენ მეფის ძენი ქალთა სასძლოდ თვისად. თავადნი ესენი, დამოკიდებულნი მოყვარეობითა მეფეთათანა, არლა ემორჩილებოდნენ მეფისა მოხელეთა, რომელნიცა იყვნენ მდივანბეგად, მდივანად, მოურავად, ცხენთა მცველად და სხვათ საშეფოისა საქმეთა გამგედ. დასუსტდა ჰაზრი და მნიშვნელობა პირმშობებისა; ეცილოდნენ მემკვიდრეობასა; არა პატივს-ჰსცემდნენ პირველობასა და თვითეული წევრი სამეფოისა სახლისა ჰგონებდა თავსა თვისსა მეფობისათვის განმზადებულად. ჰსჯული არლა ჰსჯულობდა სამეფოში, სადაცა უფლებდნენ მეფის ძენი და კარის კაცნი მათნი“¹.

ამგვარი პოლიტიკური მდგომარეობის გამოწყობას ან მეორე მძლავრი მარჯვენა სჭირდებოდა მეფის ერეკლესი, ან ძმათა მშუსრველი სამოქალაქო ომი და მისი საშინელება. პირველი არსაით ჩანდა და მეორემდის ვარემოებამ არ მიუშვა. მეფის ძეთა უთანხმოებამ დააჩქარა ისტორიული მოვლენა, რომელსაც ბოლო უნდა მოეღო იმ ანარქიისათვის, რომელიც ადრე თუ გვიან ისტორიულისავე და პოლიტიკურ საჭიროებათა გამო მიუცილებლად უნდა მომხდარიყო. მეამბობ საქართველოს შეერთებაზე რუსეთის იმპერიასთან. 18 დეკემბერს 1800 წ. იმპერატორმა პავლემ ხელი მოაწერა მანდიფესტს

¹ ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-ისა, გვერდი 13.

რომელმაც „საუკუნოდ და სამარადისოდ“ გამოცვალა ბედი ქართლისა. 1802 წ 7 მაისს პირველმა საქართველოს მთავარმართებელმა კნორინგმა დააწესა ქალაქში უზენაესი მმართველობა და გამოაცხადა რუსის მმართველობა.

აი მოკლედ რა დროს, რა ოჯახში, რა ხალხში და რა პოლიტიკურ წყობაში დაიბადა გრიგოლ ორბელიანი, რა „ზნეობით ატმოსფერაში“ მოიღვა იმან ფეხი და გაახილა გონების თვალი.

ვინ იტყვის, ალ. ორბელიანისაგან დახატული სურათი ქართლის ცხოვრებისა სულ ყველაფერში სწორი იყოს ნამდვილთან? პირიქით, მხატვარს ცოტა მეტი ფერი დაუდვია სურათისათვის, მეტი სხივი დაუკრავს. ეტყობა, დღის სინათლის მაგიერ, იმის ქარხანა მამულის სიყვარულის შარავანდედით ყოფილა განათებული. მაგრამ, მეორე მხრით, ვინ იტყვის, რომ დედა-აზრი ორბელიანის სიტყვისა ტყუილი იყოს! ვინ არ დაეთანხმება იმას, რომ ქართველი არ იყოს კეთილი, მშვიდობიანი, გულ-მარტივი, მეგობრის გამტანი, პურ-მარილიანი, უფროსების მორჩილი, გაჭირვებაში მომთმენი, ღვთის მოშიში, მშობსავი. უმთავრესი ნაციონალური თვისება ჩვენი ერის ხასიათისა სწორედ რომ კარგადა აქვს მას შემოხაზული. და რაც უფრო შორს წავალთ ჩვენ ჩვენი ისტორიის სიღრმეში, რაც უფრო გავშორდებით ამ განათლებულ დროს და დაუუახლოვდებით ძველად-ძველ პატრიარქალურ ჩვენს ცხოვრებას, ეს თვისება უფრო და უფრო წმინდა და შეურყვეველია. ის დრო, როდესაც, როგორც ამბობენ, უღვაშზე ხელის დადება თამასუქის მაგივრობას სწევდა და სიტყვა კონტრაქტზე ძლიერი იყო, არც მოგონილია და არც ისე დაშორებული ჩვენგან. ერთად-ერთი საფუძვლიანი საყვედური, რომელიც ეთქმის ორბელიანის სურათს, არის გლეხის მდგომარეობის უმართებულო აღწერა. შვიძლებ ბევრ გლეხს ბევრი მებატონე მართლა „ჰყვარებოდეს მამასავით“, როგორც ამბობს მწერალი, მაგრამ აქედან იმ დასკვნის გამოყვანა, რომ გლეხი თავის მდგომარეობით კმაყოფილი იყოს საზოგადოდ, ეს კი ძნელი დასაჯერებელია. ვინ იცის, ეგებ... ოდესმე... ოქროს საუკუნეში... მაგრამ მას აქეთ ქვეყანამ რამდენჯერ იცვალა ფერი. გარდა ამისა, ხომ ნებატონე გლეხის ოფლით ცხოვრობდა? კეთილშობილნი რას არ ჩადიოდნენ „არაკეთილად შობილებთან“: არბევ-აწიოკებდნენ, სცემდნენ, სტანჯვიდნენ, საპრობილეში ალბობდნენ, მზითვად ატანდნენ თავიანთ ქალებს, ეკლესიებს სწირავდნენ, ავირავებდნენ, ჰყიდდნენ... „გლეხ კაცისა სულის მეტი ყველა მებატონისა იყო“, როგორც ბრძანებდა მრისხანედ ვახტანგის კანონი. ამგვარი „მამის“ სიყვარული გულკეთილ ქართველ გლეხკაცისათვისაც შეუძლებელი უნდა ყოფილიყო,

ჩვენი აზრით... მაგრამ, ამ ერთი კითხვის გარდა, ზოგადი სურათი-პოეტის დაბადების დროებისა სწორედ კარგად არის დახატული-ალ. ორბელიანისაგან და ჩვენ ადვილად შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ, რა კაცები და გარემოება ეხვია გარს ახალდაბადებულ მის თანამოგვარეს, რომელსაც გვირგვინი დიდებისა უნდა დაედგა მთელი მისი გვაროვნობისათვის.

IV

ტყუილად არ უთქვამს ფილოსოფოსს; ბავშვის გონება თეთრი, დაუწერილი ქალაღი არისო. რასაც დასწერს ადამიანი იმ თეთრ ქალაღზე, კაცის გონებაც ის იქნება საბოლოოდ. ათი-ათასში ერთხელ თუ როგორმე თვით ქალაღი იქნება განსხვავებული დამდლით ცხებული და აღზრდა შეიქმს ბავშვისაგან შეჰანიშნავ კაცს, თორემ უმეტეს ნაწილად, მდბიო ენით რომ ვთქვათ, ბავშვი იგივე ქვევრია, რომელიც რასაც ჩასძახებ, იმასვე ამოიძახებს.

ამისთვის იყო, განსაკუთრებული ყურადღება მივაქციეთ ყველა იმ გარემოებას, რომელსაც შეეძლო დაემჩნია თავისი კვალი პოეტის ნორჩ გონებაზე. სანამ შვიდი-რვა წლის, სანამ ათი-თორმეტი წლის არ შეიქნება ბავშვი, ე. ი. სანამ იმას სჯერა თითქმის უცილოდ ყველაფერი, რასაც ეუბნებიან, და გამოხატულება მეტად მოძრავი აქვს, კაცი სანახევროდ მომზადებულია: ამ ასაკში მიღებული შთაბეჭდილება სამუდამოდ რჩება კაცის ზნეობრივ არსებას საფუძვლად. შეიძლება ეს შთაბეჭდილება ჟამთა განმავლობისა გამო მიეფაროს კიდევ მეხსიერებისაგან. მაგრამ ჩვენს არსებაში, ჩვენი ქცევის-ლოლიკაში ის პირველი შთაბეჭდილება უხილავ პირველსაბუთად რჩება, რომლისაგან აწმყო მომდინარეობს, როგორც დასკვნა. რომ ძლიერი სამახსოვრო შთაბეჭდილება მიიღოს ყმაწვილმა, ორისაგან ერთი უნდა: ან დედა ჰყავდეს გონიერი და ხელოვანი მოლაპარაკე, რომელსაც შეეძლოს ფეხი აუდგას მის ფანტაზიას და აამუშავოს, — დედა უამბობდა გიოტეს არაკად, სხვათა შორის, იმ სპიდუმლო-გზებზე, რომელიც ვითომ უნდა მიდიოდეს ერთი ვარსკვლავიდან-მეორე ვარსკვლავამდე, იმ ფერიებზე, რომელნიც ცხოვრობდნენ ზეცათა სივრცეში, ეუბნებოდა ჰაერზე, მიწაზე, ცეცხლზე, რომელთაც გამოხატავდა სახედ რომლისაზე კაცისა ან ქალისა და ბავშვი „დიდის ყურადღებით უსმენდა დედას“, როგორც ამბობს მისი ბიოგრაფი-ლიუსი — ან ხალხის ცხოვრებაში იდგეს ისეთი გაჭირვებული დრო, როდესაც ყოველი არსება კაცისა აღძრულია სხვათა და სხვათა გარემოებათა გამო, როგორიც არის, მაგ. ომი, ხალხთა გადასახლება, შიმშილი, ჟამი და სხვაგვარი საშინელება. როგორც პირველს, ისე

მეორე შემთხვევაში ბავშვის შეუბღალავი ბუნება—თუ ამასთან ის კარგადაც არის წარმართული—ღრმად ჩაიჭრის გულში და გონებაში ნათქვამსა და ნანახსა და ფეხადგმული ფანტაზია განაგრძობს ფერენას... სხვა დროსაც და სხვა ჰასაკშიაც.

ამ მხრით გრიგოლ ორბელიანი სიკმაწვილეში ბედმა საუკეთესო პირობაში ჩააყენა.

ალექსანდრე ორბელიანისაგან დახატული სურათი ქართველ ოჯახისა და ქართველი ქალისა თითქო საგანგებოდ პოეტის ოჯახისა და დედისაგან არის გადაღებულიო, როგორც ამ სურათში, ზურაბ ორბელიანის სახლიც ისეთი ოჯახი იყო, რომელშიაც მოურავები, მოსამსახურეები, გამძლეები, მოახლეები, მოჯალაბენი, მეჯინიბენი, მეჯოგენი ირეოდნენ და ერთგულობდნენ. როგორც ამ სურათში, ზურაბსაც თავისი საკუთარი კარის ეკლესია ჰქონდა, საკუთარი მღვდელი ჰყავდა და, მაშასადამე, იყო ნამდვილი ფეოდალური თავადი, რომლის სახლშიაც ახალდაბადებულ გრიგოლს ბევრი ისეთი ღონისძიება რამ უნდა ჰქონოდა, რაც მრავლისაგან უმრავლესს არა აქვს. დედა პოეტისა, თვით განხორციელებული სიკეთე და სინაზე იყო. იმას იმდენად უყვარდა პოეტი—გაგვიგია ძველთა ქალთაგან—და იმ ზომამდის მორწმუნე იყო, რომ როდესაც პატარა გრიგოლს ეძინა, დედა ლოცულობდა მის თავზე და მძინარეს წმიდა აიასმას უსხურებდა. ყველაფრის შნო ჰქონდა ამ დროის ქართველ ოჯახს,—გვითხრა ქეთევან ორბელიანმა,—უკანასკნელი გამძელი ბუზს რომ მოუგერებდა მძინარეს, იმის კეკლუცი რხევა კაცის თვალს დაატყვევებდა. ხორეშან იმ ძველი ალთქმის დედაკაცი იყო, რომელზედაც ლაპარაკობს ალექსანდრე ორბელიანი.

„იმ ჩვენს ქველს დედა-კაცებს ჯერ ყმაწვილობაში სამღვრთო წერილს ასწავლიდნენ, კერვა-ხელსაქმეს და მასუკან საერო წიგნებს ანუ ხელწერილებს აკითხებდნენ; ამასთან კარგს ზნეობას, კარგს თვისებას ასწავლიდნენ; შემდეგ ქცევას, მიმოხვრას, თავის უმანკოების სიწრფელის სიმართლითა, თან ცდილობდნენ ყოველი წმინდა და პატიოსანი ხასიათი ჩაეწვეათ, თავის მოთმინებით, იმათ ბუნებაში; და ბოლოს, როდესაც დრო მოვიდოდა, გაათხოვებდნენ—და ეს ხასიათები ქალს განძად და საუნჯედ გაჰყვებოდა თავის ქმრისა და იმის სახლის გასაბედნიერებლად“¹.

უეჭველია, ამ კეთილმა დედამ ჩაუნერგა გულში გრიგოლ ორბელიანს მისგან საუკუნოდ განუმორებელი ღვთის შიში, ერთგულება მამულისა, განუზომელი პატივისცემა მშობელთა და ნათესავთა (ამას მისი წერილებიდან შეატყობთ), წესიერებისა და თავდარიგის სიყვარული. იმის გარშემო სუფევდა ისეთი ქცევა, ისეთი მიმოხვრა, ისეთი სიტკბო ლაპარაკისა, თვით ცხოვრება ისე განზომილად და—თუ შეიძლება ასე ითქვას—თავისდროულად მიმდინარეობდა, რომ თი-

¹ აღ. ორბელიანის ნაწერები, გვერდი 150—151.

თქო რალაცვარი საზოგადო ტაქტი და რითმი მიეცეს გამჩენს მთელის ოჯახისთვისაო. მომავალ პოეტზედ ამ პირობათ არ შეეძლოთ არ ჰქონოდათ სასარგებლო გავლენა.

მერე რა ესმოდა ბავშვს გარშემო? რას უნდა მოეყვანა გაკვირვებაში მისი ნორჩი გამოხატულება, რას უნდა მოეხდინა მისთვის ძლიერი შთაბეჭდილება, რომელსაც უნდა ჰქონოდა საბოლოო გავლენა მთელ მისს ზნეობრივსა და გონებრივს არსებაზე?

ეს იყო: თბილისის აოხრება ალა-მაჰმადისაგან. მეფე ერეკლეს გარდაცვალება... რუსის ჯარის ჩამობარგება ქალაქში... მეფე გიორგის უდროოდ სიკვდილი... ბატონიშვილთა ყურთაგლეჯა... მანიფესტი... ოთხი ათასი ეგზემპლარი კნორინგის განცხადებისა ხალხში გავრცელებული... ლაზარევი, დედოფლის ხელით მოკლული... დაჭრილი დედოფალი, ტროიკით რუსეთში გაგზავნილი... თავაურელების მეცადინეობა დედოფლის განთავისუფლებისთვის დარიალის ვიწროებში... დედოფალი, მონასტერში ჩამწყვდეული... მაჰმადიანთა პროვინციების შემოერთება... ჭირი, ქალაქში გაჩენილი... სამეგრელოს გაქვეშევრდომება... იმერეთის მეფის გაქცევა... კახეთის „ბუნტი“ და სხ. ყოველს ამაზე ცისმარე დღეს ესმოდა ლაპარაკი ახალგაზრდა გრიგოლს. ამას უამბობდა გამდელი, ამაზე მუსაიფობდნენ იმის მამასთან სადილად მოწვეული სტუმრები და ნაცნობები. ჯერ კიდევ ჯობს დააჭენებდა იგი, როცა მის თვალწინ მთელი ჩვენს ქვეყნის პირი შეიცვალა. გაჩნდა მეფის რუსეთის სალდათი, რუსის პოლიცია, რუსის ორდენები და ლენტები, ურემმა გზა მისცა ტარანტასსა, ლეჩაქმა—შლიაპას, ქოშებმა—ბათინკებს. თითოეული ამგვარი წინამორბედი ახალი ცივილიზაციისა იწვევდა ჩვენს ბუნებრივად კონსერვატორს საზოგადოებაში დიდ ლაპარაკსა და ხშირად გაკიცხვას. ორბელიანი ამ დროების მოწმე იყო და ყოველი ახალი მოვლენა ქართლის ცხოვრებისა სტოვებდა მის ნორჩ გამოხატულებაში ღრმასა და წარუშლელ შთაბეჭდილებას. სამოც-სამოცდაათი წლის შემდეგ, მოიგონებდა რა პოეტი ამ ორი ცივილიზაციის ერთად აღრევის დროს, იტყოდა ნიმუშად დროების აღწერისა:

„მახსოვს, ერთხელ ივანე მალხაზიჩის (ანდრონიკოვის) დედასთან, მარიამთან, შევედი და ბატონიშვილი დიდად და დიდად გაჯავრებული დამხვდა.

— რაო, ბატონიშვილო, რამ გაგაჯავრა ასე, ვინ რა გაწყენინა?

— როგორ რამ გამაჯავრა; უი, სირცხვილი! შვილო, გაგონილა, ოთარის ცოლსა ქოშები გაუხდია და ბაშმაკები ჩაუცვამს!

— მერე, ბატონო, რაო, რომ ბაშმაკები ჩაუცვამს.

— ისა, შეილო, რომ დღეს რომ ქოშები გაიხდა, ხვალ სხვა-საც გაიხდის“.

ამგვარი სხარტული გაცვლა ქოშებისა ბაშმაკებზე, ერთი ცივილიზაციისა მეორეზე, ამგვარი საჩივარი „ძველის რჯულის და მეგობრების“ მომხრეთა ახალ ზნეობაზე, სულ ეს ნგრევა-ტეხა ძველი პოლიტიკური წყობისა და ახალი რეჟიმის დამყარება ამ ნანგრევებზე, — აი რა შეადგენდა პოეტის პირველ შთაბეჭდილებას, რას უნდა მოეფინა შემდეგი მისი სულის სიღრმე ცოტ-ცოტად და შეუნიშნავად მუნ ჩაძირულ ისტორიული მოგონებითა...

წერა-კითხვა ორბელიანმა ანჩისხატის დეკანოზისგან ისწავლა. ეს დეკანოზი, გვარად ალექსეევი-მესხიევი¹, დიდი მწიგნობარბ იყო და იმ ზომამდის მშვენიერი, რომ ერთმა მხატვარმა მისი სახე რომელიღაც ეკლესიის გუმბათზე საბაოთად დასახა, როგორც გაგვიგონია თვით პოეტისაგან. ამისგან ქართული წერა-კითხვა რომ ისწავლა, გრიგოლი იმისმა შშობლებმა შიბარეს ახალს, მთავრობისაგან გამართულ კეთილშობილთა სასწავლებელში. აქ ქართული ენის მასწავლებლად შეხვდა იმას მღვდელი ხელაშვილი, ჩვენი ენის ზემიწევნით მცოდნე. „ჩინებული კაცი იყო, — მოიგონებდა პოეტი თავის მასწავლებელს: — როდესაც სწავლა გავათავეთ და აფიცრები ვიყავით, ერთხელ მე და ჩემ ამხანაგებს მთავარმართებლის სახლის გვერდით შემოგვხვდა ეს მღვდელი, ძლიერ ესიამოვნა ჩვენი ნახვა, გამოგვკითხა, სად ვიყავით, რა სამსახურში შევედით, ჯამაგირი რა გვქონდა და როდესაც მუსაიფი გავათავეთ, გვითხრა: „აბა, ახლა მშვიდობით! მე ასე უნდა წავიდე და თქვენ თქვენს გზაზე გაისეირნ-ქალწულ-ჰაერეთ!“

რუსულ ენას ჯერ კიდევ ხელით ნაწერ რვეულებიდან სწავლობდნენ ამ დროს. ამ რვეულის თავზე პირველი რუსული სიტყვა, ქართულად თარგმნილი, იყო რუსული თანდებული თვის. ბავშვებმაც ამ რვეულს ეს სახელი დაარქვეს. „თუ კლასში დავაკლდებოდით ვინმე, — იტყოდა პოეტი, მეორე დღეს სასწავლებელში რომ მივიდოდით, მაშინვე ვეკითხებოდით ამხანაგებს: „აბა, ერთი შენი ოთვისი მათხოვე, გუშინდელი უროკი გადმოვიწერო“. სასწავლებლის უფროსი ბუვრინსკი კარგი კაცი თურმე იყო, თუმცა ვულფიცხი. როდესაც ჩვენ იმას გავაჯავრებდით, დამტვრეულის ქართულით გვეტყოდანო: შეკარცხვინოს ღმერთმა და კვალად შეკარცხვინოს!

როდესაც ქალაქში გაიხსნა არტილერიის სკოლა, გრიგოლი გამოიყვანეს ამ სასწავლებლიდან და არტილერიის სკოლაში მისცეს...

¹ ნამდვილად ალექსი-მესხიშვილი.

პოეტის ბიბლიოთეკაში ინახება ერთი წიგნი „Начальныя основанія сельскаго домоводства, В. Квкольника“, რომელზედაც წარწერილი გვაჩვენებს, თუ როგორ სწავლობდა ორბელიანი ამ სასწავლებელში. ამ წიგნში სწერია:

„Сия книга, по случаю публичнаго испытанья, бывшаго в 1817 году 3-го июня, пожалована за прилежание и успеха ученику князю Григорию Орбельянову и во время публичнаго испытанія вручена за подписание правящаго должност Грузинскаго гражданскаго губернатора на правах и военнаго 19 ноября 1818 года Генераль майор Ховен“.

რამდენიმე ამ დროული მოგონებაც პოეტის ცხოვრებაზე. გრიგოლი სიყმაწვილეში ერთობ პატარა ტანისა იყო, ასე რომ შინაურობაში იმას „კურკას“ ეძახდნენ. თოთხმეტის წლისა რომ შეიქნა, დიმიტრი ორბელიანმა დანიშნა იგი თავის ძმის ყაფლანის ქალზე — სოფიოზე, რომელიც მაშინ სამი წლისა იყო, მაგრამ ეს ქორწილი არ მოხდა, რადგანაც როდესაც გრიგოლი რუსეთში იყო, სოფიო მიათხოვეს ერთს რუს ჩინოვნიკს, ბეზაკს.

ამ დროების შესახებ არა ერთგზის უთქვამს ჩვენთვის პოეტს: „ჩემს სიყმაწვილეში თავ-ეკლესიად ქალაქში ანჩისხატის ეკლესია იყო. იქ იყო ერთი მთავარი, სახელად დავით, რომელმაც მშვენივრად იცოდა სახარების კითხვა. როდესაც შევიტყობდით, რომ ის იქნებოდა მწირველი, ავიყრებოდით აქედან ქალი და კაცი და ანჩისხატში წავიდოდით, თუმცაღა მაშინ ეკლესია დიდად გვეშორებოდა. უმეტეს ნაწილად წირვა-ლოცვას მამაჩემი ამ სახლიდან ისმენდა ამ ჩვენს კარის ეკლესიაში. მამამ კარგად იცოდა საღმრთო წერილი: თუ მღვდელს რამე შეცდომა მოუვიდოდა, აქედან გაუსწორებდა: — ასე არ არის, მღვდელო, რა ღმერთი გაგიწყრა, რით ვერ ისწავლე აქამდის, — დაუძახებდა. საღმრთო წერილის ცოდნა ძლიერ იყო გავრცელებული საზოგადოებაში, მეტადრე ქალებში, ქართულის ცოდნა ხომ იყო და იყო. სომხებმაც ჩინებულად იცოდნენ ჩვენი ენა, განსაკუთრებით ბებუთაანთ. საკუთარი სამშობლო ენა იმდენად არ ეპარჯებოდათ, როგორც ჩვენი. ერთხელ სტამბოლიდან იყო, არ ვიცი, თუ ეჩმიაძინიდან, გორს მოვიდა სომხის მქადაგებელი ეპისკოპოსი და წირვის შემდეგ ქადაგება სთქვა. წირვაში მყოფ სომხებმა იმისი ქადაგება ვერ გაიგეს და ადგილის მღვდელმა იქვე სიტყვა-სიტყვით უთარგმნა ქართულად. ქართული მწიგნობრობა ყოველს ოჯახში იყო გავრცელებული. მწერალთა შორის მე მახსოვს: პეტრე ლარაძე, გიორგი თუმანიშვილი, „მრავალ-ყვავილოვანი“-ს დამწერი, ეგნატე იოსელიანი და სხ. იოანე ბატონიშვილი — „კალმასობის“ ავტორი,

4. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები. 49

თეიმურაზ ბატონიშვილი და ალექსანდრე ჭავჭავაძე ჩემი დროის
კაცნი იყვნენ. ალ. ჭავჭავაძეს მე ერთ დროს ადიუტანტადაც ვახლდი“.

სხვა ამბებს, ჩვენს მიერ პოეტისგან გაგონილს, ჩვენ დავურთავთ
თავ-თავის ადგილზე. ეხლა კი უნდა ვნახოთ, როგორი იყო მისი მსა-
ხურობის დასაწყისი და პირველად ცხოვრების ასპარეზზე გამოსვლა.

V

კეთილშობილთა სასწავლებელი ჯერ არ დაესრულებინა გრი-
გოლ ორბელიანს, რომ ქალაქში გაიხსნა არტილერიის სასწავლე-
ბელი. გახსნისათანავე გრიგოლი გადავიდა ამ სასწავლებელში, რადგა-
ნაც საკუთარი მისი სურვილიც სამხედრო დიდებისაკენ მიისწრაფოდა
და დე-დამამსაცეს უნდოდა.

ჩვიდმეტი წლისა ის შევიდა იუნკრად 21-ს არტილერიის ბრი-
გადაში; ოცდაერთის წლისა ის განწესდა პორტუპეი-იუნკრად სა-
ქართველოს გრენადერის პოლკში; ოცდაორი წლისას იმას მისცეს
პრაპორშჩიკობა და ამ წელს მიიღო იმან პირველად „ცეცხლით
ნათლისღება“ მტრისგან, ე. ი. ომში მონაწილეობა.

აი რა საქმეში და ბრძოლაში ერია გრიგოლ ორბელიანი თა-
ვის მსახურების პირველ წლებში:

1822-ს ის იყო მონაწილე გენერალ-ლეიტენანტის, თავადი
ერისთავის რაზმისა, როდესაც ამან დაამარცხა და ციხე წაართვა
ქარის ლეკებს.

1826-ს, სპარსეთის ომის დროს (1826—1828), იგი იბრძოდა
გრაფ სიმონიჩთან, როდესაც ამას შეება სპარსეთის კავალერიის
პარტია; თავად მადათოვთან, როდესაც ამან დაამარცხა სპარსელები
შამხორის ახლო; პასკევიჩთან, როდესაც ამან გაიმარჯვა სპარსელებზე
განჯაში; ხელ-ახლა თავად მადათოვთან, როდესაც ეს წავიდა ექსპე-
დიციით არაქსს ვალმა.

1827-ს წელს: გრაფ ბენკენდორფთან, როდესაც ამან დაამარცხა
სპარსეთის ცხენოსანი ჯარი ეჩმიადინის მონასტრის ახლო და სძლია
ქურთის ჯარს და მის მოთავეს, გასან-ხანს. ამ წელს აიღო რუსის
ჯარმა ორბელიანის მონაწილეობით: ირაკლი-თაფა, აბას-აბადი, სარ-
დარ-აბადი და თვით ერევანი, რომლის დაპყრობამ მისცა პოეტს
აზრი „სადღეგრძელოს“ დაწერისა; ამ წელს სძლია რუსმა სპარსე-
თის პრინცის აბაზ-მირზას ჯარს და ამ ბრძოლაში მონაწილეობი-
სათვის ორბელიანს მოუვიდა უმაღლესი მადლობა.

1828 წ. ატყდა ოსმალთა ომი (1828—1829) და ორბელიანი,
პორუჩიკი, იბრძოდა პასკევიჩის ხელქვეით, როდესაც ამან „ხმლის
ტრიალით“, „ძღვევის ყიჟინით“, „ხელს ბაირალით“ „ძირს დასცა

„ყარსი“. ყარსის ალების შემდეგ ორბელიანი გამოჰყვა მურავიევის ჯარს, რომელმაც აიღო ახალქალაქი, ხერთვისი, ახალციხე. რაც შეეხებოდა იმის მცირე თანამდებობას, პოეტმა ყველა ამ საქმეებში იჩინა თავი და მთავრობამაც განასხვავა იგი.

1829 წ. ორბელიანი კახეთში გაგზავნეს ალექსანდრე ქავჭავაძესთან. ეს უკანასკნელი ამ დროს კახეთის სამხედრო საზღვრების უფროსად იყო და ორბელიანი საგანგებო მინდობილების კაცად უნდა ხლებოდა იმას...

1830 წ. გრიგოლი გაჰყვა პასკევიჩის ექსპედიციას, რომელსაც უნდა დაეპყრო და შემოეერთებინა რუსეთისათვის ქარ-ბელაქნის ლეკები. ამავე წელს ის იღებდა მონაწილეობას სტრეკალოვის ჯარში, რომელმაც ზაქათალა აიღო.

1831 წ. კავკასიის აქეთა-მხარის მთავარ-სარდლის პანკრატიევის ბრძანებით, ორბელიანი გაიგზავნა პეტერბურგს, საცა წაასხა იმან კავკასიის კორპუსიდან დარჩეული სალდათები „საგანგებო ქვეითი ჯარის პოლკისათვის“.

ამას აქეთ მთელი შვიდი წელიწადი გრიგოლ ორბელიანი რუსეთში მსახურობდა. იქ გაიცნო იმან ზედმიწევნით რუსული ენა და მწერლობა, თარგმნა ქართულად რამდენიმე ლექსი და იგავ-არაკი ჟუკოვსკისა, პუშკინისა, რილევისა, კრილოვისა; აქ გაიცნო იმან დაახლოვებით ცოცხალი ნაშთი ჩვენი წარსულის ისტორიისა: საქართველოს დედოფალი, დედოფალი იმერეთისა, სამეგრელოს მთავრის მეუღლე, ბატონიშვილები, წარჩინებულნი და თავადნი, რომელნიც მათთან იყვნენ გადასახლებულნი რუსეთს... სიამოვნებით მოიგონებდა პოეტი მოხუცებულობაში იმათთან გატარებულ დროებას. ბატონიშვილებს უქებდა ცოდნას და მამულის სიყვარულს და ახირებული ხასიათის კაცად გამოსახვიდა, როგორც ბაგრატიონთა.

ბატონიშვილ თეიმურაზთან რომ შევიდოდა კაციო—გვითხრა ერთხელ პოეტმა—ის ჯერ თავაზიანად დაუწყებდა სტუმარს ლაპარაკს, მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ უეცრად, თითქო დაიღალაო, გაჩუმდებოდა, დაფიქრდებოდა და ოცნებისაგან გატაცებული დადგებოდა, ან დაჯდებოდა ერთს ადგილზე დიდ ხანს, უძრავად, უენოდ. ამ მდგომარეობიდან რომ გამოფხიზლდებოდა, ჩვეულებად ჰქონდა წამოეძახნა: მერე? და ნაცნობ-მეგობრებიც გასცემდნენ იმგვარ პასუხს, რაგვარსაც მოიმარჯვებდნენ. ერთხელ, ამგვარი დაკარგული ფიქრის შემდეგ, მეც მკითხა ჩვეულებრივად: მერე, მერე, ჩემო გრიგოლ? მეც მოვახსენე ხმამალა: მერე, ბატონო, წავასხით ყარაიაში მწევარ-მეძებრები, დავედევნეთ ჯეირანს და მანამ ვსდიეთ, სანამ...

ამაზე იმანაც სიამოვნებით: ოჰო! ჰო! ჰო! ჩემო გრიგოლ, ჩემო გრიგოლ! ნაგრე, მაგრე!

მიხერლ ბატონიშვილი თეიმურაზზე უფრო ახირებული კაცი იყო. მისი ოთახის კედლები სულ ხატებით იყო მოფენილი იატაკიდან ჭერამდე. წირვა-ლოცვიდან რომ დაბრუნდებოდა, მოჰყვებოდა ამ ხატების მთხვევას და რომელ ხატსაც ვერ შესწვდებოდა, მიუშვერდა თითს, ან ჯოხს და ეტყოდა: შენც თაყვანს-გცემ, შენც, შენც, შენც—და ამგვარად დაუვლიდა ყველას, არც ერთს გულს არ დააკლებდა. ერთხელ მე და სამეგრელოს დედოფალი¹ შევედით იმასთან. ბატონიშვილს მის სასადილო ოთახში გარშემოუსხამს სტოლზე თორმეტი რუსის მუჟიკი, ვითომ თორმეტი მოციქული, და იმათთან ერთად შეექცევა სერობას. ამ ახირებულს ექიმებისა არა სწამდა რა. ერთხელ წაიქცა და ფეხი იღრძო. ვერასფრით ვერ დავაჯერეთ, რომ ექიმი დაებარებინა და ეწამლნა. თუ მოვრჩები, ხოშ კარგი, თუ არა და კარეცით ვივლიო და ამგვარადაც ფეხი მართლა გაიფუჭა და შემდეგში ჯოხით დადიოდაო.

ნოემბრის თვეში, 1831-ს, გრიგოლ ორბელიანი მივიდა ნოვგოროდს, საცა ჰქონდა ბანაკი საგანგებო პოლკს, და თვისტომისაგან მოშორებული, ღარიბ-ღატაკი პრაპორჩიკი გაერთო თავის მძიმე სამსახურში... უდარდელად, უზრუნველად, ლხინის მოყვარე, დაუდევარ ჭაბუკ აფიცურთა ამხანაგობაში, პოეტი ვერც კი ამჩნევდა, რა მალე მიდიოდა დრო-ჟამი, როდესაც 1833-ს „უცებ გრიგალმა უბედობისამ“ დაჰქროლა მისს სიცოცხლეს, „ძლივს გაშლილს სასიხარულოდ“, პოეტს დასწამეს პოლიტიკური ორგულობა და დაიჭირეს. ის ჯერ პეტერბურგს წაიყვანეს ნოვგოროდიდან და იქიდან გამოგზავნეს ქალაქს, საცა უნდა გარჩეულიყო საქმე სხვა პოლიტიკურ დამნაშავეთა, ორგულობის მონაწილეთა. მე დაწვრილებით ავწერე ამ შეთქმულების ამბავი გიორგი ერისთავის ცხოვრების აღწერაში (რომელთანაც ვგზავნი ამ ამბის შეტყობის მსურველთა) და აქ მოვიგონებ მხოლოდ იმას, რაც გამიგონია თვით პოეტისაგან. აქ კი ვაკვრით მოვიხსენიებ რაშიც მდგომარეობდა ეს პოლიტიკური საქმე, რომლის გამო ჩვენი პოეტი რამდენიმე ხნით სამსახურს იქნამოცდენილი და თავისუფლებას მოკლებული.

1829 წელს თბილისში დაარსდა ფარული საზოგადოება, რომელსაც უნდოდა გაეთავისუფლებინა ჩვენი ქვეყანა მეფის რუსეთის დამოკიდებულებიდან. ამ საზოგადოების მოთავენი იყვნენ: ბატონიშვილები ოქროპირ და დიმიტრი და თავადნი: ალექსანდრე ორბელიანი,

¹ ნინო, მეფე გიორგი XIII-ის ასული, მეუღლე მთავრის გრ. დადიანისა. რედ

ჟლიზბარ ერისთავი, ია ფალავანდოვი, გიორგი ერისთავი, მამუკა ორბელიანი და სხვა მრავალნი. შეთქმულების უმთავრესი მონაწილეთაგანნი იყვნენ აგრეთვე ქართული გაზეთის რედაქტორი სოლომონ დოდაშვილი, მასწავლებელი სოლომონ რაზმაძე და ბერი ფილადელფოს კიკნაძე. 1830 წელს, როცა პოლონეთში არეულობა მოხდა, ამ საზოგადოებამ უფრო დიდი გულმოდგინებით მოჰკიდა ხელი თავის საქმეს. შეთქმის მოთავეებმა გადაწყვიტეს არეულობა მოეხდინათ 1832 წლის დამლევს, როცა თავად-აზნაურების კრება იყო დანიშნული ქალაქში. ამ დროისათვის თითოეულს ამთავანს უნდა ეშოვა საკმაოდ დაიარაღებული ხალხი და მისთვის მძიმე საცემი აესრულებინა. დანიშნულ საათს უნდა დასჯემოდნენ ხაზინას, არსენალს, მალაზიებს, უნდა გაეფრცვლებინათ ხმა ხალხში, რომ ქართველების სალდათად გაყვანას აპირებენ რუსები და მიემხროთ დაბალ ხალხს გარდა თბილისში მყოფი პოლონელებიც. არეულობა უნდა დაწყებულიყო ბაღში, რომელიც უნდა გაემართა თავად-აზნაურობას და რომელზედაც უნდა მიეწვიათ თბილისში მყოფი შართებლობის ყველა უმაღლესი წევრი რუსთაგან. ყველა ესენი და ამათი მომხრე ქართველები უნდა დაეხილათ ამ ბაღში, მერე უნდა შეექმნათ ქალაქში ზარების რეკა, გამოესვენებინათ ეკლესიიდან ხატები, დაეფიცებინათ ხალხი და ამ სახით მოეხდინათ არეულობა საქართველოს განთავისუფლებისათვის. მაგრამ შეთქმულებს გაუცრუვდათ თავიანთი განზრახვა. ერთმა მოთავეთაგანმა, ია ფალავანდოვმა, ნ დეკემბერს, ყოველივე ამ საქმის გარემოება მოახსენა მთავრობას და შეთქმის მონაწილენი დაჭერილნი იქმნენ.

გრიგოლ ორბელიანი ერთობ დაახლოებული იყო შეთქმულებთან, როგორც ნათესავი და ნაცნობი, რომ მთავრობას ეჭვი არ აეღო იმაზე. გამოძიებიდანაც აღმოჩნდა, რომ იმას შორიანლო დაშოკიდებულებაც ჰქონია შეთქმულებთან და, როზენის მიწერილობის საფუძველით, ის დაიჭირეს.

ერთხელ პოეტმა ლაპარაკი ჩამოაგდო ამ საგანზე და გვიამბო შემდეგი: „იმ დროებით მე ლაგერში ვიყავი, ნოვგოროდს ახლო და აფიცრები მყავდა დაპატიჟებული სადილად. სადილის წინ ქალაქში წავედი ღვინოების საყიდლად და დაბრუნებულზე, სანამ სუფრა გაიშლებოდა, აზნაურებმა ქალაქის თამაში გაემართეთ. ამ დროს უეცრივ ჟანდარმის პოლკოვნიკი შემოვიდა ჩემთან.

— დიდად მოხარული ვარ, ბატონო, თქვენი გაცნობისა. რა გნებავთ ჩემგან?

— მე ბრძანება მივიღე მთავრობისა, სახლი გაგიჩხრიკო და შევიტყო, რა წივნები გაქვს, — მიპასუხა განზე გახმობით ჟანდარმმა.

— ჩემი ბიბლიოთეკა ისე ღარიბია, რომ დიდხანს არ დაგჭირდებათ შრომის გაწევა. ინებეთ, ბატონო, აბ ჩემი წიგნები, — ვუპასუხე მე.

რასაკვირველია, მე წიგნები არა მქონდა — რა მართებლობის ხაწინააღმდეგო, მაგრამ ჟანდარმმა, რაც მქონდა, სულ ყველაფერი ჩამომართვა, სხვათა შორის, ჩემი დღიურიც. ამის შემდეგ ერთი კვირა რომ გავიდა, დამიბარეს პეტერბურგს. არლოვმა (გენერალ-ადიუტანტი არლოვი იყო ხელმწიფისგან დანიშნული პეტერბურგში მყოფი ქართველ შეთქმულთა ჩვენების ჩამოსართმელად) მკითხა საქმის გარემოება.

— თავადო ორბელიანო, ელიზბარ ერისთავს იცნობ?

— ვიცნობ.

— ალექსანდრე ორბელიანს? გიორგი ერისთავს?

— ვიცნობ.

— ბატონიშვილებს: ოქროპირს, დიმიტრის?

— ვიცნობ.

— საიდან იცნობ ყველა ამათ?

— ყველა ჩემი ნათესაგებია და ამხანაგები.

— რილევის „ნალივაიკოს აღსარება“ თქვენ სთარგმნეთ ქართულად!?

— დიახ, მე.

— „იარალი“ თქვენ დასწერეთ?

— მე.

— რა გინდოდათ გამოგეხატათ ამ ლექსით?

— ის, რაც არის გამოხატული შიგ: ქართული შექცევა და ღლინი.

— გვითხარით, თუ იცით, რა მოიწერა საქართველოში ეგვიპტის ფაშამ?

— არ ვიცი და ვერც მივმხვდარვარ, ვისთან რა უნდა მოეწერა ეგვიპტის ფაშას და სხ. ამგვარები.

ერთი კვირა გამაჩერეს ამის გამო პეტერბურგს და შემდეგ ქალაქს გამომგზავნეს, საცა რამდენიმე თვე ყაზარმებში ვიყავი დამწყვდეული. ჩემ გვერდით ნომრებში ისხდნენ ალექსანდრე ორბელიანი, სიმონ მაჩაბელი, გიორგი ერისთავი. ჩემზე საცოდავი და საბრალო არა იყო — რა დედამიწაზე. მამულში ვიყავი მოსული და ნაცნობ-მეგობრებს შორის მხიარულების ნაცვლად საპატიმროს კედლების ხილვა მაწვა გულზე. ტყვიასავით. ერთხელ მარტო მოეფინა სიამოვნება ამ გულს: ერთ კვირა დღეს, საღამოს პირზე, ჩვენს ყაზარმას დაუპირდაპირდა ზურნა-ღალაბანდი მოქეიფე ბიჭებით, ღვინითა და სიმღე-

რით. მოქეიფენი შეჩერდნენ ჩვენს ფანჯრის პირდაპირ და სიმღერით დაგვიწყეს ნუგეში: „ნუ გეშინიანთ, ბიჭებო, მოთმინება იქონიეთ, ღმერთი მოწყალეა“. ერთ ხანს გვალხენდნენ და გვანუგეშებდნენ ესენი, მაგრამ მალე ყაზარმის მთავრობამ გარეკა ისინი იქიდან. ვინ იყვნენ ისინი, დღესაც არ ვიცი“.

1833 წლის ოქტომბერში საქმის წარმოება გათავდა. გამოძიებამ აღმოაჩინა, რომ გრ. ორბელიანს ძლიერ მცირე მონაწილეობა მიეღო შეთქმულთა განზრახვის განხორციელებაში. ამის გამო, როდესაც ბარონ როზენმა სამხედრო მინისტრის საშუალებით ხელმწიფე იმპერატორს წარუდგინა შეთქმულთა დანაშაულის აღწერილობა და სასჯელის პროექტი, გრ. ორბელიანი ჩარიცხულ იქნა მეშვიდე წყობის დამნაშავეებთან (სულ იყო ათი წყობა), იმ დამნაშავეებთან, რომელთა შორის იყო ალექსანდრე ჭავჭავაძეც. მთავარმართებელმა გრიგოლ ორბელიანი განათავისუფლა საპყრობილედან, როგორც მცირე დანაშაულის მექონი, და გაგზავნა სამსახურებლად კავკასიის „ლინიაზე“. ის სწერდა თავის მოხსენებაში: „პორუჩიკი თავადი გრ. ორბელიანი, რომელმაც სთარგმნა ქართულ ენაზე „ნალივიაკოს აღსარება“, თხზულება რილეევისა, გაგზავნე მე კავკასიის ლინიაზე და სასარგებლოდ ვრაცხ, რომ იგი განწყესებულ იქნას შიდა რუსეთის რომელსაშე პოლკში იმ პირობით, რომ რამდენიმე წელი აღეკრძალოს საქართველოში დაბრუნება“. ხელმწიფე იმპერატორმა როზენის მოხსენება დაამტკიცა და პოეტი ლინიიდან გაიგზავნა ნევას საზღვაო პოლკში, რომელსაც ვილნოს გუბერნიაში ჰქონდა სადგური.

VI

საპყრობილედან რომ გამოვიდა გრ. ორბელიანი, ან, როგორც ის თვითონ ამბობს ერთს ლექსში, „ვაების ბჭე რომ განელო“ მას, შინ დაუხვდა მეორე უბედურება: ამ ჟამად მოუკვდა იმას საყვარელი დედა, ერთად-ერთი იმედი, რომელიც „ახარებდა გულსა მისსა“.

ამ ორმა ზედიზედ წართულმა ჭირმა სულ ჩაუშხამეს პოეტს ყმაწვილი კაცობა, მამამისი მკვდარი იყო, ძმა სხვაგან მსახურობდა, ოჯახი ვალით იყო სავსე (წინანდელი დოვლათიდან იმდენიც არ დარჩენილა ამ დროს, რომ დედის დასამარხავად ოცდაათი თუმანი არ აეღოთ სესნად). თვითონ კი, ამ ორკეცის უბედურებით გამსჭვალული, უნდა მოშორებოდა დედის საფლავს და წასულიყო იმ ლინიაზე, საცა ძალაუნებურად ჰგზავნიდა მას მთავრობა... ერთობ მძიმე მომენტი იყო ეს მომენტი პოეტის ცხოვრებაში და საუკეთესო გულის ოხვრაც, რომელიც როდესმე პოეტის კალამს ამოუღია ჩვენდა დასატკბობლად, ეკუთვნის ამ გაჭირვებულ მომენტის აღწერას.

პოლიტიკურ შეთქმულებას პოეტი არავითარ მნიშვნელობას არ აძლევდა, სულ უბრალო ოცნება იყო თურმე ეს ჩვენი თავადი-შვილებისა, რომელთაც უნდოდათ პოლონელების წაბაძვა. მე დანაშაული არა მქონდაო, სწერდა პოეტი საქართველოს დედოფალს.

„ჩემს გასამართლებლად მხოლოდ ამას მოგახსენებ მოკლედ, რომ მართლ-მსაჯულებთა სრულებით გამამართლეს მე... ასე რომ თვით ჩემს ფორმულიარშიაც არა სწერია, რომ იყო ჩემზე სლედსტვიე. უბედურება ჩემი იყო მოულოდნელი და ჩემის გამოუცდელობისა გამო“¹.

უფრო დაწვრილებით აუწერს პოეტი თავის პატიმრობას და დედის სიკვდილს ერთს მისს მეგობარს გელშეტს, რომელსაც, სხვათა შორის, სწერს:

„სწრაფად მივფრინდი ტფილისს, მაგრამ უფრო სწრაფად ავლაბრის ყაზარ-მებში ამოვყავ თავი, სადაც სამი თვე ვიჯექ, დერვიშივით დუშილსა და ამ ქვეყ-ნიურ ამოებების შესახებ ფილოსოფიურს მსჯელობაში გართული. სწორედ ამ დროს დედაც მომიკვდა. ვხედავდი ჩემის ფანჯრის პატარა ჯუჯრუტანიდან, როგორ გა-ასვენეს მისი კუბო. მტერსაც კი არ უსურვებ გამოსცადოს ჩემი ტანჯვა. კვად ვიქვც, ყველა დავივიწყე, დედის სიკვდილიც კი და რამდენსამე დღეს უჭმელ-უს-მელი, უძილო და უტყვი ვიყავი, ცრემლი არ გადმომიგდია. რამდენსამე დღის შემდეგ გამომიშვეს კიდევ. თითქოს დედის სიკვდილით მეყიდოს ეს თავისუფლება, მამის სახლი დაცალიერებული და დამწუხრებული დამხვდა, სადაც 28 დღე დავ-ყავი, ვითომ აწეწილ საქმეების გასარიგებლად, მაგრამ ნამდვილად კი, ვგონებ, სულ არა გამიკეთებია-რა. ღამე, მთვარის შუქზედ, თვალცრემლიანი ვეამბორე დედის საფლავსა და წაველ—კავკასიას ნავაგანსკის რაზმში სამსახურად, სადაც დროებით ვიქმენ გამწესებული“...

კავკასიის ლინიაზე პოეტს არ უნდოდა დარჩენა, მეტადრე მის-თვის, რომ ის იქ სულ ავად იყო. ამიტომ მოუვიდა თუ არა ბრძა-ნება რუსეთში გადასვლისა, პოეტი ჯერ კიდევ ავადმყოფი გაემგზავ-რა პოლკში. ეს მოგზაურობა დაწვრილებით აქვს აწერილი პოეტს. უგზობისა და უცხენობისა გამო იგი ხან ურმით მიდიოდა რუსეთში, ხან აქლემით, ხან ნავით. დონზე რომ მივიდა, ეს „მშვიდი“ მდინარე, этот Тихий Дон დაუხვდა გადასული 11 ვერსტზე. ცოტა დააკლდა, რომ მისმა მოზღვავეებულმა ტალღამ სულ არ იმსხვერპლა პოეტის სიცოცხლე: ნავი გადაუბრუნდა და პოეტი თავის ბიჭით და მთელი თავისი ბარგით ჩავარდა წყალში, რომელსაც ის გადურჩა მხოლოდ ყაზახების წყალობით. აქ დაეღუპა იმას მამაპაპეული ზაქარია მოუ-რავისეული ხმალი, რომელიც ძვირფასი იყო მისთვის. დაეღუპა აგრეთვე რამდენიმე წიგნი და დღიური.

„Может, ты спросишь—სწერს იგი იმავე გელშეტს—испу-гался-ли я? конечно, испугался. Ведь я не Петр Великий. За то

¹ წერილი 25 დეკემ. 1835 წ.

в продолжении трех дней в Аксае я пожирал безпоощадно стерлядей в отместие Дону, которого не забуду“.

დიდი გაჭირვების შემდეგ, 2 მაისს 1834 წ., პოეტი მივიდა თავის პოლკში. როგორც ის ამბობს ერთს წერილში, ეს პოლკი იყო 1-ლი არმიის, 1-ლი კორპუსის 1-ლი დივიზიის, 1-ლი ბრიგადის 1-ლი პოლკი. აქ იმას ჩააბარეს როტა და პოეტი გაერთო როტის კამანდირობას, წელის მომწყვეტ „უჩენიეს“ და მანევრებს.

ერთი პატარა დღიური პოეტისა, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ მისს ჭკალდებში და რომელიც ეკუთვნის იმ დროებას, ნათლად წარმოგვიდგენს ორბელიანის მაშინდელ ყოფა-ცხოვრებას. აი რამდენიმე ადგილი იმ დღიურიდან:

„სოფელი კლაუსტუცი, 5 ივლისს.—... მიყვარს ყოფნა ჭკვიანთ ყმაწვილთ აფიცრებთან! მათი უზრუნველობა, სიჭაბუკე, დაუდევნელობა და მარადის მხიარულებისთვის მზად ყოფნა დაავიწყებენ სევდასა, შეწუხებასა! სამხედრო სამსახურში რას არ იხილავს კაცი, რას არ გამოჰსცდის? ვითარ ანა ზღვეული და ერთბაში ცვლილება და გარდასვლა არის სიმდიდრისაგან სიღარიბეში, კალასკიდან საძაგელს ჭურმანკად, მდიდრად შემკობილის ოთახიდან, ბალიდან პახოდში და წვიმაში და ყოველსავე ამას მოითმენენ ვითარილათაც სულის სიმტკიცითა და თითქმის უსინანულოდაც. მხოლოდ უზრუნველობითთა ღიმილითა მოიხსენებენ ოდესმე ესრეთსა ცვლილებასა“...

პონევევი, 9 ივლისს.—დღილით მესამე საათზე გამოვედით პონევევით... თორმეტს ანუ ცამეტს ვერსტზე გამოჩნდა მშვენიერი სახილველი: მრავალნი სოფელნი, განბნეულნი ვაკესა ადგილსა ზედა, შემკობილსა ლამაზის ჭალაკებით და აქა-იქ ლამაზის მისებით, ფრიად აამებდა თვალთა: ერთის შეხედვით ემგავებოდა საქართველოსა! უნებლიედ აღმოუტევე ოხვრა გულისაგან ჩემისა. ნუთუ მხოლოდ შემსგავსებით, ანუ შედარებითა უნდა ვანუგეშო თავი ჩემი? ნუთუ არღა მეღირსების ყოფნა მუნ, სადაც მიისწრაფიან ყოველნი ფიქრნი და სურვანი ჩვენნი? მაქვს სასოება და იმედი ღვთისა მიმართ: მფარველობა მისი ცხადად ვიგრძენ რავდენჯერმე და ამისთვის არა ვსწუხვარ, გინა სადა გადმაგდოს მე ბოროტმან მხვედრმან ჩემმან.

კოვნო. 24 ივლისი. მოვიდა ვოენნის მინისტარი ღრატი ჩერნიშოვი. საშინელი წვიმა იყო. მე ვიყავი დეჟურნი. გამოვიჭიმე მის წინ. მარამ არც კი მალირსა შემოხედვა. ახ? ვითარ მცირედ მეჩვენა მაშინ თავი ჩემი.

კოვნო. 6 სექტემბერი.—... წავედით ლოშპიტლის სანახავად. აქ ვნახე ის ოთახი, სადაც საშინელის ჭექისა და წვიმისა გამო შეეფარა და ღაჭყო ერთ ლამეს ნაპოლეონმა. აქ იყო თვით იგივე კსენზი, რომელსაცა ეხილვა ნაპოლეონი. მე ვპკითხე: ისიც ჩვენსავით კაცი იყო მეთქი? ჰო! მიპასუხა, ჩვენსავით იყო, такой все замышляемый...

28 სექტემბერი—...დღეს დღილით ადრეკი უქეიფოდ და გაჯავრებული, მოვაყვანიე კაპრალნის უნტერ-აფიცარი და ის სალდათნი, რომელთაც ებარათ რეკრუტები (გაქვეულები). დაუწყე როზგით ცემა, მაგრამ გულში კი ძალიან მეზრალეზოდა, ერთი წელიწადი ვჰკამანდობ ამ როტას და ამათთვის ცუდათ არც კი შემიხედავს. ასეთი კარგნი სალდათნი არიან და ეხლა კი ერთბაშად როზგს ქვეშ სტიროდნენ, მაგრამ რა მექნა! ეგებ ამ მაგალითმან სხვანი გააფრთხილოს. დანარჩენ რეკრუტთ თავები დავაპარსვინე.

პოლიტიკურ შეთქმულებას პოეტი არავითარ მნიშვნელობას არ აძლევდა, სულ უბრალო ოცნება იყო თურმე ეს ჩვენი თავადი-შვილებისა, რომელთაც უნდოდათ პოლონელების წაბაძვა. მე დანაშაული არა მქონდაო, სწერდა პოეტი საქართველოს დედოფალს.

„ჩემს გასამართლებლად მხოლოდ ამას მოგახსენებ მოკლედ, რომ მართლ-მსაჯულებთა სრულებით გამამართლეს მე... ასე რომ თვით ჩემს ფორმულიარშიაც არა სწერია, რომ იყო ჩემზე სლედსტვიე. უბედურება ჩემი იყო მოულოდნელი და ჩემის გამოუცდლობისა გამო“¹.

უფრო დაწვრილებით აუწერს პოეტი თავის პატიმრობას და დედის სიკვდილს ერთს მისს მეგობარს გელშეტს, რომელსაც, სხვათა შორის, სწერს:

„სწრაფად მივფრინდი ტფილისს, მაგრამ უფრო სწრაფად ავლაბრის ყაზარ-მებში ამოვყავ თავი, სადაც სამი თვე ვიჯექ, დერვიშივით დუმილსა და ამ ქვეყ-ნიურ ამოების შესასებ ფილოსოფიურს მსჯელობაში გართული. სწორედ ამ დროს დედაც მომიკვდა. ვხედავდი ჩემის ფანჯრის პატარა ჯუჯრუტანიდან, როგორ გა-ასვენეს მისი კუბო. მტერსაც კი არ უსურვებ გამოსცადოს ჩემი ტანჯვა. ქვად ვიქვც, ყველა დავივიწყე, დედის სიკვდილიც კი და რამდენსამე დღეს უქმელ-უს-მელი, უძილო და უტყვი ვიყავი, ცრემლი არ გადმომიგდია. რამდენსამე დღის შემდეგ გამომიშვეს კიდევ. თითქოს დედის სიკვდილით მეყიდოს ეს თავისუფლება, მამის სახლი დაცალიერებული და დამწუხრებული დამხვდა, სადაც 28 დღე დავ-ყავი, ვითომ აწეწილ საქმეების გასარიგებლად, მაგრამ ნამდვილად კი, ვგონებ, სულ არა გამიკეთებია-რა. ღამე, მთვარის შუქზედ, თვალცრემლიანი ვეამბორე დედის საფლავსა და წაველ—კავკასიას ნავაგანსკის რაზმში სამსახურად, სადაც დროებით ვიქმენ გამწესებული“...

კავკასიის ლინიაზე პოეტს არ უნდოდა დარჩენა, მეტადრე მის-თვის, რომ ის იქ სულ ავად იყო. ამიტომ მოუვიდა თუ არა ბრძა-ნება რუსეთში გადასვლისა, პოეტი ჯერ კიდევ ავადმყოფი გაემგზავ-რა პოლკში. ეს მოგზაურობა დაწვრილებით აქვს აწერილი პოეტს. უგზობისა და უტყვენობისა გამო იგი ხან ურმით მიდიოდა რუსეთში, ხან აქლემით, ხან ნავით. დონზე რომ მივიდა, ეს „მშვიდი“ მდინარე, этот Тихий Дон დაუხვდა გადასული 11 ვერსტზე. ცოტა დააკლდა, რომ მისმა მოზღვავეებულმა ტალღამ სულ არ იმსხვერპლა პოეტის სიცოცხლე: ნავი გადაუბრუნდა და პოეტი თავის ბიჭით და მთელი თავისი ბარგით ჩავარდა წყალში, რომელსაც ის გადურჩა მხოლოდ ყაზახების წყალობით. აქ დაეღუპა იმას მამაპაპეული ზაქარია მოუ-რავისეული ხმალი, რომელიც ძვირფასი იყო მისთვის. დაეღუპა აგრეთვე რამდენიმე წიგნი და დღიური.

„Может, ты спросишь—სწერს იგი იმავე გელშეტს—испу-гался-ли я? конечно, испугался. Ведь я не Петр Великий. За то

¹ წერილი 25 დეკემ. 1835 წ.

в продолжении трех дней в Аксае я пожирал безошадно стерля-
дей в стмщение Дону, которого не забуду“.

დიდი გაჭირვების შემდეგ, 2 მაისს 1834 წ., პოეტი მივიდა თავის პოლკში. როგორც ის ამბობს ერთს წერილში, ეს პოლკი იყო 1-ლი არმიის, 1-ლი კორპუსის 1-ლი დივიზიის, 1-ლი ბრიგადის 1-ლი პოლკი. აქ იმას ჩააბარეს როტა და პოეტი გაერთო როტის კამანდირობას, წელის მომწყვეტ „უჩინის“ და მანევრებს.

ერთი პატარა დღიური პოეტისა, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ მისს ქალაქებში და რომელიც ეკუთვნის იმ დროებას, ნათლად წარმოგვიდგენს ორბელიანის მაშინდელ ყოფა-ცხოვრებას. აი რამდენიმე ადგილი იმ დღიურიდან:

„სოფელი კლაუსტუცი, 5 ივლისს.—„... მიყვარს ყოფნა ჭკვიანთ ყმაწვილთ აფიკრებთანა! მათი უზრუნველობა, სიკაბუჟე, დაუდევნელობა და მარადის მზიარულებისთვის მზად ყოფნა დაავიწყებენ სევდასა, შეწუხებასა! სამხედრო სამსახურში რას არ იხილავს კაცი, რას არ გამოჰსცდის? ვითარ ანაზღეული და ერთბაში ცვლილება და გარდასვლა არის სიმდიდრისაგან სიღარიბეში, კლასკივად საძაგელს ჭურმანკად, მდიდრად შემკობილის ოთახიდგან, ბალიდგან პახოდში და წვიმაში და ყოველსავე ამას მოითმენენ ვითარილათაც სულის სიმტკიცითა და თითქმის უსინანულოდაც. მხოლოდ უზრუნველობითითა ღიმილითა მოიხსენებენ ოდესმე ესრეთსა ცვლილებასა“...

პონევევი, 9 ივლისს.—დილით მესამე საათზე გამოვედით პონევევით... თორმეტს ანუ ცამეტს ვერსტზე გამოჩნდა მშვენიერი სახილველი: მრავალნი სოფელნი, განბნეულნი ვაკესა ადგილსა ზედა, შემკობილსა ლამაზის ქალაქებით და აქა-იქ ლამაზის მისებით, ფრიად აამებდა თვალთა: ერთის შეხედვით ემსგავსებოდა საქართველოსა! უნებლიედ აღმოუტევე ოხვრა გულისაგან ჩემისა. ნუთუ მხოლოდ შემსგავსებით, ანუ შედარებითა უნდა ვანუგეშო თავი ჩემი? ნუთუ არღა მეღირსების ყოფნა მუნ, სადაც მიისწრაფიან ყოველნი ფიქრნი და სურვანი ჩვენნი? მაქვს სასოება და იმედი ღვთისა მიმართ: მფარველობა მისი ცხადად ვიგრძენ რავდენჯერმე და ამისთვის არა ვსწუხვარ, გინა სადა გადმაგდოს მე ბოროტმან მხვედრმან ჩემმან.

კოვნო. 24 ივლისი. მოვიდა ვოენნის მინისტარი ღრაჭი ჩერნიშოვი. საშინელი წვიმა იყო. მე ვიყავი დეჟურნი. გამოვიჭიმე მის წინ, მარამ არც კი მაღირსა შემოხედვა. ახ? ვითარ მცირედ მეჩვენა მაშინ თავი ჩემი.

კოვნო. 6 სექტემბერი.—... წავედით ლოშპიტლის სანახავად. აქ ვნახე ის ოთახი, სადაც საშინელის ჭექისა და წვიმისა გამო შეეფარა და დაჰყო ერთ ღამეს ნაპოლეონმა. აქ იყო თვით იგივე კსენზი, რომელსაცა ეხილვა ნაპოლეონი. მე ვჭკითხე: ისიც ჩვენსავით კაცი იყო მეთქი? ჰო! მიპასუხა, ჩვენსავით იყო, *такое все замышленные*...

28 სექტემბერი—...დღეს დილით ავდექი უქეიფოდ და გაჯავრებული, მოვაყვანიე კაპრალნის უნტერ-აფიცარი და ის სალდათნი, რომელთაგან ებარათ რეკრუტები (გაქვეულები). დაუწყე როზგით ცემა, მაგრამ გულში კი ძალიან მებრალებოდა, ერთი წელიწადი ვჭკამანდობ ამ როტას და ამათთვის ცუდათ არც კი შემიხედავს. ასეთი კარგნი სალდათნი არიან და ეხლა კი ერთბაშად როზგს ქვეშ სტიროდნენ, მაგრამ რა მექნა! ეგებ ამ მაგალითმან სხვანი გააფრთხილოს. დაწარჩენ რეკრუტთ თავები დავაპარსვინე.

5 აგვისტო. გვქონდა დნევეკა ვილკომირს, რომელიც არის მცირე ქალაქი-აქ იყო გუშინ რედუტი, ანუ კლუბი, მაგრამ მე კი ვერ წაველ, ყელი მტკიოდა. დამასთან რაღა დავმალო, მეტად ლამაზი სახლის პატრონი მყვანდა, სახელად დუნია. მიხაროდა, რომ ჩემნი ამხანაგნი წავიდნენ რედუტში, დავრჩი მე მარტო სახლის პატრონთან. ბევრი ვეჭურქურე, მაგრამ ვერა გავხდი-რა, ბოლოს წავეჩხუბე, გავებუტე და წაველ დასაძინებლად. რა უყო! ძალად სიყვარული არ შეიძლება!

6 აგვისტო. დღეს დილით დაუგდე ტროფიმოვსკის, რომელსაცა უჩვენეს-ვენი კვარტირა, ზაპისკა ესე:

„თქმა არ უნდა, ბინა კარგია, მაგრამ დიასახლისი უკეთესია. უფსკრულმა უყოს პირი, დეე, ან არაღა შავი ჭირი ეცეს და მისს მიმზიდველს სახეს სამუდამოდ ბეჭედი დაასვას! ბოროტი სული! ორი ღამე არ მძინებია. ორს დღეს ვემუდარევი, მთელი ჩემი მკვერმეტყველება და გაალმასებული ვნების სისულელე ზედ შევალიე, მაგრამ რა გამოვიდა? ვხედავდი და მესმოდა, როგორ იღებოდა ნელ-ნელა მისი ოთახის კარები და ჩუმის ნაბიჯით როგორ შედიოდა ჩემი ბედნიერი მეტოქე! ხუთასი ათასი ყუმბარა და გრანატა! ჯოჯოხეთში ვიყავი! ორმოცდა-ათი ათასი ბალღინჯო დამესია. მიჰხედებით, რა ტანჯვასა და უბედობას გამოვივლიდი“...

საკურვლად დასუსტებული ავდექ დღეს. გულის ტკივილის ნიშნებმა მომიარეს კიდევ. არ ვიცი, როგორ მივალწვევ დინაბურლს“.

8 აგვისტოს.—დნევეკა. ახ! რა ძვირფას არს სიმრთელე კაცისთვის! უიმისოდ სიმდიდრე და თვით დიდებაც არა არს საამო, არა არს ბედნიერება! მარამა მაშინ ვცნობთ ფასსა მისსა. გვეწვევის რა სენი, ოდესცა უძლურება შეგვიპყრობს და დაგზტემს მკვენსარესა სარეცელსა ზედა, მაშინ მოუწოდთ მას ხვეწნითა, ვედრებითა, ვითარცა შემომწყურალსა მეგობარსა ჟამსა უბედურებისასა.—და რაჲ არს ბედნიერება? მე აწ მგონია, რომ ბედნიერება მყოფობს სიმრთელეში, მარამა როცა ვიყავ მრთელი, მაშინ ვგონებდი შტაბსკაპიტნობაში; მოვიდა იგი, გამეხარდა და კვალად ახალი სურვილი ბედნიერებისა აღჩნდა გულსა შინა ჩემსა, ესრეთ ერთი კიბე აღიყვანს მეორისადმი, ერთი სურვილი ჰშობს მეორესა, და სიკვდილამდის არა აქვს დასასრული სურვილსა ბედნიერებისათვის.—ნეტარ მას, ვინც არს კმაყოფილ მით, რაჲცა მოუვლენია მის წილად ბედსა მისსა; ვინცა დამყუდროებული, დამშვიდებული სულითა მივალს გზასა ზედა ცხოვრებისასა. მარამ ახ! უნეტარეს არს იგი, ვინცა ცხოვრებითა თვისითა მოიპოვა გინა ერთი ფურცელი ისტორიასა შინა, ვითარცა ბრწყინვალე ვარსკვლავი სჩანს საუკუნეთში სახელი მისი, რომელსაცა შთამომავლობა შემეხერს კეთილ-მოწიწებითა და კურთხევითა.

15 აგვ.--მოვედით ქალაქს დინაბურლს. დასუსტებული და ძალიან ავად-მყოფი ვიწქე საძაგელს ურიას სახლში მარტო, უწამლოდ, უნუგემოდ; მხოლოდ პატარა ნინიკა ჩემი გულხელ-დაკრფით დამყურებდა მწუხარედ დადუმებული, ფიქრი სიკვდილისა შორს ჩემთა ძმათა და მეგობართაგან, შორს ყოველთა მათგან, რომელნიცა სამარესა ზედა ჩემსა ჰსცემდნენ გინა ერთსა ცრემლსა— მჭუნვარე ფიქრი ესე აღჩნდა ჩემს გონებაში და უნებლიეთ ვჰსთქვი ოხვრითა: ახ! სადა ვარ, სადა ვჰკვდები!—ცრემლნი წყაროებრ გადმოედინნენ თვალთაგან პატარა ნინიკას; მხურვალეებითა მომწვდა ველსა ჩემსა და დამიწყო კოცნა ტირილითა. გული ამიდულდა და ორი ცრემლი მეცა გადმომცვიდნენ თვალთაგან, ვიხილე უანგარო, კეშმარტი წმინდა ჩემდამო მისი სიყვარული მას წამსა, ოდესცა ვიყავ ყოველთაგან ანუ დავიწყებულ, ანუ დატევებულ და ანუ განშორებულ. წამი ესე არ დამავიწყდების, ვიდრე ვარ ცოცხალ.

ამას იქით პოეტის ცხოვრების აღწერის ჩასალა საკმაოდ მდიდარია. ეს არის, დღიურს გარდა, პოეტის მიწერ-მოწერა, რომლის შავები შეუნახავს იმას სიკვდილამდის, წერილები, რომელიც იმას მიუღია ნაცნობთა და მეგობართაგან და სხვადასხვა ოფიციალური მოხსენება და მოწერილობა.

ამ ნაწერებიდან ჩანს, რომ ორბელიანი ყველასათვის საყვარელი კაცი ყოფილა პოლკში. ერთი ამხანაგი სწერს იმას: „ბედნიერად ვრაცხ ჩემ თავს, რომ უყვარვარ ისეთ ღირსეულ კაცს, როგორც შენ!“ მეორე: „ძვირფასო, საყვარელო, ღრმად პატივცემულო, სარწმუნო მეგობარო გრიშა!.. ხშირად გიგონებ; მაგონდები სტოლს ახლო დივანზე მჯდომარე, ქურქში გახვეული, ქუდჩამოფხაჭნილი, დიდის პასიანტის მოთამაშე. შენს სახეზე მაგონდება ავადმყოფობის და სისუსტის საზარელი ნიშანი... მიყვარხარ! მე მარტო კი არა, ჩემს ცოლსაც, რომელსაც შენ არ უნახვიხარ, რადგანაც ჰგონია, რომ შენ ხარ რაღაც ზეგარდმო მოვლენილი იდეალი! ხომ იცი, მე ყველას ვაგინებდა, შენს, ჩემს სარწმუნო მეგობარს, გარდა“. მესამე სწერს: „მალირსებს რა ღმერთი ვსუნთქავდე ერთის ჰაერით, ვიჯდე ერთ ჭერ ქვეშ ჩემი სულით და გულით პატივცემულ კნიაზთან“... მეოთხე: „მე შენი სახელიც დამავიწყდა, მეგობარო ჩემო ორბელიანო, მაგრამ იმედად შენი ნაწერი მრჩება, რომელსაც ხშირად ვკითხულობ“. ერთს ვიღაცას თავისი მეგობრობა ისე შორს წაუყვანია, რომ სწერს: „ძვირფასო კნიაზო, ჩემი ცოლი მარტოდ მარტო რჩება და თუ რამე დასჭირდეს, გთხოვთ აღმოუჩინოთ რაინდობა“, ამას სწერენ პოეტს პოლკის ამხანაგები ან თვითონ პოლკში მყოფობის დროს, ან შემდეგ. ამგვარისავე პატივისცემით და სიყვარულით აღსავსე წიგნები მოსდიოდა პოეტს საქართველოდან ორბელიანთაგან, ჭავჭავაძეთა, ერისთავთა და სხ. მისი. ერთგული მეგობარი დავით ყორღანოვი სწერს იმას 1835 წელს: „შენი წიგნი არის ჩემთვის უძვირფასესი საუნჯე ღვთიურის მეგობრობისა ჩვენისა“ და სხვ. და სხვ.

VII

გრ. ორბელიანის საყოველთაო სიყვარულის მიზეზი თვითონ პოეტის გული იყო. ამას პატიოსნება ცხოვრების დევიზად გაეხადა და მოყვასთა სიყვარული მტკიცე და დაურღვეველ მცნებად. ის სიყვარული თვისთა და ნათესავთა, რომელიც შემდეგ ნამდვილ თაყვანისცემად გაუხდა პოეტს, ის მაღალი და დიადი გრძნობა მამული-სადმი, რომელიც შარავანდედივით ანათებდა მის მოხუცებულობას, ის გულითადი მონაწილეობა, რომელსაც იღებდა იგი ყოველთა

„ტივით-მძიმეთა და მაშვრალთა“ ხვედრში, ამ დროსაც სრულად ჰქონდა პოეტს და მოუხვეჭდა იმას საზოგადო სიყვარულს და პატივისცემას. გულის სიკეთის სიმალლეზე იდგა ამ დროს ორბელიანის ნიჭის ძლიერებაც. პოეტური მისი ნიჭი იყო ამ ჟამად სრულად განვითარებული, აყვავებული, ასული უმაღლეს წერტილამდის, რომელსაც არავინ ასცდენია მის წინად, რომლის-ზევერც ის ასულა შემდეგში. მაღლა იდგა მისი გონების განვითარებაც. ნიჭიერს, შოცადინეს, დაკვირვებას დაჩვეულს, თბიზელს, ენერგიით სავსეს და დაწინაურების მოსურნე პოეტ პარუჩიკს მარტო „ფართო გზა“ აკლდა, რომ გამოეჩინა მთელი თვისი გონების ძალა. „როტის კამანდირის“ უმაღლო და უაზრო შრომის წილ ამგვარ კაცს სხვა მოედანი სჭირდებოდა მოქმედებისა, სადაც სხეულის მაგიერ ტვინს შესძლებოდა მუშაობა და პოეტიც იმედს არ ჰკარგავდა. როგორც ყველა დიდკაცებს, პოეტსაც სწამდა თავისი ბედი, თვისი ვარსკვლავი და დარწმუნებული იყო, რომ ლოცვითა და მოთმინებით იგი ერთ დროს კაცი შეიქნებოდა. ზოგიერთს წერილში ის ამ დროს „სტარიკას“ ეძახის თავის-თავს და ყველა თავის მეგობრებს ჰმოდღერის და დარიგებას აძლევს: ის სწერს თავის 18 წლის ძმას ილიას, რომელიც სამხედრო სამსახურში იყო:

„ჩემო უსაყვარლესო ძმაო ილიკო!.. გააკეთე პაზოდნის ჟურნალი, რომელშიც ჩასწერე ყოველ-დღე ცხოვრება შენი, ესე იგი როგორ გაატარე დღე იგი, რა ილაპარაკე, რა გააკეთე, რა გაიგონე... ესე შენთვის დიან სასარგებლო და სასიამოვნო იქნება შემდეგ. პირველად რომ გონება შენი უმეტეს და უმეტეს გაიხსნება და შეეჩვევა გამსჯელობასა და ნეორედ რომ რამდენსამე წელს უკან შენი წარსული დღეები ცხადად წინ წარმოგიდგება და მით ჰცნობ, თუ რაოდენნი დღენი უბრალოდ, ფუჭად განგიტარებია“.

მეორე ძმას, ზაქარიას, რომელსაც იმ დროებში ცოლი შეერთო, პოეტი სწერს:

„ჩემო საყვარელნო! მოისმინეთ რჩევა სტარიკისა. იყვენით მარადის გულწრფელად და ნურა რაჲ იქნების თქვენ შორის საიდუმლოდ, უკეთუ გსურს ბედნიერად ცხოვრება. განხსენით გულნი თქვენნი და წაიკითხეთ ხასიათი ურთიერთისა... საცა არა არს პატივის-ცემა, არცა არს სიყვარული. ამისთვის იყვენით ურთიერთისა პატივის-მცემელნი. არ დაგავიწყდესთ ნემენცური ანგარიში, ესე იგი, რომ ხარჯი არ გარდაემატებოდეს შემოსავალსა, რომლის დარღვევა ჰყოფს მრავალთა უბედურად. დაიცევით ესე და მერწმუნეთ, რომ ცხოვრება თქვენი განვლის ბედნიერად და ღმერთიცა მაღლითა თვისითა გაკურთხებს თქვენ“.

ძნელია ჰპოვოს კაცმა ჩვენში თუნდა 35 წლის კაცი, რომელსაც ცხოვრების გზა ამგვარად გაეკაფოს და მასზე მსვლელობისათვის ამგვარი მტკიცე სჯული დაედოს თავის-თავისათვის. ასეთ კაცს, თუ ბედმა არ უღალატა, ყოველი წელი ახალსა და ახალს

ბედნიერებას მოჰგვრის. და მართლაც პოეტმა თავისი ცხოვრებით დაამტკიცა ამის ჭეშმარიტება.

პოლონეთში სამი წელი დაჰყო პოეტმა. ეს ქვეყანა იმას დიდად მოსწონდა. „პოლშა საქართველოს ჰგავდა“. „პოლშელები ქართველებსავე სტუმრის და ლხინის მოყვარენი იყვნენ“. „პოლშას ქალნი—ჩვენებსავე, ლამაზნი“. პოეტი გაეცნო იქაურ მებატონეებს და მათთან დაიჭირა დიდი მეგობრობა. იმათ სახლებში, იმათი ლამაზი ქალების ალერსში ჰპოებდა იგი სიამოვნებას სამსახურის ჯაფისაგან დაქანცული და თვისთა გულის საყვარელთა მოშორებული. 1837 წელს¹ ის სწერს თავის ძმას ზაქარიას, რომელსაც აუწერს შობა-ახალწლის დღესასწაულებს: „ყოველ-დღე აქეთ და იქით მისებში პომეშჩიკებთან, რომელნიცა გავიცან მრავალნი, მივაჭენებდით სანებსა, ტანციობა და არშიყობა, რალა თქმა უნდა, ხომ იცი, პოლშის ქალები რა რომანისტკები არიან“.

მაგრამ საქართველო სულ სხვა ანდამატი იყო პოეტისთვის, მისკენ „მიისწრაფოდნენ ფიქრნი და სურვანი მისნი“, მუნ იყვნენ ძმანი და ტოლნი, ნათესავნი და საყვარელნი, მანდ იყო „ცა მშობლიური“, „ჰაერი ბუნების განმაცხოველი“, რომელიც ასე საჭირო იყო მისი სუსტი აგებულებისათვის. დასასრულ, მანდ ცხოვრობდნენ პოეტის გულის ვარდნი: სოფიო ორბელიანისა, ნინო გრიბოედოვისა...

ამ ვარდებს, მომიტევეთ ეს მეტაფორა, რომელიც სიტყვამ მოიტანა, გვერდს ვერ აფუვლით, რომ არა ვსთქვათ, რაგვარად ეტრფოდა იმათ პოეტი. სოფიო ორბელიანზე, როგორცა ვთქვით ზემოთ, პოეტი ჯერ აკვანშივე იყო დანიშნული, „ძველთა ქართველთა ჩვეულებისამებრ“, როგორც იტყოდა პლატონ იოსელიანი. არ ვიცი, როგორი იყო ამ ორთა ურთი-ერთ შორის მიმართულება ყმაწვილობის დროს, მაგრამ პოეტის მიწერ-მოწერისაგან ჩანს, რომ ნევის პოლკში მყოფობის დროს პოეტის გრძნობა ჯერ ისევ დიდი იყო მისდამი. 1835 წელს ის სწერს ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცოლს სალომეს:

„ახ! ჩემი სოფიკო! სად არის? ნეტა ვახსოვარ თუ შარშანდელს თოვლსავეთ არღა ვჰმყოფობ იმისთვის.—ბედს უყურეთ, მე ვარ დასავლეთს, ის აღმოსავლეთს; როდისღა უნდა შევიყარნეთ?“²

შემდეგ, 1835 წელს, ის სწერს დედოფალს, ჩემმა ძმამ ზაქარიამ ჯვარი დაიწერაო, და განაგრძობს:

¹ 14 იანვრის წერილი.

² 23 მარტი.

„მე კი, დედოფალი (როგორც ნათქვამია), რიყზე დავრჩი. ჩემი სოფიკო თავრიზშია, მე რილაში, როდის უნდა შევხვდეთ?.. ვაი თუ ბოლოს დროს ქოქოლა მომეყაროს და მითხრას, მეხი კი დავეცაო“.¹

იმავე წელს დაწერილ მეორე წიგნში პოეტი სწერს დედოფალს:

„ჩემი სოფიკო გაზაფხულს წამოვა პეტერბურს თავისი დედით და, მგონია, მამისნაცვლითა და მაშინ იხილავთ, თუ რა რიგად გააბრწყინვალეს პეტერბურს თავისი სილამაზით და მერცხლის თვალებით და ჩემის ბედით მეცა ვიქნები მხოლოდ ხუთასს ვერსზე დაახლოვებული. მაგრამ მეშინიან კი ძალიან, ვაი თუ მანდ გამიფრინდეს საუკუნოდ და ამდენის წლის იმედები ერთს წამს გამიქარვოს. წყეულნი ღვარდიის აფიცრები ამ შემთხვევაში ძალიან საშიშნი არიან“.²

საუბედუროდ, პოეტის წინათგობობა უსაფუძვლო არ დარჩა. 1835 წელს კნ. მანანა ორბელიანისა სწერს რიგაში მყოფ პოეტს:

„...სასიამოვნო შენი სოფიკო აქ არის და ვნახე; კიდევ დაველაპარაკეთ მე და ეკატერინე შენზედ. ის უარს არ ამბობს. კიდევ შევირთამო, ოღონდ ვნახო. აბა სადა ხარ, ჩემო სიცოცხლე, რომ ერთს საათს ჯვარს გადავწვრიდით და იქნებოდით ბედნიერი... აბა ეხლა, ჩემო კურკავ, ეცადე, რომ მოხვიდე მალე, თორემ რვა თვეზედ წამოვლენ პეტერბურგში და დამრჩები ცალიერი“...³

სწორედ ამ წერილით აიხსნება ის გაგიჟებითი სურვილი საქართველოში დაბრუნებისა, რომელიც გამოხატულია პოეტის ნაწერებში ამ დროს. იმან ითხოვა მთავრობისაგან ერთი წლის „ოტპუსკი“ და იმედი ჰქონდა, რომ დასტურს მიიღებდა, მაგრამ, საუბედუროდ, 1836 წ. დასტურის მაგიერ ერთი წლის ლოდინის შემდეგ მას მოუვიდა პასუხად: შენ რომ თხოვნა შემოიტანე, იმ დროს პარუჰიკი იყავი და ახლა შტაბს-კაპიტანი ხარ, უნდა ახალი თხოვნა შემოიტანო. ზაფრამორეულმა პოეტმა ახალი თხოვნა შეიტანა, მაგრამ გვიანლა იყო! სოფიო გათხოვილიყო ქალაქში მთავარმართებლის კანცელარიის მმართველ ბეზაკზე. კნენა მანანა ორბელიანი სწერდა პოეტს:

„შენი საყვარელი სოფიო გაგითხოვდა!“ და შემდეგ მის გულის დასამშვიდებლად უმატებდა: „მე მიხარია ამისთვის, რომ შენ უკეთესის ღირსი ხარ. მე და ნინოს (გრიბოედოვისა) კიდევ გვყავს მომზადებული შენთვის ცოლი, თუ გახსოვს გულბათის ძმისწული ლიზინკა. ასე უი გალამაზებული არის, რომ ნახო, მოგეწონება. მოგვწერე, ჩვენი აზრი როგორ მოგეწონა. თუ მოგვწერ, მოგიცდიან, არ გაათხოვებენ. შენც მოხვალ, ნახავ და ჯვარსაც დაგწერთ“. ზა-

¹ 16 აგვისტოს წერილი.

² 28 დეკემბერს.

³ ოქტომბრის წიგნი.

ქარია, მისი ძმა, სწერდა: „ჰა! გრიგოლ, ტირილს ნუ მოჰყვები, თორემ ფულს არ გამოგიგზავნი“. იგივე მეორე წერილში: „გრიგოლ, რაც ნივთები გვიჩუქებია სოფიოსთვის, მინდა ვსთხოვო უკანვე, რადგანაც იგი გათხოვდა და შენ არ გაგიშვია. ესე არის ჩვეულება, რას მეტყვი?“

რუსთაველის თქმისა არ იყოს, „ვინ არ ყოფილა მიჯნური, ვის არ სახმელნი სდებიან“, ვის არ გამოუცდია ერთხელ მაინც, გულით საყვარელი ქალის გათხოვება რა მწვავე გრძნობად აენტება მიჯნურის გულში. ვერც ახალის იმედით და ვერც ნივთების დაბრუნებით დამშვიდდა პოეტის გული. საქართველოში წასვლის სურვილსაც დაეკარგა ძლიერება; „ვაპირებ საქართველოში წასვლას, სწერდა ის დედოფალს 1836 წელს, მაგრამ სოფიო გამითხოვდა, ბეზაკმა შეერთო, რომელიც არის პრაქტიკული კანცელარიისა, რაჲ ვჰყო? მეც ვანუგეშებ თავსა ჩემსა მით, რომ არა მარტო მე ვარ ამ სოფელში მოტყუებული“¹.

ვერ ინუგეშებდა პოეტი ვერც გრიბოედოვის ქერივის ნინოს სიყვარულით, რადგანაც ამათ მწერ-მოწერიდან არა ჩანს, რომ მშვენიერებით შესანიშნავ ქერიეს, რომელიც იყო კერპად მის თანამედროვე საქართველოს თავადთა, ჰყვარებოდეს პოეტი. პოეტს კი, ეტყობა, დიდად მოსწონდა ნინო, თუმცა ერთს წრეში კი ფიცავს—არ მიყვარსო. მისი ძმა ზაქარია, რომელიც იმავე ტაფაზე იწვოდა, რომელზედაც პოეტი, სწერს, ცოლის შერთვის შემდეგ, თვის ძმას: „ბიჭო! არა გრცხვენნიან? რათ მატყუებდი? შენ ჩემზე მეტად გყვარებია H და ჩემ წინ მალაყებს რათ თამაშობდი? ეხლა შენ დაგრჩა ბურთი და მოედანი“.

ამის შემდეგ პოეტს ცოლის შერთვის სურვილიც დაეკარგა. სიყმაწვილემ თან წაიღო მისი ეშხიცა და ლაზათიც. ამასთან თმაში თეთრი გამოერია და პოეტმა დაიწყო „სახით და გულით უღროოდ დაბერებაზე“² ჩივილი. ის სწერს ნაღვლიანად თავის მეგობარს დავით ყორღანოვს: „აქა-იქ თმაში ქალარაც გამომდის, მაგრამ ვაგინებ და ვიგლეჯ“. ეშხის მაიდანზე გამოსულ კაცისთვის პოეტმა კარგად იცოდა, რა დიდი უბედურება იყო თმის გათეთრება და იგლოვდა თვის წარმავალ სიყმაწვილეს.

რაკი დავით ყორღანოვის—პოეტის დიდი მეგობრის—სახელი ვახსენეთ, არ შეგვიძლიან არ მოვიყვანოთ ის ეპიზოდური ცნობაც, რომელიც ამის წიგნში ამოვიკითხეთ, რომ ამით ლაპარაკიც დავა-

¹ 1 ოქტომბრის წიგნი.

² წერილი იმერეთის დედოფალ მარიამთან, 16 აგვისტოს 1835 წ.

თავოთ პოეტის რუსეთში ყოფნაზე. პოლკში ყოფნის დროს ერთხელ პოეტისთვის რაღაცაები მოეპარათ და ამაზე ყორღანოვისთვის მოეწერა. ყორღანოვი სწერდა პასუხად (1835 წ.): „გაქურდვა შენი, რომელიც მოგეწერა, ჰგავს ჩემს თავრიზში გაქურდვასა, სადაც ერთი და უკანასკნელი ჩაის კოვზი მომპარეს, და მთელი თავრიზი პუბლიკაციებით შევარყიე, რომ ამდენი ვერცხლის სერეიზი მომპარეს და თან ფულიც, აბა ჩაის ყუთში ფული რათ იქნებოდა. შენს გამქურდავს შენთვის სიკეთე უქნია, რადგანაც ვიცი, რომ მრავალს მანდ შესჩივლებ, მითომ კნიაზი ხარ, პომეშიკი და იმ ქურდს საპალნეებით შკატულკები გაუზიდნია შენგან და ძვირფასი ნივთეული. ახლავოზდუმნის ზამკებსაც იმედიანად დააწყობ, რომ მანდ ზოგიერთ მდიდარ მცნობთაგან მოგივა ასიგნაციებით გატენილი კანვერტები და ეს იმედი მცირეს ხანს გამხიარულებს. ის კი არ იციან მაგათ, პომეშიკობა ჩვენი, რომ პახოდში ანტონს ხელები დაჰვლეჯოდა ბევრის ფალნის დაკერებით... და ყარდა ცხენის ზურგისთვის ქონის წამლების გაკეთებით. რამდენს ინანიდა შენი ქურდი, როდესაც ნაპარავს გასჩხრეკდა“.

ორბელიანის ქალაქებში არა ერთი ამგვარი სასაცილო ეპიზოდებია აწერილი. მისი ქალაქელი მეგობრები ხშირად სწერდნენ იმას და აუწერდნენ ქალაქის განცხრომას, ლხინს, არშიყობას და მითუფრო უძლიერებდნენ პოეტს საქართველოში წამოსვლის სურვილს. ბოლოს, 1837 წელს, პოეტმა მიიღო ერთი წლის „ოტპუსკი“ და დაჩქარებით გამოეშურა სამშობლოსაკენ.

VIII

სამშობლო ქვეყანა ამას იქით სასიხარულო მომავალს უმზადებდა სიყმაწვილე ჩამწარებულ პოეტს. ერთი წლის შევების შემდეგ, ორბელიანი შევიდა „საქართველოს გრენადერების პოლკში“ (26 აგვ. 1838) და ოთხი-ხუთი წელი ამ პოლკის რაზმში იბრძოლა. 1839 წელს ის იყო სიმბორსკის ოტრიადში, შეკეს. 1840 წ. სხვათა შორის ამშვიდებდა ამბოხებას კიშილის და მალლად-ლეთის გარშემო სოფლებში. 1841 წ. ბოლოს უღებდა ამგვარსავე ამბოხებას გურიაში, 1843 წ. იცავდა ავარიის მიწებს შამილის ჯარებისაგან... ამ დაუცხრომელს მოქმედებაში და ბრძოლაში მისი სამხედრო და საერო ნიჭი ძალზე გაიღვსა. მთავრობამაც შენიშნა მისი პიროვნება და განუზადა მას ფართო მოედანი, რომელშიაც მან გამოიჩინა სრული თვისი ნიჭი. 1843 წელს ორბელიანი დახიშნულ იქნა ავარიის მმართველად, ანუ. როგორც იმას ეძახდნენ თვისნი, ავარიის ხანად. პოეტმა ერთბაშად განსაზღვრა ამ ადგილზე დანიშვნის მნიშვნელობა. „ვიცი ეს

¹ ანდრია მიხ.-ძე, გენერალ მაიორი 1836 წ. მსახ. კავკასიის ჯარების კორპ. (იხ. გრ. ორბელიანის წერილები, ტ. I გვ. 242.)

ასეთი ადგილია—სწერდა იგი მის ძმას ზაქარიას—რომ ან ამწევს მალა და ან სრულიად ძირს დამცემს*¹. მისი წინათგორძნობა მართალი შეიქნა. ამ ადგილზე დანიშვნამ დაუდვა საფუძველი ახალ პერიოდს პოეტის ცხოვრებაში.

თვითონ პოეტი აგვიწერს თავის თანამდებობაში შესვლას და პირველი დროის სამსახურს ამგვარად.

იგი სწერს მოსე ზაქარიას-ძე არლუთინსკი-დოლოგორუკოვს:

„... ჩემს მოსვლის დროს შურაში ავარია იყო ძალიან არეული სხვადასხვა პარტიებითა: ზოგნი თხოულობდნენ ავარიის ნასლედნიკს, ზოგნი ალისულთანს და ზოგნი შამხალსაც. ამ არეულობაში ორჯულ ჰაჯიმურადიცა შემოვიდა ჯარითა ერთხელ დახვდა როტას არახთაუზე და მეორედ სოფელს სიუხთან. მე კი არავის უნდოდი. ესრეთ იყო მდგომარეობა ავარიისა, როდესაც მოველ სოფელს ტანუსს, ხუნძახის სიახლოვეს. აქ დამხვდნენ კლუკის ბრძანებით პირველნი კაცები: ყადიები და ბეგაულები, ცხენ და ცხენ უთხარ მე ამათ კარგი ძლიერი შესხმა. განგებ მალღის ხმით, რომ ვაჟ-კაცობა მეჩვენებინა—ხანდახან იასეს ფარსებიც კარგია.—სალამოზე მოველ ხუნძახს სწორედ იმ დროს, როდესაც ერთს ახპად-ხანის ნოქარს შეეყარა ხალხი და უქადაგებდა, რომ ნუ გვინდა გურჯი გიაური ხანადო; მაგრამ რომ დამინახა შემოსული მძიმედ პირველი კაცებით, ისიც დაჩუმდა. იმ დღესვე მე-ჯლისი გავმართე, ესე იგი ბევრი სპირტი და ბევრი ხორცი. ამით ცოტა გული დაუამდათ. მერე მივჰყავ ხელი პარტიებსა: მივიმხრე ნასლედნიკის ერთგულნი, რომლისა სახელითა და ქებით დავიწყე ხანობა. ტურაკი შამხალი და ალისულ-თანი, რომელნიცა აქაურებთან ჰგზავნიდნენ ფეშქაშებს, რიყზე დარჩნენ. დამრჩა შამილა, რომლის პარტია იყო და არისცა უხილავი და ამით უფრო არის საშიში, რომ სარწმუნოებაც აქვთ ერთი. მართლად პირველს დღეებშივე ვნახე, რაც სიფრთხილემ მმართველს მე იმისგან: პირველს კვირაშივე გამექცნენ ობოლის სოფლი-დამ ცამეტი კომლი კაცი. ამან ძალიან შემაშინა, მაგრამ ძალიანაც გამამხნევა. იმ სოფელს კომლზე თითო ამანათი გამოვართვი. პირველნი იმათნი კაცნი დიდრო-ანის ხუნდებით ჩავყარე ნაობახტში და გამოუცხადე ხალხსა, რომ ამათ სუყველას დავაზრჩობ. შეიყარნენ ყადიები, ბეგაულები, მუხლთ-მოდრეკით მთხოვეს პატიება, მეც, რასაკვირველია, მიამა ესე და ამათ პატივისცემით ისინი დავიხსენ სიკვდილისაგან, მაგრამ ერთი თვე შევინახე ტუსაღხანაში. დავიწყე სოფლებში სიარული და ქადაგება—ქადაგება ძალიან საქმესა შვრება აქა—და ახლა, მერწმუნეთ, კნიაზო, ასე რიგად გამიჩაზხავს ხალხი, რომ მართო მე აქაურებით შევებმი შამილას“...²

ორბელთანმა შეადგინა ავარიის მილიცია, გაამაგრა ონსოქოლა. რომელსაც დაეცნენ შამილის ჯარები, და დააშვიდა ობოლი. ის ექცეოდა ხერხიანად და სიყვარულით ავარიის ხალხს, თუმცა საჭიროების დროს შეკაცრ ქცევასაც არ ერიდებოდა. ის სწერდა თავის ძმას ზაქარიას ხუნძახიდან:

„მე მხოლოდ ერთი გზა მაქვს ხალხის შეძინებისა—მოწყალება. მას უკან სიმართლემ და ამათ ჩვეულებისამებრ ქცევა და სამართალი“.

¹ წერილი 28 მარტისა.

² წერილი 1843 წ. 14 ივლისს.

ხალხის გულის მოგებისათვის პოეტი არაფერს ზოგავდა, იმავე წერილში იგი სწერდა ზაქარიას:

„... ღმერთს გეფიცები, რომ სწორედ გამატყავეს; თითო ჩემი გასვლა სოფელში თხუთმეტი მანათი მიჯდება. მამაძალმა შაგირდებმა გამაკურტეს: მომართმევნ შესხმას და მე კი უნდა ფულები მივსცე, რომ უფრო ხალისით ისწავლონ ყურანის წაკითხვა. არა, მე რა ჰიმამი ვარ?—ხვალა სტუმრობა ძაქეს... მთლად ავარიის ბეგაულები და პირველი კაცები დამიპატიჟნია. ამათი შექცევა გაძლომა არის და სპირტის სმა, სხვა არაფერი. შენი ნუქერი ამათში სწორედ ანგლიის ჯენტლმენია ზდილობითა“.

პოეტს კარგად ახსოვდა რუსთველის მცნება: „უხვი ახსნილსა დააბაჟს“ და არ ერიდებოდა ხარჯსა, ოღონდ კი მხარეში მშვიდობიანობა დაეცვა.

პოეტური ბუნება და ქართული გულის სიკეთე მაინც ვერ სჩაგვრიდენ იმაში ქვეყნის მმართველისთვის საჭირო მტკიცე და უღმობელ ხასიათს. უოჩითა და ორგულთა იგი სჯიდა სასტიკად, სამაგალითოდ. პირადს მის უკმაყოფილებას დაძნაშავეთადმი აღიღებდა ისტორიული წარსული ავარიის ხალხისა. ეს ის ავარია არ იყო, რომელმაც მოხუცებული და ძალ-მიხდილი მეფე ერეკლე დაიჯაბნა? ეს ის ხალხი არ იყო, რომელმაც „კილამ დავით სარდალი არ მოკლა კოდაზე?“ ლეკებთან ბრძოლის დროს, სხვადასხვა დროს, პოეტი სწერდა სარდლებს: „ესა და ეს სოფელი სულ მოვახვნევინოთ ნიშნად სრულიად აოზრებისა“, „ამაჟი სისხლი დავლიოთო“ და სხვ. ერთს წერილში იგი სწერს თავის ძმას ზაქარიას ქუთაისიდან: „რატომ ზეც მანდ (ომში) არა ვარ, რომ ერთი მათგანის (ლეკების) სისხლი დავლიო და შეუბრალებლად ვტანჯვიდე ცოცხლათა“. ესრეთი გაბოროტება მტერთადმი ამ უკანასკნელს შემთხვევაში აიხსნება მით, რომ ამ დროს მისი უმცროსი ძმა ილია ტყვედ ჰყავდა წაყვანილი შამილს.

პოეტს დიდად მიჰჩნია თავისი თავი და ხუმრობით მანიფესტივით იწყებს თავის წერილებს.

„მე ჰაქიმ-ხან ემირ—ავარ—სხვა რიგად აღარ შემიძლიან წიგნის დაწყობა—ანუ როგორც სწერია ჩემს ბეჭედზე მუთავა—ქალღულლია ქინიაზ ხან ორბელიან ემირ ავარ შუბლზე ვაკოცებ ჩემს ღვთის წყალობას ძმას ილიას და ღმერთსა ვსთხოვ პირველად შენს სიცოცხლეს და მერმე ხურჯინებს ოქროებით სავსეს“...

სწერდა იგი ილია ორბელიანს ნამდვილ აღმოსავლეთის კილოზე.

1844-ს, 45-ს და 46 წლ. ორბელიანი იცავდა საშამხალოს და მეტოულის მიწებს ლეკებისაგან. რასაკვირველია, როცა ჩვენ ვამბობთ: „იცავდა“, „ამაგრებდა“, „ებრძოდა“ იმას კი არ ვამბობთ ამით, რომ პოეტი ან სარდალი ყოფილიყო ჯარებისა, ან ადმინისტრაცი-

ული ღონისძიებით თვითონ ყოფილიყოს მოთავე ბრძოლისა. არა-
აგარიაში ჯარები იყო, ჯარებს თავისი მთავარსარდალი ჰყავდა და
ორბელიანი ერთი ამ ჯარის მოსამსახურეთაგანი იყო, მაგრამ მისი
ქუთით, ცოდნით და გამოცდილებით ყველანი სარგებლობდნენ. ის
საყვარელი შეიქნა როგორც მთავრობისა, ისე ხალხისა.

იმ დროის დაღესტნის მეისტორიე ოკოლნიჩი სწერს ჩვენს
პოეტზე:

„ლეკებმა ჯერ უკმაყოფილოდ მიიღეს, რაკი თავადი ქართველთაგანი იყო.
რამდენისამე საუკუნის განმავლობაში (?) რომ ერთ-თავად არბევდნენ საქართვე-
ლოსა და თითქმის დამოკიდებულადა ჰრაცხდნენ, დამამცირებლად მიაჩნდათ ქარ-
თველს დაჰმორჩილებოდნენ; მაგრამ აღერსით მოპყრობამა, ხალხთან ლაპარაკის
უნარმა და ადგილობრივ ზნე-ჩვეულებათა ცოდნამ თავადს მალე ყველას გული
მოუბოვა. არა ვკისრულობთ ჩვენ აქ თავადის გრიგოლ დიმიტრის-ძის მიმზიდველ
ზასიათისა, მშვენიერ განათლებისა და სამხედრო ნიჭის შესახებ ჩვენი ახრი გამოვ-
სტყვათ“¹.

მისი ბრძოლაში მონაწილეობის ნიშნად მოვიყვანთ აქ ქუთი-
შის ომის აღწერას. 1846 წელს, 15 ოქტომბერს, ქუთიშს დაეცა შა-
მილი თავის ურიცხვი ჯარებით. ამ ადგილის გასამაგრებლად ჩვე-
ნის მხრით იყო ექვსი ბატალიონი 8 ზარბაზნით, 2 დივიზიონის
დრაგუნით და მილიცია 500 კაცით. გრ. ორბელიანი ამ ომს თავის
ძმას ილიას ამგვარად აუწერს: „15 ამ თვისას (ოქტომბერს) წავედით
ქუთიშისაკენ ამ წესით: ცხენოსანი ჯარი, ჩემ ხელ-ქვეით, ვიყავით წინა,
კუდაშევი მომდევდა ბატალიონებით და ზაქარია (მისი ძმა) არიერ-
გარდითა. რა მივუახლოვდი სოფელსა, მე გავეჰყავ კავალერია ორად
და შეუტეე ორის გორების ასაღებად, რომელნიცა ჰკამანდრობდნენ
წინადად სოფელსა. რა ავედი გორაზე, ვნახე, რომ საზარელი კავა-
ლერია მტრისა შეგროვდა ერთად და ირევა დაუწყობლად, უწესო-
ბით, მოუმზადებლობით. მაშინვე უკამანდრე დრაგუნებს: მარშ! მარშ!
შევიტყვრით ცხენოსანნი სოფელში, დაფრთხა ეს ამოდენი ჯარი
მტრისა და დაუწყეთ ხმლით ჩეხა და კეპა. გიჟი ქართველი, მაჩაბელი,
მომდევდა ყოჩაღად თავის ესკადრონით; სახლებიდან ასტეხეს თოფის
სროლა ჩვენზედ, მაგრამ ვერც მტერი შედგა, ვერც ჩვენ შეგვაყენეს,
ვიწრო ქუჩებში შეიქნა ხმლის ტრიალი; ერთმა ხანჯალი მომიქნია
ბარძაქში, მაგრამ ასეთი გავადე ხმალი გოგრაში, რომ, მგონია, სა-
იქითსაც მოაგონდეს, მეორესაც გაუსვი კისერში. ეს დრაგუნები ხომ
რა მოგახსენო, საკურველი ვაჟკაცი ყოფილან აფიცრებიც და სალ-

¹ Военный сборник, т. VI, отд. II, стр. 11.

დათებიც, მეტადრე მაჩაბელი. ამ გვარად გავრეკეთ მტერი სოფლი-
დან, მოგვეშველა პეხოტაცა, ვდიეთ ორიოდ ვერსი ყულიბეგის მთის-
კენ, საიღამაც ფეხე ჩავიდა გერგებილსა, მაგრამ საშინელმა ნისლმა
დაჰფარა გაქცეულნი. ამ დროს ჰაჯიმურად, რომელმანცა ჯერ არ
იცოდა შამილის გაქცევა, მოუხდა დიდის კავალერიით. არიერგარ-
დსა; აქ დახვდა ზურაბის მეორე შვილი ზაქარია და სულ ბრე-
აღინა...

1847 წ. ორბელიანი დანიშნულ იქნა აპშერონის პოლკის კამან-
დირად. როგორც ამ პოლკის მოთავე, პოეტო მონაწილე იყო ვარან-
ცოვისაგან გერგებილის ბაღების აღებისა, წუდახარის დაცვისა, ვა-
რეილის და გაშაშის დაპყრობისა... შემდეგ, 1848 წ., მან თვითონ აი-
ღო გერგებილის ბაღები და გერგებილიც. ამ საქმეს ამგვარად აუ-
წერს პოეტო თავის ძმას, ილიას: „მტერი ჩვეულებრივ იდგა ყოისუს
გაღმა, მაგრამ ძალიან გაემაგრებინა პოზიცია, ბაღების პირდაპირი
მთა, რომელზედაც ედგა ორი ზარბაზანი... 23 ივნისს კარგი ომი
მოხდა ბაღებში; მეორე დღეს მე წავეღ დათითქმის უომოდ დავი-
ჭირე ბაღები, სადაცა ავაშენეთ სამი რედუტი და მით შევეურთდით
ევდაკიმოვის პოზიციას. მერე მოვყევით ბატარეებისა და ტრანშეების
კეთებასა.—როცა ბრემბატარეა დასდგეს და მისცეს და მისცეს ცე-
ცხლი, კედლები და ბურჯები ინგრეოდა საშინლად და ამავე დროს
რვა მორტირით მოდიოდნენ ბომბები და სახლებსა ისროდნენ ცაში.
ამ საშინელს ცეცხლსა მტერმა გაუძლო მხოლოდ ერთი დღე და რა-
ნახეს მათ ციხის კედლები და ბურჯები ასე აღვილად დანგრეულად,
ღამე გაიპარნენ.—სოფელში ვიპოვნეთ ორი ზარბაზანი, არ ვიცით
რომლის ხალხისა ან არსენალისა. ერთი მორტირა, ერთი ფალკო-
ნეტი, სხვა არაფერი. სოფელი ასე დავანგრეთ, რომ საცა იყო გერ-
გებილი, იქ ახლა დარჩა მხოლოდ სალი კლდე; ბაღებიც გავკაფეთ, ნა-
წილი მათი დარჩა მხოლოდ ყოისუს პირზედ კიკუნოს ხიდისკენ, საიღამაც
მტერი ისროდა ზარბაზანსა და თოფსა.—15 ამ თვისას დავბრუნ-
დით გერგებილიდამ, როგორც იცი ლეკების ამბავი, ურუს ყაჩტი,
გამოგვიდგნენ სიგიჟით, ერთს რედუტში, საცა იყო ჩაფლული წამა-
ლი, შეიყარნენ მრავალნი, აქეთ, ხევის პირიდამ, посредством гальва-
низма, იქ ააფეთქეს წამალი, 64 კაცი და სამი ბაირალი ასწია ხე-
ცაში და იქიდან ჩამოყარა ხევში; შენ იფიქრე იმათი შიში და გან-
კვირება! გერგებილის ხაიბი ჰუსეინ პირდაპირ აფრინდა სამოთხეში,
ამიტომ რომ იმის ნაფლეთები ველარსად უპოვნიათ...“¹

¹ წერილი 21 ივლისს 1848.

IX

გერგებილის აღებისათვის გრ. ორბელიანს მოუვიდა გენერალ-მაიორობა. „იარანალიც შევიქენ! მე და გადღვესკი სულ ვაშე პრე-ვოსხოდიტელსტვოს ვეძახით ერთმანეთს და გვაქვს დიდი ყოფა“, სწერდა იგი თავის ძმას ილიას¹. შემდეგ, როდესაც გენერლობას პირველი ხარისხის სტანისლავა ზედ მოაყოლეს, ის სწერდა იმავე ილიას იმავე კილოზე: „მომივიდა ვარსკვლავი.—რასაკვირველია, შეი-ტყობდი.—მინდა ერთი ქირმალამის ხალათზედ დავიკერო და კნიაზ პრტემკინსავით დიდ-კაცურად, ნებიერად გავწვე დივანზედ“².

„ზურაბიანი წავიდნენ წინ!“ ყაფლანის თქმისა არ იყოს, წინ წავიდნენ ჩინითაც, შეძლებითაც, კეთილკაცობითაც. გრიგოლმა რა კი სიღარიბეს დააღწია თავი, მთელი თავისი ღონისძიება თავის და-ცემული ოჯახის და გვაროვნობის აღდგენას მოახმარა. ვერ წარ-მოიდგენს, ვერ დაიჯერებს დღევანდელი ქართველი, რომ შეიძლე-ბოდეს ასეთი თავგანწირული სიყვარული ძმათა და ნათესავთა, როგორსაც ვხედავთ ჩვენ პოეტის წერილებში და ცხოვრებაში. ჭეშმა-რიტად ყოველს მოძღვრებაზე უკეთესად, ყოველს ქადაგებაზე უძლიე-რესად მოქმედებს კაცზე პოეტური ნიჭით ცხებული სიტყვა ამა წე-რილებისა მოყვასთა სიყვარულზე. ნათესავთა და თვისთა სიყვა-რულს ის განაკრცობდა შემდეგში მთელი თავად-აზნაურობის, სრუ-ლიად საქართველოს სიყვარულამდე, ყოველ შემთხვევაში, ის ეწეო-და თვისთა, თუ შეძლება მიუწვდებოდა, და ჰგოდებდა, თუ არ შე-ეძლო ამ შემწეობის აღმოჩენა. ამ თანაგრძნობის აღმოჩენისათვის ამისთვის არ არსებობდა არც სიშორე, არც გაჭირვება, არც თავისი თავის სიამოვნების მოკლება.

ვიგონებთ ჩვენ აქ ამ მხარეს ორბელიანის ხასიათისას ამისთ-ვის, რომ ამ დროს წერილები პოეტისა საესეა ოჯახის გარემოების აწერით. პრიკაზის ვალის გადახდა, ზაქარიას შეილის გაზრდა, თა-ვისი ძმის ილიკოს წარმატება, ბიძაშვილების და მოყვარეთა სიკე-თე.—აი რა იყო მისი სამუდამო ზრუნვა სამსახურის გარეშე. სხვათა შორის, ის სწერს თავის ძმას ილიას მამულის გაყოფისა გამო: „მარ-თლად დიდს საქმეს შეასრულებ, თუ ღწერთი შეგეწია და მისი მად-ლით მოვიდნენ ჭკუაზედ ჩვენნი ბიძაშვილებიცა. მომავალს დროს იტყვიან სომხითელები: „ილია რომ მამულებს უყოფდა ყაფლანიან-თაო, მე მაშინ უღვაშები არ ამომსვლოდაო“³.

გენერალი რომ შეიქნა, ორბელიანს მისცეს ბრიგადის კამანდი-რობა 21-ს ქვეითა დივიზიის 1-ს ბრიგადისა (29 მარტს 1850 წ.) და იმავე წელს იგი დანიშნეს, უმაღლესის ბრძანებით, ქარ-ბელაქნის ჭამხედრო მაზრის და ლეკების სამზღვრის უფროსად (6 დეკემბერს

¹ 3 იანვარს 1849 წ.

² წერილი 28 ოქტომბერს 1849 წ.

³ 11 აპრილს 1850 წ.

1850 წ.). ამ ხანებში მისი ბრძოლის ველზე ყოფნა შეუწყვეტელი იყო. 1844-ს ის არგუთინსკი-დოლგორუკოვთან აქცევდა ჩოის სიმაგრეს, 1850-ს აშენებდა ლუჩეკის ციხეს, 1861-ს განაგრძობდა ზაქათალის მაზრის დაცვას.

ჭარ-ბელაქანში ამ დროს მშვიდობიანობა არ იყო. ყაჩაღებო-აოხრებდნენ იქაურობას და გრიგოლს ბევრი ჯაფა დასჭირდა ამ მშვიდობიანობის აღსადგენად. მიუცილებელმა ადმინისტრაციულმა საჭიროებამ აიძულა პოეტი ეხმარა არა პოეტური ღონისძიება: თავები და ხელები ეჭრევიებინა ყაჩაღებისათვის. „ნელ-ნელად თავებს-ვაჭრევიებ და აქამდის გავაბედვინე ხალხსა, რომ თვითვე გამოაშკარავებით მოაქვსთ ჩემთან თავები და ხელები ყაჩაღებისა“ — სწერდა ილიას. რანაირად იცვალნენ დრონი, რანაირად გასჭედა კაცის გული და ხასიათი დაუსრულებელმა კავკასიის ბრძოლამ. ეს ის კაცი არ იყო, რომელიც თორმეტ-ცამეტი წლის წინად ნანობდა, რომ ხალდათებს როზგი დაჰკრა? *Tempora mutantur!*

ჭარ-ბელაქანი რამდენიც იყო დამშვიდდა, ჩვენმა ჯარმა და „პარტიის კამანდამ“ სოფლებისაგან გამოყვანილ ას-ასი კაცით შეამოკლა რიცხვი ყაჩაღთა რომელთაც სდევდნენ როგორც ნადირთა-ერთხელ ათას-ხუთასი კაცი შემოარტყეს ჩვენებმა ტესნაგინის ტყეს, საცა ყაჩაღები ეგულებოდათ, და ორი კაცი მოკლეს იქ დამალული მშვიდობიანობის აღდგენას დიდად შეეწია ქრისტიანობის გავრცელება ინგილოში. როგორც სწერს ორბელიანი ვარანცოვს, 3 აგვისტოს 1851 წ., რიცხვი ახლად მონათლულთა ინგილოთა იყო 1170 სული. ამათ ნათლვიდენ ძალ-დაუტანებლად, საკუთარი თხოვნისა და სურვილისამებრ¹. ჭარ-ბელაქანზე უფრო აწიოკებული ამ დროს სიღნახის მაზრა იყო, საცა ლეკი გადმოდიოდა. თავის მიწერ-მოწერაში ორბელიანი ნაღვლით იხსენიებს კახეთის მდგომარეობას. ლეკებმა, სხვათა შორის, გააოხრეს ამ დროს დავით გარეჯის უდაბნო, რომლის ბერები ზოგი დახოცეს, ზოგი ტყვედ წაიყვანეს.

1852-ს წელს არღუთინსკი-დოლგორუკოვის ავადმყოფობისა გამო ორბელიანი დანიშნულ იქნა, დროებით, კასპიის მხარეთა-ჯარების მთავარსარდლად და სამოქალაქო ნაწილის გამგედ. ამ ადგილზე იმსახურა იმან რვა თვე, რომლის განმავლობაში ბრძოლა-კი არა ყოფილა-რა შამილთან, მაგრამ შინაური საქმეების დაწყობას დიდი შრომა დასჭირდა. ორბელიანმა ნამდვილი დრაკონების კანონი-დასდო აბრეკების წინააღმდეგ, რომელნიც ამ დროს ხშირნი შეიქნენ. უნდა დაექციათ სახლ-კარი აბრეკებისა და მათი ყოფა-ცხოვრე-

¹ 2 ივნ. 1851 წ.

ბა საზოგადოების სასარგებლოდ დარჩენილიყო, უნდა ამგვარი სას-
ჯელი მიეყენებინათ იმათვისაც, ვინც იმათ შემწეობას აღმოუჩენდა
ან დამალავდა. გუბდენის სოფლის მოსახლეობისათვის, რომელთაც
ცარცვა-მტაცებლობა გამართეს ამ დროს, ორბელიანი სწერდა ვა-
რანცოვს:

„თუ რომ გუბდენის მცხოვრებნი გონს არ მოვლენ, ნება მიბოძეთ, თქვენო
ფანათლებულესობავ, ისე დავსაჯო, რომ შვილებმა მა უბის ნასახლარს ველარ მიაგ-
ნონ“.

ასეთი იყო აზრი პოეტისა. ჩვენს მტერს, დაუძინებელს მტერს
სარწმუნოებისას, მტრულად უნდა მოვქცეოდით. სხვა გზა არა იყო
რა ომის გათავებისა.

როდესაც არღუთინსკი-დოლოგორუკოვი დაბრუნდა შურას, ორბე-
ლიანი ისევ ზაქათალას წავიდა ჭარ-ბელაქნის მმართველად. იქ მი-
ვიდა იმ მხარის სანახავად თვით ვარანცოვიც სახლობით. „მთა-
ვარმართებელს მოველი კნენითურთ—სწერდა ის ილიას—და გადა-
მდის ხვითქი მეტის ფაცი-ფუცობით. რა ვქნა, მე მაგათი ჩვეულება
და ჟინები არ ვიცი; შუშხუნების პლანებში ვიყავ, გამკეთებელი
ვერსად ვიშოვე. ამ წყეულს ზაქათალაშიაც არა არის რა სრულებით
იმისთანა ნუგბარი კნენის მისართმევად და, თუ მირჩევ, ორიოდ
ყაჩალის თავებს მოვაჭრევინებ და მივართმევ. ახრში, მე რომ ვხედავ,
ისევ შენმა წილიმონმა უნდა კაცად გამომიყვანოს და დღესვე დი-
ლით ადრიან დიდი მასლაათი მქონდა, და თუ დაიჯერება ამის
სიტყვები, თითქმის შინა კაცი კნიაზ ვარანცოვისა ესა ყოფილა,
„*Помилуйте, как мне не знать*“. სულ ამას მეუბნება და მეც გა-
ოცებით ყურს ვუგდებ. ახლა ამან იცოდეს და ამისმა სულმა, თუ
სული აქვს—თუ მე პირშავად გამომიყვანა მთავარმართებელთან“¹.

მეორე წერილში იგი სწერდა: „ჩემო ძმაო ილიკო! ღვთის შე-
წევნითა, კარგად, ჩინებულად, დიდკაცურად დავატარე მთავარ-
მართებელი კნენითურთ ელისუმდის და იქიდან მულახლომდის. ყველ-
გან დიდს მადლობას მიბრძანებდა და მართლად ყველა რიგზე იყო:
ხალხი, ჯარი, სახლები მორთულ-მოკაზმულ-გაბრწყინებულნი და
ამასთანა თვით მთავარ-მართებელიცა იყო დიდად მხიარულად; წამალ-
საც აღარა სვამდა, მადაც გაეხსნა და იყო მხიარულს გუნებახედ;
ზაკუსკები, სადილები ოჯახურად გაჭიმულები: ციდამ მფრინველნი,
კავკასილამ ყინული, ტყილამ ნალირნი, ზღვიდამ თევზნნი მოდი-
ოდნენ და მოდიოდნენ. სუფი და სჩი ევროპიისა, მწვადი ქართული,
ფლავი ირანისა, ცივად ბატკანი ავარიისა, ნარინჯ ვათერინჯ და
სხვანი და სხვანი“.

¹ 15 აპრილს 1853 წელს.

1854 წელს რუსეთსა და ოსმალს შორის ომი ასტყდა და ამ გარემოებამ შამილი უფრო გააძლიერა. კავკასიის ჯარს დაღესტანს გარდა სხვაგანაც გაუჩნდა საქმე. შამილმა ისარგებლა ამ შემთხვევით და ჯერ კიდევ ომი არ იყო გამოცხადებული, რომ 15 ათასი კაცით მოაწვა ჭარ-ბელაქანს. ორბელიანი სამნახევარი ბატალიონით დაუხვდა შამილს ზაქათალის ვიწროებში და ეჩხუბა. ის სწერს ვაზრანცოვს:

„იძულებული ვიყავ შევბრძოლებოდი. ყურადღება არ მივაქციე არც ხევხუვიანს ადგილ-მდებარეობასა და არც მტრის რაოდენობას, რომ, ჯერ ერთი, შემეყენებინა მთიელთა მოტევა და, მეორე, უფრო-კი მეტად, გამემხნეებინა შეშინებული მცხოვრებნი და გამეფანტა ის თავდაპირველი შიში, რომელიც გონზოგორისა და დინდის მთებში მოდებულ შამილის ურიცხვ მხედრობის გამოჩენამ იქონია. ამ მიზეზებმა მაიძულა წამეყვანა 3¹/₂ ბატალიონი და ზაქათალის ხეობაში ჩამოსულს მტერს წინ შევგებებოდი. გახურდა უცბად ბრძოლა მწვავე, ბრძოლა ფიცხელი! ღმერთო ჩემო! როგორ დაიმედებულნი და მხნედ იბრძოდნენ ჩვენი ჯარის-კაცები!...“

ჩვენმა ჯარმა მთებიდან კი ვერ დასძრა შამილი, მაგრამ ზაქათალის ვიწროებში კი უკანვე აქცია. ორბელიანმა ბელაქნიდან დაიბარა ერთი ბატალიონი ჯარიც და 7 სექტემბერს ჭარიდან განდევნა ლეკები, დაიხსნა ახალი მესელდიგერის ციხე, რომლის გარნიზონი ოთხი დღე უწყლოდ იყო, და გააქცია შამილი ჯურჩუტში.

ამის შემდეგ ჭარ-ბელაქანი ხელახლა დამშვიდდა და ომის-საჭიროებათა გამო ორბელიანს ჯარებიც გამოაცალეს ხელიდან. მთაშიც დათოვა და შეუკრა ლეკებს გზა. გრიგოლის ყურადღება ბრძოლის ველზე იყო მიქცეული, საცა მისი ძმა ილია „ატრიადის ნაჩაღნიკად“ იყო დანიშნული. ის სწუხდა, რომ ჩვენ მაშინ ცოტა ჯარი გვყავდა. „სულყველანი იძახით ოტრიადი, ოტრიადი! მაგრამ სადა გყავთ ჯარები, თქვე კუტრებო! ღმერთმან მოგიმართოს ხელი და ასახელოს ხმალი მყვირალა ზურაბისა!“ — სწერდა ის ომში წამავალს ილიას. პოეტს მტრის ძღვევის იმედი ჰქონდა და ხუმრობით სწერდა თავის ძმას „ტრაბიზონტზედ მინდა გავცვალო ზაქათალაო“.

1853 წლის დამლევს გრიგოლ ხელახლა გაგზავნეს შურაში არლუთინსკი-დოლგოროუკოვის ადგილზე, ჯერ დროებით, თანამდებობის აღმასრულებლად (12 იანვ. 1854 წ.), და შემდეგ თანამდებობაზედაც (4 აპრ. 1855). ზაქათალის მოშორება დიდად სწყენოდა პოეტს. „გამოვეთხოვე ზაქათალას და, სწორედ გითხრა, ძალიან შევწუხდი — სწერდა ის — შევეჩვიე, ადგილს, ხალხსა, შევიტყე იქაურობის ავიცა, კარგიცა; ვიცოდი, რა დროს რა წამალი უნდოდა, ხალხიც მომენდო, შიმჩვია და ახლა უნდა კიდევ სხვა უღელი ახალი დავიდვა კისერზედა და ამასთანა სიშორე მაწუხებს ძალიან; აქ კი: ზაქა-

თალაში ჩემი თავი შინ შეგონა. ამის გარდა ესტდენმა აყრადაყრამ გამიწყვიტა ილაჯი, გროში არ შემრჩა. მე ხომ ვერ ვეტყვი ფული მომეცით და! ¹

დალესტანი ძალიან საშიშ მატომარეობაში იყო ამ დროს, რაკი ოსმალოსა და რუსეთს შორის ომი გაიმართა და მაჰმადიანთ ქვეყანაში გაიშალა მაჰმადის მწვანე ბაირალი, შამილმა ხმა დაჰყარა, ხონთქარმა მთელი კავკასია მიწყალობაო თბილის-ერევნით და დაიწყო დიდი მზადება. მისი ხელის-კაცები ყოველგან ქადაგებდნენ შამილის ძლიერებასა და რუსების სისუსტეს. ორბელიანს კარგად ესმოდა ამ ხმების სიბრძნეც და სიცრუეც: ის ნათლად ხედავდა შამილის ძლიერებას და თავის სისუსტეს და ითხოვდა მარცხენა ფლანგის კომანდირის თავად ბარიათინსკისაგან გამოეგზავნათ იმისთვის კიდევ ოთხი ბატალიონი, იმას უნდოდა ცალკე ატრიალად დაეყენებინა ყაზიკუმუხის ადგილებში. თუ ამას არ იზამდნენ, შამილი შევიდოდა ყაითალში და ტაბასარანში და იქიდან მუსრს აადენდა აყუშას, დერბენდის მაზრას, კიურინას სახანოს, ყუბას, ახტას და ყაზიკუმუხს. მაგრამ ჯარების სიმცირის გამო ორბელიანს არა თუ არ გამოუგზავნეს ოთხი ბატალიონი, პირიქით, იმას მოსთხოვეს გაეგზავნა აზიის ბრძოლის ველზე თავისი ოთხი ბატალიონი. თუ ამისთვის საჭირო იქნებოდა, იმას ნება დართეს დაეტოვებინა რამდენიმე ციხე და გარნიზონებით 4 ბატალიონი ჯარი შეეკრიბა. ორბელიანმა ამაზე ნამდვილი კასსანდრის ყვირილი გააბა. ის ევედრებოდა ბარიათინსკის, ნუ ღუბავენ მხარეს, ნუ კარგავენ ორმოცდაათი წლის შრომას და ხარჯს. ლეკები რომ დაინახავდნენ მიტოვებულ რუსის ციხეებს, რას არ იტყოდნენ ჩვენს სისუსტეზე, ვინ მათგანი არ სტაცებდა ხელს ხმალსა, ვინ არ დაედევნებოდა გარნიზონს, ვინ არ შეუერთდებოდა შამილს, რომ დაეჭირათ შურა, პეტროვსკი, დერბენდი, ყუბა და შემდეგ თვით თბილისი. მერე სპარსეთი? განა სპარსეთი არ მოინდომებდა დაებრუნებინა უკანვე წართმეული პროვინციები? ვინ მოსთვლიდა ყველა უბედურებას, რომელიც მოჰყვებოდა ჩვენი ჯარის შემცირებას დალესტანში. თავის წერილს ბარიათინსკისაგან ორბელიანი ათავებდა ასე: „Князь! Спасите обширный этот край и честь, и славу нашего оружия заступничеством Вашим; голос ваш слышнее у высочайшаго престола! или убейте меня прежде, чем я увижу потерю славы наших войск и торжество неприятеля“ ². ეს თხოვნა უმეტესის გულსმოდგინებით განუშე-

¹ წერილი 22 ნომბ. 1853 წ.

² 24 მარტის წერილი 1854 წ.

ორა სარდალმა ბარიათინსკის, როდესაც ამ უკანასკნელმა გამოუგზავნა დაღესტნის გაუქმების პროექტი. მთავრობას მაშინ განზრახვა ჰქონდა სულ მთლად ხელი აეღო დაღესტნისათვის, თუ სპარსეთიც გამოესარჩლებოდა ოსმალოს. ერთი დივიზიით მეტი იქნებოდა თუნაკლე, ორბელიანის აზრით, რუსეთის არმიის საქმეს არავითარი ცვლილება არ მიეცემოდა და კავკასიაში მშვიდობა კი იქნებოდა დატული. „Спокойствие всего Закавказья зависит от Дагестана — сწერდა ის ბარიათინსკის — как было всегда. Не будите же дракона, еще не вполне сознавшего свои силы“¹. კავკასიის იღბალზე, დაღესტნის დაცლა არ მოხდა და პოეტს აღუსრულდა თვისი სურვილი.

1854 წ. ორბელიანს ომი არ ჰქონია ლეკებთან. აქა-იქ მხოლოდ იმის ჯარს მოუხნა კინკლაობა ზოგიერთ აულებში და მთებში, როგორც, მაგალითად, დიუზ-ტაუს, ბურთუნაის, თურჩიდალსა და ბულღელს. სხვათა შორის, მან დააქცია და ააოხრა ყაითაღელი სოფელი ურკრახი, რომელშიაც შეეფარა თავი ყველა ავაზაკებს და შარიათის მქადაგებლებს, საიდანაც ვრცელდებოდა დაღესტანში არეულობა და მთავრობის წინააღმდეგობა.

X

პოეტ-სარდალს, როგორც მაძულის მოყვარეს და ნათესავეების თაყვანისმცემელს, ამ დროს ორი გარემოება აწუხებდა: ერთი — ვარანცოვის წასვლა კავკასიიდან და მეორე — შამილისაგან ტყვედ წაყვანა დავით ჭავჭავაძის სახლეულობისა, რომელშიაც ერია მისი ძმისწული გიორგი, თავისი დედით ბარბარეთი.

ვარანცოვი მაშინ დროებით იყო წასული კავკასიიდან, თუმცა ყველამ კი იცოდა, რომ ის არ დაბრუნდებოდა ჩვენს ქვეყანაში. ორბელიანმა წასვლის წინად ვერ ნახა მთავარმართებელი, რადგანაც დაღესტანში იყო, და გამოთხოვების წერილზე, სხვათა შორის, ეს პასუხი მისცა ვარანცოვს:

თქვენის უგანათლებულობის საქართველოდან წაბრძანებამ ქვეყანა მწუხარებით მოიცვა; ნაღვლობენ, ვაი-თუ, თქვენო უგანათლებულობავ, უკან დაბრუნება აღარ ისურვოთ. ათი წლის განმავლობაში თქვენ მიერ ბრწყინვალედ ქვეყნის მართვა-გამგეობამ მიაჩვია ხალხი მშვიდობიანობისა თუ ომიანობის დროს თავის კეთილმოქმედ გენიად ჰყოლოდით დასახული. სიტყვისამებრ თქვენისა აღსდგა იგი, ზნეობრივად განახლდა და გონებრივად თუ ნივთიერად აყვავების გზაზე სწრაფის ნაბიჯით იწყო სვლა. პატიოსანსა და კეთილზნეობრივს, ტკბილ ცხოვრებას მოეწია. დეე, სდუმდეს ისტორია, ხალხი აროდეს არ გაჩუმდება და მუდამკურთხევით მოიგონებს თქვენს სახელსა, თან გაგყვებათ მისივე ლოცვა“.

¹ 27 აპრილის 1854.

შემდეგ, როდესაც გამოცხადდა, რომ ვარანცოვმა სამუდამოდ დასტოვა კავკასია, გრიგოლი სწერდა იმას:

„გადასწყდა ბედი საქართველოსი: აღარ უბრუნდებით, თქვენო უგანათლებულესობავ, ქვეყანას, რომელიც მუდამ ეამს კურთხევით გიგონებს და რომელიც მხოლოდ თქვენის მამობრივის, მზრუნველობით აღსავსე ბრწყინვალე მართვაგამგობის დროს ეღირსა აპყვავებასა და ადამიანურს ცხოვრებას! აღარ უბრუნდებით ამ არეულობისა და შიშინანობის დროს, როდესაც თქვენი გენია, თქვენი დიდებული სახელი გამარჯვებათა მომასწავებელი და საუკეთესო თავდები იქმნებოდა, რომ მტკიცე მყუდროება საქართველოსი, რომლის გარშემოც აგერ ორი წელიწადია სისხლის მღვრელ ომიანობის ქახა-ჭუხი და გრგვინვა მოისმის, არ შეირყეოდა და რომლის ყოფნა-არწყოფნაც მთლად ამ ომის შედეგზეა დამყარებული! განვლიან მრავალნი წკლნი, რიგ-რიგით დაიჭერენ აქ თქვენს ადგილს, მაგრამ თქვენს მაგივრობას-კი მაინც ვერავინ გაგვიწვეს! და დიდხანს, დიდხანს ვეღარ მიეჩვევა ჩვენი თვალი ტფილისის ახალს მმართველებსა.

ყოველ კაცს არ შეუძლია ასე რიგად დაფასება თანამედროვე კაცისა. საზოგადოდ კაცი იგივე ხელის მოსამსახურეა, რომლისთვისაც, ანდაზისა არ იყოს, დიდი კაცი არ დიდკაცობს. მხოლოდ დროსა აქვს ზეგარდმო მინიჭებული მაღლი თანამედროვე კაცის მცირე ნაკლებუღვეანებას დაეწყების სუდარი გადააფაროს და ღირსება უფრო ნათლად და თვალსაჩინოდ გახადოს, დიდს ღირსებას დიდი სახელი მისცეს. დროებამ მალე გაამართლა ორბელიანის მაღალი აზრი ვარანცოვზე. ცამეტი წლის შემდეგ მაღლიერმა კავკასიამ ძეგლი აღუმართა იმას და დღეს იმისი სახელი ნამდვილი ისტორიული სახელია, რომლის შუქი მთელს მე-XIX საუკუნეს ანათებს. ძველი ეკლესიების და ციხეების ნანგრევებს თამარ მეფის სახელს მიუწერს ხალხი, თუნდ ეს ციხე-ეკლესიები მეფე ერეკლესაგან იყოს გაშენებული; მე-XIX საუკუნის სიკეთეს—ვარანცოვს, თუნდაც ეს სიკეთე ერმოლოვის წყალობა იყოს, ან როზენისა. ამიტომაცაა, 1867 წელს, როდესაც ძეგლი აღუმართეს ვარანცოვს, სთქვა ორბელიანმა: „არისკიდევ სხვა ძეგლი ვარანცოვისა... ეს ძეგლი დიდი ხანია რაც აღმართულია ჩვენს გულში“.

ჭავჭავაძის სახლობის ტყვეობის ამბავი ვინ არ იცის? ლეკები ჩამოვიდნენ მთიდან, გააპეს ალაზანი, მიუხდნენ წინანდალს, დასწვეს და დასდაგეს ალექსანდრე ჭავჭავაძის სახლი და ტყვედ წაასხეს მისი შვილის დავითის სახლობა: ცოლი—ბატონიშვილი: ანნა—ექვსის-შვილითა; ცოლის და—ბატონიშვილი ბარბარე—რძალი პოეტისა, თავის შვილით გიორგით, ფრანცუზის ქალი დრანსე და მოახლენი. ლეკებმა კარგად იცოდნენ დატყვევებულთა ვინაობა და ესენი პირდაპირ შამილს მიჰგვარეს დარგოში. შამილმაც დიდი მატერიალური სარგებლობა გამოხადა ამ ტყვეობას.

ორბელიანმა—ამჟამად კასპიის ახლო ადგილთა ჯარების გამგემ და სარდალმა—მიწერ-მოწერა გამართა შამილთან დატყვევებულებზე. ეს იყო მისი მოვალეობა, როგორც სამსახურის კაცისა, ისე ნათესავისა. ეს ტყვეობა იმას სიცოცხლეს უმწარებდა. ჯერ ერთი, რომ ჭავჭავაძის ოჯახი პირველი ოჯახი იყო კახეთისა და მეორე: თვითონ პოეტს ბევრი ბედნიერი წამები გაეტარებინა ამ ოჯახში სიყმაწვილის დროს. მაგრამ ყველაფერზე უფრო სწავდა იმას თავისი რძლისა და ძმისწულის ბოროტი ხვედრი. ვის არ სწერდა, რას არ სწერდა თავის უბედურებაზე ორბელიანი? რა ღონისძიებას არ ხმარობდა, რომ როგორმე შეემსუბუქებინა ტანჯვა დატყვევებულთა. ამ დროის წერილები, მიწერილი განსვენებულ დიმიტრი ჯორჯაძესთან, სავსეა ხვეწნითა და ვედრებით დატყვევებულებზე. ის სწერდა ამ უკანასკნელს გაეგზავნა დატყვევებულთათვის: თბილი ბატინკები, კალოშები, გრძელ-ყელიანი წინდები, ფლანელი, პერანგები და კაბები, თბილი წაშოსასხმელი; ჩაი, შაქარი, ერთი სიტყვით, სულ ყველაფერი „სასარგებლო და არა საკოხტაო“. ერთს წიგნში, რომელშიაც ჩამოთვლილია, რაც უნდა გაეგზავნოს დატყვევებულებს, პოეტი, ბოლოს, ხელის-მოწერის შემდეგ, აწერს პოსტ-სკრიპტუმად: „თეთრი სუხარიც იამებათ, ჩაიზე კარგია“. „მეტად შეწუხებული ვარ—სწერდა იგი ჯორჯაძეს—და ეს უფრო მტანჯავს, რომ ჩემი მწუხარება უნდა შეძლებისამებრ დაემალო და არ უჩვენო არცა ჯარს და მეტადრე არცა აქაურთა მცხოვრებთა, რომელნიცა შემომცქერიან და უნდა შემატყონ—იქნება თავიანთ სასიხარულოდაც—მწუხარება რაიმე, მაგრამ არ გაეახარებ არავისა! ხომ არ მოგსვლია ამბავი ჩვენის ტყვეებისა? ან რა ისმის მანდა იმათი?“¹ მეორე წერილში მისი სასოწარკვეთილება უფრო აშკარაა: „თუ შეგეტყოს რაიმე ამა უბედურთათვის, შემატყობინე, ნურას დამიმაღავ; თუ გინდა იყვნენ დახოცილნი, ნუ დამიმაღავ: მე დიდხანია განმზადებული ვარ ყოვლისა უსაზარელს შემთხვევისათვის. აღსრულდეს ნება ღვთისა“².

„გამოგიტყდებით,—სწერდა პოეტი ამავე საგანზე ფლიგელ-ადიუტანტს ბარონ ნიკოლაის,—რომ სულმოკლეობამ შემიპყრო, თუმცა დიდადა ვცდილობ ვძლიო როგორმე ეს ჩემი მწუხარება. მეგონა აქამდისინ, რომ სიმტკიცეს ჩემის სულისას ვერავითარი უბედურება ვერ შეარყევდა; მაგრამ ამჟამად პირდაპირ სულს დაესვა ლახვარი, არ შემიძლიან ავიტანო, განსაცდელი ვეგ მიძიმა მეტად: ვერ გამიგია, ეს უბედური სუსტი დედაკაცები და ბავშვები როგორ-ღა არიან აქნობამდის ცოცხლები? ვხედავ, უფალს ღმერთს ჯერ კიდევ მთლად არ გამოუწირია ჩემთვის თავისი მოწყალება“³.

¹ წერილი 30 ივლ. 1854.

² წერილი 1 აგვისტო. 1854.

³ წერილი 10 აგვისტო 1854 წ.

ამგვარისავე სულისკვეთებით სავსე წიგნებს სწერდა ორბელიანი ვარანცოვს, შჩერბინინს, ბარიათინსკის და თვით შამილსაც. შამილმა პასუხად შემოუთვალა: პირველად სალამი; მერე „თქვენი წერილი მომივიდაო, რაც მასში ეწერა, ყველა ესცანიო“; მასუკან: „ღვთისაგან გამოგზავნილი ვარო და მისი ყოველი ბრძანებულება აღვასრულოვო, თქვენც თქვენის ხელმწიფის ბრძანებისა ხართ აღმასრულებელიო. ინშაჰალა, რაც შემოძლიან კარგად შევინახავ. ტყვეებსაო და პატივსაც ვაძლევო. ამათ გამოხსნიასათვის მოსალაპარაკებლად კაცს გამოგზავნი თქვენთან, როცა ანუ შურაში მოხვალთ და ანუ ხასაიურთაშიო“. ამის პასუხად ორბელიანმა შემდეგი წიგნი მისწერა შამილს.

„ღვთის მლოცველ მუსლიმთა უფროსს იმამს შამილსა,
30 აგვ. 1854 წ. გამაშის მწვერვალთა ბანაკი.“

უფალმა ღმერთმა მოგიწყოსთ საქმეთა და განზრახვათაებრ თქვენთა ჩვენ ყველანი ღვთის ხელთა ვართ და გარეშე ნებისა მისისა არარა ხდების. ამიტომაც კეშმარიტად თავყანისმცემელი ღვთისა არ ამაყოფს ბედნიერებითა თვისითა და არა ჰკარგავს სასოებასა, როდესაც მსწრაფლ წარმავალ ცხოვრების გზაზედ უბედურება რამ შეემთხვევა. ამ ცრუ ქვეყანაში ყოველივე წარმავალი, მომაკვდავია რჩებიან მხოლოდ კეთილნი საქმენი, რომლებითაც მმოსავი ღვთისა უნდა წარუდგეს დაბოლოს ყოვლად შემძლებლის სამართალსა. და ვაი იმას, ვინც ყოველივე ესე უწყოდა და მცნებანი ღვთისა არ შეასრულა! ხოლო დიდება უკვდავებისა მას, ვინც მტკიცედ და შეურყვევლად ადგა ხსნის გზასა.

მოგმართავთ ახლა თქვენ, ღვთის მლოცველ მუსლიმთა უფროსო! ჯერ ისევ წინად ჩემი ძმა ილია გყავდათ ტყვედ,—რომელიც დიდი ხანი არ არის გარდაიცვალა,—ახლა-კი ტყვედ ჩაგივარდნენ მეუღლე მისი პატარა ვაჟითა და ძმისწულით ნინოთურთ, მათთან ერთად ჩემი ნათესავი ქალი ანნაც თავისის ბავშვებითა და მსახურებით. ნათლადა სჩანს აქედან, რომ სასჯელი ესე ღვთისაგან მომერგო, და მეც არა ვდრტვინავ, მისს წმინდა ნებას ვემორჩილები; მაგრამ თქვენ, თქვენის გულისა და გრძნობათა კეთილშობილობით, ჩემს ტყვე ნათესავ ქალებს ასეთის მწუხარებისა და ურჯის დროს კაცთმოყვარებრივს ყურადღებას არ აკლებთ, რისათვისაც ღმერთი მოგაგებთ ჯილდოსა. მერწმუნეთ, მეც დაკარგული არა ვარ ამ ქვეყნად! ვინ იცის, იქნება შემთხვევა მომეცეს და მეც გამოგადგეთ, თუ პირადად თქვენ არა, თქვენს შვილებს მაინც; თქვენ-კი კარგად უწყით, უთუოდ, რომ მადლობისა და შურისძიების გრძნობა დიდხანს სცოცხლობენ ამ ქვეყნად!

თქვენგან მიღებულმა წერილმა გუშინ მასიამოვნა, უწინაცა და ახლაც ერთსა გთხოვთ მხოლოდ: ტყვედ მყოფი ნათესავი ქალები, მათი შვილები და მსახურნი განგვითავისუფლოთ. ნუ მევაჭრებით, რადგან არც მე და არც თქვენ ეს არ შეგვეფერის. ვაჭრები ხომ არ ვართ! მერწმუნეთ, რომ ჩემს სიტყვას არ ვულაღბებ და გავიღებ მათდა გამოსახსნელად ყოველისფერს, რასაც-კი შევიძლებ. მაგრამ თუ გგონიათ, რომ მათს გამოსყიდვას მთავრობა იკისრებს, მერწმუნეთ, თქვენის მხრივ ეს დიდი შეცდომა იქნება და ამით მხოლოდ დაავგიანებთ მათს განთავისუფლებასა; საბრალო ქალები და ბავშვები-კი დიდხანს ვერ აიტანენ თქვე-

ჩნი ჰავის სიმკაცრესა, დაიხოცებიან და ამითი მხოლოდ მე მომაყენებთ ბოროტსა და თქვენც ვერას ისარგებლებთ.

მაგრამ შეიძლება, ჩემს სიტყვას, როგორც უცნობისას, არ ენდოთ და უვაჭრობოთ, მოულაპარაკებლივ არ გაათავისუფლოთ ჩემი ნათესავი ქალები; გთხოვთ მაშინ პატარა ბავშვები და ფეხმძიმედ მყოფი ქალები და ჩემი ძმისწული მაინც გამოგზავნოთ, რომლებიც ძალიან თურმე არიან ავად და მოლაპარაკების გათავებამდე მიქვლათა გყვანდეთ ჩემი რძალი ბარბარე და მისი და ანნა. მართალია, მტრები ვართ, მაგრამ თქვენის კეთილშობილ გულისა და სულგრძელობის შთაგონებით ეს უკანასკნელი თხოვნა მაინც არის უნდა უთუოდ ამისრულოთ.

ანნას ქმარი თავადი დავით ჭავჭავაძე ხასავ-ურთშია. თქვენზე ეს ძალიან ახლოა, გთხოვთ ამისათვის საქმის ჩქარა გასათავებლად უბრძანოთ თქვენს რწმუნებულსა, რომ მივიდეს იქა და საქმე ისე გაათავონ, როგორცა გთხოვთ; მერწმუნეთ, ამითი თქვენ არას დაჰკარგავთ. მეც საჩქაროდ მოვალ იქა, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში, დავითი იქნება თუ მე, ორივე ერთია, რადგან ჩემი დისწულია იგი.

გთხოვთ ამასთანავე ნება დაჰართოთ ჩემს ბიჭს ზაქარას, რომ დარგოში მოვიდეს და ჩემს ნათესავ ქალებს ემსახუროს.

ნათქვამია წიგნში: მხოლოდ კეთილის და ღვთისათნო საქმეებით მოიპოვებს ადამიანი ცხოვებასა; დანარჩენი ყოველივე მტვერი და ანაოებააო!⁴

ამგვარ წიგნში არ იცი კაცმა, რას უფრო დაუკვირდე: სიტყვის ძლიერებას, კაცის გულის ცოდნას, მთიელთან ხერხიანად ლაპარაკს, თუ პოეტურ ნიჭს, რომელიც მწუხარებას უფრო მაღლა აუწევია? შამილმა ამ წერსლის პასუხად მოითხოვა: 1) მისი შვილის დაბრუნება (ეს შვილი რუსის სამსახურში იყო აფიცრად), 2) დაბრუნება მისი ძმისწულისა და ორი ავარიელისა, რომელნიც დიდისხნიდან რუსეთში იყვნენ გაგზავნილნი და 3) ერთი მილიონი ფული. პირველ ორს პირობაზე ორბელიანმა შეუთვალა შამილას შეამდგომლობა წინაშე ხელმწიფისა. უკანასკნელ პირობაზე კი სრული უარი, რადგანაც ეს ფული დატყვევებულთა ნათესავებს არ ჰქონდა. ეხლა უნდა ნახოთ, რა ხერხიანადა სწერს შამილს პოეტი ამ ფულის სიდიდეს.

„თქვენ ითხოვთ მილიონს,—სწერდა ის შამილს 14 სექტ. 1854.—ეს ისე დიდი თანხაა, რომ კაცმა სიტყვითა თვალთ: ერთი, ორი, სამი და სხ., თვეზე მეტი გავა, ვიდრე დასთვლიდეს. საიდან უნდა ვიმოვოთ ეს ამოდენა ფული, როდესაც ერთ ადგილას დაგროვებული უშველებელ დიდ ვერცხლის მთას ემგვანებოდა?“

მიწერ-მოწერამ და მოლაპარაკებამ ტყვეების გამოსხნაზე ერთობ დიდი ხანი გასტანეს. ბოლოს, 1855 წლის დამდეგზე, პოეტი-სარდალი სწერს გენერალ ალექსანდრე საგინოვს: „...ჩვენის ქალების საქმე, ღვთის მოწყალებით, იმედია, რომ მალე დაბოლოვდეს კეთილად. თქვენი ხელზე მკოცნი ისაია (გრომოვი) გაგზავნე დარღოს შამილასთან და ახლა დაბრუნდა და მოძიტანა ქალების ამბავი და წერილებიცა; სულ ყველანი მშვიდობით არიან. დავითის შვილსა და პატარა გიორგის ფეხი აუდგამთ და დაცუნცულებენ;

დავითის ქალებიც ასე შეეჩვივნენ შამილსა, რომ სულ წვერს უგლეჯენ. — შამილსა ძალიან კარგად და პატივით მიელო ისაია და ახლა ამის ტრახბახობისაგან აღარა ვართ: ჰაი მე ასე უთხარ, ჰაი იმან ეს შითხრა და სხვა ამგვარნი“. აპრილის თვეში მოლაპარაკებაც გათავდა. შამილი დასჯერდა შვილის დაბრუნებას და 40 ათას მანეთს, რომელიც ხელმწიფე იმპერატორმა უწყალობა დავით ჭავჭავაძეს სახლობის გამოსახსნელად. ორბელიანს აუსრულდა გულის წადილი: უნაკლოდ დაუბრუნდა ძვირფასი ნათესავეები. ტყვეები მოვიდნენ თემირ-ხან-შურას, საცა დაჰყვეს პოეტთან ორი კვირა. თავის სიხარულს ის აუწერდა ვარანცოვს ამ სიტყვებით:

„მათი ორი კვირით აქ ყოფნის დროს ჩემი სახლი სამოთხეს დაემგვანა. დილა აღრიანვე მოირბენდნენ კუბიდონებივით მშვენიერი ბავშვები დაე. ჭავჭავაძისა და ჩემი ძმისწული გიორგი; მათი მხიარული ყვირილი, სირბილი და ლაპარაკი ჭეშმარიტად მატკობდნენ სულიერად! რა მშვენიერი ბიჭია ჩემი ძმისწული! ჯანმრთელი, სხვილი, ზორბა მოჩხუბარი“¹...

პოეტის მიცვალების შემდეგ, ერთხელ განსვენებულმა დავით ჭავჭავაძემ გვიამბო იმისი იმ დროინდელი მწუხარების ნიმუშებად, — ამ მოგონებით ჩვენ ვათავებთ მისი ნათესავეების ტყვეობაზე ლაპარაკს. — ერთხელ, როდესაც შამილისაგან გამოგზავნილი კაცი ტყვეების დახსნის პირობაზე ელაპარაკებოდა იმას ჭავჭავაძის იქ ყოფნაში, გამოგზავნილმა დიდგულობა დაიწყო და იმის ლაპარაკს ყურიც არ ათხოვა. ამასთან ლეკი წამოწვა დივანზე, ფეხები მალლა აიშვირა და თავის ქეჩა დაიწყო. ამის დამნახავმა ბრახმორეულმა გზიგოლმა უთხრა ჭავჭავაძეს:

— დავით! ერთი დავკრა ამ ურჯულოსა!.. მაგრამ ვაი რომ ამით სულ წავახდნეთ საქმეს... ეჰ, წავიდეთ, ერთი ბოლთა ვკრათ, ეგებ როგორმე გულის ჯავრი სიარულით ამოვიყაროი.

სალამოს პირი თურმე იყო და ცხარედ მობაასეთ ვერც კი შენიშნეს შტაბთან დაახლოვება.

— Кто идет? — და იძახა ყარაულმა.

— Солдат! — ხმა ჰყო ორბელიანმა.

მობაასეთ განაგრძეს ლაპარაკი: სად უნდა ეშოვნათ იმათ შამილის მისაცემი ფული, ვისთვის უნდა მიემართნათ, სად რა დაევირავებინათ. ამ მუსაიდში და მოედნის გარშემო სიარულში ხელახლად ყარაულის ხმა:

— Кто идет?

— Солдат.

¹ წერილი 7 მაისს 1855.

ვინ იცის, რა გაქირვებაში იყვნენ ტყვეები. სიცივე, სიმშლი, ცუდი სადგომი, ცუდი სამსახური: როგორ უნდა გაეძლოთ სუსტ ქალებს, ორსულ დედაკაცებს, უსუსურ ბავშვებს, განცხრომით ცხოვრებაში ნამყოფთ. სად იყო სამართალი, კაცობრიული გრძნობა, რომელიც...

— Кто идет?

— ახა, ღმერთო ჩემო, რას გადაშეკიდნენ: Солдат,— იყო ხმა ორბელიანისა, რომელმაც ეხლა კი სიცილი ვერ შეიკავა.

XI

შამილმა შვილი დაიბრუნა და ორმოცი ათასი მანეთი მიიღო, მაგრამ ომი კი არ შესწყვიტა. მთელი 1855 და 1856 წელი ორბელიანმა დაუცხრომელ ბრძოლაში გაატარა ლეკებთან. იბრძოდნენ: ქუთისის მაღლობებში, წუდახარში, გერგებილთან, სალათავის მთაგრეხილზე, გამაშის მაღლობებში, ხანაგს, დალიშის ვიწროებში, დემლაგართან, ხულომ-ბოშთან, ხოჯალ-მაქის ციხესთან, ჩირ-იურთას, ყაზიყუმუხის სამთავროში, გიმრში, ყარანაევის დაშვებაზე. იმასთან ტაბასარანში შარიათის მქადაგებელთა მოახდინეს არეულობა და ორბელიანმა გენერალ მინკვიცის შემწეობით დაამშვიდა იქაურობა. „ჩემო საყვარელო დიმიტრი, ანუ ჩემო ბურიენო—სწერდა ის დიმიტრი ჯორჯაძეს—(ბურიენი ნაპოლეონ პირველის სეკრეტარს ერქვა). ტაბასარანელები სრულებით არ მოელოდნენ იმას, რომ მე გავბედავდი აქ მოსვლასა: ნადირ-შაჰიმ ყალუხის მთიდან ვერ გაბედა ამ ხეობაში შემოსვლა; მადათოვმაც რუსის ჯარი ვერ მოაწია აქამდის; არლუთინსკიმაც სხვა გზაზედ აიარა; წლეულს მინკვიცი ორიოდ დღე იდგა ყალუხზედ და დაბრუნდა იქიდან. ამა მიზეხთა ჯამო ახლაც იმასვე იძახდნენ: „ბევრჯელ მოსულან და დაბრუნებულან“ და სრულიად გულმოსვენებით ელოდნენ, რომ მეცა შორიდან დაუწყებ ლაპარაკსა, ვიდგები ერთი-ორი დღე და წავალ იქა, საიდანაც მოველ. მაგრამ ძალიან შესცდნენ და ახლა თავ-პირში იცემენ, ჰხედვენ რა, თუ როგორ ინგრევე-იქცევა-იწვის მართლად მშვენიერად აშენებულნი თლილის ქვით ჩუქურთმიანნი სახლები. ამ ორს სოფელში (ხანაგში და რულუჯაში) უშვებ მხოლოდ ერთს მეჩითსა და დანარჩენსა კი ვსთხრი ძირიანად.—ამ ორის სოფლის გაოხრებამ შეაძრწუნა ტაბასარანი და ყაითალი და ახლა მოდიან დეპუტატები ერთგულებისა და მორჩილებისა განცხადებისათვის“¹. ტაბასარანის ექსპედიციით მთელი ყაითალი დაამშვიდდა და თვით შილალიცა. შარია-

¹ წერილი 31 ოქტ. 1855 წ.

თის მქადაგებელთაც შეუშოკლდათ დღე და ჟამი. ზოგი გაიქცნენ, ზოგნი დაიჭირეს. „გუშინ ერთი შიხმაჰმადის თანაშემწე მომგვარა ჯამბეგის შვილმა — სწერდა პოეტი დ. ჯორჯაძეს — დიდი თურმე მწიგნობარი, სახელად აბდულ-ყადიმ ყადი. ჯერ შარიათისთვის ვებაასე; აუხსენ, რაი არს სწორე შარიათი და მერე გავეამთრახე, ასე რომ ჩემს შარიათსა არ დაივიწყებ, თუ ცოცხალია ღარჩა“.

ორბელიანის განკარგულებაში ამ დროს თორმეტი ბატალიონი ჯარი იყო. შამილმა ამის გამო ვერ გაბედა იმაზე მისვლა და პოეტს სარდალმა მთელი თავისი ღონისძიება მოახმარა დაღესტნის გაშენებას. შტაბ-კვარტირები დაფუძნდნენ და სალდათებს მიეცათ მკვიდრი სადგური, შურა გამშვენიერდა შადრევნებით, შენობებით, ციხე-ბურჯებით, ეკლესიით, რომელიც შენდებოდა გაგარინის პლანიით. დიშლაგარში გაშენდა ეგრეთივე მშვენიერი ეკლესია. შურასა და დერბენდს შორის გაიმართა სამი მშვენიერი სტანიცა ვაჭრობამაც ამოკყო თავი. ერთ წელს მარტო გაიტანეს რუსეთში 153 ათასი მანეთის ენდრო. ცოტ-ცოტად შრომის-მოყვარეობაც დაიბადა ომიანობის ჭეჭა-ჭუხილის ხმაურობის ქვეშ.

აუწერს რა ჰაჯიმურადის გზის გაკეთებას, ორბელიანი სწერს დიმიტრი ჯორჯაძეს: „იქამდის მივიყვანე საქმე, რომ ტაბასარანელები გამოვიყვანე 500 კაცამდის ცულებითა და ვაკაფინე იმათივე ტყე. მაგრამ სასაცილო ეს იყო, რომ თითონვე ამბობენ: „ჩვენ უბედელები ვართ, თავისუფალნი, მუშაობა ჩვენი საქმე არ არის; ეს მამა-პაპას არ უქნია“. ამას ამბობენ და ჰკაფვენ კი ტყესა! მეტადრე სალამ-სალამოს რომ დავახვედრებდი ცხვრებსა სამწვადედ და ამასთანა კარგს შესხმასაც ვეტყოდნი ამათის ერთგულებისათვის, ყოველივე ავიწყდებოდათ და იძახოდნენ: კნიაზ სალოლსუნ!“¹

18 მარტს 1856 წ. პარიეტის ტრაქტატმა ბოლო მოუღო აღმოსავლეთის ბრძოლას. შამილს ცოტ-ცოტად იმედი ეკარგებოდა, მალე მოვიდა კავკასიაში ახალი მთავარმართებელიც, რომელსაც ბოლო უნდა მოეღო მისი ძლიერებისათვის. ეს იყო ალექსანდრე ივანეს-ძე ბარიათინსკი, პოეტის დიდი მეგობარი.

ჯერ ვარანცოვი არ წასულიყო კავკასიიდან, რომ ორბელიანი სწერდა ბარიათინსკის:

„Я не вижу, пока не увижу вас проконсулом Кавказа“².

ამ წინასწართქმამ ხუთი წელიწადი მარტო უცადა განხორციელებას. ვარანცოვის შემდეგ, ომის საჭიროებათა გამო, ნიკოლოზ

¹ წერილი 17 ნოემბერს 1855 წ.

² წერილი 3 ივნ. 1852 წ.

პავლეს-ძემ გამოგზავნა კავკასიაში გენერალი მურავიევი და ომი რომ გათავდა, ახალმა ხელმწიფემ, ალექსანდრე II-მ, კავკასიის მთავარ-მართებლად დანიშნა თ. ბარიათინსკი.

ახალი მთავარმართებელი მოვიდა კავკასიაში დაღესტნით. ორბელიანი მიეგება იმას პეტროვსკში, როგორც ის სწერდა დიმიტრი ჯორჯაძეს, „ვენზილებითა, ტრიუმფალნის ვარატებითა, შჩიტებითა და ჭლაგებითა“. პოეტი ყოველ ამგვარი დღეობის და ნადიმ-ზეიმისა დიდი მოყვარე იყო. დიდად მოსწონდა იმას მართლა დიდ-კაცური ხასიათი და ქცევა ბარიათინსკისა. ის იყო მისთვის: უხვი, მდაბალი, მაღალი. პირველს სადილზე მისი სადღეგრძელო რომ და-ლია, შემდეგი სიტყვებით მიუსალამა იმას თავისი გრძობა:

„თქვენო ბრწყინვალება! უკვე დაადგით ფეხი საზღვარს იმ ვრცელი ქვეყ-
ნისას, რომელიც თქვენს განათლებულს ზრუნვასა და გამგეობას მიენდო უმაღლე-
სად დეე, აკურთხოს ღმერთმან თქვენი ამ ქვეყნად მობრძანებაცა და დიდებულ
ტახტის წინაშე შემდგომი სამსახურიც იმ მრავალ ათასოვან ერისა და მხედრო-
ბის სადღეგრძელოდ, რომელიც ასე აღტაცებით მოგვლით. ახარეთ მუდამ გული
მეფისა მარადის საწლოვანისა და ქველის ღვაწლითა!“

პოეტ-სარდალმა უჩვენა მთავარმართებელს ხალხი, ჯარი, ად-
გილები.., მერე გამოაცილა ბაქომდის და გამოისტუმრა ქალაქისაკენ.
ანავე დღეს აფრინა. ქალაქისკენვე წერილი: „ჩემო საყვარელო ძმაო
ყაფლან! მოდის თქვენსკენ მთავარმართებელი კნიაზი ბარიათინსკი,
კაცი ღვთისაგან დალოცვილი, სრული ყოვლის ფრით: გულით, გო-
ნებით, კეთილ განმზრახველობით.—მოდის დიდის სიყვარულით, დი-
დის სურვილით საქართველოს გაბედნიერებისათვის. ღმერთმან მის-
ცეს შემწეობა თვისი და სიცოცხლე აღსრულებისათვის ყოვლისა მის,
რაიცა მიაშობო თავის პლანებიდამ. ხელმწიფესა და თვით ღმერთსა
ჰყვარებია საქართველო, რომ ეს კაცი გამოგზავნეს აქა მთავარმარ-
თებლად. აბა რაც შეგეძლოსთ, მხიარულებით მოეგებენით: ზურნით,
ნაღარით, ცხენის ჭენებით, ყიჟინით, ყვირილით, ვინც როგორ იცო-
დეთ, ისე მოეგებენით, სულ ბაირალებით!.. გეთაყვანე, ჩემო ყაფლან,
შენებურად წინ მოეგებე ცხენით ბარამჯიბილსავით. ბიძია ალექსან-
დრეს შეესვეწე ჩემს მაგიერ, რომ წამოვადეს მოსაგებებლად ლაზა-
თიანის დასტითა. აბა, ძმებო, ვინძლო გამახაროთ თქვენის კარგად
გამოჩენითა. მე იმიტომ გწერთ, რომ ვიცი, რაც ამბავია.—გიჟი ნიკო
თუ მანდ იყოს, მაშინვე გააგდე კახეთში, რომ მთლად ყმაწვილ-კა-
ცობა მოჰგლიჯოს კახეთისა და ძიეგებოს მთავარმართებელსა ყანწე-
ბითა, ქვევრების ახლითა, მარნებითა. თუ ასე არ გიქნიათ, იცოდეთ,
ჩემი მტერი იქნებით და თქვენის თავისაცა“¹.

¹ წერილი 22 ოქტ. 1856 წ.

თბილისში ბარიათინსკის თან მოჰყვა განცხრომა, ლხინი, დღე-ნასწაულები, ბალები, ტანცაობა, ნადირობა, წვეულება... ქალაქისთვის ნამდვილი მეორე იმპერიის ბრწყინვალე დღეები დაადგა. ორბელიანი დაბარებულ იქნა საქმის გამო თბილისში და როდესაც დაბრუნდა შურას, დიდის აღტაცებით აუწერდა ქალაქის ყოფას ბარონ ნიკოლაის (ლეონტის): თავის დღეში ქალაქი ასე მხიარული და ხმიანი არა ყოფილა. ამ განცხრომასთან ახალი მთავარმართებელი დიდი საქმის კაციც იყო, დიდი პლანების მექონი. თუ ყველა იმისი აზრი ასრულდებოდა, ჩვენი ქვეყანა ძლიერ წინ წავიდოდა! წიგნის ბოლოს ის სწერდა საიდუმლოდ ბარიათინსკის განზრახვას: დაეყენებინა 80 ბატალიონი სპარსეთის საზღვარზე და დახმარებოდა შაჰს, თუ ინგლისი არ დაანებებდა თავს სპარსეთთან ბრძოლას. ვინ იცის, მაშინ როგორ დატრიალდებოდა საქმე. ვინ იცის, რით გათავდებოდა ინდოეთის მხვედრი!

Барон, тогда прочь выючные сундуки, дагестанския скалы, чеченские леса! Войдем сражаться на слонах, подобно героям баснословной поэмы „Караманиани“!—სწერდა ის ამავე წერილში¹.

1857 წელს ორბელიანმა „კახეთის სისხლი აიღო“, იმან რამდენჯერმე დამარცხა სალათავიაში შამილის ჯარი. „თიბათვეში ამოველ ჯარითა სალათავიაში,—სწერდა პოეტი ყაფლან ორბელიანს—სადაცა ვაშენებ ციხესა. შამილიც იყო აქ დიდის ჯარითა, ქურდსავით ტყეში იღვა და რამდენჯერაც გამოვიდა ტყიდან, იმდენჯერ დამარცხებული, ცხვირ-პირ-ჩამტვრეული მირბოდა, 24 ივნისს ვეება ხევი ავაესე იმათის დახოცილებითა; ორნი ნაიბნი და მრავალნი მწიგნობარნი ყადიები სულ შტიკებზე ავაგებინე. იმ დღეს ოთხასზე მეტი დაიხოცა იმათი. 27 მკათათვესა კიდევ დამარცხდა, მრავალი დახოცეს, 44 ტყვე და ერთი ბაირალი წაფართვით; ამის გარდა 29 მკათათვესა კიდევ დამარცხდა, 250 მოუკლეს, 70 დავიჭირეთ და კიდევ ამის გარდა 1 აგვისტოს დავამარცხეთ და 12 დავიჭირეთ და ბევრი დახოცეს. დღეგრძელობა შენ გქონდეს, რომ მე ისინი დათესავით ვალრიალე და კახეთის სისხლი ავიღე.“ 5 ოქტომბერს ორბელიანმა აიღო უკანასკნელი ძალა შამილისა სალათავიაში, ბურთუნაი. ამ სოფლის გასამაგრებლად შამილმა მოიხმარა მთელი თვისი ვეება ჯარი და მართლა დიდთაც გაამაგრა ციხე: სამ საეწნე მეტი თხრილი ჰქონდა შემოვლებული გარშემო სოფელსა და მასზედ დაწყობილი იყო გოდორყუები მიწითა და ქვებით ავსილი, მაგრამ ორბელიანმა ისეთი დრო უპოვა. მტერსა და მარჯვედ მიიტანა იერიში, რომ ცი-

¹ 13 მარტ. 1857 წ.

ხის აღებას 14 დაჭრილი სალდათით მორჩა. ერთი დღე რომ დაე-
გვიანა, ციხის აღება შეუძლებელი იყო, რადგანაც მეორე დღეს შვი-
დი ნაიბის ჯარები უნდა მოსულიყო ადგილის გარნიზონად. გამარჯ-
ვების შემდეგ პოეტი სწერდა დიმიტრი ჯორჯაძეს: „მზე ამოვიდა-
ბრწყინვალედ; მე მეჩითის ბანზედ ვსვამდი ჩაისა; ბარაბანშიკები
უკრავდნენ ახალს აღებულს ციხეში ფარსა, როდესაც გამოჩნდნენ
მურუდის ჯარები გუმბეთის გზაზედ და შენ იფიქრე იმათი პირდა-
ღებით გაოცება, რო სრულებით მოულოდნელად ნახეს რუსის ჯარი-
ბურთუნაიაში... შამილისგან აშენებულს ციხეში მყუდროდ და მოს-
ვენებით ჰსდგას ჩვენი სამი ბატალიონი ოთხის ზარბაზნით“¹.

ბურთუნაის და გარშემო ადგილების აღებისათვის ორბელიანს
მიეცა გენერალ-ადიუტანტობა (10 ნოემბ. 1857). ბარიათინსკიმ მიუ-
ლოცა იმას ხელმწიფის წყალობა და თავისი ექსელბანტები გაუგ-
ზავნა. ის სწერდა პოეტს ერთ შემდეგ წერილში:

„ალარ მაცდით თითქმის გონს მოვიდე, უპატივემულესო თავადო გრიგოლ-
დიმიტრის-ძვე, ისევ თავბრუს მხვევთ თითქმის ყოველდღე თქვენი ბრწყინვალე და
ჩინებულ გამარჯვებათა გრგვინვა-ქუხილით... ხვალ ვატან თქვენს მოხსენებას
ფელდიგერებს ხელმწიფე იმპერატორისათვის წარსადგენად, რომელიც, ეჭვი არ-
არის, მოხარული იქნება თავის ახალ გენერალ-ადიუტანტის წარმატებისა“.

სალათავიას აღება მით უფრო სასიამოვნო იყო მთავარმართებ-
ლისათვის, რომ ეს შეადგენდა მის პლანს. დალესტნის ომი ერთობ-
დიდხანს გაგრძელდა, ერთობ ძვირად უღირდა რუსეთს, რომ ეხლა,
როდესაც აღმოსავლეთის ომი გათავდა, არ ეხმარა იმას სრული-
თვისი ღონე და მეცადინეობა—ბოლო მოელო შამილის ძლიერებისა-
თვის. ამ განზრახვით, დანიშნეს თუ არა ბარიათინსკი მთავარმარ-
თებლად, იმან შეადგინა ახალი გეგმა აღმოსავლეთის კავკასიის და-
პყრობისა. ამ გეგმით შამილის დამორჩილებას სამგვარი საშუალე-
ბით უნდა შესდგომოდა რუსეთის ჯარი: უნდა უფრო მჭიდროდ
გარშემორტყმოდა იგი იმ საზოგადოებათ, რომელნიც შამილის მომ-
ხრენი იყვნენ; უნდა აეღო სალათავია და აუხი, როგორც საიმედო
ბაზისი მტრებთან ბრძოლისათვის, და, დასასრულ, უნდა დასცემოდა
შამილს ერთსა და იმავე დროს სამის მხრივ. ამ გეგმის ასრულებაში
მოყვანამ მართლა დასცა შამილი. 25 აგვისტოს 1859 წ. დალესტ-
ნის გმირი თვითონ გამოცხადდა ბარიათინსკის ბანაკში და დანებდა
ხელმწიფე იმპერატორს მთელი თავისი ერთგული მიურიდებითა და
ამალით.

ბურთუნაის აღების შემდეგ ორბელიანს დიდი ხანი არ დას-
ცლია დალესტანში. 1858 წლის დამდეგს თ. ბარიათინსკიმ გად-

¹ წერილი 6 ოქტ. 1857 წ.

მოიყვანა იგი ქალაქს და დანიშნა კავკასიის მთავარმართებლის რჩევის თაემჯდომარედ. ამასთან, როცა მთავარმართებელი არ იქნებოდა ქალაქს, იმას უნდა აესრულებინა თვით ხელმწიფის-ნაცვლის თანამდებობაც. ორი წლის შემდეგ სულ ყველა ამ თანამდებობასთან ორბელიანი დანიშნეს თბილისის გენერალ-გუბერნატორად. ცოტ-ცოტად მოთმინებამ, შრომამ, ერთგულმა და პატიოსანმა სამსახურმა გრ. ორბელიანი მიიყვანეს სასამსახურო იერარქიის უმაღლეს ხარისხამდე. ეხლა კი მართლა შეეძლო ეთქვა ყაფლანს: ზურაბიანი წავიდნენ წინაო!

პოეტის დაღესტნიდან გადმოყვანის მიზეზად შემდეგს შემთხვევას ასახელებენ. ახლად დაწესებულ ქუთაისის საგენერალ-გუბერნატოროში ბარიათინსკის უნდოდა დაენიშნა გენერალ-ადიუტანტი ბარონ ვრანგელი, რომელიც პეტერბურგში იყო იმ ჟამად. ეს ბარიათინსკის სურვილი ხელმწიფე იმპერატორმაც იცოდა. ვრანგელმა, ბევრის ფიქრის შემდეგ, უარი შემოუთვალა მთავარმართებელს ამ ადგილზე. ამის ბარათი მოუვიდა ბარიათინსკის სწორედ მაშინ, როდესაც ის ემზადებოდა თეატრში წასასვლელად. თეატრში, პირველი აქტის შემდეგ, როდესაც მთავარმართებლის ლოჯაში შეკრბა ჩაიზე ქალაქის მაღალი საზოგადოება, მთავარმართებელი მიუბრუნდა იქ მყოფ გიორგი რომანოვის-ძე ერისთავს და უთხრა: „კნიაზო გიორგი, მე თქვენ გნიშნავთ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად. იმედი მაქვს, გაამართლებთ ჩემს თქვენდამი ნდობას“. დანიშნვას მილოცვა მოჰყვა, მილოცვას ქუთაისში წასვლა და თანამდებობაში შესვლა... ამ დღის შემდეგ კარგა ხანი რომ გავიდა, ერთხელ ხელმწიფე-იმპერატორს, როცა ის დასეირნობდა ნევის პირად, შემოეყარა ბარონ ვრანგელი.

— როგორ! ბარონ, თქვენ კიდევ აქა ხართ! რა კარგს იზამდით, რომ ჩქარა წახვიდოდეთ კავკასიაში და უშველიდეთ ბარიათინსკის.

ხელმწიფის სურვილი ქვეშევრდომთათვის ბრძანება იყო. ბარონმა მაშინვე შეიკრა ბარგი და წამოვიდა კავკასიაში, რადგანაც პეტერბურგში არ იცოდნენ ერისთვის დანიშნვა. რა უნდა ექნა ბარიათინსკის? ერთი მხრით მისი დიდკაცური სიტყვა და დანიშნვა იყო, რომელსაც ის ვერ უმტყუნებდა, მეორეს მხრით ხელმწიფის ბრძანება. მაშინ, ვრანგელისათვის რომ შესაფერი ადგილი მიეცა, ბარიათინსკიმ დაღესტნიდან გადმოიყვანა თბილისის გრ. ორბელიანი და ვრანგელი დანიშნა კასპის ზღვის ახლო ადგილებზე მყოფი ჯარების სარდლად.

ასე ამგვარად გათავდა გრ. ორბელიანის დაღესტანში მსახურება და მისი სამხედრო კარიერა. დაწვრილებით აღწერა მისი ხან-

გრძლივის სამხედრო სამსახურისა ჩვენ არც გვქონია აქ სახეში და არც შეგვეძლო. იმ მცირე მასალების საშუალებით, რომელიც ჩვენს ხელთ იყო. ჩვენ მხოლოდ ჩამოვთვალეთ პოეტის სხვადასხვა თანამდებობა, აღვნიშნეთ ადგილები, საცა უომნია იმას, ვუჩვენეთ, რა ქვეყნებში და რა ხალხებში ყოფილა იგი თავის ორმოცი წლის თითქმის ბანაკად ცხოვრების განმავლობაში და თითო ორ-ორი სიტყვა ვთქვით ყველა ამ ადგილებზე და თანამდებობაზე. ჩვენ შეგვეძლო მოგვეყვანა აქ არა ერთი განკარგულება და დარიგება ორბელიანისა, როგორც სარდლისა, რომელიც დაგვანახებდა მის გონიერებას. მაგრამ მოვერიდეთ დეტალების მოყვანას, რომ ტყუილა-უბრალოდ არ დაგვეძიებინა საზოგადო ცხოვრების აღწერა პოეტისა.

ვათავებთ რა ამ სამხედრო სამსახურზე ლაპარაკს, არ შეგვიძლია არ შევჩერდეთ ერთს გარემოებაზე. პოეტის მიწერ-მოწერიდან ჩანს, რომ ორბელიანი დაღესტანში მსახურების დროს დიდი გულფიცხი კაცი ყოფილა, რომელსაც არად მიაჩნდა კაცის-კვლა, სოფლის აკლება, ხალხის გადასახლება. რამდენად ამართლებდა ამგვარ მისს საქციელს გარემოება და რამდენად მართალია თვითონ სიმკაცრე, რომელზედაც ამბობს პოეტი? თუ გახსოვთ, ერთ დროს ის სწერდა თავის ძმას ზაქარიას ავარიიდან: „მე მხოლოდ ერთი გზა მაქვს ხალხის შეძინებისა—მოწყალება, მას უკან სიმართლე და ამათ ჩვეულებისამებრ ქცევა და სამართალი“. იმ კაცს, რომელსაც ესეთი დევიზი დაუდევს თავის თავისთვის, შეიძლება, ბევრი რამ შეეშთხვეს ცხოვრებაში, მეტადრე ომის დროს, მაგრამ იმას არასოდეს არ დაეძახება უგულო, უღმერთო, უმოწყალო. პირიქით, როცა ის დანიშნეს შურაში ნაცვლად არღუთინისკისა, რომელიც დიდად ფიცხელი კაცი თურმე იყო, პოეტს უსაყვედურეს მისი გულჩვილობა, ხასიათის სისუსტე და გააგონეს, რომ ლეკების მორჯულება ამგვარი კაცთმოყვარეობით შეუძლებელი იყო. პოეტმა მაშინ პასუხად ეს უთხრა: „ორ გვარად შეიძლება ველური ცხენის დაურვივა: მათრახ-დენითა და მოფერებით. ღმერთმა იცის, რომელი საშუალება უკეთესიაო!“ ან რად იქნებოდა უწყალო ჯერ ქართველი და მერე პოეტი! მხოლოდ ომის მოთხოვნილებისათვის ამასაც პასუხი უნდა გაეცა და საცა საჭირო იყო, მათრახიც ეხმარა და თავებიც ეჭრევიებინა. მაშ, რა უნდა ექნა? ხომ ის სარდალი იყო, ხომ იმის გარშემო მტერი იდგა და მტრის ტყვიას გაჰქონდა მის ბანაკში კაცის სიცოცხლე? ერთმა დიდად განათლებულმა და ენა-მახვილმა ჰუმანისტმა, ჩემმა მეგობარმა, რუსული გაზეთის ნარედაქტორალმა, მითხრა ერთ დღეს თბილისში: „ხომ ხედავ ამ მშვენიერს ქალაქის სახლის შენობას? როცა ქალაქის თავად ამომირჩევნ, მაშინვე ძირს დავცემ ამ მავრი-

ტანულ გუმბათს. ისტორია მაშ რათა გვაქვს, თუ მტრებს მოყვრად გავიხდით და ქრისტიანები მაჰმადიანებს დავესესხებით თუნდ ჩუქურთ-მასა, თუნდ სახლს?“ ეს უბრალო მოსაზრება არ უნდა დაივიწყონ იმ პირთ, რომელნიც განიკითხვენ ორბელიანს.

ორბელიანის დაღესტანში ყოფნის აღწერის დასასრულ, მოვიგონოთ ისიც, თუ რაგვარად ექცეოდა პოეტი მის ხელქვევით მყოფ ქართველ აფიცრებს.

ერთხელ, ახალ-ჩამოლამებულზე, პოეტ-სარდალმა მოულოდნელად ყაზარმები გასჩხრიკა. ქართული მილიციის სადგურში მთავარ-სარდალმა ნახა. რომ ჩვენი აფიცრები მოსხდომოდნენ სტოლს და ასონანს თამაშობდნენ.

— შეილებო, რატომ არაფერს აკეთებთ? ან იკითხეთ რამე, ან სწერეთ, ან პოდრიადი აიღეთ და მოიგეთ რამე. როგორ არა გრცხვენიათ სულ ქალაღდი, ქალაღდი!

— რა ვქნათ, თქვენი ჭირიმიე, ჩვენ პოდრიადს ვინ გვადირსებს, თორემ გაქვთ სიცოცხლე, ჩვენ მუშაობა არ დავიზაროთ.

— რატომ არ მოგცემთ, შვილო, ოღონდ კი იმუშავეთ! მომიცია: შენთვის აგურის მოტანა, შენთვის — ქეიშა, შენთვის — კირი. აბა ვნახოთ, როგორ გაამართლებთ თქვენს სიტყვას და მეც არ შემარცხვენთ.

თქმა იყო და ბრძანების გაცემა.

ამის შემდეგ გავიდა ჭრთი თვე და გრიგოლმა ხელ-ახლა გასჩხრიკა ყაზარმები. ჩვენი ნაცნობი აფიცრები ისევ იმ სტოლს გარშემო უსხდნენ და ქალაღდს თამაშობდნენ. გრიგოლის ოთახში შესვლა ვერაფერ შენიშნა.

— ჩამოვდივარ ერთ ურემ ქეიშას, — დაიძახა ერთმა.

— აჰა, ეს ერთი ურემი კირიც, — დაუმატა მეორემ.

— აი, ეს ურემი აგურიც, — ხმა ჰყო მესამემ.

პოეტმა რა გაიგონა, სიცილი მოერია და გაჯავრებული დაბრუნდა თავის სადგომში.

„არა გვაქვს პოდრიადობის და ვაჭრობის ლაზათი, ჩვენი საქმე არ არისო“ — იტყოდა ამ შემთხვევის მომგონე განსვენებული პოეტი.

XII

„თანამდებობა ჩემი არის მშვიდობიანი, უშფოთველი, უზრუნველი, სავსე ამაოების ცხოვრებითა, რომელსაც ვერ შევჩვეულვარ აქამოდის და იქნება ვერცა სიკვდილამდის შევეჩვიო“, — სწერდა პოეტი ქალაქში გადმოყვანის შემდეგ თავის ძველ მეგობარს და სეკრეტარს

დიმიტრი ჯორჯაძეს¹. ძნელიც იყო, მართლა, ამ ახალი ამოცებით
სავსე ცხოვრების შეჩვევა. განა თუ საქმე არ ჰქონდა მთავარ-მარ-
თებლის რჩევის თავმჯდომარეს, მაგრამ ეს ისეთი საქმე იყო, რომე-
ლიც თვითონ ქალაქში კეთდებოდა, რომელსაც არც ექსპედიცია
უნდოდა, არც მფა-ტყე სირბილი, არც თოფ-იარაღი, არც სისხლის
ღვრა. წმიდად, ლამაზად ჩაცმა, გალაქული წაღებით და ფაეტო-
ნით „სოვეტში“ მისვლა, მწვენივრად მორთულ სასახლეში წითელ
მაუდს გარშემო განცხრომით სხდომა და მოხელეებთან ბაასი, ქა-
ლალდების წერა და ხელის მოწერა, მერე მთხოვნელების მიღება,
„ვიზიტი“, თეატრი, ბჭლი, — აი როგორც ცხოვრება მოჰყვა იმ შიშით
და გაჭირვებით სავსე ცხოვრებას, რომელსაც თავისი სპეციალური
გემო და სიამოვნება ჰქონდა, რომელიც თვითონ პოეტმან ასეთი
ხელოვნებით ასწერა ერთს თავის ზემოთ-მოყვანილ დღიურში.

პირველსავე ხანებში ორბელიანს შეხვდა დიდმთავრებთან მო-
გზაურობა თბილისიდან ბაქომდის. ვის არ გაუგონია, რა დიდებით
მიიღო ამ წელს ბარიათინსკიმ დიდნი მთავარნი: ნიკოლოზ და მი-
ხაილ ნიკოლოზის-ძენი? სხვას რომ თავი დავანებოთ, იმან რომ ნა-
ღირობა გაუმართა ყარაიაზში დიდ სტუმრებს, ნამდვილ საარაკო
იყო. ამ დღისთვის თბილისში არ დარჩენილა არც ცხენი, არც ფაე-
ტონი. მთელი ქალაქი იქ იყო. დიდი მთავრები რომ მიუახლოვდნენ
ყარაიაზს, შვიდ ვერსზე მოეგება იმათ მამუკა ორბელიანი, ამ დღეო-
ბის გამგე, მთელი ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობით, თათრე-
ბით, ქურთებით, თუშებით, ხევსურებით, ყარაიაზში მთელი ქალაქი
გაშენდა კარვებისა, მშვენიერი ხალიჩებითა და მუთაქებით მორთუ-
ლი, არათფერი არ აკლდა ამ საარაკოდ მიწიდან ამოსულ ქალაქს:
არც ქუჩები, ფარნებით-განათებული, არც სალონები, არც დარბა-
ზები, საცა მეფის წულმა ბარბარემ და პოეტის რძალმა წარუდგინეს
დიდ-მთავრებს თბილისის ზოგიერთი მანდილოსნები, არც უცხო
ქვეყნების წარმომადგენელნი, არც ცეკვა, არც სიმღერა, არც
თეატრი, საოცარი მელოდია ვერდის შესანიშნავი ოპერისა „რიგო-
ლეტო“ ხელად აშენებულს თეატრში დიდ ხეებ-ქვეშ, საგანგებოდ
მოსულ მორთულ-მოკაზმული პუბლიკის დასწრებით... ამის მსგავსი
წარმოდგენა, მგონი, არასოდეს ეხილოს ამ უკვდავ ოპერას... თვითონ
ბარიათინსკი აგადმყოფობის გამო ვერ წავიდა ყარაიას და მის მა-
ვივრად დიდ-მთავრებს ახლდა გრიგოლ ორბელიანი. ნაღირობის
შემდეგ ეს უკანასკნელი სწერდა მთავარ-მართებელს:

„შემიძლიან დაგამშვიდოთ. თქვენო ბრწყინვალეზავ. რომ ყველაფერმა ჩინე-
ბულად ჩაიარა; თვით სტარიაკა ერისთავის ყოვლად გაუგებარმა სიტყვებ-

¹ წერილი 13 აპრ. 1853.

შაცკრ,—რომელმაც არ შეისმინა არავითარი ჩემი თხოვნა და არ დასთმო თვისი სიტყვები,—ბევრი ამხიარულეს დიდი მთავრები“¹.

ყარაიანიდან მუხროვანით, თელავით, ზაქათალით და შემახით გრ. ორბელიანიმა მიაცილა დიდი მთავრები ბაქოს და აქედან დერბენდით, შურით, ბურთუნაით და ჩირ-იურთით გაისტუმრა რუსეთს. მალე წავიდა რუსეთს თვით ბარიათინსკიც და იმის თანამდებობის აღმასრულებლად დარჩა კავკასიაში გრიგოლ დიმიტრიჩი.

შამილი მიწურულზე იყო და ბარიათინსკი ორ-სამ კვირაზე მეტს არ დარჩენილა პეტერბურგს. გამოსვლის წინად ის სწერდა ორბელიანს სატახტო ქალაქიდან:

„დიდი მოწყალებითა და ყურადღებით მოეპყრო ხელმწიფე იმპერატორი ყველა ჩემს წარდგენილებასა და განსაკუთრებული სიამოვნებით საუბრობდა თქვენს შესახებ. მიბრძანა მისმა უდიდებულესობამ გადმოგცეთ, რომ ჰსურს მეგვიდრე ცესარევიჩის სრულწლოვანობის დღეს პეტერბურგში გიხილოსთ“.

მალე ბარიათინსკიც დაბრუნდა. „ჩემი ნამესტნიკობაც დასრულდა! ეჰ, ორი დღე ხომ ვიყავ, ესეც კმარა თავმოწონებისათვის“ სწერდა ის თავის დიმიტრის².

ბარიათინსკი პირდაპირ დაღესტანში მივიდა და ორბელიანიც აიყარა პეტერბურგს წასასვლელად. შორი გზა-სიარული და სამასი თუმანი ვალი, რომელიც იმან აიღო სამგზავროდ, არაფრად მოსწონდა იმას, მაგრამ ხელმწიფის სურვილის გარეშე მისი ფიქრი და აზრი არ არსებობდა. აგვისტოს დამდეგს 1859-ს ის წავიდა რუსეთს პირდაპირ ატრიადიდან, ახალის ამბებისა ხელმწიფის მოსახსენებლად. აგვისტოს დამდეგს შამილიც დაეცა და შესანიშნავი პატიმარი გაამგზავრეს პეტერბურგს. „იმპერატორმა, იმპერატრიცამ, ველიკი კნიაზემმა და მათმა ცოლებმა მიმიღეს დიდის მოწყალებით, დიდის ალერსით, ასე რომ თითქოს მე ვიყავ ვიღაც მათი შინაურთავანი. ველიკი კნიაზები ხშირად წამიყვანდნენ სადილად ისე სერთუკით; მათი ცოლები მიჩვენებდნენ პატარა თავიანთ შეილებს საალერსოდ და როგორც ნათესავნი ისე გამომესალმნენ“³—სწერდა ის დიმიტრი ჯორჯაძეს. შამილის შეპყრობამ დიდი სიხარული გამოიწვია პეტერბურგში. ნევის პროსპექტის მალაზიები გაივსო თურმე ბარიათინსკის და შამილის პორტრეტებით. ბევრს უხაროდა პირველის ძლევით შემოსვა. „შამილი გავიცანი პეტერბურგში,—სწერდა ორბელიანი იმავე წერილში,—კარგი დარბაისელი კაცი ყოფილა, მაგრამ ძალიან გაოცებული იყო ყოვლითა მით, რასაც ჰხედავდა. მითხრა:

¹ წერილი 14 სექტ. 1853 წ.

² ჯორჯაძეს—რედ.

³ წერილი 31 ოქტ. 1859 წ.

„კნიაზო, დიდად ვწუხვარ, რომ ვერ ვნახე თქვენი ნათესავი ქალები, რომ ბოდინში მომეთხოვაო; ახლა ვხედავ, რასაც ნაკლულევენებაშიაც იყვნენ ისინი, მაგრამ როგორ მოვიფიქრებდი, რომ კაცები ასე განცხრომით ცხოვრობდნენ, როგორც აქაო. დიდი სიმწარით მიამბო, რომ მილალატეს ყოველთა მათ, ვინც იყვნენ დაახლოვებულნი ჩემთან და ვინც ჩემს მფარველობის ქვეშე და ჩემის მოწყალებით ცხოვრობდნენო. იმათვე ამიკლეს სრულებით ისე, რომ ეს თეთრი ჩოხა ბარიათინსკიმ მიწყალობაო“.

ოქტომბრის დამლევს ორბელიანი დაბრუნდა კავკასიაში მლეთის დაშვებაზე. ჩვენ, შეძლებისამებრ, არც ერთ ეპიზოდსა და მოგონებას, რაც უნდა უმნიშვნელო იყოს ის, არ ვტოვებთ პოეტის შესახებ. იმას შემოეყარა გზაზე რამდენიმე ჩვენებური ყმაწვილი კაცი, რუსეთში გამგზავრებულნი და, სხვათაშორის, მყოფადი ავტორი „კაცია-ადამიანისა“ და „განდეგილისა“. „გრიგოლი ფეხით მოდიოდა, — გვიამბო ამან, — ჩვეულებრივად ზურგს უკან ხელებ შემოწყობილი, პირ-მლიმარე, დაფიქრებული; დაშორებით მოსდევდა იმას ნელინაბიჯით ეტლი. ჩვენ რომ დავინახეთ პოეტი თავისი ელემენტით, კავკასიის მთებით და ღრუბლით გარშემოხლული, აღტაცებული ვთქვით ერთმანეთში: სწორედ ესაა, ამ დამშვიდებულ გულზე, ლექსს რასმე უწერს ამ მშვენიერს ბუნებასო! დასწერა მაშინ რამე ლექსი თუ არა, არ ვიცი, მაგრამ ის კი ვიცი, რომ როდესაც დღეშეთს პლატონ იოსელიანს გამოუარა და ის არ დაუხვდა შინ, კარებზე დაუწერა ქართველთა რიტორს:“

„გირაკუნე, არ გამიღე კარია,

„მწყუროდა, და აღარ მასვი ჩაია“.

იოსელიანმა, როგორც ამბობენ, შემდეგში ამ წარწერას ჩარჩო გაუკეთა.

1859 წ. შამილის რუსეთში გაგზავნის შემდეგ, ბარიათინსკიც წავიდა პეტერბურგს და ორბელიანი ხელ-ახლა დარჩა კავკასიაში მთავარ-მარჯებლის მოვალეობის აღმასრულებლად. ბარიათინსკის ამ ღროს მისცეს ფელდმარშლობა და მილოცვის წიგნზე გრიგოლ ორბელიანს მოსწერა, სხვათაშორის, ხელმწიფის ბრძანება, რომ 25 აგვისტო იდღესასწაულებოდეს ყოველ-წლივ აღმოსავლეთი კავკასიის დამორჩილების სახსოვრად და ისიც, რომ კავკასიის კომიტეტის თავმჯდომარეს წარედგინა მასთან მოხსენება ტრიუმფალური ბჭეების აღმართვაზე ქ. თბილისში.

ამ მოგზაურობიდან მთავარმართველი დაბრუნდა კავკასიის ცოტა ხნით, სანამ ავადმყოფობა არ აიძულებდა იმას ხელ-ახლა და დიდი ხნით დაეტოვებინა ჩვენი მხარე. იმაზე აღრე წავიდა კავკა-

სიიდან შტაბის უფროსი მილიუტინი, რომელიც სამხედრო მინისტრის ამხანაგად დაინიშნა რუსეთში. „მთავარმართებელი მობრძანდა ვლადიკავკაზიდან, — სწერდა ამ შემთხვევაში ორბელიანი ლევან მელიქიშვილს, — და ჩვეულებრივ გაიმართა პრიომები და თეატრები და მეცა რაც კი შემძლიან ვეხახუნები აქა-იქ. — მილიუტინი გავაცილეთ დიდის-ყოფით. — აბა რეჩები იყო, რომ აქ იოქვა! არამც თუ აქა, დუშეთშიაც წამოიძახა პლატონმა:

— Жители Душета, столь знаменательного в исторической жизни Кавказа...

კიდევ:

— В судьбе Кавказа, в делах кавказской Илиады читается судьба Душета“.

„ერთი მიბრძანეთ, ეს ჩვენს წიტიანს დუშეთზე ამბობს, თუ სხვა დუშეთიც არის სადმე? მაგრამ მაინც კი მოსაწონებელი რეჩი იყო“.

ბარიათინსკის წასვლის შემდეგ ორბელიანი მთელი ორი წელიწადი დარჩა კავკასიის მთავარმართებლად. ამ ხანებში ცოტა-ცოტად ლაგდებოდა და მშვიდდებოდა დაღესტნის საქმეები, რიგდებოდა ყუბანის ყაზახების არეულ-დარეულობა, რომელიც ევდოკიმოვის წყალობით კინაღამ სისხლის ღვრით არ გათავდა, გენერალი მირსკი ბოლოს უღებდა ჩაჩნების მოთავე კაცების ათაბაის და უმას ძლიერებას, უბიხები ცდილობდნენ ჩვენ მართებლობასთან შერიგებას, წესდებოდა უეზდის კომიტეტები და იყრებოდა გუბერნიის კრებათაგად-აზნაურთა გლეხ-კაცობის განთავისუფლებისათვის, დაიწყო საქართველოში გაშინჯვა მამულებისა, გაჩნდა საერო სტრაჟა, გაკეთდა კავკავის გზა ქვეშეთიდან კობამდის, ტელეგრაფი მოვიდა სტავროპოლს, უსლარმა შეადგინა ჩაჩნების ანაბანა და სხ. და სხ.

ამას გარდა ორბელიანის მთავარმართებლობის დასაწყისშივე, სექტემბრის თვეს (1861), კავკასიაში მოვიდა ხელმწიფე-იმპერატორი. ის მოვიდა ყუბანით, ნოვოროსიისკით, სოხუმით და ფოთით. ფოთიდან ქუთაისს, საცა გაატარა ერთი დღე და აქედან ისევ ფოთით წავიდა ყირიმს. ორბელიანი, როგორც მმართველი კავკასიისა, დაუხვდა იმას ყუბანში და სანამ სანამესტნიკოს საშზღვარი არ დააგდო ხელმწიფემ, არ მოშორებია იმას. ვრცელ, ორთაბახიან წერილში იმან აუწერა ბარიათინსკის კვალ-და-კვალ ხელმწიფის მოგზაურობა. ეს წერილი სავსეა თავიდან ბოლომდის მშვენიერებით. სიდიდის გამო ის ჩვენ არ მოგვყავს აქ და იძულებული ვართ სხვა, უფრო მოკლე წიგნიდან ამოვიღოთ საყურადღებო ეპიზოდები ხელმწიფის მოგზაურობიდან.

აუწერს რა მოგზაურობას ნოვოროსიისკიდან, საცა პოეტი პირველად ჩაჯდა გემში („ვეფხი“), ქუთაისამდე, ორბელიანი წერს გენერალ-ადლუტანტს ლევან მელიქიშვილს: „ზღვა შავი, შეუპოვარი, ცათამდის ზვირთების მსროლელი, დამშვიდდა, დაწყნარდა თავმოდრეკით, სახე გაკრიალებით, შედგა რა მის ქედზედ შვიდის იყლიმის მპყრობელი და ასე ქვე-ქვეით მოველეთ სუხუმი და მოვედით ფოთსა. აქ დახვდნენ დიდის მშვენიერებით გურიის თავად-აზნაურობა და ხალხი; აქვე წარსდგა დიდ-კაცურად ხელმწიფესთან დესპინა¹ თავად-აზნაურის ქალებითა, რომელთა შორის იყვნენ რაოდენიმე მართლად მშვენიერნი. აქედამ პარახოდით ხელმწიფე მობრძანდა ქალადიდამდის, სადაცა ქილაევისაგან იყო მომზადებული ნადირობა. ქილაევის სიტყვით, იქ უნდა მოერეკათ დიდროვანნი ნახირები სხვა და სხვა ნადირებისა: ირმების ჯოგები, შვლები, დათვები, ტახები და თითქმის სპილო-ლომებიცა. რასაკვირველია, მეც, გამხიარულებული ჰაზრითა, რომ ხელმწიფეს ხელმწიფურად ვანადირებთ, მოვითხოვე ჩემი დიდი თოფი და ამოუჯექ დიდ ხესა. ველი და ველი ირემსა, ან ვეფხვსა, მაგრამ წივილ-კივილის მეტი არა ისმოდა რა. ბოლოს ამით დაბოლოვდა ჩვენი დიდნი იმედები, რომ ერთი პატარა ირემი შინ გაზრდილი წამოვიდა, წამოვიდა და სწორედ ხელმწიფესთან კი მივიდა და დაუწყო ყურება. ახლა თქვენ წარმოიდგინეთ ჩემი შეწუხება, ჩემი გამწარება!... გაბრაზებული, დაღონებული მოველ და რაღას ვეტყობდი; ვლანძღე ქილაევი, მაგრამ რა გამოვიდა? მახლას! მოვედით ორპირს: გზაზედ: სადილი, ხალხი, სიმღერა... თამაშობა მათი ვნახე რა, ცოტა დამიმშვიდდა გული და მეტადრე მაშინ. როდესაც კარის კაცები და თვით იმპერატორიც გამხიარულდნენ. საღამოზე ბინდისას მობრძანდა ქუთაისს, სადაცა იყვნენ შეკრებილნი სხვა და-სხვა მხრიდან დეპუტატები, თავად-აზნაურობა, სამღვდელონი არქიერებით სხვა და სხვა სარწმუნოებისა, სხვა და სხვა ენისა და სჯულისა და ამით ყველაზე თავს სტარიკა ერისთავი, რომელიცა მიიღო დიდის პატივით. ამასთან ერთად გაჩირაღებული ქალაქი და ქუჩები, შედუღებული ხალხითა!.. მეორე დღეს იყო დიდი прием. გამობრძანდა ხელმწიფე ბრწყინვალის სახითა და მოწყალის გულით და მართლად დაატყვევა ყოველნივე იქ მყოფნი შეხედულობით, მისაღმებით, თავმდაბლობით და მეტადრე რეჩით, რომელიცა უბრძანა ჩვენს დვორიანსტოსსა, რეჩი მადლობისა, ერთგულებისა და თავგანწირულებისათვის. იქვე მთლად დვორიანსკის პაჩოტნის ყარაულსა, ვინც-კი იყვნენ, მიულოცა აფიცრობა და გასცა სხვათაცა მრავალთა

¹ ქაიხოსრო გურიელის ქალი, ჭრვილინა.

უხვი წყალობა: ჯვრები, ჩინები, ლენტები, ფულები... რაღა გავაგრძელო, ხელმწიფე წაბრძანდა დიდად მადლობელი ყოელისა მისთვის, რაიცა იხილა თავის მოგზაურობაში ტამანიდამ ქუთაისამდელი ვადიდიდამაც მოვიდა ადღებებრლის წერილი, რომელშიაც იყო გამოთქმული კიდევ დიდი მადლობა და самое приятнейшее воспоминание. ამ სიტყვებმა უფრო დამაჯერეს, მაგრამ როცა მომაგონდება ის წყეული ჭილაევის ნადირობა, ეხლაც ამეშლება ზაფრა“.

პოეტის აჩრდილის დასამშვიდებლად ჩვენ შეგვიძლიან მოვიგონოთ, რომ ამგვარი სასაცილო შემთხვევა პირველი არ იყო სპორტის ისტორიაში. ათას რვაასი წლის წინათ, როდესაც რომის ტრიუმვირატი ანტონი მივიდა მშვენიერ კლეოპატრასთან ეგვიპტეში, ამ დედოფალმა თევზის საჭერად მიიწვია სტუმარი და თვისი ჩვეულებრივის ცბიერებით საქმე იმგვარად მოაწყო, რომ წინდაწინ წყალში ჩაგზავნილი მცურავეები მარილიან თევზს უგებდენ ანკესზე სიყვარულის მახეში გაბმულ რომაელს.

სხვა წერილებიდან ვტყობულობთ, რომ ქუთაისს თავად-ახნაურობისადმი მიმართულ სიტყვაში მეფე ელაპარაკა იმათ გლებ-კაცების განთავისუფლების საჭიროებაზე; რომ მან ნახა გზა-გზა სირიაჩქონის ეკლესია და დიდად გაკვირვებული იყო, რომ ამის სიმშვენიერე ბუნების საშუალ ასეთი ღარიბი ეკლესია იპოვება; რომ ქუთაისში სტარიაკა ერისთავმა დალია ხელმწიფის სადღეგრძელო და ამის პასუხად ხელმწიფემ მიირთვა: „За здравие моего верного Грузинскаго Дворянства“.—В эту минуту я был выше человеческого счастья!“—სწერს პოეტი ბარიათინსკის ამ ტოსტის შესახებ; რომ წასგლის წინათ ხელმწიფემ უბრძანა ორბელიანს გამოუგზავნოს ზოგიერთი იმისგან ნახული ქალების პორტრეტი და სხ.

მას შემდეგ ერთი წელიც გავიდა, მაგრამ ბარიათინსკის მორჩენას არა ეშველა რა. იმას დღითი-დღე აკლდებოდა სიმართლეცა და ღონეც. ამის გამო ოქტომბრის თვეში 1862 წ. ის იძულებული შეიქნა სამსახურიდან დათხოვნის ქაღალდი მიერთმია ხელმწიფისთვის და მეფემაც დანიშნა კავკასიის მთავარმართებლად დიდი მთავარმისხაილ ნიკოლოზის ძე. 17 ოქტომბერს გამოვიდა უმაღლესი რესკრიპტიც გრიგოლ ორბელიანის სახელზე, რომელშიაც ხელმწიფე იმპერატორი მადლობას უძღვნიდა პოეტს ჩინებული სამსახურისათვის.

ამ რესკრიპტის შემდეგ ორბელიანი კიდევ ოთხი თვე განაგებდა კავკასიას, სანამ ჩვენს ქვეყანაში არ მოვიდა ახალი მთავარმართებელი. რამდენადაც იმას უხაროდა ხელმწიფის ძმის დანიშნა-

კავკასიის მმართველად, იმდენად სწყენოდა იმას ბარიათინსკისაგან უდროოდ და მოულოდნელად დატოვება ჩვენი ქვეყნისა. ჯერ რესკრიპტი არ იყო გამოსული, რომ ბარიათინსკის სწერდა პოეტი:

„არ ძალმიძს განუცხადო თქვენს განათლებას ის მძიმე და მწუხარე შთაბეჭდილება, რომელიც უკანასკნელმა ტელეგრაფის მიერ მოტანილმა ამბავმა იქონია, ვითომ თქვენი კავკასიაში დაბრუნება დიდად საეჭვო-და იყო. არ მსურს ამ სიტყვებს მათი უცილობელი ბედითი მნიშვნელობა მივაწერო; ეს იქნებოდა მთელი ქვეყნისათვის მძიმე და აუტანელი.—იქნებოდა დაცინვა ბედისა ადამიანის ყველა ანგარიშებსა და მომავლის იმედებზედ“.

ამგვარადვე სწერდა პოეტი სამხედრო მინისტრს, მილიუტინს.

„ისე დიდი ხანია მივეჩვიეთ და გვეგულებოდა ჩვენად; ისე კარგად ესმოდა მრავალფეროვანი კავკასიის ყველა გაჭირვება და ინტერესები, ისე დიდი ხანი არაა გვინახავს მისი სამხედრო გამარჯვებანი და ქვეყნის მოქალაქობრივად განვითარების ზრუნვა, რომ არ შეგვიძლიან ღრმად არა ვსწუხდეთ და მის განშორებას შეურიგდეთ. მერე მასთან ერთად რამდენი ქეშმარიტად დიდი განზრახვა იქნა დამარხული, რომლებიც შეიძლება თავის დროზედ ჩვენი ქვეყნის სასიკეთოდ განხორციელებულიყვნენ!“

მაგრამ *le roi est mort, vive e roi!*

„ვითარცა უდიდესი გულთამხილავი, მიუხვდა ხელმწიფე აქაურ ერის გულის წადილსა და კავკასიას ნამესტნიკად დიდი მთავარი დაუნიშნა! დანიშნვა ესე ჩვენი ქვეყნისადმი ხელმწიფის ახალსა და განსაკუთრებულ მოწყალებას მოასწავებს...“

მერე რა კარგი და საიმედო ხმები მოდიოდა პეტერბურგიდან ახალ მთავარმართებელზე! ჯერ ერთი, რომ ახალი ნამესტნიკი მარტოდ-მარტო მოდიოდა კავკასიაში. „მე დარწმუნებული ვარ, რომ კავკასიაშიც კარგად დამხვდება ისეთი კაცები, რომელთა შემწეობით მე შევიძლებ ამ ქვეყნის მართვასაო“. უთქვამს იმას, როგორც ჩამოიტანა ამბავი მირსკიმ. მერე თვითონ მთავარმართებელიც სწერდა ორბელიანს:

„შეგნებული მაქვს სრულიად, რა ზომად დიდი და მრავალფერია ჩემი მომავალი შრომა, რომ ჩვენის ყოვლადმოწყალე ხელმწიფის მოლოდინი და ქვეყნისა და რუსეთის იმედი გავამართლო; მაგრამ იმედი მაქვს ღვთისა და ვნუგეშობ იმ მტკიცე აზრით, რომ ყველა კავკასიელი მოღვაწე უთუოდ პატიოსნად შეასრულებს თავის მოვალეობასა და მით ჩემს გულწრფელს აღთქმას, ქვეყნის სასარგებლოდ და ჩემდამი რწმუნებულ ხალხთა სადღეგრძელოდ მთლად ჩემის ნიჭიერებისა და ძალის შელევისას შესაბამად შეავსებს“¹.

ეს ამგვარი ხმები იყო და სიტყვები, რომელთა გამო ორბელიანი იმ თავითვე შეიქნა თაყვანისმცემელი მთავარმართებლისა. პირადმა შეყრამ უფრო დაიმორჩილა პოეტის გული. ის დაუხვდა დიდ მთავარს სტავროპოლში და რამდენიმე დღის შემდეგ სწერდა ვლადიკავკაზიდან ლევან მელიქიშვილს:

¹ 5 იანვ. 1863 წ.

„ღმერთმა ნუ მოაკლოს მუარველობა ამ ჩვენს ახალს ბატონს ნამესტნიკს! სახე მშვენიერი, გული სავსე სიკეთითა, გონება განათლებული, ხასიათი დამშვიდებული, აუჩქარებელი და ამისთანა განმზადებული გასაბედნიერებლად ამა მხარისა! მოვიდა სტავროპოლს მარტო სამის ადიუტანტითა, არა როგორც დიდის ხელმწიფის შვილი, დიდის ხელმწიფის ძმა ზვაობით, არა რისხვითა და არცა ძაგებით, როგორც მურავიევი, არამედ თავ-მდაბლობით, სიწყნარით, მოწყალებით! ღმერთმა აკურთხოს! მახლას, აშვიკი შევიქენ იმისი!“¹

ბოლოს, მარტის თვეში, 1863-ს, თბილისში მოვიდა მთავარ-მართებელი, დიდმა მთავარმა დიდი გულმოდგინებით მიჰყო ხელი კაჯკასიის მართვას: მოხდა რამდენიმე ადმინისტრაციული ცვლილება, გაჩნდნენ ახალნი პირნიც, კრუზენშტერნის მაგიერ ნამესტნიკის მთავარ-სამმართველოს უფროსობა მიიღო ბარონ ნიკოლაიმ, მირსკი დაინიშნა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად, ლორის-მელიქოვი — თერგის მიდამო ადგილების უფროსად. ყველგან სხვა წეს-წყობა დადგა მხარეში. ორბელიანი ამ დროს განზე იყო მიმდგარი, მოსვენებული და ასრულებდა მხოლოდ დიდი მთავრის მინდობილობას. 1863-ს ის იყო, სხვათა შორის, გაგზავნილი ზაქათალის მაზრაში ლეკებისგან მომხდარ ამბოხების დასამშვიდებლად. ამავე წელს მიიღო იმან ფოთს რუსეთის ტახტის მემკვიდრე, რომელიც დიდი მთავრის შვილის მოსანათლად მოდიოდა აღბულაღს. შემდეგ, 1864 წელს, ის იღებდა დიდ მონაწილეობას ცენტრალურ კომიტეტში, რომელიც არჩევდა გლეხების განთავისუფლების საქმეს. ორბელიანი ხელახლა ასრულებდა მთავარმართებლის მოვალეობას 20 აპრილიდან 21 სექტემბრამდე. ამ დროს თბილისში მოხდა ერთი სამწუხარო შემთხვევა, რომლის გამო ჩვენ ვრცლად უნდა გამოველაპარაკოთ აქ მკითხველს. ვამბობთ ამ დროს თბილისში მომხდარ არეულობაზე, რომლის გამო ორბელიანს, საქმის უცოდინარობის გამო, ბევრნი თვით მეგობარნი და თაყვანისმცემელნი სდებენ დიდ ბრალსა და ემდურიან.

XIII

მთავრობისაგან დანიშნულმა კომისიამ, რომელშიაც მონაწილეობას იღებდა თბილისის ქალაქის თავი და ქალაქის დეპუტატები, გადასწყვიტა და მთავარსამმართველომ დაამტკიცა, რომ 1865 წლიდან დაწესებულყო თბილისში ახალი გადასახადი ქალაქის სასარგებლოდ. გადასახადი უნდა დასდებოდა: 1. ცხენებს, 2. საშენი მასალების დაწყობის უფლებას ქუჩებზე და 3. გაჯის ამოღებას ქალა-

¹ 23 თებერვ. 1863.

ქის მიწებიდან. ამას გარდა 25% გადასახადი უნდა მომატებოდა სირაჯებს და სხვა სასმელების მოვაჭრეთ. 28 მაისს, 1865 წ. ქალაქის მმართველობამ ქალაქის პოლიციის და კომისრების საშუალებით გამოუცხადა თბილისის მოსახლეებს ეს ახალი გადაწყვეტილება. ქალაქში დარიგდა დაბეჭდილი განცხადებანი რუსულ, სომხურ და ქართულ ენაზე. გაზეთმა „კავკაზმა“ დაბეჭდა განკარგულება თავისი ოფიციალურ განყოფილებაში.

2 ივნისს თითო ორ-ორა პირთა შემოიტანეს კიდევ გადასახადი, მაგრამ ორ-ორა მერცხალმა გაზაფხული ვერ მოიყვანეს. ახალი ხარჯი, საზოგადოდ ყოველთვის სამძიმო, ქალაქის ხალხისთვის ერთობ საგრძნობელი შეიქნა, ერთ დროებით მოემატა ხარჯი ოთხ საგანს და ყველა ეს გადასახადი სრული თავისი სიმძიმით დააწვა დაბალს, ღარიბ ხალხს, რომელსაც უამისოდაც ეძნელებოდა ამ წელს ჩვეულებრივი გადასახადის შეტანა ქალაქის სალაროში, რადგანაც კალიამ და სეტყვამ პურ-ღვინო ააოხრეს და სიძვირე ემუქრებოდა ქალაქს. შეიქნა დრტვინვა. დუქნებში დაიწყეს ხმამაღლა ლაპარაკი მთავრობის უსამართლო საქციელზე. ხარჯმომატებული სირაჯები შეიქნენ უკმაყოფილოთა მოწინავე წყობად, აგიტატორებად. „ყოვლად ძლიერმა“ ღვინომ ძალი მისცა მათ და ქალაქში ცოტ-ცოტად დიობადა მთავრობის ურჩობა. ბევრი ლაპარაკის შემდეგ ხალხი მაიდანზე გავიდა. აიღეს, დაიღეს და აირჩიეს ეთხოვნათ მთავრობისთვის ახალი გადასახადი ეცლიათ დრომდე და თუ არ აპატიებდნენ—გამბედავნი ამასაც ამბობდნენ—გამოეცხადებინათ მთავრობისთვის თავიანთი non possumus და კარვა ლაზათიანად მიემსხვრემიემტვრიათ ამ ახალი გადასახადის შემომღებნი. „ივნისს, ქალაქის სახლის მაიდანზე—რევოლუციები ყოველთვის ქალაქის სახლთან იწყება—შეკრბა მთელი თბილისის „შავი“ ხალხი... შავლრუბელივით გაპენტილი ქეჭითა და ქუხილით. პოლიციის უფროსს როსლავეს უნდოდა გაეფანტა ხალხი, მაგრამ ვერ შესძლო. ვერა გააწყორა ვერც სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობის აღმასრულებელმა ნიკო ჭავჭავაძემ, რომელიც მოიჭრა მაიდანზე ხალხის შესაგონებლად (გუბერნატორი ორლოვსკი რუსეთში იყო წასული). ათი ათასზე მეტი კაცი ირეოდა მაიდანზე მუქარითა და ყვირილით. ბოროტ-გაზრახველთა ენამ მოჰფანტა ხალხში ხმა, ვითომ მთავრობას უნდოდეს ხარჯის დადება ქათამზე, ვერცხლის ქამრებზე, კვერცხებზე, ჩოხებზე და ამ ხმამ სულ გადარია ხალხი. ამას ისიც დაუმატეს, რომ იმ დღის შემდეგ მოქალაქეებს ქალამნის მაგიერ რუსული „საპოლები“ ეტარებინათ, რომ თითო სტუმარზე მასპინძელს ათი შაური ეხლო ხაზინისათვის, რომ „გალავას“ ხელი მოეწეროს სალდათები

გამოეყვანათ ხალხიდან და სხვა ამგვარი ქორები. რომ ვერას გზით ვერ მორთეს ხალხის შეგონება, გრ. ორბელიანი თვითონ მობრძანდა მაიდანზე. პოეტს ეგონა, რომ მისი დამსახურება, გვაროვნობა, მაღალი თანამდებობა, საზოგადო პატივისცემა და ტკბილი ენით მართალი სიტყვის თქმა საკმაო იქნებოდა ამბოხების დასაწყენარებლად, მაგრამ... დიდად შეცდა! ხალხის არეულობა სიტყვით არასოდეს არ დამშვიდებულა. შეცდომა შეიქნა იმის მხრივ ისიც, რომ მაიდანზე მოვიდა და ხალხს დაენახა. მთავარმმართველი კავკასიისა, სამასი ათასი ჯარის სარდალი, რომელსაც საკმაო იყო ერთი სიტყვა ებრძანა, რომ ეს ხალხი გამქრალიყო დედამიწიდან, უფრო მძიმედ უნდა მოქცეულიყო, რომ ხალხს შიში ჰქონოდა. რომ დაინახა ხალხმა მთავარმმართველი მქადაგებელი და მთხოვნელი მშვიდობიანობისა, ის უფრო თავს გავიდა. არაფითარმა რჩევამ არ იმოქმედა იმაზე.

— შეილებო, გონს მოდით, დამშვიდდით, კანონი ყველასათვის ერთია. კაცი მთავარმართველი ვარ და ცხენის ხარჯს მეც ვიხდი, ხომ ხედავთ, — უთხრა ხალხს პოეტმა.

— ეჰ, დალოცვილო, — უპასუხა პოეტს ერთმა კინტომ, — თქვენნი საქმე სულ სხვა არის: თქვენ ცხენს ინახავთ, ჩვენ ცხენი გვინახავს, — აი რა განსხვავებაა ჩვენს შორის. საიდან მივცეთ მომეტებული ხარჯი, თუ არა გვაქვს?

მომეტებული ლაპარაკი საჭირო არ იყო. ორბელიანი დაბრუნდა შინ და სანამ ენერგიულ ზომას მიიღებდა, ხალხი შეცვივდა ქალაქის თავის სახლში და სულ ერთიანად მიამსხვრია, რაც რომ ნახა შიგ. მერე შეცვივდა ბოქაულის ბაშბეუქოვის სახლში, ის სახლიც აიკლო და ბაშბეუქოვიც მოჰკლა. არეულობა დაიწყო. ამ დროს მოვიდა დაიარაღებული ჯარი და თოფის სროლით გაჰფანტა ხალხი. ორბელიანმა მაშინვე დაიბარა კოჯრიდან შტაბის უფროსი კარცოვი და ჟანდარმებისა — მინკვიცი, რომელთაც დიდი შემწეობა აღმოუჩინეს იმას. კარცოვმა განკარგულება მოახდინა ყარაბულაღიდან მოსულიყვნენ ქალაქს რამდენიმე ბატალიონები, ხრამიდან — ყაზახები და მუხროვანიდან მოეტანათ ზარბაზნები. ეშინოდათ, სოფლები არ გამოსარჩლებოდნენ ქალაქელებს და დიდი უწყესობა არ მომხდარიყო თბილისში. იმ ღამეს, ორბელიანის ბრძანებით, ავლაბრის ორსავე ხიდზე, თათრის მაიდანზედ, პოლიციასთან, კუკიის ხიდთან და კუკიის საყდრის სიახლოვეს ჯარები დააყენეს. ღამემ მშვიდობიანად განვლო. მეორე დღეს მთელი ქალაქის ღუქნები დაიკეტა, მედროეკეებმა დატოვეს ბირჟა, „მეპოვოსკეები“ დაიმაღლნენ, თულუხჩებმა შეწყვიტეს წყლის ზიდვა. მთელი ქალაქი გალაგდა ხოჯივანქში, ბებუთაანთ სასაფლაოზე. შუადღისას არეულთა ბანაკიდან მოუგზავ-

7. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები.

ნეს ორბელიანს დეპუტაცია, რომელიც ითხოვდა ეპატივებიანთ ახალი მომეტებული ხარჯი, ან დაეცალათ გადახდევინება დიდი მთავრის მოსვლამდე. ამაზე ორბელიანმა პასუხად მისცა, რომ ის მთავართბლის ბრძანებას ვერც შესცვლის და ვერც შეაყენებს. მაშინ დეპუტაციამ მოითხოვა მიეღო ორბელიანს თხოვნა დიდი მთავრის სახელზე. ამაზე კი დათანხმდა პოეტი. მაგრამ იმ პირობით, რომ ჯერ ხალხი დამშვიდებულიყო, წასულიყო თავიანთ სახლებში, ქალაქში ჩამოვარდნილიყო სჯულიერი წესი, დუქნები გაელოთ, დამნაშავეები დაეჭირათ... დეპუტაციამ ეს პასუხი წაიღო ხოჯივანქს, მაგრამ პასუხმა ვერ დააკმაყოფილა არეულთა გუნდი, მალე მთა დაიძრა და მოაწვა ავლაბრის ხიდს. აქ დაუხვდა იმას ჯარი, რომელმაც ქალაქის გზა შეუკრა. არეულებმა ჯარს ქვეები დაუშინეს, ჯარმა თოფი ესროლა, რომლისაგან ორი კაცი მოკვდა და შვიდი დაიჭრა. თოფის ხმით ზარდაცემული ხალხი უკუ-იქცა. ეს რომ მოხსენდა ორბელიანს, იმან მაშინვე აფრინა ხოჯივანქს მინკვიცი და მისგან ახლად დანიშნული ქალაქის თავი აბესალომოვი, რომელთაც დაამშვიდეს ხალხი. მეორე დღეს თბილისას ქუჩებზე ჩვეულებრივ მშვიდობიანობა ჩამოვარდა: დუქნებიც გაიღო, ფაეტონებიც გამოჩნდნენ, თულუხჩებიც მოვიდნენ. ყოველდღიური ცხოვრება თბილისისა წავიდა თავის წესზე.

ორბელიანის გულკეთილობა და ქალაქის ხალხის სიყვარული არეულობის დამშვიდების შემდეგ უფრო გამოჩნდა. თბილისას „ბუნტი“, ხარჯის მომატებისაგან მომხდარი, სულ სხვაგვარად განმარტეს რუსეთში როგორც გაზეთებმა, ისე მმართველობის წრეებში. „ბუნტი“ მიუწერეს პოლიტიკური ორგულობა მიზეზად. ორბელიანმა ამ ცილისწამების აცილებას ბევრი მამაცობა მოახმარა... მაგრამ დააფასა კი ყველამ ღირსეულად პოეტის ამ საქმეში მონაწილეობა? არა.

არა თუ პოეტის მტერთა, არამედ პოეტის მეგობართაც გაკიცხეს იგი ამ საქმის გამო. ერთმა ჩემმა მეგობარმა, პოეტის დიდმა თაყვანისმცემელმა, სწორედ იმან, რომელმაც, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, თბილისის ქალაქის სახლის გუმბათი უნდა ჩამოაქციოს, მითხრა ერთხელ პეტერბურგიდან ახალ ჩამოსვლაზე: ეჰ, თბილისში მოსვლას ხალხის დაეკარგა მას აქეთ, რაც ორბელიანი მოკვდაო, და რამდენიმე საქები სიტყვის შემდეგ დაუმატა: „Впрочем, за ним есть политические счёты!“ ეს „სჩოტები“ იყო ქალაქის „ბუნტის“ დამშვიდება. ამ მეგობარს და სხვა მტრებს უერ მოუნებლებიათ და ვერ შეუნდვიათ ორბელიანისათვის ის გარეშობა, რომ ორბელიანის

ბრძანებით თბილისის ხალხს თოფი ესროლეს. რომ არ იცოდნენ ამ მტერ-მოყვარეთ „ბუნტის“ ამბავი, იმათი უმართებულო აზრი ორბელიანზე იმდენად არ იქნებოდა საწყენი, მაგრამ იმათ კარგად იციან, რომ ორბელიანმა ყოველი ღონისძიება იხმარა ხალხის შეგონებისა, რომ თვითონ თოფის სროლის ბრძანებაც მაშინ გასცა იმან, როდესაც ხალხმა ქალაქის თავის სახლი აიკლო და ბაშბეუქოვის სისხლი დაღვარა, რომ მეორე დღესაც ჯარმა თოფი მხოლოდ მაშინ ესროლა, როდესაც ხალხი ქვის სროლით მოუხდა იმას და უნდოდა ძალით შემოსულიყო ქალაქში. იციან და მადლობის მაგიერ ემდურებიან გულკეთილს კაცსა, რომელსაც მამასავით უყვარდა ქალაქის ხალხი. ემდურებიან ვინ? ვილაც დაუბატიებელნი ქალაქის პატრონნი, ვილაც სახელის შექმნის მქონე ლიბერალნი, ვილაც ჟურნალისტები, ვილაც ფინანსისტები, რომელთათვის არც ძველი სამსახური არის, არც ძველი სახელი, არც ძველი გვაროვნობა, რომელნიც არც ქალაქის შეილნი არიან, — რადგანაც მოშორებიან ამ ქალაქის ტრადიციებს ვითომ განათლებითა, — არც რამე სამოქალაქო წყობის წარმომადგენელნი, რომელთაც გულით და სულით კი არ უნდათ ქალაქისა და ერის მსახურება, მარტო ენის ტრიალით, თავის გამოჩენით, საკუთარი საქმეების კეთებით. ემდურებიან ვის? ისეთ კაცს, რომელიც ჯვარს ეცმოდა ქალაქის ხალხისათვის, რომელსაც მართლა ცოცხლად უყვარდა ეს ხალხი, რომელიც იყო ხორცი ხორცთა მისთავანი და ძვალი ძვალთა მისთავანი. თუ რამ საყვედური ეთქმის ამგვარ კაცს, ეს ის, რომ თვითონ მივიდა ამბოხებულ ხალხთან და ამით ცოტა არ იყოს დააქვეითა მთავრობის ძლიერება. ამგვარსავე შემთხვევაში, როდესაც პეტერბურგში არეულობა იყო, ნიკოლოზ ხელმწიფე თვითონ კი არ წავიდა აჯანყებულთა შესაგონებლად, პეტერბურგის მიტროპოლიტი და მილორადოვიჩი გაგზავნა და როდესაც ინსურგენტები არ დამორჩილდნენ, იმათ ახალს უწესობას კი არ უყურა, კარტეჩი დააჭრევინა და წამსვე გაჰფანტა მისი ტახტზე ასვლის მოწინააღმდეგენი.

მაგრამ თავი ვანებოთ ამ ამბოხების მოთხრობას და განვაგრძოთ ჩვენი ცხოვრების აღწერა. ორბელიანის დროებით მთავარმართებლობაში კავკასიაში დაიწყეს რკინიგზის გაყვანა ფოთიდან თბილისს. ავჭალას, ახალქალაქს, ორპირსა და ფოთს შიგნით ჯარები დააყენეს. რკინიგზის ლიანდაგის გასაყვანად დაიწყეს ყარაიას არხის გაყვანა; გაიგზავნა სოფელ-სოფელ ჩინოვნიკები, რომ გამართონ სასოფლო სასამართლოები; მიჰყვეს ხელი მოსეს გაკეთებას დილიჯანიდან ჯულფამდის, საცა სპარსეთსაც უნდა გაეყვანა

გზა და ამგვარად ტრანზიტის გზა გახსნილიყო; დაიწყო ჩაჩნების გადასახლება; თბილისის მაზრაში, ყაზახ-ბორჩალოში, სიღნაღში, ბაქოს გუბერნიაში გაჩნდა კალია; გაჩნდა ხოლერა; გაჩნდა „მოსკოვის უწყების“ სტატიები, რომელშიაც ორგულად იყვნენ გამოსახულნი სომხები, ქართველები, თათრები.

ოქტომბრის გასულს მთავარმართებელი დაბრუნდა და ორბელიანი ისევ განსვენებას მიეცა. თბილისის გენერალ-გუბერნატორობა და მთავარსამმართველოს რჩევის თავმჯდომარის მოვალეობა მშვიდობიანი მოვალეობა იყო, რომელიც არ თხოულობდა მისგან დიდ შრომას.

შემდეგ, 1866 წელს, აპრილს, ორბელიანი, ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანებით, გაემგზავრა ფერაზაბათს, კასპიის ზღვაზე, სპარსეთის შაჰის შესაყრელად.

„მივალ ასტარაბადისაკენ, რომ მის უდიდებულესობას სპარსეთის შაჰს წარვუდგე, რომელსაც ჰსურს ჩვენი კასპიის ზღვის ფლოტილია ჰნახოს, და სცადოს ამასთან შესძლებს თუ არა ზღვით მოგზაურობასა, რადგან განზრახვა აქვს ევროპა-ინახულოს. ჩემის ფიქრით, მოგზაურობა ესე ერთ თვემდე გასტანს და წარვუდგები შარავანდედით მოცულ სახეს მსოფლიოს გულსას. მომაკვდავისათვის ასეთი ბედნიერება იშვიათია. ჩემს ამაღას შეადგენენ: ბაქოს გუბერნატორი კოლუბიაკინი, პრინცი, თავადნი დათიკო და ვანო ორბელიანი, გრაფი, ბარონი ბრიუგენი, ლორის-მელიქოვი და ფლიგელ-ადუტანტი შლიტტერი. ჰხედავ, რა ბრწყინვალე ტიტულები ამშვენებენ ჩემს საელჩოსა“¹.

ამ წელს ორბელიანი დანიშნულ იქნა სახელმწიფო რჩევის წევრად (26 ოქტ.) მთავარსამმართველოს რჩევაში რეფორმა უნდა მომხდარიყო მომავალ წელს, გენერალ-გუბერნატორობა სულ უნდა გაუქმებულიყო და პოეტს სამსახურიდან გასვლას და კერძო კაცის ცხოვრებას უმზადებდნენ უმაღლეს ადმინისტრაციულ წრეებში. დრო მოვიდა და ეს სამსახურიც დაუტევა ორბელიანმა. დატევის დღეს ის სწერდა ხუმრობით თბილისის კომენდანტს აპაჩინის:

„გთხოვთ, პატივცემულო ალექსი პეტროვიჩ, მიიღო ჩემგან საჩუქრად ორი ბუდეკა (ხულა) და ერთი მოდარაჯე, რომლებიც, ნიშნად წარსულის დიდებისა, ჩემ სახლთანა სდგანან და, თუ შეიძლება, მხოლოდ დამღამობით-ღა უდარაჯონ ხოლმე და დაიცვან ჩემი სიცოცხლე.

ამგვარი ხანგრძლივი და ნაყოფიერი სამსახურის შემდეგ პოეტს შეეძლო გადაეგლო თვალი თავის წარსული კარიერისათვის და გულდამშვიდებით ეთქვა თავის თავზე: „გზა ცხოვრებისა მეც განვვლე და აღვბეჭდეცა ნავალი!“

¹ წერილი 5 აპრილს, 1866 წ.

XIV

ამის შემდეგ სიკვდილის დღემდის ორბელიანი კერძო კაცად ცხოვრობს თბილისში, სამსახურით, ასაკით და ნიჭით განსხვავებული, ყოველთაგან თაყვანცემული, ყოველთვის საყვარელი, ტკბილი, თავაზიანი... მთელ თბილისს დიდ პატივად მიაჩნია მასთან ხლება, მისი მუდამ მხიარული პირისახის დანახვა, მისი ხუმრობით სავსე მუსაიფის გაგონება. კიდევ რამდენიმე წელი და იმას დაერქმევა სახელი კავკასიის ჯარების პატრიარქისა, ის გახდება ცოცხალ ღირსშესანიშნ საგნად თბილისში, რომლის დანახვას ერთგვარად ეძიებდნენ დიდნი და პატარანი, მდიდარნი და ღარიბნი. დრო და ჰასაკი ვერას დააკლებს რა ვერც მისს მეხსიერებას, ვერც მისს გონებას, ვერც მისს ხასიათს, ვერც მისს სიმრთელეს. ის მოკვდება როგორც ცხოვრობდა, მოკვდება ზეზე, სულ მუდამ გონებამღვიძარე, სულ მუდამ გულღია ახალ შთაბეჭდილებისათვის, სულ მუდამ ყურმიპყრობილი და გამგები ახალ მოვლენისა და მიმართულებისა. არც მისს, მუდამ ელვარე და ბრწყინვალე თვალებს დაეტყობა მოხუცებულობა, არც მისს ყურებს, არც მისს დევის მკერდს ფართოდ გადაშლილს! როგორც კლდეს დრო ვერას დააკლებს, სანამ არ „შემუსრავს თვით კლდეს“, ისე ამ საკვირველ კაცს, როგორც ის თვითონ ამბობს ერთს ლექსში.

ასეთ ხანგრძლივ და მდიდარ ცხოვრებაში პოეტის ცხოვრების მემატრიანეს გზის მაჩვენებლად უძლოდა ეხლამდის პოეტისავე სამსახური. ეხლა კი, რა სამსახურს დაანება თავი და მემატრიანეს არიადნეს ძაფი გაუწყდა, ამ ცხოვრების აღწერის წლითი-წლადი დაწვრილება ცხელი შეიქნა, საჯაროდ მოქმედი კაცი შინაურ ცხოვრებაში შევიდა, საცა მწერალი ან ვერ შეპყვება, ან თუ შეპყვება და ვერ ილაპარაკებს პირახსნით სულ ყველაფერზე, რის დანახვა და გაგონებაც შეეძლება იმას. რომ მემატრიანემ სანათური შეიტანოს ამ შინაურ ქვეყანაში, საჭიროა... ბევრი რამ საჭიროა და სხვათა შორის ის, რომ წაიკითხოს პოეტის მეგობართადმი მინაწერი წიგნები, თუ სხვა მცირე შენიშვნები, თუ წიგნის კოპიონი, რომელნიც პოეტის ქალაქებში მოიპოვებიან, საჭიროა მოისმინოს ამ პოეტის ახლო მეგობართაგან, ან ნათესავთა და მოსამსახურეთა იმათი ხსოვნისაგან შენახული საინტერესო ამბები და ამგვარად გაეცნოს კერძო კაცს შინ, ღილ-გახსნილად კაბინეტში მჯდომარეს, თუ ნაცნობ ნათესავებში მომხიარულეს, თუ საზოგადოებაში მყოფს. ამასობაში ხანდახან თვითონ პოეტიც გამოყოფს თავს კერძო ცხოვრების დავიწყებიდან და დაგვენახება ან საჯაროდ მოლაპარაკედ, ან საზოგადო საქმის მოღვაწედ და მაშინ ვახეთებიც გვეტყვის იმაზე თითო ორ-ორა სიტყვას!

ორბელიანი დაანება თავი სამსახურს მაშინ, როდესაც ავიდა იგი ადმინისტრაციული იერარქიის უმაღლეს ხარისხამდე. მას შემდეგ იმან თოთხმეტი წელი იცოცხლა და თოთხმეტი წელი სწერა... იმ სიძაღლიდან, სადაც მთელ საქართველოში ის იღვა მარტოდ-მარტო, საიდანაც ის სჯიდა en maitre თანამედროვე ცხოვრების მოქმედ პირთა და გარემოებათა. სამსახურიდან გამოსვლამ მას მისცა მოცალეობა, გამოცდილებამ—ცოდნა, ბუნებამ—ნიჭი და ორბელიანი, კაცებისა და გარემოების მოსამართლე, თავის მსჯელობით აიწია ამ ნაწერებში იმ მაღალ სფერამდის, საცა აქვს ადგილი მხოლოდ სახელმწიფო კაცებსა და ფილოსოფოსებს. სამწუხაროა მხოლოდ ერთი, რომ პოეტმა მემუარები არა სწერა, ბეჭდვისთვის გამზადებული, არამედ კერძო პირთადმი მიწერილ წიგნებში, რომელსაც ხშირად ლიტერატურული შემუშავება აკლდა, გაჭფანტა თვისი აზრები და ბრძნული დაკვირვება. ბევრია დაკარგული ამ ნაწერებიდან და ბევრს დაბეჭდვა არ შეხვდება სხვათა და სხვათა მიზეზთა გამო.

მაგრამ ჯერ მაინც განვაგრძობთ ქრონოლოგიურ მოთხრობას პოეტის ცხოვრებისას.

7 ივლისს 1871 წ. თბილისში იდღესასწაულეს პოეტის აფიცრად მსახურების ორმოცდამეათე წელი. რაც ქალაქში გენერლობა იყო თუ დიდ-კაცობა, მოვიდნენ ამ დღეს პოეტთან იუბილეს მისალოცავად. საღამოს საზაფხულო თეატრის ბაღში გამართული იყო დიდი სადილი იუბილიარის საპატივცემოდ. საღაღის წინ მოულოდნელად მობრძანდა ქალაქს ბორჯომიდან მისი უმაღლესობა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. სადილზე დამსახურებულ პოეტს მრავალი სიტყვა უთხრეს: ბარონ ნიკოლაიმ, გუბერნიის მარშალმა გენერალმა ანდრონიკოვმა, ქალაქის თავმა იაზონ თუმანოვმა და სხვათა. სხვაზე უკეთესი სიტყვა იყო თვით მთავარმართებლისა, რომელმაც ასე გაათავა თავისი სიტყვა.

„დავაფასე სავსებით სარგებლობა თქვენი და თქვენ მიერ შეძენილი გამოცდილება იმ დღიდანვე, რაც ქვეყნის მართვა-გამგეობას შეეუდეთ, ხოლო სულიერმა თქვენმა თვისებებმა შთამინერგეს წრფელი და გულითადი სიყვარული და ღრმა პატივისცემა. თქვენ ეს იცით, თავადო, და ეჭვიც არა გაქვთ, მაგრამ მოვედით ამ ჟამად იმისათვის, რომ მსურდა გამომეცხადებინა საჯაროდ, თუ რა ღრმად მიყვარხართ, ვაფასებთ და პატივსაც გცემთ“.

და დიდმა მთავარმა დალია მისი სადღეგრძელო, პასუხად იუბილიარმა სთქვა:

თქვენო უმაღლესობავ, მღწყალეო ხელმწიფეე!

უღრმესი გრძნობით მოვანსენებ მადლობას თქვენს უმაღლესობას იმ პატივისათვის, რომლის ღირსიც კეთილ ინებეთ და გამხადეთ დღეს, აგრეთვე იმ მღწყალე თანაგრძნობისათვის, რომელიც ჩემი წარსულ სამსახურისა გამო აღმომიჩინეთ. თქვენი სიტყვები ღრმად ჩასწვდა ჩემს სულს და არ დავფარავ, ახარებ, ბენ ჩემს თავმოყვარეობას. ბატონებო, ძვირფასია მეტად ჩემი გულისათვის თქვენო მეგობრული ყურადღება და გრძნობას ამგვარს დრო ველარ წაჭშლის.

მაგრამ, ბატონებო, ადამიანის სიცოცხლეს შეადგენენ საქმენი მისნი და არა 50 წელიწადი. და გამოგოტყდებით, ეს აზრი მუდამ მაკრთობდა, მაშფოთებდა, საიდუმლოებრივი რამ კითხვა მუდამ მსდევნიდა,—გამოიღო რამ სარგებლობა ჩემმა სამსახურმა მეტი თუ არა? არ ვიცი. ვიცი მხოლოდ ის, რომ დიდებულ ტახტს კეთილსინდისიერად ვემსახურებოდი. უფრო მეტად-კი ვიცი ის, რომ დიდ-სულოვანი მონარქის მოწყალება ჩემს სამსახურს ბევრად აღემატებოდა მუდამ. ახლა კი თქვენი უმაღლესობის მოულოდნელი ჩვენს შორის ყოფნა მთლად ჩემი სამსახურის გვირგვინსა და ჩემი სიცოცხლის სიხარულს შეადგენს.

ვიღაცა ბოროტს უთქვამს, ამ ქვეყნად კაცისათვის სრული სიხარული არ არსებობსო. და მართლაც, აგერ, ჩემთვის ესოდენ სასიხარულო წამს უნებურად გულს რაღაც ნაღველი გადაჰკვრია და მაგონებს ბედითად, რომ საუკეთესო ნაწილი სიცოცხლისა უკვე გავლილი მაქვს, აღარ არსებობს; რომ დროა სიცოცხლეს ანგარიშში გავუწიო; თვით ეს იუბილეც კი ნიშანია მხოლოდ იმისა, რომ სულ სხვა ცხოვრების დასაწყისი მიახლოვდება. რა ვქნა? ზე დადგენილი წესი არავისთვის არ შეიცვლება და მეც უშიშრად ველი; მინდოდა მაინც კიდევ მეცხოვრა თქვენთან, მემხიარულნა თქვენის ბედნიერებით. როგორც თქვენის სამსახურის ასპარეზზე, ისე ოჯახში. შემდეგ-კი... წავსულიყავი კიდევ... მაგრამ წავსულიყავი თქვენზედ ადრე, თქვენზე უწინ... იქით... მინამდის-კი იყავით ბედნიერ და მიიღეთ ერთხელ კიდევ სულის სიღრმიდან ჩემგან მოძღვნილი მადლობა.

თქვენო უმაღლესობავ, იცოცხლეთ დიდხანს რუსეთის სადიდებლად და საბედნიეროდ იმ ვრცელი ქვეყნისა, რომელიც თქვენს განათლებულ მმართველ-გამგეობასა აქვს მინდობილი. ბატონებო, ვადღეგრძელოთ ჩვენ მიერ გაღმერთებული მთავარმართებელი კავკასიის მხედრობისა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის-ძე. ურა!!!

იუბილეის ხვედრი ჯილდო—ანდრია პირველწოდებულის ორდენი—ორბელიანმა პირადად ხელმწიფისაგან მიიღო. ამ წელს, სექტემბერში, ქალაქს უნდა მოსულიყო ხელმწიფე იმპერატორი, რომელსაც ენება პირადად გადაცემა ჯილდოსი. რადგანაც ხელმწიფის მოსვლა საქართველოში და ორბელიანისაგან მისი ნახვა თავისთავად საინტერესოა, რადგანაც ის წამები, რომელიც პოეტმა გაატარა ხელმწიფესთან, შეადგენს სასიხარულო წამებს პოეტის ცხოვრებაში, ჩვენ არ შეგვიძლიან არ მოვიყვანოთ აქ in extenso ერთი მისი წერილი, რომელშიაც იგი აუწერს თავის ძალუას სოფიოს ამ სასიხარულო ამბავს. ეს წერილი ბიოგრაფიის მიუცილებელი ნაწილია, ცხოვრების აღწერის ერთი ნაბიჯით წინ წამწევი. მისი არ დაბეჭდვა შეუძლებელია. სიდიდეს შინაარსის სიმდიდრე გამოისყიდის:

„ჩემო საყვარელო ძალუავ სოფიო! ხელმწიფე იმპერატორი გაბრძანდა 25 სექტ. ბორჯომისაკენ, სადაცა დაიღამებს და იქიდან ქუთაისზე ყირიმისაკენ, დიდად გახარებული ყოვლითა მით, რაიცა იხილა პეტროვსკიდან თბილისამდე, მეტადრე დაღესტანი, რომლისა კეთილად მოვლა, მშვიდობიანობა და გზები უხაროდა დიდად. მიბრძანა: „ვის ეგონა ათის წლის წინა, რომ მე მოვვლიდვ დაღესტანში იმ ალაგებსა, სადაცა იყო დაუცხრომელი ბრძოლა და ჩემ

მცველად გზაზე იქნებოდნენ ისევ ის ხალხი და ნაიბები, რომელნიცა მაშინ იყვნენ დაუძინებელი მტერნი ჩვენნი?“ მე მოვახსენე, მიზეზი ესრეთის დამშვიდებისა არის მხოლოდ მოვლა ერისა კეთილ-გონიერებით, სიმართლით და სიყვარულით“. მაგრამ სჯობს დავიწყოთ თავიდან.

20 სექტ. იმპერატორი ნასლედნიკით და ვლადიმირით მობრძანდა პირდაპირ ლაგირში, საბურთალოზე, სადაც დახვდა ველიკაია კნეინა უფროსის შვილითა. ხელმწიფე გადაეხვია, ჩაჰკოცნა და შემდეგ ჩამოუარა პაჩოტნის ყარაულსა და მთლად იქ შეკრებილთა ღენერალთ-აფიცრობათა, მე დიდის მოწყალებით მომიკითხა, მიბოძა ხელი და მეცა ვაკოცე. მერე შებძანდა კარავში და მცირეს ხანს უკან გამობძანდა მუნდირით და გაემართა ცხენით ჯარებისაკენ, რომელნიცა იყვნენ მშვენივრად მომზადებულნი. ჯარების უკან მთლად გორები იყვნენ ხალხით ასხმულნი. მხიარულად მოწყალებს თვალთ ხელმწიფემ ჩაუტენა ცხენი ჯარსა, ჯარმა შესძახა მოუწყვეტელი ურა, ხალხმა მოსცა ბანი, და ასეთი ხრიალი შეიქნა, რომ მართლად ყარამანიანობა მომაგონდა. ჰაერი იყო წმინდა, მშვენიერი; ლაქვარდოვანის ციდამ დაჰნათიდა ბრწყინვალე შზე და ყაზიბეგიც თავაწეული დასცქეროდა შორიდან ამა დიდებულსა სახილველსა! გათავდა კერემონიალნი მარში; ხელმწიფემ უწყალობა ღენერალ-ადიუტანტობა კნ. თარხანოვსა და წამობძახდა ცხენით ქალაქისაკენ, წინ მოუძლოდნენ თავად-აზნაურნი. მანც კიდევ კარგნი სანახავნი, მათ შორის იყვნენ მოხუცი ყაფლან და ჩემი გიორგიცა. ქართულად მოკმაზული საცვეთ-წალებით; ვეება წინდორი შევიწროვდა ზღვად გადაქცეულისა ხალხისაგან; ვერის ჯვართან შედგა ხელმწიფე, პირს ჯვარი დაიწერა და მიიღო შესხმა და პურ-მარილი გალავასაგან; ქუჩებში ძლივს ირყეოდა ხალხი; ბანები, ფანჯრები, მოაჯირები მოჰედლილნი იყვნენ მორთულის ქალებითა და ყოვლის მხრიდან მოესმოდა ხმა-ქუხილი სიხარულისა და მოდიოდა წვიმა ყვავილებისა. აღწერა ესრეთის სანახავისა შეუძლებელია: იმ ჟამსა კაცის თვალებიცა, გონებაცა გამოშტერებულთა და ახსოვს მხოლოდ ერთი რაღაცა გამოუთქმელი საკვირველება. მე, მირსკი და მრავალნი სხვანი, დავრჩით სიონს გარეთ, ასე ვიყავით შეიწროებულნი. სიონიდან იმავე ყოფით ხელმწიფე მობრძანდა სასახლეში, ჩვენ გამოვეთხოვეით და ამით დაბოლოვდა ეს დღე. იმ ღამეს იყო ჩირადდანი, რომლისა მსგავსი აქ ჯერ არ ყოფილა. დაღალული, დაქანცული მოველ შინ, მაგრამ ჯერაც ვერ მიმხვდარვარ რად ვიყავ ისე ღონე მიღებული? მგონია, ამ საკვირველმა სანახავმა მეტის-მეტ დიდებულებით ჩვენ დაგვამცირა, ვერ მივწვდით მის სიმაღლეს და ამ შინაგანს ბრძოლაში წაგვერ-

თო გონებაცა და ღონეცა. ღამე შემიაყრო რაღაცა მოუსვენებლობამ, ძილიც გამიკრთო და ვიყავ ისე გათენებამდის ოცნებაში ტყუილად თვალზე დახუჭვილი.

21-ს წარვსდევ მე ნასლენიკთან და ვლადიმირთან. ეს კი დამავიწყდა, რომ გუშინ გზაზედვე ხელმწიფემ გამაცნო ორნივე თავისი შვილები, ორნივე ლომების მსგავსნი, მაგრამ მე ნასლენიკი დიდად მომეწონა სახით მოყვანილობით, გონებით, დარბაისლობით. ნასლენიკიდამ შევედით მთლად ამაღა ხელმწიფისა სასახლის ეკლესიაში. იქ ვიდრე დაიწყობოდა წირვა, ჩვენმა ველიკი კნიაზმა მითხრა ხელმწიფე გიბრძანებსო. შეველ კაბინეტში, ხელმწიფე ბრძანდებოდა მარტო, მომზახლოვდა და მიბრძანა: მე აქამდის არ მოგილოცე შენი იუბილეი, რადგანაც მსურდა მე თვით პირის-პირ მომელოცნა და გამომეცხადა ჩემი მადლობა შენის თავდადებით ერთგულ სამსახურისათვის და ნიშნად ჩემის მადლობისა მიწყალობებია ესე. აიღო წითელი ფუტლიარი და მიბოძა; მეც ჩამოვართვი გულზე კოცნითა და მოვახსენე: „ღრმად ვგრძნობ, რომ ჩემი ნამსახურობა არ არის ღირსი ესრეთის მოწყალებისა, მაგრამ ვინც როგორც გინდა გემსახურნეთ, მაინც წყალობა თქვენი მარადის უმაღლესია და ვართ თქვენ წინაშე ყოველთვის ვალგადუხდელნი“. კიდევ გულზე ვაკოცე და გამოველ ეკლესიაში; შემომეხვია მთლად ამაღა, ჯერ მეც არ ვიცოდოდა რა წყალობა იყო. გავხსენით ფუტლიარი და დავინახეთ ანდრია პერვოზვანისა ლენტი და ჯაჭვი და მათზე რესკრიპტი. შეიქნა ღალადება მოლოცვისა: ტალიზინმა იქვე გამიკეთა და ჩამომკიდა ლენტი და თავ-მადლა-აწეულად მოვისმინე წირვა.

წირვის შემდეგ იყო დიდი პრიომი. ერთს ხალაში იყვნენ სამხედრონი, მეორეში სამოქალაქონი და მესამეში ჩვენი დვორიანსტეო. გამობრძანდა მხიარულის სახით ხელმწიფე ჯერ სამხედროებთან, გვიბრძანა საზოგადოდ მადლობა და თვითოეულსაცა მოაგონა, რაცა კი სამსახურში ექმნა გამოსაჩენი. სხვათა შორის ბრძანა, რომ ამ მინუტში მივიღე წიგნი კნ. ბარიათინსკისაგან. მერე გაბრძანდა სამოქალაქო ჩინოვნიკებთან. იქ უბრძანა: არა მქონდა დრო გამე-სინჯა დაწვრილებით, თუ როგორ დაგიწესებიათ და დაგიმკვიდრებიათ ახალი სამსჯავრო, მაგრამ იმედი მაქვს, რომ ეგე სამოქალაქო ნაწილიცა მიახწევს ბრწყინვალეს ხარისხამდის, როგორც ვინილე სამხედრო ნაწილი. გაბრძანდა ჩვენს დვორიანსტევოსთან: დიდის გულითადის მოწყალებით მიიღო და გამოუცხადა თვისი მადლობა თავდადებით ერთგულობისათვის ამ სიტყვებით: „მამანი თქვენნი და თვით თქვენცა ყოველს ბრძოლაში სისხლის დანთხვეითა ერთგულეზასა უჩვენებდით ჩემს მამასა და თვით მეცა და შემდეგ, როცა მო-

ვითხოვე დვორიანსტვოდამ ყმების განთავისუფლება, მე თქვენზე სრულებით ვიყავი დარწმუნებული და ესრეთი ჩემი სურვილი დაუბრკოლებლივ აღასრულეთ თქვენ და მე ესე არასოდეს არ დამავიწყდება, იმედი მაქვს, რომ თქვენი შვილებიცა თქვენსავით ერთგულებით ემსახურებიან ჩემს ნასლედნიკსა, რომელსაცა აი წარმოგიდგენთ თქვენ“. მერე იქვე წაიკითხა ხმა-მაღლივ დვორიანსტვოს აღრესი, რომლითა სთხოვდნენ სასწავლებლის განვრცელებასა და მიღებასა სახელმწიფოს ხარჯზედ ვოენნის გიმნაზიაში ორასის ყმაწვილებისა ღარიბთა თავად-აზნაურთა შვილებისა. ამის პასუხად ბძანა: „თქვენი თხოვნა შეადგენს თვით ჩემ სურვილსაც და სიხარულით აღვისრულებთ“. ამ შემთხვევაში შესანიშნავი ეს იყო, რომ როცა ველიკი კნიაზმა წარდგენის დროს მოახსენა: დვორიანსტვო ტიფლისკოი ლუბერნაი, ხელმწიფე-კი რაოდენჯერმე თითქოს განგებ ამბობდა გრუზინსკოე დვორიანსტვო, მოე ვერნოე გრუზინსკოე დვორიანსტვო, და ერთხელაც არ ახსენა ტიფლისკოი ლუბერნაი.

ამავე დღეს წარდგნენ სომხის პატრიარხი, ჩვენი ეგზარხი, პოსლანნიკები ყიზილბაშისა და ოსმალისი. ყიზილბაშისა იყო ბიძა ყაენისა ამზა მირზა, მაღალ-ზრდილობიანი, დიდი დარბაისელი, კარგი მოლაპარაკე, კეთილის გულისა, მაგრამ მისუსტებული, მინაზებული, ღონე-წარსული.

შუადღისას იყო მანევრი ლისის ტბასთან; ერთიანად ქალაქი იქ გადასახლდა, ქვეითად, ცხენებით, ჭურგონებით, ჭაეტონებით და აავსო იქაურნი მთებნი და ველნი. გათავდა მანევრები და ხელმწიფემ უწყალობა ფლიგელ-ადუტანტობა გურჩინს და გალიცინსა. ხელმწიფეს დიდად მოეწონა ჩვენი ჯარები და მართლაც დიდად მოსაწონნი არიან.

შვიდ საათზე მობრძანდა დვორიანსტვოს სადილზე ახალს თეატრში; მხარულ სახით ბრძანდებოდა ხელმწიფე და აქა-იქ გვეუბნებოდა ალავერდის. თავის დროს ჩვენმა მარშალმა სადღეგრძელოს ყამს მოახსენა კარგად ლაზათიანი სიტყვა, და იქვე უწყალობა ლენერალ-ადიუტანტობა. სადილად ქალები იყვნენ მიწვეულნი, რასაკვირველია, ველიკი კნენიას გარდა, მხოლოდ ბატონის რძალი, ანეტა, ვარინკა, ქეთოშა, რებენდერის ცოლი და მარშლების ცოლები. ამზა მირზასთან იჯდა ანეტა, იმ ღამეს მეტად განშევენებული. მე უთხარ ამზა მირზას, რომელიცა იმას ხან-და-ხან როგორღაც თვალს გადაავლებდა: „თქვენო უმაღლესოებავ, წიგნში ჰსწერია: ჩემმა ულმოებელმა მეზობელმა დამწვა მე. ამ მინუტში ხომ არ გეკიდებათ თქვენცა ცეცხლი უწყალო მეზობლისაგან?—ვან! ვან! აგრეა, სწორედ აგრეა! მერე, მერე გეტყვი პასუხსა!“

სადილს შემდეგ გაბძანდა ხელმწიფე ბაღში. სადაცა, წარს-
დგნენ ჩვენნი ქალები, იქ აღრევე შეკრებილნი; იყო მცირედი ლე-
კურიცა და მერე ხელმწიფე წაბძანდა თეატრში და მას, რა საკურ-
ველია, გაჰყვა ერთიანად საზოგადოებაცა.

თეატრის შემდეგ შეველ ჩვენს ველიკი კნიაზთან, რომელსაცა
დავებარებინე.

— ხომ არ დაიღალე?

— სწორედ მოგახსენო, დიდად დავიღალე.

— ჩაი ხომ არ გინდა?

— როგორ არ მინდა, ძალიან კარგი იქნება, რომ დამალევი-
ნოთ; მაგრამ ერთი მიბრძანეთ, ხელმწიფე არ იღლება?

— აი როგორ იღლება: ეხლა დოკლადით ახლავს შუვალოვი
და მერე მე უნდა წავიდე, აი ჰხედავ, რამოდენა გროვა ძეგს სტოლ-
ზე ქალაღდებისა, ეს სულ ამალამ უნდა, მოგახსენო და, რა საკურვე-
ლია, ორს საათამდის ძლივს გათავდება და ექვსს საათზე დილით
ყოველთვის ტან-ჩაცმული ბძანდება!

აი, ჩემო სოფიო, პუშკინის სიტყვა თურმე მართალი ყოფილა
„тяжела шапка Мономаха“. აი რა შრომა აქვთ ხელმწიფეებსა!

დღეს ნასლედნიკი და ველიკი კნიაზი ვლადიმირი მობრძან-
დნენ ჩემთან ვიზიტად.

22-ს ხელმწიფემ გაშინჯა ლაგირში თოფების სროლა და ზარ-
ბაზნებისა მიზანში და დიდად მოეწონა; ამ დღესვე ველიკი კნიაზსა
ჰქონდა დიდი გაჭიმული სადილი, რომელზედაც ველიკი კნიაზმა
მოახსენა ძევი ხელმწიფის სადღეგრძელოს დაღევის ჟამსა და ხელ-
მწიფემაც უპასუხა ჩინებულად. — იმავე ღამეს იყო მუშთაიდის ბაღში
ბრწყინვალედ გამართული ქალაქისაგან ბაღი, მორთულ-მოკაზმული,
როგორცა შეეფერებოდა უდიდებულესსა სტუმარსა; ამასთანა იყო
საუცხოო სხვა-და-სხვა გვარი უფშხუნა, რომელთა შორის იყო არ-
ტილერიის კაზარმიდამ დაქანებული მტკვრამდის მდინარე ცეცხლისა.
ხელმწიფემ ბძანა: ეს ჩემს დღეში არ მინახავსო. მერე ხელმწიფე
ველიკაია კნენით, ნასლედნიკი ბატონის რძლითა და სხვანი ყველა-
ნი ქალებითა წაბძანდა ხეივანებში, სადაცა ისხდნენ ვახშმად ათი ათას-
ზე მეტი კაცი, ჩაუარა ყველა ამქარსა და შენ იფიქრე რა ყვირილი
იყო სიხარულისა! ნეტავი ვიცოდე, ამ დროს რას ჰფიქრობდა შუვა-
ლოვი და ანუ აღუტანტები ავსტრიისა და ლერმანიისა იმპერატორე-
ბისა? ამ წესით შემობძანდა ისევ ზალაში, სადაცა დაიწყეს კადრილი-
მე ვიყავ ვლადიმირის ვიზავი! ხელმწიფემ რომ დამინახა, ჰსთქვა:
კნიაზ გრიგორი დიმიტრიჩ პოდაეტ პრიმერ, მეც უნდა ვიტანციოო-
და გაიყვანა კნენა ანნეტა. — ასე მხიარულებით ბძანდებოდა ხელ-

მწიფე პირველს საათამდის და მერე წაბძანდა. მიაართვეს ის ტახტი ხელმწიფეს, რომელზედაც იჯდა და რომელიცა იყო მშვენიერად და მდიდრად ნაკერი ხუთასის თუმნისა. ამასთანა დიდროანნი ვერცხლის გოზაურები და მინანქრის ჯამები და აზარტეშები; ეგრეთვე ნასლედნიკსა და ვლადიმირსა სხვა-და-სხვა ფეშქაშები. ეს ღღეც ასე დასრულდა მზიარულად.

23-ს ხელმწიფე წაბძანდა შვილებითა, ველიკი კნიაზითა და ამალითა ყარაიაზე სანადიროდ. აქაც ბედმა ჩვენმა გასჭრა და მოკლა ტახტი ხელმწიფემ, მოკლა ორემი ნასლედნიკმა, ვლადიმირმაც მოკლა ღორი და კიდევ სხვათაც. იქ შვიდ საათზე ისადილეს და ღამე დაბრუნდნენ.

24-ს ხელმწიფემ გაშინჯა სხვა-და-სხვა ზავედენიები და მუხეუმი; გაუკეთა ვიზიტი ყიზილბაშის პოსლანნიკს და მაჰმად მირზასა. უნდა მოგახსენო, რომ ამზა მირზა და მაჰმად მირზა ძმები ყოფილან. სადილად იყვნენ მხოლოდ ღენერალ-ადიუტანტობა და საღამოზე ტეატრი.

ასე დაუხვდა ჩვენი ერთგული ქვეყანა თავის ყოვლად მოწყალეს ხელმწიფესა“.

XV

იუბილეს დღესასწაულობით დაიწყო უკანასკნელი ათი წელი, უკანასკნელი პერიოდი ორბელიანის სიცოცხლისა. ეს უკანასკნელი მერვედი თავის ცხოვრებისა პოეტმა გაატარა წარსულ დროთა მოგონებაში. განა თუ ახალის დროებისათვის და ახალთა პირთათვის იმას დაეხშო ამ უამად გული და გონება, მაგრამ მისნი ფიქრნი უფრო იმ წასულ წელიწადებისაკენ ჰრბოდნენ, როცა, მისის სიტყვისა არ იყოს, სიცოცხლე უხაროდა და კაცი მუხთალ სოფლისაგან მოელოდა „ვინ იცის რეებსა!“ წლითიწლად ეს სიცოცხლე ჰშორდებოდა მას; წლითი-წლად ჰკვდებოდნენ ან მიდიოდნენ კავკასიიდან ის პირნიც, რომელთაც აღუვსიათ თავიანთის მოქმედებითა ეს წარსული დრო. ძველთაგან დარჩნენ მარტო ის და რამდენიმე მოჰიკანნი, რომელნიც ერთად ჰკლოვდნენ წარსულსა დროს და წარმავალთა შეგობართ. ერთს თავის სიყმაწვილის მეგობარს პოლკოვნიკს სარანდოვს, რომლისაგან მოულოდნელად მოუვიდა წიგნი სიბერის დროს, პოეტი სწერს აღტაცებით:

„მეგობარო ჩემო, ივანე პავლეს ძვე! ცოცხალი ხარ და ისიც ოჯახობითა! მადლობა ღმერთს! რა მადლობელი ვარ იმ ნამდვილი სიხარულისათვის. რომელიც შენი წერილის წაკითხვამ მაგრძნობინა. თითქოს იმ ქვეყნიდანა ყოფილიყოს მიღებული! გაიღვიძეს ჩემი სულის სიღრმეში დამარხულთ დიდი ხნის მოგონებათ სწრაფად გამჭრალ ჩვენის ღამაზ ახალგაზრდობის შესახებ, რომელსაც

ბედნიერების იმედები და უზრუნველი სიხარული მუდამ თან ახლდნენ. ქვეყანა მაშინ ჩვენ გვეკუთნოდა; ყოველივე ჩვენ ხელთ იყო; თავისუფლება, მეგობრობა, სიყვარული ცხოველმყოფელს შუქსა გვეფენდნენ და ჩვენც, დაბრმავებულთ, გვჯეროდა, რომ ყოველივე უცვლელად დარჩებოდა! მაგრამ, იქნება ეს ახალგაზრდობის სიბრძნევე არის ის ჭეშმარიტი ბედნიერება, რომელსაც ადამიანი დაეძებს ყველგან? რას იძლევა ცხოვრების გამოცდილება გულის გატეხვის მეტს, რომელიც გვიციებს გულს, ჰმუსრავს და სპობს იმედებით სავსე ოცნებათა ქვეყნიერებისა და სულს ეჭვსა და უნდობლობას უნერგავს ყოველსავე იმისადმი, რაც გარს გვახვევია? დროთა სელამ სარწმუნოების საკურთხეველი დაამხო და რაღა ახლა? ბედნიერებაა, განა, ის, რომ სული ასე გამცივებია? სიხარულია ის, განა, რომ არლარასა ვგრძნობ? დიახ, წარვიდა ჩვენი ახალგაზრდობა, რომლის არ დანებებაც შეუძლებელია; მას თან გაჰყვა ყოველივე მშვენიერება, რომელიც სულს გვანათლებს და გვიმადლებს და თვალის დახამხამებანედ უმსჯელობოდ აყვარებს ყოველსავე კეთილსა, პატიოსანსა, ყოველსავე დიდებულს საქმესა და მსხვერპლს! რაღა ახლა, ცხოვრება გალამხადა, რომ მწარე გამოცდილება, მისი უკუღმართობა და მთლად ყველა ჩრისის ცვლილება გაგვაცნო? არა, მაგრამ... სიმდაბლით დავემორჩილნეთ ხესთა გარდუვალს ბრძანებასა და ვმადლობდეთ ბედს ყოველისავე ავისა და კარვისათვის, რაც-კი წილად გვხვდა...“¹

ამ სიყმაწვილეს—სხვა სიხარულთან—თან გაჰყვა ის გმირული დროც, როცა ჰქუბდა ჩვენში კავკასიის ომი. ერთ ვილაც გოდლევისკისთან² მიწერილს წიგნში პოეტო ჩგონებს ამ დროებას:

„...ცოცხლად აღმადგინა თქვენმა წერილმა მესხიერებაში მთლად ჩვენი წარსული დრო და თქვენი მყუდრო ბინა, სადაც ყოველ დღე ჭალაღდა ვთამაშობდით ხოლმე, ვფიქრობდით თავისუფლად და ვმსჯელობდით ხმა მალლა იმ ძმურის გულწრფელობითა, რომელმაც დაფარული ახრი არ უწყის; მომაგონა შურჩკაც, შურინკაც, სადაც სამსახურს პატიოსნურად ვწირავდით მსხვერპლად ჩვენის სიცოცხლის საუკეთესო წლებსა! მერე, სად არიან ახლა ის ამხანაგნი, რომლებთანაც მეგობრობა ძნელმა და მძიმე ლაშქრობამ გაგვიმტყცია? ზოგნი მათგანნი სამუდამო ძილს მისცემიან დალესტნის მთებსა და ჩაჩანთა ტყეებში, სხვანი კიდევ დედაწიწას მოჰყვნიან ზურგზედ. ცოტანი-ღა დავრჩით! ოჰ, როგორა მსურს მოგვხვიოთ, კირილ ოსიპოვიჩ, რომლის პატიოსნება და წმინდა გულიც მუდამ ისე ძლიერად მიზიდავდა თქვენსკენ!.. ნუ-თუ მართლა კავკასიაში იყო ასეთი გამწვავებული ომი და ამ სისხლის ღვრაში ჩვენ ვიღებდით თვითონ მონაწილეობასა? იქნება უსაქმური ხალხის უბრალო რამ მონათხრობიც იყოს? უნებურად მებადება ასეთი კითხვები, დღეს რომ დალესტანსა და მთლად კავკასიაში დაუჯერებელსა და ღრმა მშვიდობიანობასა ვხედავ გამეფებულსა. მორჩილებით გადაწოლილა ეს ბუმბერაზი ერთი ზღვიდან მეორემდისა და არარა იცი, მკვდარია თუ სძინავს მას? ქარავენები უდარდელად მიმოდინან; უფსკრულებზე რკინის ხიდები გაუდვიათ, გუნბის ეტლები მიჰჭრიან; არსად ხსენება მტრობისა, არც სიძულვილი! ნუთუ ეს სასწაული არ არის?“³

ლანგ-თემურისაგან უძლეველი კავკასია დამორჩილდა რუსის ძლიერებას. დალესტანი დამშვიდდა. დამშვიდდა იმ ზომამდის, რომ პლატონ იოსელიანი და გიორგი მუსხრანსკი—„Это даже стыдно

¹ წიგნი 24 აპრ., 1873 წ.

² გოდლევისკი (კირილე იოსების-ძე)—გენერალი. (იხ. გრ. ორბ. წერილები. I, აკ. გაწერელის რედაქციით, გვ. 301).

³ წერილი 12 დეკემბ: 1871 წ.

для Дагестана“—თავისუფლად და უშიშრად მიდიოდნენ გუნბ-
ში¹;—რომ მარჯვენა ფლანგი სტავროპოლის გუბერნიის გაგრძე-
ლება შეიქმნა; რომ ლეკებსავით არც ერთი ხალხი არ იხდიდა ხარკს
მთელს იმპერიაში².

წარსულ დროებზე სევდას ზედ დაერთო ეხლა აწმყოზე
მწუხარება. სულ ყველაფერი იცვალა პოეტის გარშემო: თავად-
აზნაურობა დაემხო; ქართული წირვა-ლოცვა და გალობა შემცირდა;
ძველებური კარგი ზნე და ხასიათი ქართველის კაცისა და ქალისა
დაიკარგა; რუსთველის ენას ჩირქი წაეცხო; მისნი ახლო-ნათესავნი
და მოგვარენი დაღარიბდნენ და შემცირდნენ; მეგობრები, გულის
ნაცნობნი განშორდნენ, დაიხოცნენ... სულ ყველა ამებზე ორბელიანი
ჰგოდებდა განუწყვეტლად; ეს იყო მისი წერილების მუდმივი ში-
ნაარსი ათი წლის განმავლობაში, ამებზე შესჩიოდა იგი თავისთა
ნაცნობ-მეგობართა, თუ შინისტრებთა, თუ დიდ-მთავართა და ამ
მწუხარებით გულში ჩავიდა იგი თვით სამარეშიაც.

შეტადრე თავად-აზნაურობაზე შეჰქმნა პოეტმა იერემიას გო-
დება! ეს ის თავად-აზნაურობა არ იყო, რომლის თავგანწირულე-
ბამ დაიცვა ქრისტეანობა საქართველოში? ეს ის წოდება არ იყო,
რომლის მოწოდებით რუსეთი მოვიდა კავკასიაში და რომლის შემ-
წევობით შეიძინა იმან სხვადასხვა დროს განჯა-ყარაბახი, შექე-
შირვანი, ბაქო-ტალიში, დერბენდი და ყუბა, ერევან-ნახიჩევანი და
უკანასკნელად ბათუმი და ყარსი და კასპიის იქითა მხარე? და ეხლა
რა მდგომარეობაში იყო ეს წოდება? მთელი ქართლ-კახეთის თა-
ვად-აზნაურობისთვის პრიკაზის ვალში უნდა გაეყიდნათ მიწა-წყალი
და დაერჩინათ უსახლკარო, ულუკმაპურო. საქართველო არა ერთ
გზის ყოფილა აკლებული, აოხრებული მონღოლთაგან, სპარსთა და
თურქთაგან, ლანგ-თემურ-შაჰ-აბაზისაგან, მაგრამ მტერი წასულა,
ქართველი გამოსულა კლდის ნაპრალიდან და თავის მიწა-წყალზე
ისევ გაშენებულა, ისევ მაგრად დამკვიდრებულა. ეხლა კი, მას შემ-
დეგ, რაც საქართველო მიენდო რუსეთსა და ორმოცი წელი თა-
ვად-აზნაურობამ მის მსახურებაში განვლო, სახელმწიფო ბანკს უნდა
წაერთმია მისთვის ერთად-ერთი სახსარი ცხოვრებისა მიწა, მამული!

„... ნეტაი შენ, დიმიტრი,—სწერდა პოეტი დიმიტრი ორბე-
ლიანს, ბარიათინსკის სიმამრს,—რომ ხარ მოშორებული და არ გეს-
მის ყოვლის მხრით ამათი (თავად-აზნაურთა) კენესა სიღარიბისა

¹ წერილი ი. ბარიათინსკისთან 28 ივლისს, 1851 წ.

² წერილი თ. დონდუკოვ-კორსაკოვთან 1869 წ.

გამო! მოვიდა ჩვენზე წარღვნა და არსადა სჩანს ახალი ნოეს კიდობანი, სადაცა შევაფაროთ თავი ჩვენი, არსადა სჩანს გამომხსნელი! ვითხოვეთ მილლიონი სესხად ხაზინისაგან სამის პროცენტით, როგორცა ისესხა პრიკაზმა; ეს იყო უკანასკნელი ჩვენი იმედი და ღონისძიება და მინისტრმა გვითხრა უარი. და ან მინისტრი რას დასდევს ჩვენს განწირულს მდგომარეობას და საუკუნოდ დაეცემა ჩვენი თავად-აზნაურობა, ოდესმე ბრწყინვალე თავის ისტორიულის ცხოვრებითა, რომლისა სახელი პატივის-ცემით იხსენებოდა თვით ინდოეთშიაცა და რომელიცა აწცა არის ღირსი ყოვლად მოწყალისა ყურადღებისა თავის თავ-დადებით ერთგულებითა; განქრება ჩვენი ღმერთების მიწისა პირით, მაგრამ მართებლობამ უნდა კი იცოდეს, რომ ჩვენს ადგილზე ღირსებით ვერ დადგებიან ვერცა სომხობა, ვერცა თათრობა და ვერცა თვით რუსობა. აქ მხოლოდ ჩვენა ვართ და უნდა ვიყვნეთ ჩვენვე, თვით მართებლობისვე სასარგებლოდ; თორემ, ვინ იცის, იქნება მოვიდეს ის დღე, რომ სანთლებით დაგვიწყონ ძებნა და ველარ გვიპოვონ გაწყალებულნი! ეს არის სამწუხარო, რომ ჩვენთან ერთად იღუპება მთლად გლეხობაცა: კახეთის ვენახები ერთიანად დაგირავებულია სომხების ხელში, ისე რომ თავის დღეში ვერ გამოვლენ ვალიდამ და ხალხი მუშაობს მხოლოდ სომხებისთვის მუქთად... მუქთად!!! განა უწინ ბატონები ასე იყვნენ ღმერთები?“¹

ამგვარივე სასოწარკვეთილებით სავსე წიგნს სწერდა პოეტი გრაფ ლორის-მელიქოვს, თ. მირსკის, გრაფ ვარანცოვ-დაშკოვს და სხვათა. ვარანცოვ-დაშკოვს ჰქონდა მინდობილი ხელმწიფე-იმპერატორისაგან ჩვენი თავად-აზნაურობის ვალის გარემოების მოხსენება და ორბელიანი ისტორიულად განუმარტავდა იმას იმ მიზეზებს, რომელთაც მოიყვანეს ეს თავად-აზნაურობა ეხლანდელ მდგომარეობამდის. სხვათა შორის, ამ განმარტებაში იყო ზოგიერთი საბუთი, რომელიც გვინდოდა ჩვენ აქვე დაგვებეჭდა, მაგრამ რადგანაც ვგვევ საბუთები თითქმის სიტყვა-სიტყვით არის მოყვანილი თავიდანე გივის-ძე ამილახვრისადმი მიწერილ წიგნში და ეს წიგნი ქართულად არის დაწერილი, ჩვენ ვარჩევთ ამ უკანასკნელ რედაქციას.

„...რა ნახეს საქართველოში, როცა პირველად მოვიდნენ რუსნი?—სწერდა. პოეტი გენერალ-ლეიტენანტს ამილახვარს.—იყო მეფე მომაკვდავი; იყო თავადობა; იყო პატრიარხ-ეპისკოპოზობა. ამ სამთა სოსლოვიეთა—რუსულად ვამბობ—ეჭირათ საქართველო; ესენი იყვნენ სარდლები; ესენი შეადგენდნენ მეფის კრებასა; ესენი იყვნენ მდივანბეგები, ანუ მსაჯულნი, ჰსჯულის დამაწესებელნი; უამათოდ

¹ წერილი 26 იანვ. 1875 წ.

ვერა რა განკარგულება მოხდებოდა მეფისაგან სამეფოში; ესენივე შეადგენდნენ ჯარსა.—გარდაიცვალა მეფე; გაჩნდა მანიფესტი იმპერატორისა, რომლითა საქართველო შეუერთდა რუსეთსა და გამოეცხადა სხვათა-და-სხვათა მოწყალებათა შორის ესეცა, რომ ყოველივე საკუთრება შეუხებელია.

„მერე გავიდა ათი, თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი, რომ მღვდელნი, ვითარცა ღვთის მსახურნი, უნდა იყვნენ თავისუფალნი თავადებისაგან. განთავისუფლდნენ მღვდელნი,—თუმცა კი მაშინაც ისევე ისე იყვნენ, როგორც ეხლა—მაგრამ მღვდლებთანა წაიღეს და დაჰსდეს საეკლესიოდ თავადებისა ის ყმები და მამულები, რომელთა შემოსავლიდამ თავადები ინახავდნენ მღვდელთა, მგალობლებთა, დიაკვნებსა, ჯვარსა, ხატებსა და სხვათა-და-სხვათა. ათასი საჩივარი წავიდა ამაზე სენატში, მაგრამ პასუხიც არ აღირსეს.

„გავიდა კიდევ ათი, თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი: „როგორ იქნება, რომ, თავადთა ჰყვანდეს აზნაურნი!“ მეფე თავადსა უწყალობებდა, მის დიდ ნამსახურებისათვის, აზნაურსა მამულითა. განთავისუფლდნენ აზნაურნი და თან წაიღეს არათუ მამული, მეფისაგან აზნაურთან ნაწყალობევი, არამედ ისიცა, რაცა თავადსა მიეცათათვის მხრით აზნაურისათვის.—ამაზედაც იყო დიდი ჩივილი, მაგრამ ესეცა დარჩა უპასუხოდ.

„გავიდა კიდევ ათი, თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი: ყოველი გლეხი არის თავისუფალი და უნდა თავადებისაგან მიეცეს მათ მიწა, და აღსრულდა ესეცა.

„და აბა ეხლა წარმოიდგინეთ, რაღა უნდა დარჩენოდათ თავადებსა? და რაცა დარჩათ სულ აქა-იქ ნაწყვეტ-ნაწყვეტი მიწა, ასე რომ დიახ იშვიათსა აქვს ასი დესეტინა ერთს ალაგსა. აი, პირველი მიზეზი ჩვენისა საზოგადოდ დაცემისა. ამასთანა იყო სამოცი წელიწადი ბრძოლა და ამ ბრძოლაში ყოველთვის მსახურებდნენ თავად-აზნაურნი თავ-განწირულებით. რომელი ოჯახი არის, რომ არა ჰყვანდეს რამდენიმე დაჭრილ-დახოცილნი ომში? და რა საკვირველია, ყოველთვის პახოდობაში ყოფნა მოითხოვდა დიდს ხარჯსა. ახლა ამასთანა შეიცვალა ცხოვრებაცა და ჩვენ ახლისა ცხოვრებისათვის არ ვიყავით შემზადებულნი, ესე იგი, არა გვქონდა ფული; ვიღებდით ვალსა 40 კაპეიკად; კახეთში ოღონდა ფული ესესხათ, თავადიშვილი ასს თუმანში ფეშქაშად აძლევდა ერთს ურემს ღვინოს, სარგებლის გარდა.

„აი, ჩემო ბატონო, საიდან დაიწყო ჩვენმა გალარიბებამ, ჩვენმა აწინდელმა მდგომარეობამ, რომელშიაცა. მწუხარების მეტი აღარა

სუფევს რა! ახლა, თუ მოვთვალთ სუდები, ადვოკატები, მეუღვანიე, აპველაციები—ძალიან შორს წავა“¹.

პოეტის მწუხარე გულს მოეცა იმედი თავად-აზნაურობის გამოსნისა, როდესაც კავკასიის მთავარმმართველმა დონდუკოვ-კორსაკოვმა დანიშნა თვითონ ის იმ კომისიის თავმჯდომარედ, რომელსაც უნდა გამოეკვლია, ვის რა პატივებოდა პრიკაზის ვალიდან. მაგრამ რა. ვერც ის მოესწრო ამ საქმის დაბოლოვებას და ვერც საქმე დაბოლოვდა ისე, როგორც იმას უნდოდა. მისი აზრი იყო: ღარიბებს პატივებოდათ ვალი მთლად; შუათანა შეძლების კაცებს—სანახევროდ; მდიდრებს—სულ არა. ამის მაგიერ მთავრობამ სულ ყველა მოვალეება აპატივა, რაც ემართათ, იმის ნახევარი და არავინ კი არ გაათავისუფლა პრიკაზის ვალდებულებიდან.

ეს მოწყალეობა მხოლოდ პოეტის სიკვდილის შემდეგ გამოცხადდა. და თუნდ იმის სიცოცხლეშიც გამოცხადებულყო, გაახარებდა კი იმას ეს ამბავი? შეიძლება კი თავად-აზნაურობა ნახევარი ვალის გადახდას? არ გაეყიდებოდა კი იმას ამ ნახევარ ვალში მისი მამულ-დედული?

საზოგადო ბედი თავად-აზნაურობისა ეწია კერძოდ ორბელიანის გვარსაც იმ ზედ-დამატებით, რომ ამ გვარში ქონებრივ სიღარიბეს ზედ დაერთო სისხლის სიღარიბეც, —არავინ იბადებოდა ამით ოჯახში. ეს ვარემოება დიდად და დიდად აწუხებდა პოეტს, თავის გვარის მოყვარეს, თავის დიდებულთა წინაპართა თაყვანისმცემელს და ყოველს ახალს უშვილოდ დასაფლავებულ მოგვარეზე, ყოველს ახალს მამა-პაპეულ ავლადიდების გაყიდვაზე ის იტანჯვიდა სულით და გულით. დიმიტრი ვახტანგის შვილის უძეოდ სიკვდილის შემდეგ პოეტი სწერდა ვანო ორბელიანს:

„დავმარხეთ საბრალო დიმიტრი ვახტანგის შვილი, ორბელიანი, ქაშუეთის ეკკლესიაში და ამოწყდა ამის სახლიცა. ოჰ, ღმერთო, რა საშინლად ჰქრება ჩვენი ვეება ოჯახი, რომელზედაცა ჰსჩანს ცხადად ზეგარდმო რისხვა! სარდლიანთ ოჯახიდან არის მხოლოდ უშვილო ივანე; ასლანის ოჯახი გაჰქრა, როგორცა ამოვარდა გიორგის ოჯახი; იოსების სახლიდან დარჩით ვიგო, შენ და სანდრო, სამნივე ჭანები, უშელონი; სოსიკოს სახლში ჰსდგას პოლოზოვი, სამარადლონის სახლში საგინოვი; ალექსანდრეს ადვილს— აბოვიანცი, ძალლი და მამაძალლი; ჩვენ სამთა ძმებთაგან დაგვრჩა მხოლოდ ერთი გიორგი!! არის ქაჩალი კოტე, ვალში დაღუპული და მასთან ერთად დაღუპულივე პაიკი საშა! ჩვენ, ყაფლანიანნი, ვიღუპებით, მაგრამ არცა სხვანი ბედნიერობენ; მოგვდევენ დიდად გაჩქარებული სოლაღიანნი,

¹ წერილი 16 აბ., 1881 წ.

ბარათაანნი, ერისთავნი, აბაშიძიანნი, თარხნიანნი, ჭავჭავაძიანნი, ვაჩნაძიანნი და სხვახიცა და დიდად სცდილობენ, რომელი მათგანი უფრო მალე დაიღუპება!“¹

ესრეთსავე „შავად მღელვარე“ ფიქრს უნაწილებდა პოეტი თავის ძალუა სოფიოს ყაფლან ორბელიანის სიკვდილის შემდეგ.

„დიდი ხანია ველარ მოგწერე და ან რა მომეწერა გულით ღრმად შეწუხებულსა, ვხედავ რა ჩვენის ოჯახის ესრეთ გაწყალე-ბასჲ, ესრეთ გაოხრებასა! ვიყურები აქეთ-იქით და აღარა მყავს ვინმე, რომ გავსცე ხმა; ჩემს ქუჩაში უცნობი შევიქენ სხვათათვის! იმოდენა ოჯახილად მყვანდა ერთი-ლა ბიძაშვილი, სიყრმიდგანვე თანშეზრდილი, საყვარელი ყაფლან, და ისიცა დაემარხე! ვაი ჩვენს ოჯახსა, ასე უწყალოდ დაცემულსა! რა შეცოდება ჰქონია წინაშე ღვთისა, რომ ასე საშინლად ისჯება ჩვენი გვარი, გულით მართალი, შემბრალებელი, გონებიანი, ვაჟკაცობიანი, მოკვარე ნათესავებისა და ერთგული მეგობრებისა, მამულისათვის ყოველს დროს თავდადებული! ვინ არ იზრდებოდენ ჩვენს ოჯახში, ჩვენს ქუჩაში? ანდრონიკაანნი, ჩოლოყაანნი, მაჩაბლიანნი, თარხნიანნი, მუხრანიანნი! ესენი ყოველივე მე თვით მინახავს; მაზსოვს, რაოდენნი შენატროდენ ჩვენს ქუჩასა და ახლა, ღმერთო ჩემო, მე ისევ ვარ და სახსენებელი ჩვენის ოჯახისა განჰქრა, ვითარცა სიზმარი! ჩვენს ქუჩაში, ჩემის ბიძაშვილების მაგეერ, ჩამოეთესლნენ პოლოზოვები, აბოვიანები! ფიტარეთი, ჩვენის მამა-პაპების სასაფლაო, უფალს თაიროვს გაუხდია ცხვრების ფარეხად!! ჩემის სიბერის უკანასკნელთა დღეთა მიმწარებს ესე განუშორებელი ფიქრი ჩვენის ოჯახისათვის“².

დაკვირვებამ და ფიქრმა სასოწარკვეთილებაში მიიყვანეს პოეტი, — იმას სულ მთლად მოესპო იმედი ორბელიანების გვარის წარმატებისა. გარდაცვალების წინა წელს ის სწერდა რევაზ ერისთავს:

„არა, ჩემო რევაზ, სულ ტყუილია ჩვენი მეცადინეობაცა, ჩვენი სურვილიცა, ცხადად სჩანს რისხვა ღვთისა ჩვენზედა მოვლენილი და ვიღუპებით! აღარავინ გვებადება, აღარავინ გვეზდება; ხმა საიდუმლო მესმის: „აქამდის იცოცხლეთ, კმარა, გეყოფათ, აიყარენით?““³

თავად-აზნაურობასთან ერთსა და იმავე ტაჟაში იწვოდა საზოგადოდ მთელი საქართველო. ყოველგან სიღარიბე, ყოველგან მწუხარება, ყოველგან უიმედობა, უკაცობა. „ცხენი არა, ხმალი არა, ვაჟკაცობა არა“. ენა შევიწროებული; მწერლობა გარყვნილი; ეკლესია დაცარიელებული. ჯერ ისევ ბნელოდა დიდად, დიდად ბნელოდა სა-

¹ წერილი 29 იანვ. 1882 წ.

² წერილი 24 აგვ 1878 წ.

³ წერილი 8 იანვ. 1882 წ.

ქართველოში და იმედის შარავანდედი კი არსაიღამ სჩანდა.—აი რა აზრისა იყო ჰასაკისა და გარემოებისაგან პესიმისტად გამხდარი მოხუცი პოეტი...

ხშირი საჩივარი ისმის პოეტის წიგნებში განსაკუთრებით თბილისის სასულიერო სემინარიის საქმეებზე, ეს სემინარია არის დაწესებული საქართველოს დედა-ქალაქში 1817 წ. იმ განზრახვით, რომ იქ ასწავლონ ყმ წვილ-კაცებს ყველა ის საგნები, რომელთა ცოდნა საჭიროა საქართველოს ეკლესიებში მოსამსახურე მღვდელთათვის. დაარსებიდანვე—სასწავლებლის მთავრობა და საქართველოს ექსარხოსები, თანახმად ამ დანიშნულებისა, ასწავლიონ აქ ქართულს სამღვთო და საეკლესიო წიგნებს. სამღვთო ისტორიას, სასულიერო მწერლობას, წირვის წესს, გალობას და სხ.—მაგრამ დრონი იცვალნენ და სასულიერო მთავრობამაც შესცვალა თავისი აზრი ამ სასწავლებლის დანიშნულებაზე. ერთმა უბრალო შემთხვევამ—ვიღაც შეგირდის დღიურში ნაპოვნმა ლიბერალურმა მსჯელობამ სწავლა-განათლებაზე—დაარწმუნა ამ სემინარიის იმდროინდელი ინსპექტორი, ნეტარ ხსენებული კუვშინსკი (თბილისის სემინარიის ისტორიიდან ამ კაცის სახელი არ უნდა ამოიშალოს) და შემდეგ სხვანიცა ამ სასწავლებლის მეუფროსენი, რომ სემინარიის შეგირდნი ღვთის მსახურების მაგიერ სწავლობდნენ იქ პოლიტიკურ ორგულობას... და რადგანაც პოლიტიკური მოსაზრება ყველა მოსაზრებაზე უფრო უდიდესია, იმათაც „ივწყეს მკირე ჟამს“ თავიანთი პირდაპირი მოვალეობა, გახდნენ პოლიტიკის დაუპატიჟებელნი აგენტნი და დაუწყეს დევნა ქართულ წიგნებსაც, ქართულ წერა-კითხვასაც, ქართულ გალობასაც, დარიცხეს მრავალი შეგარდები სასწავლებლიდან, დაითხოვეს ქართველი მასწავლებლები და უგუნურად, უაზროდ გამოაცხადეს, დაბადეს ერთბაშად თვით სემინარიაში ორი პარტია—რუსისა და ქართველებისა. ამ სტრიქონების მწერალი იყო იმ დროს სემინარიის მოსწავლედ და კარგად ახსოვს, რა საშინელი გავლენა იქონია შეგირდებზე უსათუბგლო ცილისწამებამ და დევნამ, რაგვარად შეაწუხა ისინი პროკურორის, ჟანდარმის და პოლიციის დანახვამ სემინარიის აივნებზე...

ეს იყო 1873 წ. ქართული ენის დევნამ მიღწია ამ წიგნს უმაღლეს ხარისხამდე... თუმცა იმის სწავლება შემცირდა სემინარიაში უფრო ადრე, ერთი წლის წინათ. ამ დროს სემინარიაში შემოიღეს ლათინურისა და ბერძნული ენის სწავლება და ამათვის საჭირო სასწავლო საათები ჩამოაკლეს ქართული ენის გაცვეთილებს. ჩვენს ენას არავინ გამოუჩნდა მოსარჩლედ, როდესაც ამ საგანზე მსჯელობა იყო სასულიერო მთავრობაში და მხოლოდ მაშინ, როდესაც ახალი წეს-წყობა დამტკიცდა უწმინდეს სინოდში და განზრახვა ასრუ-

ლებაში მოიყვანეს; თბილისის სამღვდელოება შეჰკრბა და საქმის გარემოება მოახსენა გრ. ორბელიანს, რომ ის გამოსარჩლებოდა სამ-
შობლო ენას. პოეტმა როგორც ენის სიყვარულით, ისე რელიგიური-
გრძნობით მხურვალე მონაწილეობა მიიღო ამ საქმეში, მოახსენა ამ-
ბავი მთავარმართებელს და საქმეს უეჭველ ეშველებოდა რამე, რომ
შემდეგ წელში არ წამოწეოდა ის გარემოება, რომელზედაც ზემოთ-
ვამბობთ. ყური დაუგდოთ თვითონ პოეტის სიტყვებს:

„ჩემო საყვარელო რძალო სოფიო! იყო კაცი და სახელი მისი—
არ ვიცი¹—მოვლინებული ამ ზაფხულს სინოდით რევიზორად თბი-
ლისის სემინარიისა. რა ნახა და ახუ რა არა ნახა, რა მოგახსენო,
მხოლოდ ეს კი ვიცი, რომ, როდესაც ღრმისა მაღალ-გონიერების
ქვაბში დაადნეს სემინარიის საქმენი, გამოვიდა ბილოს უსე, რომ
იმართებლობისა მოუწყვეტელმა მზრუნველობამ აღიყვანა განათლება-
და კეთილ-დღეობა საქართველოსი ისეთს მაღალს ხარისხზე, რომ
ამას იქით ქართველის მღვდელისათვის საქართველოში აღარ არის
საჭირო ცოდნა ქართულის ენისა, ესე იგი, აღარ უნდა ილოცონ
ქარო ველებმა ქართულს ენაზე, რომლისა სწავლა ამას იქით იტნება
მხოლოდ უსარგებლოდ დაგარგვა დროისა; მაშასადაზე, სემინარიაში
უნდა მოისპოს სწავლა ქართულის ენისა, რომელსა ამასთანავე არცა
ჰქონია მდიდარი ლიტერატურა. ასე არჩიეს ამ ზაფხულსა არქიერ-
მა, რევიზორმა და მეტადრე ერთმა ქართველმა მღვდელმა, რომელ-
მანცა თავ-გამოდებით, გულს მოდგინებით და დიდის მკერ-მეტყვე-
ლობით რჩევაში დაამტკიცა, თუ ვითარს წარმატებაში და ბედნიერ-
ებაში შეევა საქართველო, როდესაც ქვეყანაზე განქრება სახსენე-
ბელი ქართულის ენისა!—ჯერაც ცოცხალია ქვეყანაზე გამცემელი
იუდა. ამა გულის-სალახერო ამბავმა დაგვაწყებინა ყაყანი; ველიკი
კნიაზსაც დიდად ეწყინა ესრეთი სინოდისა და არქიერისაგან გან-
კარგულება, რომელიცა შეეხება აქაურსა მხარესა; თვითცა აპირებს
მომავალს თვეს პეტეობურლში წასვლისა—და იმედი გვაქვს, რომ
დაბრმავებულის საიდვდელოს პლანსა ჩააშლევინებს ველიკი კნიაზი.
საქართველოში ურთიები, თათრები, სომხები, ლოტრანები ილოცვენ
თავიანთს ენაზე და არავინ არის დაშლელი მათი; თვით ფრანგებიც
კი ქართულს ენაზე ჰვალობენ და მხოლოდ ქართველებს უნდა მოეს-
პოთ ქართულს ენაზე ლოცვა? რათა? აქ ხომ ჰაზოი არ არის, თუ
არ დაჩლუნგება, დაუჩგება გონებისა? და ან საქართველოსა ერთგუ-
ლების ნეტო რა დაუშავებია; რომ ესოდენტო სხვა-და-სხვა ხალხთა
შორის მართო ქართველები ამოურჩევით დასაჩავრავად? აი საქარ-

¹ კერსკი.

თველოს ბედი: მოვა ვინმე, თუ გინდა რევიზორი, თუ გინდა კარპეკო, გადაავლებს თვალსა აქაურობას და მაშინვე პლანი მხად არის ჩვენი ბედნიერებისა და განათლებისათვის! ამაზე მეტი რაღა გვინდა¹.

მეორე წერილში ლევან მელიქიშვილთან პოეტი ყვედრებით ამბობს ამავე საგანზე:

„... ანუ რა სიკეთე წარმოსდგება აქედამ? თუ გარუსებას სცდილობენ, ბრმანი ხომ არ არიან, რომ რუსებზე ჩვენ უფრო რუსები ვართ; თუ მართლ-მადიდებლობისათვის იღკწიან, აი ურიები, თაფრები, სომხები და სხვანი! მაგრამ უსამართლოება და ძალადობა მარადის კბადვენ უსიამოვნებასა, ყვედრებასა, წყევასა და თვით ორგულებასაცა. მიკვირს, რას უჩუხჩუხებენ ამ საბრალოს, მორჩილს, კეთილსა და ერთგულს ვრსა? სამწუხაროა, კნიაზო ლევან; რომელს საუკუნეში ვჰსცხოვრებთ?“²

XVI

ორი უკანასკნელი ევროპიული ომი—საფრანგეთისა პრუსიასთან და რუსეთისა ოსმალეთთან—დიდად აღელვებდა მოხუც პოეტს. პირველ ომში ის იყო პრუსიელების მომხრე, რადგანაც საფრანგეთი, როგორც მთესველი ურწმუნოებისა, იმის აზრით, უნდა დასჯილიყო ზეგარდმო და ნაპოლეონისათვისაც მხვედრს უნდა მიეზლო ნაცვალი სიკეთე; მეორეში პოეტი არ დასჯერდა მართო თანაგრძნობას,—იმან იტვირთა დაჭრილთა მოვლის კომიტეტში მონაწილეობა და შეძლების დაგვირად დიდად და დიდად იშრომა ჩვენი ჯარების სასარგებლოდ.

„...ამ ზაფხულს ხშირად ავდიოდი მირსკისთან კოჯორზე,—სწერს პოეტი ლევან მელიქოვს—ყოველდღე ვბოსტნობდით და ვბაასობდით პრუსია-საფრანგეთის ბრძოლაზედ. კოჯორი იყო ორ ნაწილად გაყოფილი: მე, მირსკი, გიორგი მუხრანსკი და იოსებ ყორღანოვი ვიყავით პრუსიელები; ირაკლი, აგლობეიო, ამიროვი, ივანოვი და ლოლობერიძე—ფრანციის მხარე. ამათთან ზოგჯერ ქალებიც ჩამოერთოდნენ ჩვენს ბაასში და ასეთი ჩხუბი იმართებოდა, რომ ხან და ხან გავებუტებოდით ერთმანეთს“³.

შემდეგ, როცა საფრანგეთის ჯარები დაამარცხეს, პოეტი სწერდა ბარბარე ორბელიანისას:

„...მთელს თვეზე მეტი გავიდა, რუსეთიდან ცნობები არ მიგველა, მერე არც ამ დროს—გულმოსასვლელი არ არის, განა?—როდესაც საფრანგეთის ბედი უნდა

¹ წერილი 1872 წ.

² წერილი 25 ოქტ. 1872 წ.

³ წერილი 14 სექტ. 1870 წ.

გადაწყვეტილიყო და ევროპას სხვა სახე მიეღო; როდესაც მეგობრებისაგანაც-კი უარ-ყოფილი მბრძანებელი ევროპისა თავშესაფარს სტუმართ მოყვარე შვეიცარიის პაწია ციხე-დარბაზში ეძიებს, სადაც დევნილთა ამა ქვეყნისათ შუქლიანთ, ვითა მონასტერში, თავისუფლად ამოსუნთქონ შემთხვევა ესე მაგონებს სიტყვებს შამირ-ხანისას, რომელმაც სამშობლოდან განდევნილი ალიშაჰი სპარსეთისა მოულოდნელად ჰნახა ტფილისში დიდს სიღარიბეში და განცვიფრებულმა შესძახა: „ეჰა, ცვა-ლებადობა ქვეყნისა! მინახავს ეს კაცი, როგორის დიდებით მიბრძანებულა ისპაჰანს, სპილოზე მჯდომარე და კარის-კაცთ ავღანელებზედ გამარჯვებისათვის როგორ შეუმკიათ მარგალიტითა!“ ასრევე არ ემართება განა ახლა ხაპოლეთსაც, რომელსაც ტულადან ჩამოსული ქ-ნი კარაპეკაც-კი სულელს ეძახის!“¹

ერთი კვირით წინ, სანამ ოსმალოს ომს გამოუტყხადებდა რუსეთი, ორბელიანმა სწერდა ნიკო ჭავჭავაძეს:

„... ომიანობა შექველია, მაგონამ რათა, რისთვის? განა სლავიანები ღირან იმ სისხლად, რაოდენიცა დაიღვრება რუსთაგან? იმოდენის ხარჯისა, შრომისა, შეწუხებისა, ძოუსყენრობისა; ესოდენის ბანკროტობისა, რომელნიცა ზოგბი ეხლავე არიან და აღმოჩნდებიან შე დევშიაცა? ან როცელთა სლავიანებდა უჩვენეს ძმობა და ერთგულება რუსებსა? ევროპა არ დაარღვევს, არ გააოხრება არცა ოსმალეთსა და არცა ავსტრიასა რუსეთის გულისთვის. მაშ, ამის დასასრული რა უნდა იყოს? გულით, სულით ესწუხებარ, ღამე არ მაძინებს ეს წყეული ჰაზრი და ახრში გამაცია კიდევ გუშიხ-წინ.—რუსეთსა უნდა არა ომიანობა, არამედ შინაგანის საქმის კეთილად დაწყობა; სჯულსა მიეცეს ძალი კეთილად მოვლისათვის ხალხის ურიცხვთა მილიონებთა; განვრცელდეს სწავლა, ვაჭრობა, ხელოსნობა; გზებზე მწვიდობიანობა; საკუთრების შეუხებლობა; ამოწყვეტა დაჩაგვრისა, უსამართლობისა; აღმორჩევა ღირსეულებისა ხალხის მოვლისათვის და მათის ბედნიერების და კეთილდღეობისათვის; მეტად დაშორებულის სამზღვრების დაახლოვება რკინის გზების გახშირებითა და სხვანი და სხვანი მრავალნი, რომელთა რიცხვი მილიარდი საქმეებია საკეთილდღეოდ ყება იმპერიისა! რათ უნდათ სლავიანები? შინ გაძლიერდეს რუსეთი ყოვლითა ამით და სლავიანები თავიანთთავად მოვლენ, თუ ენდომება რუსეთსა. თორემ ეხლა ჯერ მეტად ნაკლულოვანებაშია რუსეთი...“²

ათი წლის შემდეგ, როგორც დავინახავთ, ბოლგარელები გაამართლებენ პოეტის წინასწარ თქმას სლავიანების ძმობაზე და ერთგულებაზე.—ბრწყინვალე პორტამ უარ-ჰყო ლონდონის პროტოკოლი და რუსის დეკლარაცია და 12 აპრილს 1877-ს რუსეთმა გამოსცა მანიფესტი, რომლითაც გამოუტყხადა ომი ოსმალეთს.

¹ წერილი 4 მარტს, 1871 წ.

² წერილი 5 აპრილს, 1877 წ.

„... მადლობა ღმერთს!—სწერდა პოეტი ნ. კარმალინს—ომი ჩვენი ჯარების ოსმალეთის სამფლობელოში შესვლით დაიწყო და გაიბნა ყველა ჩვენი გაურკვეველობა, გაქრა გულგადამღევი უცოდინარობა იმისა, რა მოხდებოდა და მასთან ერთად სულის შემსუთველი მოლოდინიც რალაც-რამ სახარლობისა, ამდენს ხანს რომ არ გვასვენებდა; და გულს მოეფონა, გვიხაროან, მიხანი ახრი ნათლად გვაქვს წარმოდგენილი!“¹

პოეტის ამხანაგებმა და მეგობრებმა დაირიგეს და გაიყვეს ბრძოლის ველი და პირველსავე კვირაში აკლობეთიომ ფეხი მოიდგა მუხანესტატეს; დეველმა არდაგანთან; ლორის-მელიქოვმა სუბოტინთან; ზაქარია ჭავჭავაძემ გააქცია მ ბატალიონი მტრისა; ტერ-გუკასოვმა აიღო ბაიაზეთი და სხვა და სხვა. პოეტის სიხარულს დასასრული არა ჰქონდა; ის დარწმუნებული იყო, რომ ქრისტეს ჯვარს უნდა ეძლივნა მაჰმადიანთა მთვარე და რომ ჩვენს ჯარებს უნდა ამოეგო ათასი და ათი ათასი ქრისტეანეთა სისხლი, ბალკანეთზე და მცირე აზიაში დაღვრილი მაჰმადიანთაგან. საცა დრო და კალამი მიუწვდებოდა, პოეტი აძლევდა რჩევას და დარიგებას ჯარისკაცთა და სხვა მოხელეთა, ბრძოლაში წამაგალთა ამხანაგთა, და ლოცვიდა მეტადრე ჩვენს ქართველობასა. ჯერ ომი არ იყო გამოცხადებული, რომ პოეტი სწერდა ნიკო ჭავჭავაძეს ამ ქართველ მოლაშქრეებზე:

„... წესისაებრ ჯარები ემზადებიან და ემზადებიან. ჩვენს ქართველობასაც ასწავლიან ფრონტსა და ზოგჯერ მეტად სასაცილოობა გამოდის სწავლის დროს. „გაა, რა არის, ეს ფეხი თუ გინდ აქ დაედგა, თუ გინდ იქა? მტყუანის დედას რა უთხრა, თუ გლაზა ნაპრაფო არ მეთქვას!“ და ამ გვარი ლაპარაკი ხშირად არის ოსტატსა და შაგირდს შუა“².

მეორე წიგნში იმავე ჭავჭავაძეს ორბელიანი აუწერს ჩვენი თავადობის წასვლას ბრძოლის ველზე:

„ჩვენი თავადობაც წავიდა ალექსანდროპოლისკენ და იყოს ღმერთი მათ მფარველად. ყმაწვილ-კაცობა მოსაწონია, მაგრამ ცხენოსნობა მათი აღარ არის ისა, რაცა მინახავს ადრე, და შეეკსწუხნდი გულითა. ჩვენმა ქალებმა—პატრიოტებმა—მიიპატიუეს ვახშმად სანსუში საპახოდოდ განმზადებულნი და იყო იმ ლამეს მართლად დიდი მხიარულება საზანდრებითა, სიმღერითა, მშვენიერის ლეკურითა, სადღეგრძელოებისა და, ბოლოს, ვახშამზე ნინომ—გიგოს ცოლმა—წარმოჰსთქვა დიდად მოსაწონი სიტყვა, რომლითაცა მოაგონა თავდადებით სიყვარული მამულისა წინაპართა ჩვენთაგან და სახელი მათი, განთქმული ვაჟ-კაცობითა. იმას უპასუხა სოსო ჯორჯაძემ და

¹ წერილი 20 აპრ. 1877 წ.

² წერილი 17 თებერვ. 1877 წ.

შეიქმნა დიდი ურრრააა! და ზედ მიაყოლეს ლეკური, რა ლეკური, რომ გამაგიჟეს მარტუცამ, ბაბუცამ, ალექს. აფხაზის ცოლმა, ია ანდრონიკ. ცოლმა, და სულყველამა! მახლახ! კარგი რამ იყო ის ღამე, მოდიოდა წვიმაცა, მაგრამ არა დავლიეთ რა და სამს საათზე დავიშალენით. ნეტავი ეს ლეკური მაინც დარჩეს ჩვენის საბრალო ქართველობისაგან, რომელიცა ასე ადვილად და დაუდევნელად იცვლის თავის ლამაზსა ფერსა.“¹

5 მაისს ჩვენმა ჯარმა არღაგანი აიღო და თბილისმა დიდისყოფით იღლესასწაულა ეს გამარჯვება. მაგრამ, საუბედუროდ, ამ გამარჯვებას სხვა გამარჯვება არ დაჰყვა. ციხისძირში ჩვენმა ჯარმა იზარალა: დაღესტანი აიშალა ჩვენს წინააღმდეგ; ზიგინში 800 კაცზე მეტი დაიხოცა. მთელი ოთხი თვე ჩვენი ლაშქარი წაგებაში იყო.

ციხისძირს რომ ნოშორდა აგლოზიეო, ორბელიანი სწერდა იმას ოზურგეთში:

„გულწრფელად მიხარიან, მეგობარო ჩემო ივანე დიმიტრის ძვე, რომ ქობულეთის ბუნაგებიდან, როგორც იყო, სახე გაბრწყინებული (?) გამოხვედით... შედეგზედ აქ არა ითქმის-რა იმიტომ, რომ თვითონ ომის გეგმის შედგენის დროსავე არავის ჰქონია მოლოდინი გამარჯვებისა. უუძველეს დროიდგანვე ცნობილია იგი როგორც მიუვალი ადგილი და ამიტომაც ეწოდება სახელად „ქაჯების ციხე“. ქართული პოემის „ვეფხისტყაოსნის“ გმირიც ციხის-ძირში (?) (ჰყავდათ ტყვედ შეპყრობილი. ვერც პასკევიჩმა და ვერც მურავიოვმა ვერ გაჰბედეს ის სატყვი ომი დაეწყობ. საერთო სამშობლოსაგან მომწყვედუელი და ჯოჯოხეთურის მდებარეობით ბუნებრივად გამაგრებული უძველესი ქართველთა ტომი დამპყრობელის მახვილს არ დაემორჩილება. ოსმალთა 300 წლის მფლობელობამაც-კი მაგრა ვერ მოიკიდა ფეხი და მხოლოდ ახლა-ღა აღიარებენ მცირედად მის ადგილობრივი მცხოვრებნი, რომლებიც სრულიად დამოუკიდებლად სცხოვრებენ თავიანთთვის და არ შეპრევიან ოსმალთ. ბუმცა მაჰმადიანობა ძალით იყო ოდესღაც მათ შორის გავრცელებული. მაინც იყო დრო, როდესაც ქობულეთელებს თავიანთის ნებით უნდოდათ ჩვენი მთავრობის მმართველობის ქვეშ საქართველოსთან შემოერთება, მაგრამ ამ შემთხვევით ჩვენ ვერ ვისარგებლეთ. ტყვილად-კი არ არის ნათქვამი: მშვიდობიანობის დროსვე უნდა ომზე ფიქროს!..

„ზიგინასთან დაიღუპნენ ჩვენი გმირი გრენადერები, 800 მეტი კაცი დაიხოცა ამ დღისა გმირის წყალობით. ოჰ, აჩრდილნო დიდის ფრიდრიხებისა, ნაპოლეონებისა და გუსტავეებისა! ნუ-თუ-ღა მხოლოდ თქვენც ის იყავით, რაიცა დღევანდელი გმირი გერმანია!“²

მაჰმადიანმა დაღესტანმაც წამოჰყო თავი მართლმადიდებელ რუსეთის წინააღმდეგ. პოეტს დიდად ეწყინა ეს გარემოება, როგორც ძველს დაღესტნის მმართველსა და როგორც ქართველს, რადგანაც ეშინოდა, რომ ლეკი არ გადმოსულიყო კახეთში. ამ შიშით ის სწერდა ნიკო ქავჭავაძეს, როგორც განჯის გუბერნატორს:

¹ წერილი 18 მაისს, 1877 წ.

² წერილი 26 ივნ. 1877 წ.

„... ლევანი მწერს, რომ დაღისტანში თითქმის პოვსემესტროე სურთოზნოე ვოხსტანიეა; მოველი ჯარებსა, რომ წაეიდეთ მთებისაკენ ხალხის დასამშვიდებლად!“ აი როგორმა მოუფიქრებელმა მიხეზმა ჩაშალა ესოდენი წლის შრომა-მეცადინეობა, ხალხის დამორჩილება და ზრუნვა მათი კეთილ-დღეობისათვის! წახდა ყოველივე და ახლა უნდა კიდევ ანბანიდამ დაგიწყოთ და როდისღა ჩავალთ ც-მდის. ვინ არის დაპნაშავე ესრეთის გაძნელებულის მდგომარეობისა და უბედურებისა, რომელშიაც ჩავარდა ეს ვეება მხარე? საქართველო დაიღუპება, თორემ თათრებსა, ან რუსებსა რა უჭირთ.

„შენ ძალიან სიფრთხილე გმართებს შენის ლუბერნიისათვის, რომელიცა ესამზღვრება ჭარის ხალხსა, თუ ჭარი აღსდგა, ძნელს მდგომარეობაში იქნება ნუხა და ამ მიხეზისა გამო შენ უნდა მოსთხოვო პირდაპირ ველიკი კნიაზსა, ანუ მირსკის, *настоятельно*, რომ რამდენიმე ბატალიონი ეხლავ მოგვაშველონ, თორემ მაგისტანა ვაჭარი ქალაქი გაოხრდება და მასუკან კორპუსიც ველარ. აღადგენს. ნუხა რომ წახდეს, მინგიჩაურის პერეპრავაც შეიკვრის და შედგება ეს ვეება ტრანსპორტებით მოზიდვა ჯარებისათვის პურისა და მასთან ყოველივე ვაჭრობა, ფოშტები და სხვანი. რაც შეგეძლოს მიინგიჩაურთ გააზარე და შეინახე, თორემ დიდად ძნელს მდგომარეობაში აღმოჩნდება ეს მხარე და მასთან ეს ვეება ჯარებიცა!“¹

ზივინისა და ქიზილ-თაფის სისხლი ჩვენმა ჯარმა აიღო სეკდემჩრის თვეში ავღიართან და დევე-ბოინუს. რუსის ჯარმა ამ ადგილებში სულ მთლად დააწარცხა მუქთარ-ფაშის ჯარი.

„ძნელია წარმოსადგენადაო,—სწერს პოეტი ბარბალე ორბელიანისას,—მუნთარ-ფაშის მხედრობის დამარცხებისა და გაწყვეტის ამბავმა რა გულწრფელი სიხარული მოჰფინა მთელს საქრისტიანო საქართველოსა, როდესაც დიდის ხნის გულგადამღვე ლოდინის შემდგომ არსენალის სიმალღეებიდან ზარბაზნის ხმა გაისმა და ტფილისის ჩვენი კავკასიის მხედრობის ბრწყინვალე გამარჯვება ეუწყა! საყდრებში ზარებმა მორთეს გუგუნი; სახლის ბანები დედაკაცებით გაივსო; ამქრები თავისი დროშებით, გენერლობა, სამოქალაქო სამსახურისანი, მანდილოსნები და ხალხი — ყველა სიონის ტაძრისაკენ გაეშურა, სადაც ექსარხოსმა სადღესასწაულო პარაკლისი გარდაიხადა და მოგვეშვა ყველას გულიდან ძძიმე ლოდივით ნაწოლი რადაც რამ მოსაწყენი გაუტკვეველობა. ვაფრინე კავკასიის ყველა მხარეს დებეშები და მართლმადიდებელი ერი ყველგან სიხარულსა და შვებას მიეცა. მადლი ღმერთსა მხოლოდ ერთსა. ერთი ასეთი გამარჯვება კიდევ პლენასთანა და სასურველი მშვიდობიანობა, თავისი ნათლით მოსილი, დამამშვიდებელი სახით წინ დაგვიდგება“¹.

¹ წერილი 1877. რიცხვი არ უზის.

² წერილი 24 აგვ., 1878 წ.

პლენაც დაეცა 28 ნოემბერს. პლენაზე აღრე დაეცა მცირე-აზიის ბურჯი და იმედი ყარსი. მალე დამარცხდა სულეიმან ფაშის ჯარიც ფილიპოპოლთან და ჩვენნი ლაშქარნი დაუახლოვდნენ სტამბოლს. მეტი საშველი არ იყო: ან უნდა სტამბოლი აეღო რუსის მხედრობას, ან უნდა ზავი ეთხოვა ოსმალოს. ინგლისის გავლენამ საქმე ზავზე მოაგდო. თებერვლის თვეში, 1878-ს, სან-სტეფანოს პირობით ომი შესწყდა და ბერლინის ტრაქტატმა, სხვათა შეძენათა შორის, შემოუერთა რუსეთს... არდაგანი, ყარსი, ბათუმი, ე. ი. თითქმის ყველა ის ადგილები, საცა ესახლა ოსმალოს ქართველობა. ძველი თამარის სამეფო ხელ-ახლა ერთს სკიპტრის ქვეშ შეაერთა გზა-შეუგნებელმა მათფლიო ისტორიამ!

„ასე, ჩემო სოფიო—სწერდა პოეტი სოფიო ორბელიანისას: — უკეთილ მსახურესის დიდის იმპერატორის ძლიერებამ დაჰსცა საუკუნოდ მაჰმადიანობა, დაუძინებელი მტერი ქრისტიანობისა, და ჩვენნი ძმანი, ძველნი ქართველნი, აჭარა, ლივანა, ქობულეთი ბათუმით განათავისუფლა ოთხასის წლის ტყვეობიდან და შეუერთა დედა საქართველოსა, და აღსრულდა იგი სასწაული, რაცა არა გვეგონა! აღსრულდა დიდი საისტორიო საქმე სახსოვრად საუკუნეთათვის, რომლისა შემდეგსა ეხლა ვერ მიხვდება გონება კაცისა და არის ხილული მხოლოდ: მისთვის, ვისისა ნებითა ჰბრუნავს სოფელი ესე, და ყოველი მას შინა მათფლიო მიდის დანიშნულ მისგანვე გზაზე! მილიონნი ქრისტიანენი განთავისუფლდნენ! გაოცებას შეუპყრივარ და ვამბობ მხოლოდ: ეს რა ამბავია? დიდება მალალთა შინა ღმერთსა, დიდება მართლ-მადიდებელსა მსახურსა მისსა, ჩვენსა ხელმწიფესა¹“.

ძლეულთა და ჩაგრულთა მოსარჩლე ნემეზიდან აიღო საქართველოს სისხლი! რაც მაჰმადიანთა უწყალებით მართლმადიდებელნი ქართველნი, მაგიერი ეხლა ემართებოდათ ცრუწინასწარმეტყველის თაყვანისმცემელთა. მუქთარ-ფაშის დამარცხების შემდეგ პოეტი სწერდა პრინცესსა სალომე მიურატს:

„... ყოვლად მოწყალემან ღმერთმან... მისცა ძლევა ჩვენს ჯარსა და შეიმუხრა მტერი ქრისტიანობისა და საკუთრივ ჩვენი, ჩვენის საქართველოსი, რომლისა სისხლი ჯერ კიდევ ბევრი აძევს ოსმალსა და მარტო ამ დამარცხებით ვერ გადაიხდის ჩვენს სისხლის ვალსა! ათასი წელიწადი ებრძოდნენ მაჰმადიანნი პატარა საქართველოს. რათა? რას ვართმევდით? მართალია, ჩვენ გავგაოხრეს, მაგრამ არცა თუ თვითონ გაიხარეს! ჩვენ ვიყავით მიზეზნი, რომ რუსეთმა წაართვა სპარსეთსა ერევანი, ნახჩევანი, ყარაბაღი, თალიშის სახანო, შაქი-

¹ წერილი 24 აგვ., 1878 წ.

შირვანი, ბაჭუ-დერბენდი და ყუბა; ოსმალებსა—ახალ-ქალაქი და ახალ-ციხე და ახლა მესამედ ართმევენ ყარსსაჲ აქედამ დაინახავთ, რომ ჯერ ოსმალო არის კიდევ მოვალე ჩვენი! აი როგორ ძვირფასია ქართველების წმინდა სისხლი“! ¹

როდესაც, ომის შემდეგ, ოსმალოს საქართველოდან მოვიდა ქალაქს დიდ-მთავართან დებუტაცია—ხიმშივენი, აბაშიძენი, ბეჟანი-შვილები—და ჩვენმა თავად-აზნაურობამ სადილი გაუმართა იმათ, პოეტმა შემდეგი სიტყვებით მიმართა სადილზე მყოფ ქართველ საზოგადოებას:

„ბატონებო!

„რას მოასწავებს დღეს ჩვენი აქ შეყრილობა? რა გვიხარინა? რასა ვდღესასწაულობთ? კრება ესე წარმოგვიდგენს სასიხარულოს მას სანახავსა, როდესაც ერთის დედისა შვილნი, შავის ბედისა გამო განშორებულნი, ღრღს ხანს ერთმანეთისათვის დაკარგულნი, ანაზ-დეულად, მოულოდნელად შეხვდნენ, იცნეს ერთმანეთი და გადაეხვივნენ გულითადის სიყვარულითა.

„ჩვენც ვგრეთვე—საქართველოს შვილნი—ვიყავით დაკარგულნი ერთმანეთისათვის საუკუნოების განმავლობაში; ბევრი ვტანჯეთ მტერთაგან, ბევრი გაოხრება გამოვიარეთ, მაგრამ მაინც-კი არ დავიწყებია დაწორებულნი ჩვენი ძმები. თვალი, გული გვეჭირა თქვენ-კენ, ბატონებო, და ვინატრიდით, როდეს აღმოვა ჩვენი მზე შეერთებისა!! (გ ა ც ხ ა რ ე ბ უ ლ ი ტ ა შ ი ს კ ვ რ ა).

„და გვისმინა ღმერთმაცა და დღეს ჩვენს შორის ვხედავთ დაშორებულთა ძმებთა. მოხარულნი, ყმადლობთ უფალსა და ვევედრებით, რათა შეერთება ესე ჩვენი იყოს უკუნითი უკუნისამდე შეურყეველად! და დღეის იქით ლხინშიაც, ჭირშიაც უნდა ვიყვნეთ ჩვენ ერთად, ვითარცა შვილნი დედა საქართველოსა!“ ²

პოეტს იმედიც დიდი ჰქონდა, რომ რუსეთს ვერავინ წაართმევდა შეერთებულ საქართველოს, მხოლოდ შიშობდა, რომ ახალი პროვინციის მმართველებს ვერ ეპატრონათ კარვად ხალხისათვის და ამის გამო ხალხი თვითონ არ აყრილიყო და არ წასულიყო ოსმალებს, რაზედაც იმას ჰქონდა უფლება ბერლინის ტრაქტატის ძალით.

„დიდად მეშინია, —სწერდა პოეტი ლევან მელიქოვს, —რომ აქარაში არ დააფუძნონ ჩვენი მიროვოის სუდები და არ აღჩნდეს ახალს შეუჩვეველს ხალხში მეუფება ჩინოვნიკობისა, როგორც აფხა-

¹ წერილი 12 ოქტ., 1877 წ.

² „დროება“ № 1878 წ.

ზეთში, სადაც დაამტკიცეს, რომ მიწა ეკუთვნის გუშინდელ იქ შესულს ხაზინას და არა იმ ხალხსა, რომელიცა იქა მკვიდრობს ნოეს დაბადებიდან! ნეტავი დაღესტნის ჭორომა უპრავლენიისა იქ შეიტანონ, თუ უნდათ ხალხის დამშვიდება და კეთილ-დღეობა“¹.

მოხუცი პატრიოტის შიში, საუბედუროდ, ძალიე განხორციელდა. თითქმის მთელი ყარსის მაზრა წავიდა ოსმალეთს.

„ამ ჟამად,—სწერდა პოეტი დ. ი. მირსკის,—ყარსის ოლქი წარმოადგენს სამწუხარო სურათს მოოხრებისას. 200 ათას სულხედ მეტი ოსმალეთში გადასახლდა. სირცხვილია ჩვენთვის, რომ, ვით ჭირიანებს, გაგვირბის ხალხი! მაშ, ამდენ სისხლს რაღასთვისა ვღვრით, რად ვიმორჩილებთ! სადღაა ის სახელ-განთქმული რუსული ჰუმანიური ცივილიზაცია, ან რუსული მეცნიერება, რომლების შესახებაც ჩვენი პუბლიცისტები ასე ბევრს ლაპარაკობენ. უდაბნოებს, აბა, რაში გამოადგებათ და ხალხს-კი ველალებით! აჭარაშიაც დიდი უკმაყოფილებაა და ყოველსავე ამას ფანატისმს ამიხეზებენ. რა სიბეცეა. მიხეზი თვალითა სჩანს კარგათა. სტარიკა ერისთავი იტყოდა ხოლმე: არ ცოდნადა უნდობლობაა ერთად შეერთებული“.

ყარსის მაზრას მიჰყვა აჭარაც.

„...თავადი ლევანი ბათუმის ოლქის დასახედავად წავიდა, საიდანაც თითქმის მთელი ხალხი აპირებს გადასახლებასაო,—სწერდა გრიგოლი ბარბარე ორბელიანისას.—ასე გაუბრბიან ჩვენს მართვა-გამგეობას ყველანი: ყირიმი დიდხანია დაცალიერდა, აფხაზეთიც აგრევე; დაცალიერდა და გატიელდა ყარსის ოლქი; რიგი ახლა აჭარაზე მიდგა, ამ უძველესს, საქართველოს ნაწილზე, რომელშიაც დღემდე არის წმინდად ქართული ენა შენახული, სადაც დღემდის არ მოსპობილა ნათესაობრივი, მეზობლური და მეგობრული კავშირი საქართველოსა და იმერეთის მცხოვრებლებთანა; ძველი ქართული გვარები ისევე მოიპოვება, ძველს ეკლესიებს, სადაც განისვენებენ ჩვენი მრავალნი მეფენი, მიუხედავად იმისა, რომ დიდი ხანია მაჰმადის სარწმუნოება მიიღეს, ხალხი ღრმად პატივსა სცემს. სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტი-კი უტყუარია“.

პოეტის სამუდამო საჩივარს თავად-აზნაურობის დაცემაზე ამის შემდეგ დაერთო ეს ხალხის აყრაც ახალშემოერთებულ პროვინციებიდან. ვერ მოხერხდა სრულად დროებისაგან განშორებულ ძმათა, ქართველთა, ერთად შეყრა! მაგრამ თამარ მეფის სამეფო ხომ შეერთდა, ერთი წილი მოსახლეობისა ხომ დარჩა? ესეც დიდი ნუგეში იყო მისი მოხუცებულობისათვის. ამას შემდეგ მხცოვანი პატრიოტიც მზად იყო ეთქვა ქვეყნისთვის: „აწ განმიტევე მონა შენი“... მაგრამ ხვედრი არ უჩქარიდა პოეტის სიცოცხლეს.

¹ წერილი 5 სექტ., 1878 წ.

მეოთხმოცე წელიც მოახლოვდა, ის დალოცვილი მეოთხმოცე წელი, რომელსაც წინასწარმეუველი სდებს კაცის სიცოცხლის სამზღვრად. მაგრამ ორბელიანი ვაჟ-კაცურად გასცილდა ამ ფსალმუნისგან დადგენილს ვადასაც. გასცილდა არა მიზრწნილი, არა ხმა-მიკნავებული, არამედ სრულის ძლიერებით, მხიარულებით, სიცილ-ყიჟიხით: „დროების“ რედაქციამ განიზრახა იმისი ოთხმოცი წლის-დღეობის გადახდა, მაგრამ პოეტმა არ ისურვა ეს დღეობა, არა იმიტომ, რომ იმას შეჰშინებოდეს ხვედრთან ნიზლობისა, როგორც მოხუცთა წესია, არამედ უფრო იმიტომ, რომ ეჭვობდა „დროების“ მონაწილე თაობას კარგად, ღირსეულად, ღენერალ-ჩინოვნიკობისა და სხვათა წოდებათა დასწრებით და შესაბამთა წესით გადაეხადა ეს დღეობა. და ძალიან კარგათაცა ჰქმნა: დღეობა კაცის სიმაღლეზე უნდა ჰყოფილიყო, ან არ უნდა ჰყოფილიყო!

პოეტი დაეშვა ოთხმოცდაპირველს წელში თავ-აწეულად, ქუდ-ჩაკეცილად. არც ერთი პარადი, ცერემონია, პანაშვიდი არ ხდებოდა თბილისში უიმისოდ, რომ ის არ ყოფილიყო პირველ ადგილზე მუდამ ნათელი პირისახით, მუდამ ბრწყინვალე თვალებით, სრული თავისი მუნდირ-ორდენებით აღჭურვილი. ამას გარდა რა საზოგადო კრება იქნებოდა, რომ ის არ ყოფილიყო დამსწრედ. თავად აზნაურობის ყრილობაზე, საადგილ-მამულო ბანკში, წერა-კითხვის საზოგადოებაში — რომლისა ზგი იყო პირველ წევრად — სხვადასხვა საქველმოქმედო და სამეცნიერო საზოგადოებაში ორბელიანი პირველ მომსვლელებთან იყო და უკანასკნელებთან სტოვებდა სხდომის დარბაზს. იუბილეის სადილებზე და პიკნიკებში თავი მომლოხენი ის იყო. დოღზე იმისი ცბენი მიდიოდა პირველად. საუკეთესო სანადირო მწვერებში იმისი იყო. დრონი იცვალნენ და მუშტი-კრივი მოისპო ქალაქში, მაგრამ ლოპიანას მოყვარეს გული მაინც კინტოებისაკენ ჰქონდა და ამათ ლაზათიანს ლზინს არ შიყობ და იგი სიკვდილის დრომდის... საჯარო მანიფესტაციებისა იგი მონაწილეც იყო და თავი ორატორიც. როდესაც დიდი მთავარი კავკასიის მთავარმართებელი გადავიდა რუსეთში, პოეტმა კავკასიის მხედრობის სახელით უთხრა მას მშვენიერებით აღსავსე გამოსასალმებელი სიტყვა. ამანვე დაუტკბო სუფრა მშვენიერის სადღეგრძელოთი არხეოლოგიურ კონგრესის წევრებს, როდესაც მთავრობამ სადილი გაუმართა იმათ სასახლეში...

მის გარშემო კი ამ სახლში სიკვდილი სცელავდა და სცელავდა უწყალოდ მის დროის კაცთა: ნაცნობ-მეგობართა, მსახურების ამხანაგთა. ოთხს წელში დაესოცნენ იმას: ბარიათინსკი, ლაზარევი, სოსიკო ორბელიანი, ისააკ თუმანოვი, აგლობჟიო, ტერ-გუკა-

შოვი, დიმიტრი ორბელიანი, ვრეკლე ბატონიშვილი, დიმიტრი გურიელი, ეკატერინე დადიანისა... ამ ხანში მიიცვალა ხელმწიფე იმპერატორიც „წვიდთა იყლიმთა მპყრობელი“. თითოეულს ამათგანს არგუნა პოეტმა თავისი ცრემლი, შენდობით მოხსენება, თითოეული დააფასა იმან ღირსეულად.

ურთგო არ იქნება მოვიყვანოთ აქ რამდენიმე ადგილი მისი წერილებიდან შესახებ ზოგიერთ აქ ხსენებულთა და სხვათაცა კავკასიაში მსახურთა და ნამსახურ პირთა.

აი რას ამბობს პოეტი ბარიათინსკიზე:

„ვწუხვარ ღრმად სიკვდილს თავ. ბარიათინსკისას, რომელიც გულწრფელად მიყვარდა, როგორც კაცი და როგორც მმართველი ქვეყნისა. ხასიათით, ჩვეულებებითა და ვრცელის თვისის შეხედულებით ეკუთვნოდა უფრო ჩვენს დროს კი არა, საუკუნეს ეკატერინე დიდისასა და მსგავსება იყო მთლად პოტემკინისა და რუმიანცევისა“¹.

ლაზარეზე:

„კიდევ ერთი მწუხარება! საბრალო ლაზარევი, მოკვდა ტეკე-ტურკმენის წინააღმდეგ ლაშქრობაში, სწორედ იმ დროს, როცა ყოველივე მოამზადა და ჩვენი რაზმი მტრის დასამარცხებლად უნდა მისულიყო. რა უბედობაა! იგი იყო შესანიშნავი კაცთაგანი. შვილი ღარიბის მკერვალისა შუშადან, უსწავლელი და უცოდინარი მეცნიერებისა, კავკასიის მხედრობის საუკეთესო გენერლად შეიქმნა. შირვანის პოლკში იყო კაპიტნის ხარისხით, როდესაც დაღესტანში წავიყვანე და ჩვენი სრულიად საშიშსა და მოუხვენარს დროს აკუშა ჩავაბარე სამმართველოდ. მაშინ გამოირკვა, აი, მისი არაჩვეულებრივი ნიჭიერება. რამდენსამე წლის შემდგომ იგი უკვე დაღესტნის მმართველი შეიქმნა, შემდეგ უფროსი დივიზიისა და ბოლოსკი, რუს-ოსმალთა უკანასკნელი ომის დროს, სამაგალითო მტრის შემოვლამ ალაჟინის სიმაღლეებზე და ოსმალთა მხედრობის დამარცხებამ, რომელსაც მუხთარფაშა წინამძღოლობდა, და აგრეთვე ყარსის აღებამ მოუხვეჭეს მას წოდება გენერალ-ადიუტანტისა და გიორგი მე-2 ხარისხისა. სიკვდილი მისი ამ უამად, როგორც მხედრობისა, ისე ჩვენი ქვეყნისათვის, შეადგენს ერთობ დიდ დანაკლისსა“².

კლუშინზე:

„გავიცან კლუშინი—ბარონის-ფეხი, რასაკვირველია, ყოველივე მსჯელობა მის შესახებ ახლა ჯერ ადრეული იქნება, მაგრამ მაინც მგონია, რომ იგი ეკუთვნის ძველი სკოლის ხალხს, რომელსაც სჯეროდა ღრმად, რომ სიბრძნე და თავხედობა არის სიმტკიცე ხასიათისა, მიუცილებელი ზნეობრივი ძალა ყოველი უფროსისა, ძალა, რომელიც იცავს სამსახურში წესიერებასა, ხარისხთა პატივისცემასა და დისციპლინასა; ხოლო ზრდილობიანი ქცევა უფროსისა მიუტყვებელი სუსტი მხარე, რომელიც სწვადასხვა გვარ ბოროტმოქმედებას იწვევს სამსახურში აუცილებლად. პირველად მაინც ასეთი შთაბეჭდილება იქონია მან. საბედნიეროდ თვით სამხედრო სამსახურშიც-კი დიდი ხანია გადავარდა ასეთი უღერო, მკაცრი, არა ადამიანური, ბრიყუული მოპყრობა უფროსისა უმცროსისადმი; მაგრამ როგორ უნდა აიხსნას, ნეტა, ასეთი მოვლენა სამოქალაქო სამსახურში ახლა? არა მგონია, ამ თავისი დაზავებულის შეხედულებით დიდნანს იბოვინოს აქ კლუშინმა, იმიტომ, რომ გამოცვლა და გარდაქმნა მისთვის უკვე გვიან-ლამა ახლა“³.

¹ წერილი ბარბარე ორბელიანთან 19 მარტს, 1879 წ.

² წერილი ბარბარე ორბელიანთან 22 აგვ., 1879 წ.

³ წერილი ბარბარე ორბელიანისადმი 17 მარტს, 1876 წ.

მირსკიზე:

„მიყვარდა იგი მთლად ჩემის გულწრფელობით, მასთან მისი ნათელი და შრავალმხრივ განვითარებული გონება და კეთილშობილება ენერგიულის ხასიათისაა. მსახურებდა ჭეშმარიტად თავგანწირულად. ორს ადგილს ტყვიით დაკრიული მკვრიდი ნათლად ამტკიცებდა, რომ, როგორც იტყვიან ხოლმე, მტერზე გულდა-გულ მისულა საბრძოლად. ბევრმა სრულიად არ იცის ისე, როგორც მე, რომ მისი ენერგიით სავეს სასარგებლო მოღვაწეობა სახელმწიფო სამსახურის ასპარეზზედ ჯერ-ჯერობით საკანცელარიო მიწერ-მოწერაშია მიჩქმალულ-მიმალული, მაგრამ თავის დროზედ, რასაკვირველია, ღირსეულად დააფასებენ მის დიდ ჯკუასაცა, შორსგამჭვრეტელობასაცა და კაცთმოყვარეობის მალალის გრძნობით აღსავეს სასტიკ სამართლიანობასაცა“¹.

ნიკო ჭავჭავაძეზე:

„რა ყოჩალია ნიკო ! რა დიდი ნიჭი გამოიჩინა! მიხარია, მაგრამ ჩემს სიხარულს საზღვარი არა აქვს: ის ხომ ჩემი ქმნილებაა! ამ წინაზედ ქალაქს ვიყავი, მინდოდა დაღესტანში მოსაწყენ, მძიმე სამსახურისაგან ცოტა შემესვენა. უცბად დეპეშა მოგვივიდა მოულოდნელი ამბისა, რომ უიკრატლაში ნაიბი აჟიოვი მოჰკლეს... და ყველა მტხოვრებნი ამ საზოგადოებისანი აჯანყებულნი არიანო. ორი დღის განმავლობაში ნიკო ბოტლიხში მიიჭრა, რიხიანად შეუყვია გმირულად მაშინვე 7 ათასამდე შეიარაღებული ლეკი შემოკრბა, წავიდნენ, მიანგრეს და მონგრეს გამაგრებული სოფელი აჯანყებულთა, მოთავენი ზოგი დაიჭირეს, ზოგი დახოცეს, მთელი საზოგადოება შურაში გადასახლეს და ამ რიგად აჯანყება სულ რამდენსამე დღეში მოსპეს! თავისი ფართე ბუნებითა, ვნებითა, სიფიცხითა და ხასიათის სიმტკიცით ნიკო ძალიან წააგავს ძმას—ილიასა, ხელმწიფესაცა და მემკვიდრესაც ძალიან მოეწონათ იგი“².

გიორგი მუხრანსკიზე:

„14 იანვარს, გიმნაზიის ეკლესიაში... დიდმა მთავარმა ჩემის მეგობრის გიორგი მუხრანსკის პარიეში გარდაცვალების სამწუხარო ამბავი მაცნობა. ვერ წარმოიდგენ, როგორ შემიპყრო სულის სიღრმემდე ამ მძიმე მწუხარებამ. პირი შემეკრა, პასუხი ვეღარ მივეცი და ვიდექ გაქვავებულივით, თითქოს კიდევ რასმეს ველოდი. ცნობიერება-დაკარგულმა ტრუბეცკოისკენ გავსწიე, აქედან გრიგოლ დადიანთან და მხოლოდ-ღა შემდგომ გავეშურე პაშა-ვინტგენშტეინთან ერთად ივანე მუხრანსკისკენ, სადაც მწარედ მოვრთე ცხარე ტირილი. დიახ, სამშობლომ დაჭკარგა საუკეთესო შვილი, ჩვენმა საზოგადოებამ—საუკეთესო წევრი და მე კიდევ—საყვარელი კაცი, რომლის წმინდა სულსა და-ნათელ გონებასაც გულწრფელად ვაფასებდი...“

და სხვა წერილებში ამავე მუხრანსკიზე: „ბევრი დრო გაივლის, რომ საქართველომ ვეღარ ახილოს ვინმე ქართველთაგანი ასული ამ პატივის სიმალღეზე, რომელზედაცა გიორგი იდგა ღირსებითა, გონებით, ჰსწავლით, გულით, ხასიათით. ჩვენდა საუბედუროდ, ზოგიერთთა დაბრმავებულთა მიხინდათ იგი საქართველოს მტრად. ოჰჰჰ, სიბოროტე და წყეული შური სადამდის აბნელებს კაცის

¹ წერილი ბარბარე ორბელიანისადმი 1879

² იმასვე . 26 იანვ., 1877 წ.

გონებას! ნეტავი საქართველოს ჰყავდეს მაგისტანა ერთი კიდევ გიორგი...“¹; „...გიორგი იყო... დიდად მოყვარე თავის ქვეყნის; თუმცა მისი გრძნობა ესე არ სჯეროდათ მრავალთა, დაბრმავებით უბადრუკთა! მე კი უზომოდ მიყვარდა იგი და მიხაროდა მისი საქართველოს შვილობა; და აწ მამული ჩვენი უმისოდაც მეტად ღარიბი კაცობითა, უმეტესად შეიქნა დაგლანაკებულ. მეტად შეწუხებული ვარ ესრეთის საზოგადოდ სამტირალოს შემთხვევითა, ვხედავ რა, რომ მისი ადგილი დაცალიერდა ჩვენთვის, თითქმის სამარადისოდა“².

ღონდუკოვ-კორსაკოვზე:

„ქნ. ღუნდუკოვი არის ისეთი კაცი, რომელსაც არ დავიწყებ-ბია საქართველო და რომელმანცა იცის ზედ მიწევნით არათუ ნარტო მისი მდგომარეობა, არაშედ მრთელის კავკასიის მხარისა; იცის რაც არის და რისაგან მოხდა ზვიცა და კარგიცა ხალხის მოვლაში; იცის ჩვენის სულების ნაკლულეფანებაცა და მის გამო დამცი-რება გუბერნატორობისა, ესე იგი ადმინისტრაციისა, და ამით გახშირება აფაზაკობისა, ქურდობისა, ხალხის აკლებისა; ჰსურს იმის გასწორება, მაგრამ, მგონია, პეტერბურგში არ ეთანხმენ, რომ ლუბერნატორობამ ნიილოს მონაწილეობა უგოლოვნის საქმის გადაწყვეტილებაში და ამით აღადგინოს გუბერნატორობის იაცემული ძალი და უფლება; იცის ზედ მიწევნით ჩვენის თავად-აზნაურობის დაგლანაკება და სკდილობს, რომ ეგების ეპატოოს პრიკაზის ვალი, ანუ გაუადვილოს ვალის გადაწყვეტა და ეს საქმე მომანდო მე და ვნახოთ ღმერთი და ზედი: და არის ჩაყურყურმავებული ამდენს საქმეებში დილითვე შვიდ საათიღამ ოთხს საათამდე; არის ისეთივე მხნე, ისეთივე მოლაპარაკე, თავ-მდაბალი, ისეთივე გულით, სულით, სახითაც, მხოლოდ ჭაღარა გამორევი“³.

შემთხვევა მოგვცემს და პოეტის აზრს ზოგიერთ სხვა პირებზე ჩვენ დაგბეჭდათ ცოტა ქვემოთ, ეხლა კი მოვიგონოთ ის გარემოება, რომ თითქმის ყველა, კავკასიის გამოჩენილნი მხედარნი მსახურებდნენ და წარმატებაში შედიოდნენ ორბელიანის ხელ-ქვეით.

„გავბედავ და დავიკვებებ, —სწერს პოეტი სამეგრელოს მთავრის ეკატერინა დადიანისას, —რომ ვინც ვაიარეს ჩემს შკოლაში, ყველანი გამოვიდნენ განსხვავებით გამოჩენილნი: რადეცკი, ტერლუკასოვი, ლაზარევი, დიმიტრი ჯორჯაძე, ლენერ. ასტაფიევი, დივიზის ნაჩალნიკი ალექსანდრე თუმანოვი, უღროოდ მკვდარი ივანე

¹ წერილი ნიკ. კავკავაძეს 17 თებერვ., 1877 წ.

² წერილი ნესტორ წერეთელს 21 იანვ., 1877 წ.

³ წერილი ივანე ორბელიანს 20 მაისს, 1852 წ.

ბავრათიონი, ეგრეთვე სოსიკო ორბელიანი და ალექსანდრე ორბელიანი, ლენერ. ბრუსილოვი, დამბლად დაცემული ლენერ. ლეიტ. ლოპპე, აკოლნიჩი და თვით ცოტა ოდენად ღრადი ლორის-მელიქოვიცა, რომელიცა პირველად მე დაენიშნე დერბენდის გრადონაჩალნიკად და სულ ბოლოს ჩემი საკუთარი ნიკო ჭავჭავაძე, ელისავეტოპოლის ლუბერნატორი, რომლისა მსგავსი არავინა გვყავს ლუბერნატორებში“¹.

ამას ისიც დაემატოთ, რომ თვითონ დონდუკოვი კარსაკოვი, შემდეგ კავკასიის მთავარმმართველი, მის ხელქვეით მსახურებდა, როდესაც პოლკის კამანდირად იყო დაღესტანს და ორბელიანი კასპიის მხარის ჯარების მთავარ სარდლად. ამ დროებიდან ჩვენამდის ჩამოუღწევია ერთს საანეგლოტო ამბავს იმათ შესახებ. როდესაც პირველად დაღესტანში მოვიდა მთავარმმართველად დანიშნული ბარიათინსკი,—რომელსაც არ უყვარდა დონდუკოვი ვარანცოვის დროიდანვე,—ერთს რომელიღაც მოგზაურობაში დონდუკოვი ცხენ და ცხენ ძისდევდა მთავარმმართველს, რომელსაც ეკიპაჟში გრიგოლ დიმიტრიჩი უჯდა. კარგა მანძილი რომ გაიარეს და პოეტმა დონდუკოვს დაღლა რომ შეატყო, ჩაულაპარაკა ბარიათინსკის:

— Ваше Сиятельство, князь Дондуков страшно утомился.

— Ничего, это поубавит у него: спеси!—უთხრა მთავარმმართველმა.

პოეტის მიწერ-მოწერიდან ვხედავთ, რომ დონდუკოვიც ცდილობდა მაგიერი გადაეხადა ბარიათინსკისათვის. 1859-ს, როცა ევდოკიმოვის ანგარებაზე ლალადებდა ქვეყანა, პოეტი სწერს დიმიტრი ჯორჯაძეს:

„მთავარმმართველს მოუვიდა ხელმწიფისაგან წერილი, რომელშიაც სხვათა შორის ჰსწერს ევდაკიმოვზე, ესე იგი ამის უზომოს ანგარებაზედ. ამასავე ვაენნის მინისტრიცა ჰსწერს და ორივე ურჩევნენ, რომ მედგრად თვალ-ყური ეჭიროს და თუ მართალი იყოს ეს ხმები, გამოცვალოს კიდევცა. რასაკვირველია, მთავარ-მმართველს ძალიან ჰსწყინს ამ გვარი ხმები ევდაკიმოვზე და ამას ყოველსავე აბრალებს კნიაზს დუნდუკოვის ინტრიგებსა“².

დიდი მთავრის მიზაილ ნიკოლოზის ძის გადასვლა კავკასიიდან დიდად სწყენოდა გრიგოლ დიმიტრის-ძეს. ჯერ ერთი, რომ ის შინაური კაცი იყო დიდ-მთავრის სახლში, და მეორე, ხელმწიფის წევრისაგან დატოვება კავკასიის მხრისა თავის-თავად დასაკლისი იყო

¹ წერილი 24 აგვისტ. 1879 წ.

² წერილი 6 იანვ. 1859 წ.

ქვეყნისათვის. თბილისს კარგად ახსოვს ის მშვენიერი გაზაფხულის დღე—26 მაისი—როდესაც მთელი ქალაქი ორ წყებად გამწკრივებული სიონის სობოროდან რკინის გზის სადგურამდის მოუთმენლად ელოდა დიდი მთავრის გამოვლას გამოსათხოვებლად. ეტლი გამოჩნდა და მასზე დიდი მთავარი და მის გვერდით გრიგოლ დიმიტრიჩი. პოეტმა ჯერ სიტყვა უთხრა სასახლეში კავკასიის ჯარების მთავარსარდალს კავკასიის მხედრობის სახელით და შემდეგ გააცილა იგი ვაგზლამდი (კორპუსის კამანდირი დეველი მეორე ეკიპაჟში იჯდა დიდი მთავრის შვილებთან). აუწყერს რა ამ გაცილებას პოლკოვნიკ ერმოლოვს, პოეტი სწერს, სხვათა შორის:

„...ღიან, ძმაო კლავდი, ეს იყო ჭეშმარიტად იმპერატორის შვილის ღირსი გაცილება და არა გაცილება გენერალი მურავიოვისა, რომელსაც თან ახლდა—სათქმელადაც-კი სირცხვილია—მხოლოდ ივან მინაიჩ მირზოევი, ისიც მხოლოდ ანანურამდის. აი, როგორი მოწიწებითა და პატივით ეპყრობა აქაური ხალხი საიმპერატორო გვარეულობის დიდებასა! ¹

დიდი მთავრის წასვლის შემდეგ მეორე თუ მესამე დღეს ამ სტრიქონის მწერალს შეხვდა ყოფნა პოეტთან. ლაპარაკი, რასაკვირველია, მთავარ-მართველზე ჩამოვარდა. დიდი ხნის მუსაიდის შემდეგ იმან ჩვეულებრივი თვისი მხიარულებით სთქვა: ეჭ, რაც იყო, იყო! „იგი წავა დო სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა!“

ჩვენ ძალას ვატანთ ჩვენს თავს, რომ შევწყვიტოთ აქ პოეტის აზრების გადმოწერა შესახებ სხვადასხვა პირთა და გარემოებათა. მისი წერილების რიცხვი გამოუღვეველია და ამ წერილში არის გამოუღვეველი სიმდიდრე გონებისა, გრძნობისა, დაკვირვებისა და კაცს ყოველთვინ გინდა იმათი კითხვა. მაგრამ, პოეტის თქმისა არ იყოს, ყველაფერსა აქვს თავისი დასასრული და ჩვენ, უამისოდაც უსისტემოდ მოლაპარაკენი შემდეგ პოეტის იუბილეისა, თავს ვანებებთ პოეტისგან დაწერილი ნეკროლოგების ამოწერას, რომ გადვიდეთ თვითონ პოეტის ნეკროლოგზე...

მაგრამ ჯერ კიდევ ერთი გარემოება. პოეტის ბიოგრაფია არ იქნება სრული, თუ რომ იმის ბოლოს—სანამ კაცი ჯერ ისევ ცოცხალია—არ ვილაპარაკეთ იმის ხასიათზე, ჩვეულებაზე, გემოვნებაზე, შინაურ ცხოვრებაზე, ესე იგი საზოგადო ასპარეზზე მოღვაწის აღწერის შემდეგ თუ არ აღწერეთ კერძო კაცი სრული თვისის ღირსებითა და ნაკულევანებით. ამ საგანს გვინდა შევწიროთ ორი შემდეგი თავი.

¹ წერილი 20 ივნ. 1881 წ.

XVIII

ჩვენში და საზოგადოდ რუსეთში კრიტიკა და ბიოგრაფია, რა-
ღაც გვარ სალიტერატურო ზრდილობის ბრძანებით, შინაური ცხოვ-
რების აღწერაში ერთობ ხელმოჭერილია. „ჩემს ოთახში ვის რა ეკი-
თხვის რა ხდებაო“ — აი საფუძველი ამგვარი დარბაისლური საქციე-
ლისა, რომლითაც ჩვენ თავი მოგვაქს და ვგმობთ განუსჯელთა და
ენაჭარტალა ევროპის მწერალთა, რომელნიც—აქ პატივი მომით-
ხოვია—იმასაც კი გვატყობინებენ, რა ჰქვიან სახელად სარრა ბერნა-
რის გოგოს (წელისი), ან რა ერქვა იმ ცხენებს, რომელთაც მიჰქონ-
დათ საფლავზე ვიქტორ ჰიუგოს ცხედარი (წანწარი და ფლორელ-
ლა). ჩვენ უნდა ვუღალატოთ ამ შინაურს დარბაისლურ ზნეს და მო-
ვიყვანოთ აქ სულ ყველაფერი, რაც კი ჩვენ გავგვიგონია, ან თვითონ
ვიცით გრ. ორბელიანის პიროვნების შესახებ. „საყვარელი კაცისა
ჩვენ სულ ყველაფერი უნდა ვიცოდეთ“ — აი საფუძველი ამგვარი
უსაზღვრო ცნობისმოყვარობისა.

თუ თბილისში გიცხოვრიათ, რასაკვირველია, გეცოდინებათ,
სად რა ალაგას არის გრიგოლ ორბელიანის სახლი¹. ძვე-
ლიდანვე ამ სახლის არე-მარე შეადგენდა ორბელიანთა გვარის
სამყოფ ადგილს და იწოდებოდა ორბელიანთ უბნად, აჟლად. ამ აჟლში
ცხოვრობდა სარდლიანთ ოჯახი, ასლანის ოჯახი, გიორგის ოჯახი, ზუ-
რბაბ—პოეტის მამა და სხვ. ზურაბის დიდი, ორსართულიანი, ფართო
მოაჯირით შემოვლებული სახლი ისევ ისე დარჩა პოეტის ცხოვრება-
ში, როგორც იმის მამის დროს იყო. ადამის დროული არხიტექტურა,
ფართო, ყოველს მცენარეს და ყვავილებს მოკლებული ეზო, შეუღესელი
უშნო გალავანით და ალაყაფის კარებით; გალავნის ერთ ყურეში წვიმი-
სა და მზისაგან გახუნებული ფიცრის საჯინბო, სახლის გვერდით სასა-
ხლის ეკლესია, — აი რა შეადგენდა სასახლის გარემოს. პოეტს არ უნ-
დოდა სიძველეში მოსულ სახლის განახლება.

„Для меня дорог по воспоминаниям этот старый, невзрач-
ный дом, в котором жили и умерли мои родители, мои братья,
и, признаюсь, для меня было бы невыносимо его обновление“ —
სწერდა პოეტი გრიგოლ ბატონიშვილს².

სახლის შესასვლელი ეკლესიის პირდაპირ იყო; კარებზე არც
რიგვანი ზარი, არც მოსამსახურე რომ შეაღებდი კარს—მე ვამბობ
იმის ცხოვრების საშ ოთხ უანასკნელ წელზე, როდესაც მე მქონდა
ბედნიერება იმის ცნობისა—წინა ოთახში გხვდებოდა თოფიანი სალ-
დათი—ნაშთი ძველი დიდებისა—რომელსაც არაფერი ეკითხებოდა
შინაურობისა (რადგანაც იცვლებოდა საათობით). შედით, პალტო
გაიხადეთ, ჩამოკიდეთ კედელზე და შეაღეთ დარბაზის კარები. არავინ

¹ დაწერილია 1885 წ.

² წერილი 11 სექდ. 1875 წ.

არის. ვეებერთელა ზალა სკამებით გარშემო შემომწკრეული, რომელშიაც არც სტოლი დგას, არც დივანი, არც ტახტი. თუ კარების ხმამ გააგონა ვისმე მოსამსახურეს თქვენი შემოსვლა, ხომ კარგი, თუ არა და გასწით პირდაპირ და შეაღეთ ის დიდი კარები, რომელიც გზაზე დაგიხვდებათ. ამ კარებს შეყავხართ თქვენ პოეტის კაბინეტში.

კაბინეტსაც ატყვია სიძველე, ნამდვილი ქართული სიძველე. მარჯვენა კედელზე მიკეთებული თაროები საესეა წიგნებით, რომელთა ტყავის ყდაზე იკითხება წარსული პერიოდი წიგნის შემკვრელთა ვინაობისა. სტოლები მარჯვნივ და მარცხნივ, თვითონ სამუშაო სტოლი, ფანჯრები და ბუხრის თავი საესეა არეულად დაყრილი, მტვრიანი ქაღალდებით, გაზეთებით, წიგნებით, სურათებით, კარტებით. კედლებზე რამდენიმე ნაცნობი სურათები: ვარანცოვისა, ბარიათინსკისა, შამილისა, სამეგრელოს დედოფლისა. არაფერს არ ეტყობა ხელოვნება, კაბინეტის ლამაზად მორთვის სურვილი; არსად არა ჩანს ქალის ხელი.

რომ შეხვედით პოეტთან, წიგნის კითხვაში ან წერაში გართულმა მასპინძელმა წამოჰყო თავი, ფართოდ გაშალა ორივე ხელი, ერთი შესძახა ჩვეულებრივი პოო!—ნიშანი კმაყოფილებისა, წამოდგა, მოგვეგება, მოგავლო ხელი და დაგსვა პატარა, მრგვალ სტოლთან, თავის პირდაპირ.

— აბა, ბატონო, სადა ხართ, რასა იქო? ასე დავიწყება იქნება? რა ამბავია? ბულვარზე ვინ არის, მიხეილ ერისთავისა და საგინოვის გარდა?

და მოჰყვებოდა მუსაიფს, მაგრამ რა მუსაიფს. არა, ვისაც არ უნახავს გრ. ორბელიანი გულდამშვიდებით, ტკბილად მოსაუბრე ნაცნობ-მეგობართ შორის, ის თავის დღეში ვერ შეადგენს პოეტზე დაახლოვებულ აზრსაც. მარტო იმის ახლო; იმასთან ლაპარაკის დროს, როდესაც ის თავის მოსაუბრეს მაღლიანად შეხედავდა და გულიდან გარდმოფენილს ნათელშო გაახვევდა, რწმუნდებოდა კაცი, რა გამოუღეველი წმინდა, მოკამკამე წყარო იყო ეს კაცი კეთილგონიერებისა და ძალადი გრძნობის. არცერთი საგანი, არცერთი კითხვა არ იყო კავკასიაში, რომელზედაც მას არ შესძლებოდა ლაპარაკი en maitre, არა ერთი კაცობრიობის გონების მალეღებელი კითხვა არ იყო, რომელზედაც იმას არ შეედგინა თავისი, ქართული, აღმოსავლეთის ქრისტიანის აზრი. და რა სიტკბოება უნდა ჰქონოდათ პოეტის ბაგეთ ლაპარაკის დროს? ყოველ ხელობას, ყოველ არაკს თავის ენით ემუსაიფებოდა, თავის გრძნობით უსმენდა. ეს იშვიათი ნიჭია, რომელსაც შემოქმედი აძლევს მხოლოდ რჩეულებს. საშუალო კაცი-სათვის, მეტადრე მი ხუცებულობაში, დახშულია გულიც, ყურიც სხვა-

არაკისათვისაც და სხვა ხელობისათვისაც,—ის მხოლოდ თავის ხელობას ხედავს და თავის არაკს. რამდენად მკრელი გრძნობა ჰქონდა ორბელიანს და რამდენად გახსნილი იყო იმისი გული ახალი შთაბეჭდილებისათვის, ამას შემდეგი ამბავი გვაჩვენებს, რომელიც თვით პოეტისაგან გაგვიგონია:

— ერთხელ ჩემთან მოვიდა, — გვიამბო პოეტმა, — სიმთვრალის გამო სამსახურიდან გამოვდებული აფიცერი, კარგი ოჯახის შვილი, დიდად განათლებული, რომელსაც მე კარგად ვიცნობდი სამსახურში ყოფნის დროს. იმას ყველაფერი გაეყიდნა, რაც რამ გააჩნდა, და თითქმის პერანგის ამარა მოვიდა ფულის სათხოვნელად. მე დიდად მეწყინა იმის დანახვა, დავტუქსე კარგად, ვაჩუქე რაღაც და დავითხოვე. ჩემგან რომ წავიდა, ბიჭებისთვის ეთქვა:

— ეჰ! კნიაზმა რა იცის, რა დიდი ნეტარებაა, როცა დილა აღრიანად დუქნის წინ დგებარ კაცი, კარების გაღებას ელი და გააღებენ თუ არა, იმ სიცივეში გარდასცეცხლავ ერთ ჭიქა არაყსაო.

ჰეშმარიტად, ეს სიამოვნება ჩემთვის მიუწვდომელია, თუმცა კი, ვინ იცის, ეგებ მართლა ნეტარება იყოს ამ ამბით არყის დაღვევაო, სთქვა პოეტმა. იმას თითქო ენაღვლებოდა, რომ ეს გრძნობა გაუგებარი იყო მისთვის.

პოეტი ყოველი ღონისძიებით ცდილობდა გაერთო თავის სტუმარი, რაც უნდა აბეზარი ყოფილიყო იგი. დაღესტანში ყოფნის დროს მასთან მოდიოდა ყოველდღე, დღიურის რაპორტით, თემირხან-შურის კამენდანტი და ეს კაცი ერთობ დიდხანს რჩებოდა თავაზიან მასპინძელთან. განსვენებულმა დავით ჭავჭავაძემ გვითხრა: ერთხელ მე გრიგოლს ვახლდი და მოსამსახურემ კამენდანტის მოსვლა მოახსენაო.

— ეხლა მოვა და აღარ გაათავებს, აღარ წავა! — სთქვა სინწარით პოეტმა.

— ბატონო, უბრძანეთ და წავა.

— აბა, როგორ ვუთხრა, თვითონ უნდა მიხვდეს. მასპინძელი ვარ, სტუმარი როგორ დავითხოვო? ეჰ, მახლას! Прочите!

მეორე მაგალითს თითონ პოეტი სწერს ერეკლე ბატონიშვილს: „...ახ! ნეტავი იცოდეთ, ეს წერილი ვინ გამაშვებინა და მომაცდინა მთელი დღე? აი ბედი!

— ბატონო, მომახსენა ჩემმა სოლომონკამ, ვილაცა ზ...ვი გიახლათ და ჰსურს თქვენი ნახვა.

— მობრძანდეს! — მაგრამ ცუდად, უგემურად დავიბლარჯე.

და შემობრძანდა მორთული მონადირის ტანისამოსით¹ თქვენი

¹ წერილი ტაბახმელიდან არის.

საყვარელი ზ...ვი! — დიახ კარგი, მე არ გეცილებით ამას, იყოს თქვენი საყვარელი; მაგრამ, მაგრამ ჩემი რა ბრალია, რომ მე, ვითარცა მასპინძელსა; მაქვს მოვალეობა, რომ გავანებებო, გავაგრილო, შევაქციო სხვა და სხვა ანეგლოტების მოგონებითა ეს მოულოდნელი სტუმარი, რომლისა ნახვა, სწორედ მოგახსენო, და ან რა მოგახსენო? მახლას, ეს დღე ჩემთვის წავიდა შხამად და ბრაზად. არც ახლა შემიბრალებ!“¹

სხვადასხვაობა სალაპარაკო საგნისა გამოუღვეელი იყო პოეტისათვის. იმან ყველაფერი იცოდა, იცოდა სხვაზე ადრე, სხვაზე უკეთესად. უფრო ხშირად კი იმის ბაასი ტრიალებდა, — ეს ზემოცა ვთქვით, — თავად-აზნაურობის წაღმარებლობაზე, იმისი გვაროვნობის დამცირებაზე, სომხების დაწინაურებაზე. როცა ამ საგნებს შეეხებოდა ლაპარაკი, პოეტი იცვლებოდა პირისსახეზე; თვალები აენთებოდა, იმის ხმას ნაღველი გადაეკვროდა და ენა დაიწყებდა ლაპარაკს წამლეკავის, წარმტყვევნელის სიმჭევრით.

„ეჰ! იღუპება, იღუპება საქართველოს თავად-აზნაურობა! საცაა მოვა წარღვანაც და შთანთქავს ყველას. იქნება ერთი-ორი ბედნიერი ოჯახი მოჰყვეს ნოეს კიდობანში, თორემ სხვა ერთიანად უნდა განჰქრეს დედა-მიწიდან, ღვთის რისხვა არის ჩვენზე მოსული, ღვთის რისხვა!“

ან როგორ უნდა არ გამქრალიყო ამა სოფლიდან ბეჩავი ქართველი, რომელსაც ასე უწყალოდ სდევნიდა ხვედრი. ნახევარი საქართველო პრიკაზისა იყო, ნახევარი — სომხებისა.

როგორც ნამდვილი ძველი ქართველი, გრ. ორბელიანი არ იყო მტერი სომხებისა. სომხთ შორის იმას არა ერთი გულით საყვარელი მეგობარი ჰყავდა, როგორც იყვნენ, მაგალითად ტერ-ლუკასოვი, ლაზარევი, ლორის-მელიქოვი და სხვანი მრავალნი ბებუთაანნი, თუმანიანნი, ყორღანიანნი, არღუთაანნი. მაგრამ წრეს ჭადასული ანგარება ამა ხალხისა ჰბადებდა მასში ანტიპათიას იმ წოდების შესახებ, რომელიც ვაჭრობითა და აღებ-მიცემობით ცხოვრობს და რომელსაც მთელი კახეთი დაგირავებული ჰქონდა. იმის დასამტკიცებლად, თუ როგორ დამდიდრდნენ ზოგიერთი სომხებ ქართველების ოფლით, პოეტმა გვიამბო ერთხელ შემდეგი გასაოცარი ამბავი.

— როცა თბილისის გენერალ-გუბერნატორად ვიყავი — სთქვა პოეტმა — ჩემთან მოვიდა ერთი კუმისელი გლეხი და შემეხვეწა, გამოემხსნა ის უღმერთო მოვალე სომხის ხელიდან, რომელიც ათ თუმან ფულში ერთ ურემ ღვინოს ართმევდა სარგებლად ყოველ წლივ. ეს

¹ წერილი 3 აგვ. 1873 წ.

სარგებელი იმ ზომამდის გარდამეტებული და დაუჯერებელი იყო, რომ მე დავიბარე მოვალე სომეხი.

— ღმერთი არ არის შენში, ძმობილო, რომ ასეთ საშინელ სარგებელს ართმევ ამ საწყალ კაცს? არა გრცხვენნიან?

— რა ვქნა, ბატონო, ხალდი ფული მიმიცია; თქვენც მოწმე ხართ, ფულს სარგებელი უნდა.

— როგორ თუ მე მოწმე ვარ! ამისთანა უღმერთო სარგებლის მოწმე მე რად ვიქნები?

— აი, შენი ჭირიმე, ნახეთ, თუ თქვენ არა ვაქვთ მოწერილი ხელი.

ამ სიტყვებით მოვალემ გამომიშვირა თამასუქი. გავხსენ და გულს ელდა მეცა! ჩემგან ხელმოწერილი კი იყო ეს ქალაღი, მაგრამ როგორ? „პარუჩიკი თავადი გრ. ორბელიანი“. პორუჩიკიდან მე გენერალ-ადიუტანტი გავხდი. მთავარმართებლის მოვალეობის აღმასრულებელი შევიქენ და საწყალი გლეხი კი სულ ყოველ-წლივ იხდიდა ათ თუმანში ერთ ურემ ღვინოს. მე ავენთე, ცეცხლი მომეკიდა და ფხრაწ! ფხრაწ! დავხიე ის თამასუქი, პირში მივაყარე იმ სომეხს სიტყვებით: „წადი, მიჩივლე საცა გინდა, შე უღმერთო“ და გავაგდე ჩემგან! ახლა თქვენ იანგარიშეთ, რამდენი ათი თუმანი წაიღო იმ სომეხმა 25—30 წლის განმავლობაში.

ორბელიანის გვარზე ლაპარაკს ერთხელ შევესწარ პოეტთან და არ შემიძლია არ ავსწერო მთელი სცენა. ერთ საღამოს, მე, რომ ვიყავი ისე, შემოვიდა პოეტთან გენერალი საგინოვი.

— წაიკითხეთ, კნიაზო?

— რა?

— ტიფლისსკი აბიავლენია.

— რაო?

— აი, ჩვენ... X... ზე რომ დაუწერიათ?

— ვინ X...ზე?

— ჩვენს ო-ზე.

— რაო?

— სუდებნი პრისტავმა ცხენი უნდა გაუყიდოსო.

— რათა?

— ვალი მართებია და იმის გასასტუმრებლად.

— ოჰ! ეგლა აკლდა ჩვენს ოჯახს! გზაზე პრისტავი დაუხვდეს ჩვენს გვარის კაცსა და ცხენიდან ჩამოაგას! ვაი, სირცხვილო!

ესა ჰსთქვა და პოეტი წამოდგა თავის სავარძლიდან. მეტის-მეტი მღელვარებისაგან იმან დაიწყო ოთახში სიარული ჯერ წყევითა და გინებით, მერე ხმაგაკმენდილი, დაღუმებული. ერთხანს და-

დიოდა ასე და მერე მოგვიახლოვდა ჩვენ და ნაღვლიანად, ამოოხვრით სთქვა პუშკინის პოემიდან:

Так вот судьба твоих сынов,
О, Рим, о, громкая держава!

მივდივართ ორბელიანნიც. საშველი არსით არის, მივდივართ! მახლას!“

მაგრამ ყოველ ამგვარ სამწუხარო მოგონებას ან გავონებას, ყოველ სულიერ კვეთებას პოეტი რაღაცნაირის მადლით, მარტო მისთვის მინიჭებული მადლით, რაღაცნაირის მანქანებით ერთბაშად განაქრობდა და ერთი-წამის წინად მოღრუბლულ სულს ეფინებოდა მხიარულების სხივი, მოღვრემილი შუბლი სწორდებოდა, პირისახე იშლებოდა და ტუჩები შეიქმდენ ღიმილს.—რუსთაველი სწორედ ამ გვარს კაცსაა რომ უწოდებს „სევდისა მუფარახად“. უსიამოვნო ლაპარაკს გულთმისანი მოშაქრვიდა სხვადასხვაგვარის სასაცილო ამბებით, ანეალოტებით, ხუმრობით.

მისი ხუმრობა, მასავით კეთილი, უწყინარი, ლაზათიანი, არ იყო გესლიანი, არც მწყველელი. ერთ ნათესავ ქალს, რომელიც ხშირად ნატრულობდა პარიჟის ნახვას, პოეტი ეუბნება:

— ძალუა, რა დაგემართა, სულ პარიჟი, პარიჟი. ჩვენი პარიკმახერი ბერლემონი ხომ გინახავს? წარმოიდგინე ერთი მილიონი ბერლემონი და მალალი, ძალიან მალალი სახლები და ვითომ პარიჟი გინახავს.

მეორე ძალუას, რომელიც საზღვარგარეთ იყო, ისა სწერს:

„... გეყოფათ, კარგია, მაგდენი ტანტალი. რით ვერ შეიტყუეთ, რაც ვენა არის, ის არის პარიჟიც, მილანიც, ვენევაც, ბერლინიც, რომიცა! განსხვავება არის ისა, რომ ზოგი დიდია, ზოგი პატარა და ვენევაში არის ტბა, როგორც ჩვენს კუმისში, პარიჟში არის ტულიერი, რომში სობორო პეტრე-პავლესი, მილანში თეატრი, სკოლა, სულ დიდრონნი შენობები, და რა უყოთ? მაგაზინებიც ერთი და იგივეა. გეყოფათ, წამოდით. აქედამ მილანამდის იარე, იარე და კუმისის ლელვი კი ნახე; აბა რას დარბიხარ ტყვილად“.

ათასში ერთხელ კი მისი ხუმრობა საშინელ სატირად გადაეკვროდა ჩვენს საზოგადოებას,

ერთი მაგალითი მრავალთაგანი:

ჩვენი ყმაწვილი კაცების უთავბოლო სწავლას და ნასწავლის ცხოვრებაში გამოუყენებლობას პოეტი სასოწარკვეთილებაში მოჰყავდა. ერთ ყმაწვილ კაცს, რომელიც რუსეთში აპირობდა წასვლას, პოეტი ეუბნება:

— წადი, შვილო, ღმერთმა ხელი მოგიმართოს, მაგრამ, გეთაყვა, ავრონომი ნუ მოხვალ.

ორბელიანის მიწერ-მოწერა სავსეა ამგვარი ოხუნჯობით. შორს რომ არ წავიდეთ, გადმოვწერთ აქ სამიოდ-ოთხიოდ ნი-მუშს.

ნაწყვეტი ბაბაღე საგინოვთან მინაწერის წიგნიდან:

„... მოვედი ზაქათალას და დამხვდა საქმიარულო ამბავი: ილიკოს ორი ვაჟი. ეს მე არ მიკვირს: მე რომ ცოლი შევიერთო, სამ ვაჟს ვაყოლებდი...“¹

ლევან მელიქოვთან მიწერილ წიგნიდან:

„... ეყოლა ვაჟი იაკინტეს ქალსა. ეყოლა ვაჟი ჩემს დისწულ-ზინუცასა და სხვათა ცხრათა სულ ვაჟები. დიდი ომიანობა უნდა მოხდეს ამ ანგარიშით...“²

ამასთანავე მიწერილ წიგნში, როდესაც პოეტი იყო სამოცდა-სამი წლისა, ჩვენ ვკითხულობთ:

„რაც შემძლიან, ვარშიყობ; მთავარმართებლობას თურმე ასე სცოდნია“³.

ის სწერს პოლკოვნიკ ერმოლოვს, პეტერბურგს:

„... გოცნი შენც და შენ ბავშვებსაც, 18 წლის ქალიშვილსაც-კი, არა უშავს-რა, შეიძლება სამი ათასი ვერსის მანძილზე მხურვალე კოცნის გაგზავნა, რად-გან გაცივდება, გაიყინება, ვიდრე მისს თვალეზამდე მიაღწევდეს“⁴.

გრაფინია ოლგა ლევაშოვისას:

„... გრაფინია!.. თქვენ ეკუთვნით იმ იშვიათ არსებათ, რომლებსაც—ერთ-თია სამხედრო დიდების მუზარადს ატარებენ, თუ უბრალოდ ვარდი აქვთ გულზედ მიმაგრებული—დაბადებითვე დაჰყვებათ ხოლმე ნიჭი მიზიდვისა, მორჩილებისა, ბრძანებისა. არ ვიცი, ყველას უყვარხარ თუ არა, მაგრამ ის-კი ვიცი, რომ ჭეშ-მარიტად პატივს გცემენ და თქვენს მალალ გონებას, კეთილს სულსა და მომზიბ-ლველ ძალას, რომელიც უხილავად თუ ხილულად გარს გახვევიათ, ყველა მორჩი-ლებს. ხოლო რაც შემეხება მე, შემძლიან დანამდვილებითა ვსთქვა, რომ აქაც, მთებს აქვთ და იქაც, ზღვების იქით, ყველგან და ყოველთვის თქვენი ერთგული განლავართ. მაგრამ, არა, ეგ როდი მინდა ვსთქვა სრულიადაც, ერთგულობა რა არის? სრულიადაც ვერ გამოჰხატავს მას, რის თქმაც მე მინდა. მაგრამ მეშინიან, გაუბედავობა მძლევს: მამა—პანინია, ქმარი—ლევაშოვი, რომელსაც საჟენის სიგანე გულ-მკერდი აქვს. ეჭვი არ არის, ბრძოლა უსწორო იქნება. უნებურად ისევ ამ ტუტუტურსა და უბრალო სიტყვა „ერთგულებაზე“ უნდა შევსდგა.“⁵

მასვე:

„... ჩემმა დამ ვარინკამ გადმომცა შარშან, რომ კაბიხეტისათვის პატარა ხანჯალი გდომებიათ... ვისწრაფვი მოგართვათ და თან ჩემი ერთგულებაც გამო-ვიცხადოთ... მიიღეთ და უფლობდეთ, მაგრამ ქარქაშიდან კი ნუ ამოიღებთ.“

¹ წერილი 28 ოკტ. 1853 წ.

² წერილი 1862 წ.

³ წერილი 19 ნოემბ. 1862 წ.

⁴ წერილი 19 იანვარს, 1872 წ.

⁵ წერილი ურიცხვო არის.

მაგრამ უნებურად აღმედგის კითხვა: რად გინდათ, ჩემო დედოფალო, ხანჯალი? გასაგმირად ხომ უფრო საშიში და უფრო მძლავრი იარაღი სხვა გაქვთ. ეს გახლავთ თქვენი ბრძანებლობითი, მეფური წარმოსადგობა და ცხოველ მყოფელი ნათელი თვალები, რომლებიც ყოველსავე გიმორჩილებენ და დამორჩილებულნი ბედსა თვისსა კურთხევით იხსენიებენ. ხანჯალი რაღად გინდათ?”

ხანდახან პოეტის ხუმრობა რაბლეს დაწერილიდან ამოღებული კალმით არის დაწერილი. ერთ ნათესავ ქალს, რომელიც წყლებზე იყო წასული სასიმრთელოდ და რომელმაც მოიწერა ქალაქს, ახალგაზრდა პროფესორი მწამლობსო, პოეტი სწერს:

„ . . . აბა, რა საკურველია, პროფესორი, ყმაწვილი კაცი, გვართაც ობოლენსკი, კარგი მოსაწონი ჰაქიმი იქნება, მეტადრე დედაკაცური სნეულებისა. ოჰ! რა სიამოვნებით გადაწექ და უჩვენე ყოველივე სხვათათვის დაფარული. ფუ, ფუ, თქვე უნამუსო დედაკაცებო“¹.

გულკეთილ ხუმარას, პოეტს, გულიც ჩვილი ჰქონდა ეხლა და თავიც მდაბალი. ის უღმობელი დრო ბრძოლისა და აბრეკობისა, როდესაც ავარიის ხანი შეუბრალებლად აჭრევინებდა დამნაშავეთა თავებს, წავიდა და ბუნებრივთა მიდრეკილებათ თვისი საკუთარი თავისუფალი გზა იპოვეს. ის იყო „შეწიხებულთა და გაჭარვებულთა ნუგეშინის მცემელი“ (მე შემძლიან გრძელი სია შევადგინო იმ პირთა, რომელთაც ეწეოდა პოეტი ან ფულით, ან მთავრობასთან რეკომენდაციებით), იყო ლმობიერი, ზრდილი, თავაზიანი—თავაზიანი იმ ზომამდის, რომ ეძნელებოდა პირში სიმართლის თქმა, თუ ეს სიმართლე საწყენი იყო ვისთვისმე. ამიტომაც ერთმა ჩვენმა პოეტმა „ქალაჩუნა“ დაარქვა იმას. ეს თავაზიანობა—მე ვამბობ იმ ზნეობის თვისებაზე, რომელსაც რუსულად ეძახიან деликатный-ს—ამხილებდა ორბელიანში ნამდვილ განხორციელებულს არტისტსა, რომელსაც არ უყვარდა რა არცა უზრდელი, არცა უშვერი, არცა უთლელი,—ქცევა და საგნები, რომელთაც იმავე რუსულ ენაზე დასახვენ სიტყვითა „груный“. იმის ხასიათს იმდენად სჭარბობს მორიდებულობა, რომ იგი სწერს ბარონ ნიკოლაის, რომელმაც თხოვა დასაბეჭდად იუბილეზე წარმოთქმული მისი სიტყვა.

„ . . . Признаюсь, мне всегда казалось щекотливым подвергать невольно Суду печати выражение задушевных чувств“².

ამ წუთისოფელში ყოველ კაცს ემძიმება ვალის გადახდა, ორბელიანს კი... გადახდევინება. რას ვამბობ გადახდევინება? მოთხოვნაც-კი, მოგონება, რომ იმისი ფული მართებს ვისმე. ერთ დიდს,

¹ წერილი 31 ივლ. 1882 წ.

² წერილი 21 ივნისს 1871 წ.

დიდს მოხელე პირს—რუსთაგანს, რომელსაც პოეტის ფული მართებდა, ისა სწერს:

„... ვზივარ და ვფიქრობ, ვფიქრობ დიდ-ხანსა, როგორ მოვახერხო ისე, რომ წერილი ესე უწყინრად და რბილად როგორმე შევადგინო ისე ნაზად, რომ მისმა წაკითხვამ თავისი მოულოდნელობით მყუდროება არ დაგირღვიოთ, წარბები არ მოგიღუშოთ და არ წაგიხდინოთ მადა, რომელზედაც კოჯრის ჰაერი ასე, კარგად ჰმოქმედებს!—მაგრამ ვგრძნობ ამასთანავე ღრმად, რომ შეუძლებელია, ადამიანის ძალას აღემატება, ვინაიდან თვითონ ბუნება ჩემი თხოვნისა იქამდის უწყალო და საზიზღარია მთელი ადამის ტომისათვის, რომ მისი როგორმე თავაზიანად მიღება შეუძლებელია! მოგახსენებთ... ე. ი. განზრახვა მაქვს მხოლოდ მოგახსენოთ,—მაგრამ... როგორა ვსთქვა... დამიბრუნეთ ჩემი ფული უპ, ძლივს არ მომეშვა ლოდვიით!..“¹

თავისი ახლო ნათესავი ქალი რა არის, პოეტი იმასაც არ მისწერს ბრძანებით: შემომითვალე, ჩემმა ძმისწულმა ეგზამენი როგორ დაიჭირაო. არა, ის ისეთ ფორმას იპოვის თავის წერილისას, რომელსაც სხვა ღირსებათა შორის მაინც და მაინც ის თვისება ექნება, რომ არ მოაწყენს მკითხველს. თითქო პოეტი ერთი თვალით მის წინაშე მდებარე ქალაღდს უყურებდეს და მეორეს თვალით ადრესატის პირის სახეს. იმის კალამი სულ იმას ცდილობს, მკითხველის პირის სახეზე ერთი ხაზიც არ დააჩნდეს უკმაყოფილებისა. აი ამ წერილის დასაწყისიც:

„მეგობარო ჩემო ბარბარე! მაქვს პატივი, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ, პატივი მაქვს თქვენს ჯანმრთელობას 300 მან. ვახლო და წერილიც გავათავო ამით, მაგრამ უცნაურია სწორედ, არ ვიცი, საიდან მებადება კითხვა: გინახავს თუ არა ცხენის დოლი, როდესაც ერთი იმედიანად მიჰქრის ქარივითა და ერთს წამში გაირბენს წრესა, ხოლო მეორე ამ დროს ოფლში გაქაფებული, ქაქანით მისდევს ჯანჯალითა, მაგრამ მაინც მიაღწევს ოდესმე მიზანსა! მინდა გკითხო ამ შედარებით: გაირბინა გიორგიმ ეგზამენებისა წრე, თუ ჯანჯლობით მიაღწია ბორძიკით 4-ისა და 5 ნიშნამდე“².

ეხლა კი დავაკვირდეთ შინაურ ცხოვრებას.

მაგრამ... ჯერ ნება მიბოძეთ წარმოვუდგინო თქვენს სულგრძელებას: ნინიკა, ზახარკა, სოლომონ, პოეტის თავდადებით ერთგულნი მოსამსახურენი—უცოლ-შვილო კაცის ცხოვრებაში მოსამსახურეს, მეტადრე იმისთანა მოსამსახურეს, რომელიც განუშორებლად ახლავს კაცს მთელი მისი სიცოცხლე, დიდი ადგილი უჭირავს. ნებით თუ უნებლიეთ ასეთი კაცი ეძორჩილება მოსამსახურის გავლენას. თუ მართალია ევროპიული ანდაზა „მითხარი ღისი მოყვარე ხარ და მე გეტყვი რა კაცი ხარო“, ისიც უნდა მართალი იყოს „მითხარი რა მოსამსახურე გყავს და მე გეტყვი ვინც ბრძანდები“, ან უფრო

¹ წერილი 8 აგვ. 1873 წ.

² წერილი 24 თებერვ. 1874 წ.

ჩვენებურად რომ ვსაქვათ: როგორც ბატონი, ისეთი მსახური. ორბელიანისათვის მოსამსახურენი ნამდვილი მეგობარნი იყვნენ, რომელთაც ის სიტყვას უფონებდა, რომელნიცისე დაახლოვებულად გრძნობდნენ თავს პოეტთან, რომ ზოგჯერ უჯავრდებოდენ კიდევ. უხუცესი მათგანი, ნინიკა, უუქველია, მკათხველებს ეხსომებათ პოეტის დღიურიდან—ემსახურებოდა ორბელიანს, როდესაც იგი იყო რუსეთში როტის კამანდირად. მას აქეთ ორმოცდაათი წელიწადი ის ერთგულად ემსახურებოდა თავის ბატონს და ბატონსაც კარგად უყვარდა იგი. იმის წერილებში ხშირად შეხვდებით ნინიკას ამბავს „ჩემი ნინიკა დაიჭრა“, „ჩემს ნინიკას ჯვარი დავსწერე“, „ჩემი ნინიკა ავადა მყავს“ და სხ. ამგვარები.—ზახარკა ემსახურებოდა პოეტს ლეკების დროიდან. ამას წილად ხვდა შამილთან მიწერილ წაგნში ხსენება და დარლოში წასვლა დატყვევებულლებთან.—უმრწემესი, სოლომონ იყო ხელზე მოსამსახურე ბიჭი პოეტისა. სიბერის დროს რომელსაც ის უწოდებდა თვისდა ნუგემად. „მე ვარ დავრდომილი, რომელსაც არ გამოადგა არც და, არცა რძალი, არცა სხვა ვინმე—სწერდა პოეტი ხუმრობით თავის რძალს ქეთევან ორბელიანს—და დამჩია ჩემ ნუგემად ჩემი სოლომონკა. ღმერთმა მიცოცხლოს; ესეცა კმარა ჩემთვის“¹. საზოგადო შენიშვნა: ორბელიანი თითქმის ერთად ერთი ქართველი კაცი იყო ქალაქში, რომელსაც იმერელი მოსამსახურე არა ჰყოლია.

ყოველ-ღიური ცხოვრება პოეტისა წინდაწინ დადგენილ გზაზე მიდიოდა დიდი ხნიდან. აღებოდა თუ არა დილა-ადრინად—მხესთან ერთად გამოდიოდა დილის ნაავზე შინელ-წამოსხმული და დიდხანს დადიოდა აივანზე, საიდანაც ერთი მხრით იმას თვალთა წინ იზღებოდა მშვენიერი სურათი გრძლად აღმართული კაკასისის მთებისა.

დაძინებული ქვეყნის გამოღვიძება იმდენად სასიამოვნო იყო იმისთვის, რომ გულგრილად არ შეეძლო დილათ მძინარეებას დანახვა. თავის დისწულს ნიკოლოზ ერისთავს, რომელიც ხშირად ნაშუალამევის სამ-ოთხ საათზე მოდიოდა კლუბიდან, პოეტი დილა-ადრინად აღვიძებდა.

—დიდო ერისთავო, ადექ, ნუ გძინავს; გამოიხედე, ღმერთი ქადა-პურსა ჰყრის! ამ სიტყვებით დაუბრაბუნებდა მაგრად ფანჯარას და მანამ არ მოეშვებოდა, სანამ არ გამოაღვიძებდა. შემდეგ განაგრძობდა აივანზე სიარულს, რომელსაც არ შესწყვეტდა უთუოდ დანიშნულ დრომდის. რომ ადრე ეთხოვნათ მისთვის ქვემოთ ჩამო-

¹ წერილი ქეთ. ორბელიანთან 23 ივლ. 1882 წ.

სელა, ტყუილი იქნებოდა „მოიცა, შეილო, აი-აი ხომ ხედავ ამ თითებს, ხუთჯერაც გავივლი და ჩამოვალ“.

სეირნობის შემდეგ პოეტი ჩამოდიოდა თავის კაბინეტში, საცა-სეამდა ჩაის.

— ბიჭო, სოლომონ, აბა მოიტა ის რალაც არის ცხელ-ცხელი.

ჩაის დროს გადაათვალიერებდა უკანასკნელი წლების კედლის კალენდარს, რომელშიაც პოეტი დღითი-დღე სწერდა სახსოვრად. სხვადასხვა დღიურ შემთხვევას, ამინდის მდგომარეობას, თავის სიმართელის ამბავს და იქვე სწერდა იმასაც, თუ წინა დღით რა მოხდა (მოხუცებულობამ უწინდელი დღიური ამ კალენდარზე მოაგ-დო). მერე მოჰყვებოდა გაზეთების კითხვას წითელ-ლურჯი კარან-დაშით აღკუროვლი. ფკრადი კარანდაში ხვდებოდა უმეტეს ნაწი-ლად ქართულ გაზეთს „დროებას“. რომ არ მოეწონებოდა იმას რაიმე აზრი, ან სიტყვა, ან სიტყვების შეთანხმება, სტრიქონს ქვემოთ ხაზს დაუსვამდა და განზე დაუწერდა: „ეს ასე არ არის“, „ეს რა ქართუ-ლია“, „თუ ეს ქართულია, მე არა მცოდნია რა“ და სხ. ამგვარები, რომელზედაც ჩვენ ვილაპარაკებთ ქვემოთ, როდესაც პოეტის ნაწე-რებზე გვექნება ბაასი. გაზეთებს შემდეგ პოეტი სწერდა წერილებს-ჯერ შავად,—რომ პირი დაეჩინა საზახსოვროდ,—და შემდეგ თეთ-რად. სხვადასხვაგვარობა ამ წერილებისა გამოუღვევლია, თუ ვისმე ესაყვედურება რასმე, ის ასე იწყებს თავის წიგნს: ასე არ უნდა, ალექსანდრე, თორემ შენ იცი; თუ თვითონ არის ვისმესთან დამნაშავე, ის აზობს ნაწერში: ვსცოდე ცად მიზართ და წინაშე შენსა, დავრჩი პირშავად; თუ ვისმეს ქართველთაგანს უნდა შეაბრა-ლოს მთხოვნელი, ის ამგვარად იწყებს რეკომენდაციის წერილებს: შეწუხებულთა და გაჭირვებულთა ნუგეშის მკემელო.—რუსულის პო-ეტი ჩინებულად სწერს. მგონია თვით ტურგენევი არ დაიწუნებდა მისი წერილების ხელის მოწერას. ხანდახან კი განგებ ამ ნაწერებს ქართული კილო გადაჰკრავს. საცა ამდენი გალიციზმი და რუსიციზ-მია, რა იქნება ერთი ორი გრუზინიზმიც იყოს. თავადი მირსკი რომ გადავიდა რუსეთში, პოეტი სწერს იმას: Что, брат Дмитрий, уехали и уехали, წახველით და წახველით. ეხ! Тебе да твоя Россия! ეს გრუზინიზმი ხანდახან ლაპარაკშიაც აქვს პოეტს. ერთხელ, როცა იმას, თვალით ავადმყოფს, რუსის ქალები ნახავენ და ავადმყოფო-ბის მიზეზს კითხავენ, ის ეტყვის: ...Что так... ходит—ჩვენში რომ იტყვიან—დადისო.

წერილები, რომელთაც უფრო საზოგადო ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე კერძო, ნამდვილ მოთხოვნილებად შეექმნა იმას მოხუცებუ-ლებაში. ყოველს ღირსშესანიშნავ შემთხვევის შემდეგ სიტყვიერი

ჩუქისა იგი სჯიდა კალმით. სხვა კაცი, სხვა პირობაში მყოფი, ან
 მემუარებს დაუწყებდა წერას მის ადგილზე, ან გაზეთების სტატეებს.
 ეს კი ცოცხალ კაცს სწერდა ცოცხალ საგანზე. არც ერთი მაღალ
 ხარისხზე მდგომი პირი არ დარჩენილა, არც კავკასიაში და არც
 პეტერბურგში, რომელთანაც იმას არ ჰქონდეს პირახსნილი მიწერ-
 მოწერა და ვინ არ იცნობდა იმას, ვის არ უმსახურნია იმის
 ხელ-ქვეით კავკასიაში, ვინ არა გრძნობდა მისდამი ღრმა პატივის-
 ცემას, მისნი ახლო ნათესავნი და მეგობარნი, იმის წერილებით გა-
 ნებივრებულნი, ავგაროზივით ატარებდნენ მის ბარათებს. 1883 წ.
 იყო თუ ოთხს, არ მახსოვს კარგად, დიმიტრი ჯორჯაძემ გადმოკცა
 სამოციოდე წიგნი პოეტისაგან მინაწერი, რომელთა შორის ამგვარი
 წერილიც შეუნახავს განსვენებულს: „ჩემო ბატონო დიმიტრი! გთხოვ
 ხვალ, ესე იგი სამშაბათს, მოზრძანდეთ ჩემთან სადილად სამ საათზე
 ქართულს ჩიხირთმაზე. თქვენი მარადის ერთგული გრ. ორბელიანი“¹.
 ბევრი წიგნი აქვს პოეტს მინაწერი ბარბარე ორბელიანთან, ლევან
 მელიქიშვილთან, ნიკო ჭავჭავაძესთან, დიმ, მირსკისთან, ეკატ. და-
 დიანთან, საგინოვებთან, ოგლობჟიოსთან. პოეტს უყვარდა დალა-
 გებული, „თავიდამ დაწყებული“ წერილები“, გატენილი ახალის,
 „ნემსიდამ ამოღებულის“ ამბებით. თუ სხვა მისაწერ ამბავს ვერ
 იშოვიდა, ის საზოგადო საგაზეთო ამბებით იყრიდა წერის ჟინს.
 „მიხაილოვის ხიდზე დაიწვა მირზოვეის დუქნები—სწერს იგი ნიკო
 ჭავჭავაძეს. ესეც ერთი ამბავია და ამხელად იკმარე... შემდეგ ღმერ-
 თი შეგვეწვეა“². სამაგიეროდ მეგობრებისაგანაც ითხოვდა პოეტი
 ვრცელ ამბებით სავსე წერილებს და ჯავრობდა, თუ ბარათი ამბავს
 არ მოუტანდა. „ილიას წიგნი მომივიდა,—სწერდა ის თავის ძმას
 ზაქარიას—რომელიც ისევ უკან გაუგზავნე, იმიტომ რომ ერთი თაბახი
 დაბლარჯული სულ ცარიელი ხოხოროს და ბოხოროს იყო,—მოდნის
 სიტყვები გახლავსთ ქალაქში. თითქოს არც სახლი გვქონ-
 დეს, არც საქმეები, რომლისაც შეტყობა ჩემთვის საჭირო არ იყოს.
 რა უყო! ქართული ანდაზაა „ხევრე და ხევრე“³. როგორც ნამდვილ
 ვეროპიელს, პოეტს არ უყვარდა, როცა წერილს დაუგვიანებდნენ.
 „რა წამს ეს წიგნი მოგივიდეს—სწერს ის ანტონ ორბელიანს—მა-
 შინვე მომწერე... ამას ნუ იტყვი, ხვალ მივწერ, სადილს უკან დაგ-
 წერ, აბანოდამ რომ მოვალ, მაშინ მივწერ; ამაში დღეები გავა,
 დაგვიანდება და მას უკან იტყვი: ეჰ, რალა მივწერო“⁴.

¹ წერილი ურიცხვო.

² წერილი 18 მაისს 1877 წ.

³ წერილი ხუნძახიდან ურიცხვო.

წიგნის დაგვიანების გამო ის სწერდა ერთ დროს თავის ძმის-
წულს გიორგი ორბელიანს:

„... ნება მომეცით, ვკითხო თქვენსა ჯანმრთელობასა, რა მიზეზია, რომ
წერილს არა მწერ? შენს ბარათზე ხომ სრულიად უარი ვსთქვი. სამსახური? უთუ-
ოდ დროს დიდს გაკარგვინებს, მაგრამ არა მჯერა, რომ სამხედრო სამსახურისანი
ყველანი, ე. ი. მთელი რუსეთის მილიონი მხედრობა. სამსახურისა და დროს
უქონლობისა გამო, არასოდეს არავის არასა სწერდეს. მაშ, თუ აგრეა, წერას რა-
ღად ასწავლიან, თუ-კი არასოდეს წერა არ შეუძლიანთ“¹.

XIX

წერილი გათავებული არ ექნებოდა, რომ დაიწყებოდა ვიზი-
ტები¹, რომელშიაც ახალი ამბები ითქმოდა მსგავსადვე თავიდან,
დალაგებით. ვიზიტს მოჰყვებოდა სამაგიერო ვიზიტები, სარეკომენ-
დაციოდ ვისთანმე წასვლა, საზოგადო საქმის გამოსარჩლება.

ამ სიარულში პოეტს არა ერთი უსიამოვნება შემთხვევია.

ერთხელ დიდ მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძეს მოახსენა პოე-
ტმა ტფილისის სამღვდლოების ვედრება: სასულიერო სემინარიაში
ქართული ენა მოსპეს და უბრძანეთ ხელ-ახლა შემოიღონო. მთავარ-
მართებელს ეს განკარგულება დიდად ეწყინა და აღუთქვა დახმა-
რება.

რამდენიმე დღის შემდეგ, როდესაც პოეტი ხელ-ახლა მივიდა
მთავარმართებელთან, დიდმა მთავარმა უბრძანა:

— კნიაზო, მე ვნახე ექსარქოსი და მითხრა, რომ ქართული
ენისათვის სემინარიაში ხელი არავის უხლიაო. როგორ მოხდა, რომ
თქვენთვის ტყუილი მოუხსენებიათ?

— თქვენო უმაღლესობავ, მაშ მეც და მთელი ტფილისის სა-
მღვდლოებაც მტერი ვყოფილვართ ქართული ენისა.

— არ ვიცით, რა ყოფილხართ, მაგრამ ესე კია და,—უპასუხა
მთავარმართებელმა, აშკარად გულნატკენმა და შემდეგ, რომ უფრო
ეგრძობინებინა ორბელიანისათვის თავისი უკმაყოფილება, უბრძანა
თავადს ტრუბეცკოის ლაპარაკის შესაცვლელად:

— კნიაზო, ხვალ დილას ყველაფერი მზად იყოს სანადიროდ.

მეორე შემთხვევა ამაზე უარესია. ერთხელ პოეტთან მივიდნენ
ვაშლოვანის და კუმისის გლეხები და სთხოვეს: საქართველოს სამხე-
დრო გზაზე გავყავართ სამუშაოდ, გვიშველეთ, ნუ გავვიყვანენო.
პოეტმა იფიქრა: კავკავის გზა სახელმწიფო ხარჯით ინახება, გლე-
ხებმა მუქთად რად უნდა იმუშავონო, და გლეხები რომ იყვნენ, ისე

¹ წერილი 11 დეკ. 1878 წ.

² დარბაზობა—რედ.

დაიბარა ერთი მოხელე პირი, რომელსაც მიზეზი ჰკითხა. მოხელემ მოახსენა:

— Ваше Сиятельство, к сожаленью, тут ничего нельзя сделать, они вызываются по примеру прежних лет.

— აბა, შვილებო, ხომ ხედავთ по примеру прежних лет-ო, რა გიყოთ, როგორ გიშველოთ, მაგრამ მე მაინც წავალ და „ველიკი კნიაზს“ მოვახსენებ.

როცა პოეტი შევიდა დიდ-მთავართან, იქ დაუხვდა იმას ბარონი ნიკოლაი, თავის ამღვრეულის პირის-სახით. პოეტმა მოახსენა თავის საჩივარი დიდ მთავარს, რომელმაც ეს თვითონ გაიკვირვა და ბარონს ჰკითხა მიზეზი. ბარონმა თავის აუჩქარებელის ხმით პასუხად უთხრა:

— Ваше Высочество, по таким делам единственным докладчиком при Наместнике Кавказском состою я, остальные только доносчики.

ორბელისანი ავად გახდა. მითხრეს, ერთი კვირა ლოგინად იყო ამის შემდეგ.

ვიზიტებს მოჰყვებოდა სადილი. მისი სადილები არ იყო ნაქები სტუმრებითა და წვეულებით. ზოგნი იტყვიან მყუდროების და თავისუფლების მოყვარეობით, ზოგნი ხელმოჭერილობით. მის ხელმოჭერილობის ნიშნად რამდენჯერ უამბნიათ ჩემთვის შემდეგი სცენა: ბიჭი შემოდის კაბინეტში.—ბატონო, ღვინო არ არის,—პოეტი ხმას არ იღებს.—ბატონო, ღვინო დაილია! რაო, რაო? ღვინო დაილია! აი თქვე ასეთებო და ისეთებო, სულ დაილია, დაილია, სულ ფული, ფული. ჰა, გადაგიწყდეთ, წადით, იყიდეთ.—ბატონო, მე რათ მაგინებ, მე ხომ ჩემთვის არ მიმაქვს ეს ფული.—ვაა, ფულები მოგცე და არ შეგაგინო? შენ კიდევ წადი და იმას შეაგინე, ვისაც ამ ფულებს მიუტან!

სადილი რომ გათავდებოდა, ის ეტყოდა მოსამსახურეს: „აბა, ბიჭო, მოიტა ახლა ის რაღაც არის“. ეს „რაღაც“ იყო ან მონოხორმი, ან შარტრეზი ან სხვა რამე ლიქიორი. პოეტი დაღვედა ამ სასამელს და გაშლიდა სტოლზე „დიდს პასიანტს“.

— აბა, კოლა, ერთი იფიქრე რამე! თუ ამოვიდეს.

და თუ ქალადი არ ამოვიდოდა:

— ეჰ, არ მოდის! რა იქნება, რომ ეს ერთი ქალადი მოვიპაროთ, ხომ არავინ გვიყურებს. ოჰ, ოჰ, ეხლა კი მოვიდა და მოვიდა! დახე, დახე!

ორჯერ ითამაშებდა ამგვარად პასიანტს და შემდეგ თვალბდამძიმებელი ეტყოდა თავის ბიჭს სოლომონს ბარათაშვილის ლექსებით:

„ახლა კი დროა, სოლომონ, რომა მშვიდიობა ნახოს საქართველოში“ და დაიძინებდა. ძილს მოჰყვებოდა სალამოს პირზე აივანზე სიარული მედიდურად, თავმოწონებით.

სიყმაწვილის გაჭივრების ჯავრის ამოსაყრელად პოეტს დიდად უყვარდა, მეტადრე მოხუცებულობის დროს, დიდკაცურად, განცხრომით და ნებივრად თავის ჩენა.

პირველი ხარისხის სტანისლავა რომ მოუვიდა, იმას უნდა ქირშალამის ხალათზე დაიკვროს ვარსკვლავი და კნაზ პოტემკინსავეთ გრძლად და ნებივრად გაწვეს დივანზე.

შემდეგ, მთავარმართებლის თანამღებობის ასრულების დრო რომ დაუდგა, იმას თავი სულ ზეცას მიუბჯენია. დიდი ხელმწიფის, „შვიდთა იყლიმთა მპყრობელის“ ნაცვალი, თავი სამასი ათასი ჯარისა, პატრონი მთელი კავკასიისა, საცა ამდენი სამეფოები და სამთავროები იყვნენ, დღეში, ოდესმე ცხრა შაურიანი პარუჩიკი, თავმოყვარეობა დაკმაყოფილებული, სახარების სიტყვისა არ იყოს— ხსნილყოფდა რაიცა იყო სახსნელი და კრულყოფდა, რაიცა იყო შეკვრის ღირსი, — თავი როგორ არ უნდა აეწია მაღლა!

— ყაფლან, ყაფლან, როგორა გგონია, ვინა ვარ მე, ვინ? — ეკითხება ამ დროს პოეტი თავის მეგობარს და ნათესავს ყაფლან ორბელიანს.

— ვინ უნდა იყო? ორშაბათის ყენი ხარ, თქვენმა მზემ, თავი რა მაღლა მოგაქვს?

— ჰეი, შენ ისე გგონია! ამ თითებს ხომ ხედავ, აი ამ თითებს (უჩვენებს მარჯვენა ხელის პირველ სამ თითს) ერთი მოვაწერო, რომ შიგ ციმბირში ამოგაყოფინო თავი, აი მე ვინა ვარ!

სპარსეთის ყენი რა იყო იმასთან, ის თვით გარუნ-ალ-რაშიდი იყო.

— კაცი მთავარმართებელი ვარ, ერთი არ იქნება გარუნ-ალ-რაშიდივით არ გავიარო ქვეყანაში და ქვეყნის ამბავი არ შევიტყო, — სთქვა თურმე ერთჯერ პოეტმა და მარტოდ-მარტო, უამალოდ; გასწია შუა-ბაზრისაკენ.

ეს რომ შენიშნა ერთმა პოლიციის მოხელემ, შორი-ახლო აედევნა მთავარმართებელს.

— აბა, გარუნ-ალ-რაშიდს რომ დესეტნიკები არ მოსდევდნენ ქუჩაში, მოდი და ლაზათი გასწიე ამ ქვეყანაშიო, — შესჩივლა პოეტმა ერთ ნაცნობ პირს, რომელიც გზაზე შემოეყარა.

მის ადენიდან დაჰყურებდა პოეტი ორბელიანთა ქალების კრებას. ამათ კრებას ის ეძახდა აკადემიას, ან ადგილისა გამო; საცა

ისინი იკრიბებოდნენ, კიბეს. რა არ ითქმოდა ამ კრებაში! დღის ამბავი, ნიშნობა, ჯვარისწერა, ახალი ტანისამოსი, წასვლა-მოსვლა, სხვადასხვა საიდუმლოები და სხვადასხვა. თვითონ პოეტი ასწერს ამ აკადემიას ამგვარად:

„სალამ-სალამოდ აკადემია ჩვეულებრივ გროვდება, ხან საყდრის კარებთან, სადაც დედუფლობს ელისაბედ, რომლის მარჯვნივ ჰზის სოფიო, მარცხნივ მაიკო და პირდაპირ ნინო და მღვდელი, და ხან ესევე ყრილობა ჰსხედს სოფიოს კარებთან და ამის გამო მაშინ პირველობს სოფიო. ლაპარაკის საგანი არის ეს ქვეყანა და მისი დაუსრულებელი სხვა-და-სხვაობა ამბებისა, ხანდახან გაკვრა-გადაკვრით, ითომ შეძრწუნებით, მოიხსენიებენ ოხვრითა აწინდელის ქალების ყოფა-ქცევასა, და სხვათა ზოგიერთთა სახელდობრივ, რომელნიცა შარშანდელს კაბასავით დიახ ადვილად და გულუტკივრად თავს ანებებენ ქმარსა და დასდევენ ხან მამიდას, ხან ბებიდას და ამგვარს უმანკოს საუბარ-შექცევაში ატარებენ დროს“.

პოეტს დიდად უყვარდა ამათ ლაპარაკში გარევა, ამათი ამბების და მითქმა-მოთქმის მოსმენა.

ხშირად თვითონ შეიტანდა ამ კრებაში ჭორსა და წაჰკიდებდა ერომანეთთან ქალებს, რომ შემდეგ ეყურებინა თამაშასთვის და დამტკბარიყო იმათი კინკლაობითა. მოგვყავს აქ ნიმუშად ერთი მისი წერილი, რომელიც იმას სახავს ქალების საზოგადოებაში:

„ჩემო საყვარელო ტახია, შენგან მიკვირს, რომ აპყოლიხარ დედაკაცების ენა ტანტალობას, მეტადრე ს—ს. ჭორებით გასუქებულს.

„მარტო, ავადმყოფი, გამოყრუებული ვეგდე კაბინეტში. მეტად მომწყინდა და სევდების გასაქარებლად შეველ ქეთევანისას, სადაცა დამხვდა გაჩაღებული ბაასი! ვილასაც სწყველიდნენ. მე რომ დამინახეს, მაშინვე ხმა გაკმინდეს. მე, სწორედ მოგახსენო, ძალიან მეწყინა ამათი ერთბაშად დადინჯება. ვკითხე ს—ს: ქალო, რათ გაჩუმდით? შენ ხომ არ ამოხვალ თუ არ გავსილი ამბებით, ახალი ამბავი, ახალი ამბავი რა არის თქვენს ქუჩაში?

„იმან მიპასუხა: ახალი ამბავი ეს გახლავს, რომ ჩემი და მიდის ვეჩერში პ—სას.—მე ვუთხარ, რომ პ. ვინა გდია, რომ ტასო იქ მიდის. ამ სიტყვაზე მომვარდნენ ოთხივე დედაკაცები წივილ-კივილითა! დიდი ხანია, განა არ ვიცით, რომ ჩვენი აქედამ აყრა გინდა და ყოველს ჩვენს საქმეს გვიშლი.—ამისი არ იყოს, რომ ქვეყანაში დადიხარ და ლაპარაკობ, რომ ს. იმიტომ ავად გახდა, რომ ახალს სახლში გადავიდაო. შენმა რჩევამ ააშენებინა სახლი ს—სა, თორემ იმას ფიქრშიაც არა ჰქონდა. ახლა ქვეყანაში იმას ლაპარაკობ, რომ რატომ ს. არ მიდის ტანძისა. მე ვაგჩუმდი, მაგრამ ტ. და ქეთევან გამომესარჩლნენ და შეიქნა ერთი დიდი ყიჟინა და ხმლის ტრიალი. მე ავათ-მყოფი, მისუსტებული, წამოველ ჩემს დაყრუებულს კაბინეტში; გადავბრუნდი, გადმოვბრუნდი, ამტკივდა თვალები; მთელი ღამე დავიტანჯე უძილობითა, მოდი და ამ ქუჩაში ლახათი გასწიე.

„შენცა არ გებრალეები და ყვედრებასა მწერ! აბა რა ვქნა, ეხლაც მეუბნებიან, რომ გაუთხოვარნი ქალები გროვდებიან ტოლეს მაღაზიენში, ყავასა სმენ ყმაწვილ კაცების საზოგადოებაში. ესეც დავიწუნე და რასაკვირველია ამაზედაც ბევრი დამწყველეს.—შენი დაჩაგრული გრ. ორბელიანი“¹.

¹ წერილი უთარიღია.

ახლა გადაკვრით ლაპარაკი? პირში მოფერება? არაფერი არ აკლდა: „მშვენიერო“, „თქვენს ერთგულს, თქვენგან და თქვენთვის დამწვარს“, გრ. ორბელიანს, როგორც ის თვითონ ამბობს თავის თავზე¹. ერთს თავის ნათესავ ქალს ისა სწერს:

„ჩემო ბაბაღე! მერე: რომელიც რომ შენი ამბავი შევიტყუვით დღეს დაპატიჟებისა ის პაზრი და იგავი ჩვენ კარგად გამოვიძიეთ და მივხვდით!!! მანდ სიტყვა აღარ არის!!! ჰეი, სუსტო დედაკაცებო და ამასთანავე საესენო მანქანებითა, რას არ მოახდინეთ და ვის არ დააძინებთ“².

ამასვე სწერს ქუთისის მთიდან:

„შენ გენაცვალენ ყოველი ბარბარები, ო—რის ცოლიდამ მოკიდებული ჩვენს წელ—ნახ თ—მდის, მაგრამ ჩვენი ვლადიკავახის კრასავიცა კი არ უნდა გენაცვალოს: ეგ სხვა ჯავაიროა! სხვანი კიდევ ს—ბიცა, ტ—ბიცა—მაგრამ ერთის გარდა—შენ თავს შემოგველენ. შენმა ციებ—ცხელებამ ისინი აცხელ—აკანკალოს. სხვა რაღა გინდა?“³

ღირს, რომ კაცმა კვალდაკვალ გამოიძიოს ორბელიანის აზრი ქალებზე. ფსიქოლოგისთვის აქ საინტერესო ის არის, რომ დედათა სქესის სიყვარული, ცოლის შერთვით დაუკმაყოფილებელი, ერთის შეხედვით თითქო უფრო მაგარფესვიანი და შორსგამტანია, ვიდრე ესევე სიყვარული ცოლიანის კაცისა ამ ცრუსა და მუხთალს სოფელში; ქორწინების პოეზიას თითქმის მუდამ შინაური ცხოვრების პროზა მოსდევს და ძლიერი სქესი თუ არ პირველსავე თვეს, პირველსავე წელში ჰკარგავს სიყვარულის ნეტარებას და დროთა განმავლობაში მწვავე სიყვარულს უახლოვებს გულგრილობას. უცოლო კაცი—სათვის კი ქორწინება არასოდეს არ ჰკარგავს თავის მაცდურს მშვენიერებას. თუნდ გადასული იყოს, თუნდ არა ეს ქორწინების დრო, მისთვის ფიანდაზად აღთქმული ქვეყანაა, საცა კაცი ბედნიერებაზე დგამს ფეხსა. ასეა ორბელიანიც. ჯერ სანამ სოფიო ბეზაკისა იყო მის დანიშნულად, ჩვენ ვნახეთ, რაგვარად მოელოდა პოეტი იმ ბედნიერ დღესა, როცა იგი დაბრუნდებოდა რუსეთიდან და მის საბედლოს შეეყრებოდა, მაგრამ სოფიო გათხოვდა სწორედ იმ დროს, როცა ორბელიანის ასაკში დადგა კრიტიკული დრო, ე. ი. როცა იგი გასცილდა 35 წელს და მერე სხვა ცოლის ძებნა ძნელი შეეკმნა. ერთ წამს იმან განიზრახა გრიბოედოვის ქვრივის შერთვა, მაგრამ ვერც ეს მოხდა. 1841 წელს სამეგრელოს მთავრინას, ეკატერინას უნდოდა შეერთო იმისთვის ნიკოლოზ დადიანის ქალი მენიკი, — შემ-

¹ „ცისკარი“ სექტ. და ოქტ. 1874 წ.

² წერილი ურიცხვო.

³ წერილი 21 აგვ. 1855 წ.

დეგში მთავრინა აფხაზეთისა—მაგრამ ესეც ჩაიშალა. ამის შემდეგ ის გახდება უანგარო აშუკად ქორწინებისა და ეშხისა და მთელი ორმოცი წელიწადი ვიშობს ამათზე. ბებერი მარტო-ხელი ჯერ რუსეთშივე გამოცხადდა. ერთს წიგნში ანტონ ორბელიანთან ჩვენ ვპოვებთ წიგნის ბოლოს პოსტ-სკრიპტუმს: „ანტონ, თუ ვისმე ჩუად ეარშიყები, ისიც მომწერე“¹. მისი აზრით, სიცოცხლეს ლაზათი არა აქვს, თუ ეს სიცოცხლე არ არის გაქთბარი არშიყობით, ეშხით, კურკურით. ცოლის შერთვის დრო რომ გადაუვიდა, თავის მეგობარს დიმიტრი ჯორჯაძეს ეჩხუბება, რატომ ცოლს არ ირთავო. კიკო ჩოლოყაშვილი ინიშნება ვახვახოვის ქალზე—სწერს იგი თავად ლევან მელიქიშვილს,—ამას განგებ დიმიტრისთვის ვწერ, რომ თვალი დაუდგა მაგას: ეს რაც კი ლამაზნი ქალნი არიან, სულ გათხოვდნენ და ეგ მას უკან თუ გინდ მილიონის პატრონი შეიქნეს“². ქალი ისე არ გათხოვილა საქართველოში და პოეტს განსვენებულ ჯორჯაძისთვის წიგნი ისე არ მიუწერია, რომ შიგ არ დაგენახათ ეს სტრიქონი: ესადა ეს გათხოვდა. შენ კი თვალი დაგიდგა, ბაიყუშოო.

უცოლობას, ე. ი. უპატრონობას პოეტი სიბერეში უფრო ჰგლოვობს.

ბიძინა ჩოლოყაშვილის ცოლი წავიდა დილიყანს ქმართან, რომელიც თურმე მძიმედ ავად არის,—სწერს პოეტი ტასო აგლობეიოს.—კარგია, ვისაცა ჰყავს ცოლი, ვისაცა ჰყავს ქვეყანაზე ვინმე გულის შემატკივარი და ჩემსავით არა გდია ოთხს კედელს შუა და არ მოელის, როდის ინებებს სოლომონკა სანთლის ანთებას ჩემს ოთახში³.

მეორე წერილში ქეთევან ორბელიანთან პოეტი სწერს:

ჩემო ძალუავ ქეთევან! შენგან გამოგზავნილი ნესვი მომივიდა, მაგრამ არ ვარგოდა; მომივიდა საზამთრო, იგიც ნესვზე უარესი იყო. ეს არაფერი. ნესვი რა არის? საზამთრო რა არის? სიტყვა არის ხაოვნა, რომ მომიგონე მე ობოლი, ოხერ-ტიალი, ცოლი არა, შვილი არა, უდაბურ წაგვისში გადაეარდნილი, გადაყრუებული. აბა, სიტყვა ეს არის. ვგრძნობ და გმადლობ სულითა და გულით⁴.

პოეტის ნაწერებში ვერ იპოვის კაცი დაღაგებით გამოთქმულ აზრს ქალგაზე. შემდეგი, აქა იქ გამოთქმული აზრი თითქო უფრო ხუმრობით არის თქმული:

დედაკაცების სიცოცხლე ქორებია⁵.

¹ წერილი ურიცხვო.

² წერილი 8 ოქტ. 1860.

³ წერილი 24 დეკ. 1878.

⁴ წერილი 15 აგვ. 1875.

⁵ წერილი ბარბარე ანდრონ. 27 იან. 1880.

დედაკაცისათვის მეგობრობაცა, სიყვარულიცა, ძმაცა სულ ერთი წამისა არის¹.

არც ერთი დედაკაცი მთელს ქვეყანაზე არა ღირს, რომ კაცმა ნახევარი ნეკი მოიქრას მისთვის².

ოღონდ კი დედაკაცი გავიდეს თავის სახლიდან, ოღონდ კი სხვაგან იყოს და რაც უნდა დაემართოს, ყველას მოითმენს. „ვუთი, ქაა! ეს რა მოგვივიდა“ — ამას იტყვის და დამშვიდდება. დედაკაცს მხოლოდ ძილისათვის უნდა სახლი და ცხოვრებისათვის და სიამოვნებისათვის გარეთ სხვაგან სადმე; იქ არის ბედნიერება, იქ უნდა თავის მოდნის ახალ-ახალი კაბაცა...³

ვატყობ, რომ ერთობ შორს წაგვიყვანა ქალებზე ლაპარაკმა. დაფუბრუნდეთ ჩვენს ყოველდღიურ აღწერას.

„კიბიდან“ ქალებიც დაიფანტნენ; პოეტმა სალამოს მნახველებიც მიიღო, დააღვეინა იმათ „ის რაღაც არის ცხელცხელი“ და შემდეგ წავიდა ქალაქის სათამაშოდ ან ლევან მელიქიშვილთან, ან მირსკისტან, ან ოპოჩინინთან, ან ინგლისის კლუბში. მათთან თამაშობდა ის პრეფერანსს, ბოსტონს, აღმირალს. „ვკოზირობ და ხანდა ხან სტარიკა ერისთავსავით ვყვირი „фу, чорт, ходи в черви“, სწერდა ის დავ. ქავჭავაძეს. აღმირალი სხვაზე უფრო მოსწონდა, „მეტადრე, როცა იგებდა“. ქალაქში მოგება ბევრ უბედურებას ავიწყებდა პოეტს, რომ იმას დაუჯეროს კაცმა. ერთ ნათესავ ქალს, რომელიც შესჩივოდა კბილები დაეკარგეო, ისა სწერს:

„О зубах не грусти: я давно забыл о них. Все несчастье состоит в том, что красивые глаза уже не заглядываются на меня пристально. Что-ж? беды нет, лишь бы пришли четыре туза в адмирале“⁴.

და როცა ეს ქალაქდები მოუფიდოდა, თითოეულის ტუზის ჩამოსვლაზე:

— გრიგოლ ყაფლანის-შვილი მქვიან!

— ესეც მე გახლავარ!

— ესეც!

და ერთის ამბის-ყოფით ათავებდა თამაშს.

თამაში გათავდა და ერთი ვიკითხოთ: რომელი საათია? — პოეტს თავის დღეში ჯიბის საათი არ ჰქონია. რამდენი ფული ჩაიღო, ან ამოიღო იმან პორტმანიდან? — არც პორტმანე როდისმე სდებია ჯიბეში.

¹ წერილი ტასო გაგარინთან 1 ივლისს 1881.

² წერილი ურიცხვო, რუსეთიდან.

³ წერილი ტასო აგლობუიოს 1878.

⁴ წერილი 13 სექტ. 1879.

რამდენადაც არის შინაურ ცხოვრებაში იმას შერჩა ნაშთი იმ აფიცრული უზრუნველობისა, რომელშიაც ის ჰპოვებდა ოდესმე ნეტარებას.

— ეჰ! უცოლშვილო კაცი ვარ, ოხერ-ტიალი, საათი ვინ მომცა, პორტმანე ვინ მომცა,— შეეძლო ეთქვა იმას ჩვეულებრივის თავისი ხუმრობით.

XX

— კაცს ყოველგან შეუძლია იყოს, თუნდ იაპონიაში, თუნდ შვეიცარიაში, თუნდ ინგლისში, მაგრამ ცხოვრებით კი მარტო თბილისში უნდა იცხოვროს,— ამბობდა პოეტი და თვითონ პირველი ასრულებდა ამ მცნებას. ის განუშორებლად ცხოვრობდა ქალაქში¹ თვითონ ქალაქში ზამთრობით; ზაფხულობით ქალაქს ახლო— ტაბახმელას, კოდას, წავკისს, კუმისს. ამათში ყველაზე უფრო ძვირფასი იყო ტაბახმელა, თამარ მეფის საზაფხულო სამყოფი.

„... ტაბახმელა, ოჰ, ოჰ, რა ტაბახმელაა, ამისთანა ტაბახმელა ხომ ქვეყანაზე არ არის!!— სწერდა პოეტი ტასო აგლობჯიოს— ამისი ჰაერი, ამის წყალი უკვდავებისა, ამის გადასახედავი! აგერ ყაზიბეგი, აი მთა ბორბალო, აი შილდის მთა, აი ემანდა ყარაია და დედოფლის წყარო, თითქო სულ მე მეკუთვნის, სულ ჩემი იყოს!¹

და სხვა წერილებში ამავე ტაბახმელაზე:

„... ვცხოვრობ წყნარად ქეთევანთან და ტასოსთან ერთად ტაბახმელაში და არასა ვწუხვარ, თუ სახლი ჩემზედ უარესად დახავსებულ-მოძველებულია. სამაგიეროდ ჰაერი სამოთხისებურია, წყალი უკვდავებისა, ახლა რა სანახაობა და გადასახედა? თითქმის ნახევარი საქართველო სურათივით ჩემ წინ გადაშლილა. აი, აგერა, თეთრწვერა ყაზბეგსა და მის ბუმბერაზ-ძმებს ღრუბლებიდან თავი ამოუყვიათ და პირდაპირ ტაბახმელას დასცქერიან, გრილ ნიავთან ერთად სუფთა და ცხოველსმყოფელსა, მშვენიერს ჰაერს მოგვბერვენ; იქ კი საადმირალო ანძალოსავით (шамил) ამართულა თოვლის ნემსივით ჰაერში თუშეთის მთა ბორბალო; გასწვრივ მოსჩანან შავი მთები საგურამოსი, გომბორისა, ცივი, დედოფლის წყაროსაკენ წრე გაუვლიათ. ვხედავ ყველა მათ და ჩემნი მგონიან!²

„... ტაბახმელავ! ოჰ, ტაბახმელავ! ლამაზო ტაბახმელავ! ქვეყნად მხოლოდ ერთია ტაბახმელა“...³

„... ჰაერი, ჰაერი ტაბახმელისა— სასწაულია მშვენიერებისა! მისი ცხოველსმყოფელი, სუფთა და გრილი ჰაერი მყინვარ ყაზბეგიდან მოჰქრის და ჩვენც ლოთივით გაუმადლრად ვეწაფებით და ვგრძნობთ, რომ ვსვამთ ჯანმრთელობას, ძალას, სიხარულსა და სულსა და გულს როგორღაც ეფონება, დიდი-ხნის დავიწყებული სურვილი კვალად იღვიძებს: მინდა ვმღეროდე, ვსეირნობდე, ლამაზ მან-

¹ წერილი 1879 მკათათვე.

² წერილი ბარბ. ორბელ. 8 ავგ. 1878 წ.

³ წერილი იმასვე 29 ავგ. 1879 წ.

დილოსნების საზოგადოებაში ვიყო, ერთი სიტყვით, მეტად საამურო გუნებაზედა ვარ!..“¹

კოდაც კარგი რამ იყო.

„... მეტად კარგი რამ არის ეხლა კოდა თავის გაწმენდილის მშვენიერი ჰაერით და ამწვანებული მიწებებითა გაზაფხულსავით! ვისაც სიმთელე უნდა, ამოვიდეს კოდაზე. კოდა სჯობია ყოველს დეკობსა; მეტადრე, როდესაც მთვარე გაბადრული ამოდის მძიმედ, ხელმწიფურად შუქისა მომფენი. პაპ, პაპ, პაპ, პაპ, რა შეედრება!“

ერთ დროს ბორჯომიც მისი იყო, მაგრამ ის დრო წავიდა. 1851 წელს ის სწერდა თავის ძმას ილიას:

„... ბორჯომი ჩემია; მე გამიწვევია მანდა ლახათები მაშინ, როდესაც სახლების მაგიერ გვედგა კარვები; მუზიკის ნაცვლად ჰგალობდნენ ბულბულები; სადაცა არ იყო გზა და ჩვენცა ვიმალებოდით ჭალაქებში, ბუჩქებში... ეპ, ქეიფი იყო და წავიდა ისე, ვითარცა წავა ყოველივე ამა სოფელში“².

ამ საზაფხულო ადგილებზე, კოდა-ტაბახმელას, მეტადრე ტაბახმელას, ქალაქის ხმაურობას და ვიზიტებს მოშორებული, მოხუცი პოეტი სტკბებოდა ბუნების სიმშვენიერით და მარტობით. მის ფეხქვეშ ფართოდ, ფართოდ გაშლილი იყო მისი საყვარელი თბილისი, აი დიდუბე, აი მტკვარიც, აი სიონის ჯვარი, რომლის გამო წამებული იყო საქართველო, აი კრწანისის მინდორიც, საცა პაპა მისმა, მეფე ერეკლემ, დალია თვისი ვაჟკაცობა... უნებლიედ მისნი ფიქრნი რბოდნენ საქართველოს წარსულისაკენ. უნებლიედ აგონდებოდა მას მისი გვარის შესანიშნავი სარდალნი, განაქმულნი ვაჟკაცობითა და თავგანწირულებითა. რამდენი საუკუნე იმსახურეს მათ, რამდენი სისხლი დაღვარეს მამულისათვის! მერე კოტ-კოტად ფიქრები მოსდიოდა აწინდელს საქართველოს მდგომარეობაზე, აწინდელს თავად-აზნაურობაზე, ორბელიანებზე, დავალიანებულებზე, დაცემულებზე და მწარედ, მწარედ ოხვრიდა.

თუ ვისმე დედა-მიწაზე ჰყვარებია ნათესავი, თუ ვისმე უნაცვლებია მისთვის თავი და გაუხდია იგი კერპად, სწორედ იშვიათი კაცი გრ. ორბელიანი იყო. ამ ნათესავეების მოგონებით ვათავებთ ჩვენ ამ განყოფილებას. ეს სიყვარული არ იყო სიყვარული უცოლ-შვილო ბებრისა, რომელმაც ადრე თუ გვიან ბუნებისაგან მისდა შიცემული ნათესაობით სიყვარული ძალა-უნებურად ან ბიძაშვილზე უნდა გადაიტანოს, ან ძმისწულზე. არა. ნათესავეები გაგიჟებით უყვარდა იმას, როდესაც იმას ცოლის შერთვის ვადა ჯერ კიდევ არ წას-

¹ წერილი იმასვე 20 ივლ. 1879 წ.

² წერილი ქეთ. ორბელიანს, 20 აგვ. წელი არ უხის.

³ წერილი 5 ივლისს 1851 წ.

გლია. ჯერ კიდევ რუსეთში იყო იგი ყმაწვილ კაცად, რომ სწერს თავის ძმას ზაქარიას, რომელმაც მაშინ ცოლი შეირთო:

„ჩემო ზაქარია, ვინძლო პირველადვე ვაუი გაგიჩნდეს, რომელსაც უნდა დაარქვა სახელი ლიპარიტ, родоначальник нашей фамилии, და უნდა მე გავხარდო“¹. მეორე ძმა ილია—მსხვილ ბარკლიანი ილია—რომ წაიყვანა ტყვედ შამილმა, პოეტი სწერს „მოისეი ზახარიის“ არგუთინსკის:

„შენი ჭირიმე, კნიაზო, ცრემლებით გებვეწებით ჩემის ძმის გამობხნისათვის, მე გამყიდეთ, მე დამატყვევეთ, ოღონდ იმ საბრალღს უშველეთ რამე. ის თურმე ხაროში გღია... ჩემი იმეღი, ჩემი ნუგეში—ღმერთი და თქვენა ხართ!!“²

ძმების წარმატება თვითონ მისი საკუთარი წარმატება იყო და ბედნიერება. განა ზურაბის შვიღნი არ იყენენ სამნივე? მყვირაღა ზურაბისა, რომელსაც ერთს წიგნში თავის ძმების წარმატებით გატაცებული პოეტი უწოდებს ზურაბ სარღღად! ძმები რომ მოშორღებოდნენ ერთმანეთს, პოეტი სწერღა იმათ: „ჩემო თვალღს ჩინო ძმაო იღია, ჩემი შვიღი ხარ“. „ჩემო ღვთის წყაღობღევ, ძმაო ზაქარია“ და სხ. მსგავსადვე უყვარღა პოეტს თავისი ბიძაშვიღები და განსაკუთრებით თავისი საკუთარი ყაფღან. 1855 წელს ის სწერღა ანაღ:

„ჩემო თვალის ჩინო, ჩემო ოხვრის კვიპაროსო—ეს მეც არ ვიცი რას ნიშნავს—ძმაო ყაფღან! ღღი ხანია აღარა ყოფიღა ჩემთვის სასიხარუღოდ ისე, როგორც შენი წერიღი გუშინ. ასე გავიწჯე, ერთს ტუსაღს მურახასი უყავ, რომელიც იყო საციმბირო.

„მწერ, რომ შენი ავათ-მყოფობა შევიტყვე, იმიტომ მოგწერეო. ოღონდ შენი წერიღი, შენი ამბავი მომღიოდეს ხშირად და თუ გინდა ეხღავ კიღევ დავწვები ქვეშავებში კრუსუნღთა და ხენეშითა. ხომ იცი, რომ ზაქარია, იღია და შენ ჩემთვის იყავით ერთი და იგივე. და სამთავე ძმათა არა გვიამებოღა რა უშენოღ. ახღა მარტო შენღა მყევხარ ნუგეშად და ზოგჯერ ხუმრობისათვის არ დამემღღურო. სულ ყვეღა ძაღუები შენ გენაცვალენღ!!“³

ამაზე აღრე 1846 წელს ის სწერღა ყაფღანს:

„ჩემო ყაფღან, ჩემო ოხვრას კვიპაროზო,—ეს მეც არ ვიცი რას ნიშნავს—ერთი შენის წიგნით გამახარე და! როგორ ხარ შენს თანამღღებობაში ანუ როგორ ატარებ ღროსა, ანუ რომელ სოფელში ხარ, ერთი მომწერე და!“

ყაფღანის თანამღღებობა იყო ზასეღატღობა და პოეტი სულ იმის შიზში იყო „პადსუღღში“ არ მიეცათ ის,—ამბობენ, ვერცხღის მოყვარე იყო. ამ პასუხის გებას კი გაღაურღა, მაგრამ ის ჩაიჭრა

¹ წერიღი რიგიღან 4 ივნ., წელი არ არის.

² წერიღი 15 ნოემბ. 1855 წ.

³ წერიღი 1 ივღ. 1846 წ.

პოდრიადში. „ყაფლანს აულია თბილისიდან ვლადიკავკაზანდის სტან-
ციები, სადაც უნდა მიიტანონ ჭურაყი და რაღა თქმა უნდა რომ
სრულად იღუპება—სწერდა პოეტი ლევან მელიქიშვილს. ახლა რა
უყო? გაგონილა ამისთანა სისულელე? ბრაზებისაგან ყელში სისხლი
მეძსება, ვერა მომიფიქრია, თუ როგორ ანუ რით უნდა ეშველოს ამ
ყოველად უგუნურსა“¹.

პოეტმა დიდი შრომა და ხარჯი გასწია, რომ გამოეხსნა ყვე-
ლანი ამ გაჭირვებისაგან. შვიდი წლის შემდეგ ის სწერს ლევან მე-
ლიქიშვილს: „ყაფლან ამ ჟამად ჩემთანა სდგას, სოფლიდამ ჩამოსუ-
ლი და ორნივე ერთად ვუყურებთ ამის სახლის განახლებასა: ჯერ
მხოლოდ ჭერი დახურა კრამიტით და ვნახოთ შემდეგ რა გამოვა,
რადგანაც პოდრიადშიკი გაუკოტრდა და გაიქცა.—მეც ვეუბნები,
„ყაფლან, ერთი პოდრიადშიკი შენც იყავ და ვერ შეასრულე საქმე,
მავრამ კი არავინ გახრჩობს და ითხოვ კიდევ ოცის წლით ასტრო-
ჩკას; შენცა მიეც ოცი წლის ვადა, ეგებ აგიშენოს“. ამ სიტყვებზედ
ძალიან ილანძღება და მაშინებს, რომ სხვაგან გადავალო, შენთან
ცხოვრება არ შემიძლიანო“².

პოეტი, რომელიც სულ იმას სტიროდა, არავინ გვებადება
გვარშიო, თქვენ თვითონ წარმოიდგინეთ, რაგვარად შეიყვარებდა
საკუთარ ძმისწულებს. ზაქარიას შვილი—ალექსანდრე—მისდა სამ-
წუხაროდ, მალე მოკვდა, მავრამ მისი მოხუცებულობის იმედად შერ-
ჩა იმას უმცროსი ძმის ილიას შვილი—გიორგი, რომლის სიყვარუ-
ლი გარდაემატებოდა ყოველ ზომას. ასზე მეტი წიგნი გიორგის დე-
დისადმი მიწერილი, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ პოეტის ქალაქებში,
გვიჩვენებენ, რა დიდად ზრუნავდა პოეტი თავის ძმისწულის აღზრდა-
ზე და მომავალზე. საცა უნდა ყოფილიყვნენ გიორგი და დედამისი
—შვეიცარიაში, ინგლისში, გერმანიაში, საფრანგეთში, რუსეთში—
პოეტი მათთან იყო სულით, გულით და მათთან ერთად არჩევდა სად
და რა ესწავლა გიორგის, რომელ ქვეყანაში დამდგარიყო, რა სა-
ზოგადოებასთან დაეჭირა კეთილი განწყობილება, რომელს დაჰმო-
რებოდა, რა მიმართულება მიეღო მისს ხასიათს და სპ. და. სხ.

ის სწერდა თავის რძალს:

„მომწერე ხოლმე, ღვთის გულისათვის, დაწვრილებით ყველაფერი, რასა იქ
როგორა ხარ, ყოველივე, რაც კი შენ შეგეხება. შენ და გიორგი მთელ ქვეყნად
მიმაჩნიხართ!“³

¹ წერილი 16 ნომბ. 1863 წ.

² წერილი 14 სექტ. 1870 წ.

³ წერილი 1 მარტს 1865 წ.

და სხვ. წიგნში:

„იცი შენა, თუ რამ აზრი აქვს ჩემთვის სიცოცხლესა და რამ სიამეს მოველი მისგან, რასაკვირველია, მხოლოდ თქვენ გამო, შენისა და გიორგისა!“¹

გიორგის უნდა ესწავლა კარგად:

„თავადი ორბელიანი უნდა უთუოდ ნასწავლი, ჭკვიანი, კეთილი და მტკიცე ხასიათისა იყოს. ცუდია უამათოდ თავადი ორბელიანობა“².

მაგრამ მარტო სწავლა არაფერი იყო, კაცს უნდა სარწმუნოებაც ჰქონოდა. მეცნიერება თვინიერ სარწმუნოებისა, ბედნიერების ნაცვლად, სულიერ ტანჯვას ჰგვრიდა კაცს. 1866-ს წელს, როდესაც გიორგის დედამ გააპირა ანგლიიდან პარიზში გადმოსვლა, პოეტის სწერდა იმას:

„ღვთის გულისათვის, თუ გარდასწყვიტე ევროპაში გადმოსვლა, დასახლდინა შევიცარიასა ან გერმანიაში, მაგრამ საფრანგეთში-კი ნურაფრის გულისათვის ნუ. მინდა გიორგის ნორჩი გული სარწმუნოებით იყოს გამსჭვალული, ურომლისოდაც კაცი ამ ქვეყნად უბედურია. მსურს, ჩემი ძმისწული მართლმადიდებელი და ევროპის მეცნიერებით განათლებული, საფრანგეთის ახალ ფილოსოფიის ბიწიერი იდეებით წაურყვნელი ქართველი იყოს. განსაკუთრებით იცხოვრეთ, რაც შეიძლება, პარიზზედ შორს: იქ დაუდევს ბინა ღმერთს გარყვნილებისა და გახრწნილებისათლად თავისი გრძნეული ცთუნებებითა“³.

ერთობ დიდხანს სკოლის გარეშე ყოფნა, დედისა და გუგერნიორის ამარა, პოეტის აზრით, ვაითუ მავნებელი ყოფილიყო მისი ძმისწულისათვის.

„დედისა და გუგერნიორის ამარა სახლში მყოფი თუთხმეტის წლის ბიჭი გამოყრუვდება, შეიქმნება თავის ქეიფა, ქალური ხასიათისა, ვერავისთან ვეღარ მოთავსდება; უამხანაგებოდ დარჩენილს, რომლებთანაც შესძლებოდა აზრის გაზიარება, ნიჭი მეტყველებისა სრულიად დაეხშობა, ვინაიდან ენასაც ვარჯიშობა უნდა, უნდა მიჩვევა, რომ საჭიროების დროს აზრის გამოსათქმელად სიტყვას უცბადა და ჰპოვებდეს, მიჩვევა უნდა თვით ხმასაც-კი; და გარდა ამისა, უამხანაგებოდ ბავშვის ყოფნა მოსაწყენიც არის; რას ემგვანება, აბა, რომ ბებური, დარბაისელი ხალხის მეტს გარშემო არავისა ჰხედავდეს; მაგრამ ყველაზედ მავნე-კი ის არის, რომ თავისზედ უკეთ მოსწავლეს ბავშვი არავის უნდა ჰხედვიდეს. სასწავლებელში კი სულ სხვაა: მისი ნება, აზრი, შეხედულება და სურვილი თითოეულს ფეხის გადადგმაზედ სხვა ამხანაგების ნებასა, აზრსა და შეხედულებას უნდა დაუპირდაპირდეს და შეებრძოლოს. აი, სწორედ ეს წინააღმდეგობა და დაუსრულებელი შეტაკებაა ცოცხალი სიტყვისა და აზრისა ის უხილავი ძალა, რომელიც ბავშვს ხასიათს შეუშუშავებს, თავის დროზედ პრაქტიკულ ადამიანად აქცევს“⁴.

სკოლაში რომ შევიდა გ. ორბელიანი, ბიძა ითხოვს ძმისწულისაგან სასწავლებლის შესრულებას და დიპლომის მიღებას.

¹ წერილი 12 ივნ. 1871 წ.

² წერილი 23 აპრ. 1865 წ.

³ წერილი 8 იანვ. 1866 წ.

⁴ წერილი ბარბარე ორბელ. 23 ნოემბ. 1866 წ.

„წავიდა ის კურთხეული დრო, როცა ადამიანს საზოგადოებრივს ცხოვრებაშიაცა ჰქონდა მნიშვნელობა და სახელმწიფო სამსახურშიაც, თუ თავზედ ხელაღებული ლოთი ან სახელგაყარდნილი ქურდი არ იყო. ასე იყო რუსეთში ყირიმის ომამდე და საფრანგეთში სეღანის დამარცხებამდე. ეს საუარო ღირსებები ახლა აღარავის ამაღლებენ. ყველასაგან დიპლომა და მოწმობასა თხოულობენ. სად რა უსწავლია. შეიძლება ვეთანხმებოდე კიდევ გიორგის, რომ ერთი მხრივ ეს შევიწროებაცაა ახალი თაობისა, მტარვალობა და სხვა არაფერი, მაგრამ რას ვიზამთ, აბა, როცა დარწმუნდა მთელი ქვეყანა, რომ უსწავლელი კაცი თითქმის რომ უსარგებლო, გამოუხადეგარი არსებაა? რას იზამთ, აბა, როცა უდიპლომოდ სამსახურში ადგილს აღარავის აძლევენ, საზოგადოებაში პატივისცემა აღარა აქვთ? რასაკვირველია, ერთი-ღა დაგვრჩენია, ვისწავლოთ და ვისწავლოთ, რომ დროის მოთხოვნილებას არ ჩამოვრჩეთ! მესმის სრულიადა და თანახმა ვარ გიორგის აზრისა, რომ სწავლა მეტად ძნელი და მოსაწყენი რამ არის, მაგრამ რას ვიქმთ, აბა, როცა დაწყველილმა ნემეცებმა დაარწმუნეს ყველა, რომ მხოლოდ სწავლას შეუძლიან ქვეყნის მართვა, რომ საფრანგეთის მარშლები გერმანიის სოფლის მასწავლებლებმა სძლიეს? და ქვეყანაც დაემორჩილა ამ ნემეცების მიერ აღიარებულ კემმარიტებას; დაემორჩილე შენც, ჩემო ბიძია გიორგი, გადაიწერე პირჯვარი და გაკვეთილებს ერთგულად შეუდექი...“¹

დიდბანს უცხოეთში ცხოვრებას და სწავლას ბევრი ხარჯი უნდოდა, მაგრამ (გიორგის თავისი რენტაც ჰქონდა და ბიძასაც ყოველი თვისი საცხოვრებელი იმისთვის უნდოდა) ოღონდ კი იმას არა დაჰკლებოდა რა და თვითონ პოეტი მოითმენდა გაჭივრებას. ამბობენ, ერთხელ ნინიკამ თავის ბატონის ტანთ-ჩაცმის დროს შემოდველებული პერანგი შემოაწია იმას ამ საყვედურით: „გიორგის შეუნახე, გიორგის შეუნახე“. ვინ ჩამოთვლის, რამდენი წყვილი ათასი და ათი-ათასი მანეთი დაუხარჯავს პოეტს ძმისწულისათვის? დავითომ ან დაეყვედრებინოს როდისმე ეს ხარჯი ან დაჰზარებოდეს იმის გამოღება? ამ შადლიანი კაცის ხელში ყველაფერს ლაზათი ჰქონდა, თვითონ ფულის გაცემასაც. აი ერთი ნიმუში ათასთაგან ფულის გაგზავნისა.

„ჩემო მეგობარო ბარბარე! ტფილისიდან წასვლის შემდეგ აქ დაგრჩენიათ მეფისწულის ნაქონი ქართული წიგნები და გიორგის პალტო. ჩემს პატივცემულ ბიძია გიორგის რომ წიგნები დაჰვიწყებოდა, არ გამიკვირდებოდა, მაგრამ ზამთარში რომ კაცმა პალტო დაივიწყოს და დანაკარგს არა ჰგრძნობდეს, ეს შეუძლიანთ მხოლოდ ფილოსოფიურ თეორიებში ღრმად გაბმულ ადამიანებს, რომელთა რიცხვსაც, ვგონებ, იგი არ ეკუთვნის. ვიფიქრე, ვიფიქრე და გარდავწყვიტე ასე: წიგნები აქ დარჩეს, ვიდრე მოითხოვდეთ და შევიწახო, როგორც განძი, ძველი საქართველოს ნანგრევებიდან მონარჩენი, ხოლო პალტოს მაგივრად გიორგის შესაძლო მოსად ათასი მანეთი გამოგიგზავნო. ვგონებ, პალტო მეტი არ უნდა ღირდეს!...“²

გიორგიმ შეასრულა პაქების კორპუსი და სამსახურებლად განწესდა ლეიბ-გუსარის პოლკში. მალე ასტყდა ამის შემდეგ ომი

¹ წერილი 10 ივნ. 1872 წ.

² წერილი 5 ნოემბ. 1871 წ.

და პოეტის ძმისწულს შეხვდა ლაშქარში წასვლა მცირე აზიას, საცა ის „კაჟანდრობდა ახოტნიკების სოტნას“. პოეტს ძლიერ ეში-ნოდა, რომ ამ ომს არ წაერთმია მისთვის ერთად-ერთი იმედი იმის ოჯახისა.

„გკითხავდი ძალუას ვარინკასა—სწერდა ის ამ დროს პრინცესა მიურატი-სას—გიორგის ამბავსა და ისიც აღექსანდრეპოლიდამ მიპასუხებდა ასე: გუშინ ცოცხალი იყო და დღეს კი არ ვიცი. და ვიყავ გაჩუმებული შიშისაგან და აღარ მქონდა თავი არც წერისათვის და არცა თუ სხვა რაიმე ფიქრისათვის...“¹

ომი ვათავდა და ძმისწული დაუბრუნდა ბიძას ლაშქარში შე-ქენილრ ალაფითა. ღმერთმან აცოცხლა ხმალი მყვირალა ზურაბისა! იმას დიდად უხაროდა გიორგის წარმატება და უნდოდა, რომ იგი არ მოჰშორებოდა სიკვდილის დღემდის, რომელიც შორს არ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ სამსახურისაგან გიორგი ხელ-ახლა პეტერბურგს წავიდა და ხელ-ახლა წერილზე მივარდა საქმე. ძმისწული კი დი-დად ხელმოჭერილი იყო წერილებზე და ეს სწყინდა პოეტს. ერთს წერილში ის აყვედრის წიგნის მოუწერლობას:—წერას რად სწავ-ლობდი, თუ კაცს წიგნს არ მისწერდიო,—ეუბნება ის.

მაგრამ, ეჰ! ვხედავ, შორს გამიტაცა პოეტის ტკბილსიტყვაობამ! ტყუილად არ უთქვამთ, გაუმაძღრობა მომაკვდინებელი ცოდვა არი-სო. მე სულ მინდა და მინდა პოეტის წერილებიდან საუკეთესო ნაწყვეტები ვავემო მკითხველებს და იმას კი არ ვუყურებ, რომ ასე გრძლად ლაპარაკი ერთ საგანზე ვნებს თხზულების გეგმას. მაგრამ ესეც არის, რა გულით და სინდისით აუარო მშვენიერებას, რომე-ლიც მავნითივით იზიდავს კაცის ყურადღებას.

კერძო კაცზე ლაპარაკის მოსათავეებლად ჩვენ უნდა მოვიგონოთ აქ ორბელიანის სიყვარულიც ყოველგვარი სპორტისა, ე. ი. ყო-ველგვარი სეირის: ცხენის ჭენებისა, ნადირობის, ჭიდაობის, მუშ-ტი-კრივისა და სხვა ხაირის გართობისა.

მისი ცხენები საუკეთესო ცხენები იყვნენ თბილისში და დი-ღუბის დოღზე იგებდენ პირველ პრიზებს. ყველას ახსოვს მისი არაბი „მერცხალა“, რომელიც პარდაპირ ნადირ-შაჰის ჭაკი-ცხენისა იყო ჩამომავალი. ხანდახან თუ ვერ მოღიოღნენ პირველად მისი ცხენები, ეს იმიტომ, რომ იმათზე გამხმარი და ღონიერი ეოკკეს მაგიერ „მისი ათ ფუთიანი ზახარკა“ იჯდა, რომლის სიმძიმისაგან ცხენს ზურგი შუაზე ჰქონდა გაღუნული. შემდეგი სტრიქონები, ყაფლანთან მინაწერი, დაგვანახებენ, რამდენად უყვარდა იმას ცხე-ნები:

¹ წერილი 12 ოქტ. 1877 წ.

„იყო ცხენების ჭენება; კიდევ „ჯანი“ მოვიდა პირველი და ჩემი „ტაბას-რანი“ მეორე. მაგრამ ცოტას გაწყდა, რომ შაჰყულადას შეიღის ცხენმა არ გაასწრო ჩემსას. ოჰ, ყაფლან! რა გითხრა. ანგლიურის ჰაკის ცხენის სიმშვენიერე? იმის თვალები, პატარა—პაწაწა გამხმარი თავი, ყელი აგერ აიქამდის წასული, ლერწამი ფეხები, ვეება გავა, დაჰანადემ? მერწმუნე, დიდს ყაენსაც არ ეყოლება ამის მსგავსი ცხენი! და რომ წამოვიდა და წამოვიდა ფრენით, ასე გასინჯე, ცალს ფეხითაც კოჭლობდა, მაგრამ მოდიოდა, რა მოდიოდა, სწორედ ჯეირანი იყო! ვერსტი გამოიბრინა ხუთ მინუტს ნახევარზე და რა საკვირველია, სხვანი ვიდეებისაც ჰაკი ცხენები სულ ერთიანად პირველს გადმოხტომანხედვე უკან დარჩნენ“¹.

მისი მწვერებიც განთქმული იყვნენ. 1865 წელს იმან ანალი-რა ყარაიას ლორდი ჰამილტონი, დიდი-მთავრინას ნათესავი, საცაქისმა მწვერებმა—დამკა, რეიდა, ერკეკ—დიდად მოაწონეს თავი სტუმრად მოსულ ინგლისელს.

მუშტი-კრივი, ჭიდაობა, სმა, ლხინი—ქართული სპორტიც ეს არის—პოეტას სიცოცხლე იყო. განთქმული ლოპიანა და მირზა-ჯანა მისნი მეგობარნი იყვნენ და მისგან ნაქებნი ლექსად. გლდანელსაც ერგო რამდენიმე სტრიქონი მის წერილებში. „ვილაცა ერთი გლდანელი ბიჭია, არ იქნა ვერა რომელმა დასცა ესე; სულ ყველას მოერია; წასულს კვირასაც ამილახურის ფალავანი, განგებ ქართლი-დამ მოყვანილი, დაამარცხა და დარჩა ბურთი და მეიდანნი ამ გლდანელს ბიჭსა“².

ეხლა ლხინი? დარდიმანდობა? კინტოების ფართიფურთი? აი როგორ აუწერს პოეტი ერთ „ჩასხდომას“ ტასო აგლობიოს:

„... ამას წინად შევიყარენით სულ ყმაწვილი კაცები. მე, ჭილაევი, გიორგი მუხრანსკი, შახავსკი, მირსკი, ლევან, ისაკ, ჯორჯაძე, სულთან გირევი, სოსიკო, ალაღარავი, სტაროსელსკი—ამ ყმაწვილ კაცებში ყველაზე უფრო ყმაწვილი 60 წლისა მაინც იყო—და წავედით სალამოზე ორთაჭალას და მტკვრის პირზე ჩავსხედით ხურნით, ჭიანჭურ-თარით და ლახათიანის მომღერლითა და იყო ჰაერი მშვენიერი, ღამე მთვარიანი. ამ დროს სად იყო, სად არ იყო, წამოვიდა ერთი ნავი დასტიტა და სწორედ ჩვენ პირდაპირ შუა მტკვარზე დადგა.—მოთავემ დაიძახა: წმიდა სანთლები აანთეთ! და აენტო ნავის გარეშე წმიდა სანთლები ჩირალდნად! დაიძახა: გაშალეთ სუფრა! და გარშალა სუფრა. მოართვეს მოთავეს თეფში ოთხის სტაქნებით და დალია ოთხივე დიდის მოხდენით; მერე თითონ აავსო ოთხივე და ჩაურიგა რიგზე ყველას ოთხ-ოთხი და ამით გაჩაღდა ლხინი, ჩვენი აქედამ, იმათი—შუა მტკვრიდამ. გამოჩნდა, რომ ნავის ადმირალი იყო კუნძუას ძმა, ყასაბი. შუა ლხინში რომ შევიდნენ, დაიძახა ადმირალმა—ასე დავარქვით მოთავეს—ახლა მწვადი მოვიდეს! ამ სიტყვაზე ერთი ნავიდამ გადმოვიდა მალაყსა, ჯერ ჩაილუბა და მერე მძოვარით ამოვიდა, მოუსვა ვეება მკლავები და გამოვიდა ტიტველა მიკიტნის დუქანთან, საიდამაც ცხელ-ცხელი შამფურები

¹ წერილი უთარილოა.

² წერილი რევაზ ერისთავს 8 ივნ. 1882 წ.

პუტნალალით გაიტანა ნავში და შეიქნა ახალი ჩამორიგება ოთხ-ოთხის სტაქნებისა ერთად. ჩვენის სახანდრების სიმღერაზე ისინი ძალიან ინრაკებოდნენ და ხშირად იძახოდნენ: „ერთი კიდევ, გეთაყვა! ჯანუმ, გოხუმ! დიდის სიამოვნებით უყურებდა შახავსკოი იმათ დარბაისლობის შექცევას. პირველს საათზე ჩვენ აქედამ ავიყარენით და იქიდანაც იმათი ნავი ნელ-ნელა ცურვით წავიდა ზევით ხიდისაკენ¹.

ამისთანა ხალხს, ამისთანა ქალაქს კაცი როგორ უნდა მოშორებოდა.

XXI

„ზენა-სჯული“, რომელსაც ასე „უშიშრად“ ელოდა პოეტი იუბილეის დღიდან, აღსრულდა: 21 მარტს (2 აპრ.) 1883 წ., დღესა ორშაბათს, ორბელიანი გარდაიცვალა.

ავადმყოფობა მისი არ გაგრძელებულა დიდხანს. ის შეიქნა შეუძლოდ შუა თებერვალს, შემდეგ ერთი საათის სეირნობისა დიდუბეს, საცა, ამბობენ, ვილაციისაგან გაჯავრებული წასულა ის „სევდიანი, ფიქრთ გასართველად“. ამ სეირნობაში პოეტი გაციებულა და იმას გაუჩნდა ნაწლავის ანთება. სწამლობდა მისი შინაური ექიმი, დოქტორი გასპარიანცი. უეჭველია, გასპარიანცი კარგი ექიმი, მაგრამ იმ ანდაზისა არ იყოს „ერთი ჭკუა კარგია და ორი უკეთესიო“, რიგი იყო ნათესავეებს მოეწვიათ სხვა ექიმებიც შესანიშნავი ავადმყოფის სანახავად, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს არ მოხდა და ერთი თვის შემდეგ, შუა მარტს—ვინ იცის, ეგებ გასპარიანცის მიუხედავად—უეცრივ ქალაქში გავრცელდა ხმა, რომ ორბელიანი სიკვდილის პირზე არისო. გაზეთმა „მშაკმა“ პირველად დაბეჭდა ბიულეტენი ამის ავადმყოფობაზე, შემდეგ „დროება“ და „კავკაზმა“. 18 მარტს „კავკაზში“ დაბეჭდილი იყო შემდეგი ბიულეტენი:

„У князя Григория Дмитриевича брюшной тиф. Вчера, 16 марта, был 34 день болезни. В 10 часов вечера температура 38,1, 96 пульс; качественно пульс удовлетворительный; дыхание 24; кашель незначительный; в правом легком застой крови; так как больной больше лежит на этой стороне; общее состояние здоровья, равно как и питание, удовлетворительное и; за исключением глубокой старости, не представляет опасности; больному по формулярному списку 83 года. Д—р Каспарьянц“.

მალე პოეტმაც იგოდნო აღსასრულის მოახლოვება. სიკვდილის წინა დღეს მან მიიღო წმინდა საიდუმლო ზიარებისა, თვითონ წაი-

¹ წერილი ტასო აგლობეიოსთან 13 ივნ. 1875 წ.

კითხა ლოცვები და ერთხანს ემუსაიდჟა თავის მოძღვარს, მღვდელ ბესარიონ ზედგინიძეს. მისმა ჩვეულდროივმა კარგმა გუნებამ არ უმტყუნა მას სიკვდილის სარეცელზედაც. იშვიათ მნახველებს, რომელთაც შეეძლოთ პოეტთან შესვლა, ის მიიღებდა მისთ მუდმივი თავაზით და ხუმრობით:

— ეპ! მახლას, ბაბალე, მივდივარ!—ეუბნება ის კნ. ბაბალე ბარათაშვილისას, რომელიც მოვიდა. იმის სანახავად რამდენიმე დღის წინათ სიკვდილამდის.

21 მარტს დღის 9 საათზე დაიწყო ავადმყოფის სულთაბრძოლა. ამ დროს—მე თვითონ ვნახე ჩემი თვალთ—მისი განსასვენებელი ადგილი წარმოადგენდა შემდეგ სურათს: სულთ-მობრძავი იწვა ქვემო-სართულის დიდ-დარბაზში, მარცხენა ოთახის კარებთან. მის თავთან ანალოიზე ესვენა მაცხოვრის ხატი, რომლის წინ ენთო წმინდა სანთელი და მოწორებით დაბალის ჩაწყვეტილის ხმით დიაკვანი კითხულობდა რალაც სამღვთო წიგნს. პატარა ოთახში, გვერდით, ირეოდნენ პოეტის ნათესავნი ქაონი, რომელთა პირის-სახეზე და თვალის გამომეტყველებაზე—იხატებოდა ნამდვილი მწუხარება. პოეტის ერთგულნი და მოსამსახურენი, პოეტის მოძღვარი სასოწარკვეთილებით დაჰყურებდნენ მომაკვდავს, გარეშე ნაცნობნი განუწყვეტლად მოდიოდნენ, ან გზავნიდნენ კაცს ავადმყოფის ამბის შესატყობად. აი, სხვათა შორის, გენერალი ტრუბეცკოი. ვხედავთ, ის მოუახლოვდა სახლს და რა შეიტყო ავადმყოფის სულთა-ბრძოლის დაწყება, მუხლი მოიყარა ეზოში, პირსჯვარი გადაიწერა, თაყვანი სცა სახლს და განშორდა. თვითონ სულთ-მობრძავი ზეწარგადაფარებული გაწოლილს იყო ფართო კრაოტზე და ძალზე ხენეზოდა. მის ფართოა შუბლს ხვითქივით გადმოსდიოდა გაჭივრების ოფლი. ვეებერთელა ტანი დავარდნილ-იყო; პირი დასწმენდოდა; თვალებს დაჰკარგოდა გამომეტყველება, თუმცა კი მომაკვდავი გაშტერებულად იყურებოდა აქეთ-იქით და ხელის მოძრაობით თითქო გვანიშნებდა, რომ გრძნობა და მოსაზრება ჯერ სრულიად არ დაჰკარგოდა იმას. მუდამ მოპარსულ ნიკაპზე თეთრი წვერი გასწორებოდა ბაკენბარდებს და მისი პირისსახე ერთის შეხედვით ძნელად საცნობი შეეჭმნა... მთელი დღე გასტანა სულთა-ბრძოლამ. მხოლოდ 4 საათზე და 35 წანს განუტევა მომაკვდავმა თვისი სული.

პოეტის გარდაცვალების ამბავი მოეფინა მსწრაფლ მთელს კავკასიას და, რასაკვირველია, ყოველგან დიდი მწუხარება აღძრა. ტელეგრაფს ყოველგნით მოჰქონდა განსვენებულის მემკვიდრეებთან, თუ „დროების“ რედაქციაში სამძიმრის დეპეშა და ყოველგან საქართველოში და საქართველოს გარეც, საცა ქართველები იყვნენ,

გაიმართა პანაშვიდები პოეტის სულის განსასვენებლად, პანაშვიდი გადაიხადეს, სხვათა შორის, პეტერბურგშიაც დიდი მთავრის მიხაილ ნიკოლოზის ძის სასახლეში, საცა დაესწრნენ, სახლისუფალის სურვილისამებრ, პეტერბურგში მყოფნი ქართველნიც და პანაშვიდის შემდეგ აღრინდელმა კავკასიის მთავარმართებელმა სამძიმრის დეპუტემა გამოუგზავნა განსვენებულის ნათესავთა. მთავარმართებელმა ი. დონდუკოვ-კორსაკოვმა, რომელიც ამ ჟამად პეტერბურგს იყო, სამძიმარს გარდა, მოსწერა მის მოადგილეს გენერალ-ლეიტენანტს სტაროსელსკის, განსვენებული დაესაფლავებინათ სრულის პატივით, რომელიც შეეფერებოდა მის სახელს და მაღალს ღირსებას. 23 მარტს ტელეგრაფმა მოიტანა თბილისს ხელმწიფე იმპერატორის სამძიმარიც ლევან მელიქიშვილის სახელზე. აი თვითონ ეს დეპუტე:

Обращаюсь к вам с просьбою передать семейству князя Григория Димитриевича Орбелиани мое искреннее соболезнование в их чувствительной утрате; глубоко сожалею о смерти столь благородной и уважаемой личности. Александр.

თვითონ ქალაქში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა პოეტის გარდაცვალებამ. სამხედრონი, სამოქალაქონი, სასულიერონი, რუსნი, ფრანგნი, ქართველნი, სომეხნი, ყოველი წოდება, ყოველი ხელობა შეაწუხა მისმა სიკვდილმა. დღიდან გარდაცვალებისა დასაფლავებამდის განსვენებულის ეზო აღდგომის დამესავით გადაჭრელებული იყო პანაშვიდისათვის ანთებულ სანთლებისაგან. საქართველოს ექზარხოსი პავლე და სხვ. მაღალი მართლმადიდებლობის სასულიერობა ყოველ საღამოს უხდიდნენ განსვენებულს პანაშვიდს, რომელზედაც მთელი თბილისის მაღალი საზოგადოება დადიოდა უკლისად. საზოგადო მანიფესტაცია იქამდის მივიდა, რომ ერთ პანაშვიდზე მაღალი წოდების ქართველ ქალებმა ქართული გალობის ხორო გამართეს. ურიცხვთა გვირგვინთ სვავილებისა—თაყვანისცემის და პატივისცემის ნივთიერთა ნიშანთა—სულ ერთიანად დაჰფარეს განსვენებულის კუბო!

გასვენების დღედ დაინიშნა შაბათი, 26 მარტი. დასაფლავების ცერემონიალის შესადგენად დაწესდა კომისია, რომლის წევრნი იყვნენ: ნიკო ჭავჭავაძე, ნიკა ამილახვარი, ილია ჭავჭავაძე, თავად-აზნაურთა წინამძღოლი დ. სუმბათაშვილი, კამენდატის თანაშემწე რეიტერი, ქალაქის თავი ბ. მატინოვი, მთავარსამმართველოს კანცელარიის უფროსი ბ. იაკიმოვი და ამ სტრიქონების მწერალი. დასაფლავების წინა დღეს კომისია შეკრბა ნიკო ჭავჭავაძესთან „კავკაზის“ სასტუმროში და შემდეგ ერთი საათის ბაასისა, დაადგინა თავდა-

რიგი მიცვალებულის გასვენებისა: რა ქუჩები უნდა გაეგლო პროცესიას, ვის რა ადგილი დაეჭირა კორტეჟში, სად წარმოეთქვათ სიტყვები და სხ. რადგანაც სიონის სობოროს ამ უამად ახალს რატაკს უკეთებდნენ, განსვენებულის მოსახსენებელი წირვა გადასწყვიტეს მომხდარიყო ანჩისხატის ეკლესიაში. ერთ დროს დააპირეს კორპუსის ეკლესიაში გასვენება, მაგრამ, რადგანაც ეს ეკლესია ერთობ ახლოს იყო პოეტის სახლიდან და პროცესია ამ პატარა ადგილზე ვერ გაიშლებოდა, ეს აზრი დაუტევეს. დასაფლავების ადგილად, ნათესაეების სურვილით, დაინიშნა ქაშვეთის ეკლესია, საცა დამარხულია პოეტის ძმა ილია. განსვენებულის სურვილი რომ ხსონებოდა ვისმე ან კომისიაში, ან ნათესაეებს, ის შეიძლება, ქაშვეთის ნაცვლად, კუმისის სამების ეკლესიაში დაემარხათ, რადგანაც მის ძმის ზაქარიას სიკვდილის გამო პოეტი სწერდა ერთ დროს თავის რძალს ქეთევანს: „ზაქარია კუმისის სამებაში დაასვენეთ და მეც იქ დამმარხეთო“...¹

დასაფლავების დღისათვის ქალაქში დიდძალი ხალხი ჩამოვიდა ქართლიდან, კახეთიდან, იმერეთიდან, ქუთაისიდან მოვიდნენ, სხვათა შორის, ქუთაისის გუბერნიის თავად-ახნაურთა წინამძღოლი, ქალაქის თავი, გაზეთი „შრომის“ რედაქტორი, „ქალების ბიბლიოთეკის“ რედაქტორი—სულ ყველანი ყვავილებითა და გვირგვინებით. გორმაც გამოგზავნა თავისი ქალაქის თვითმმართველობის წარმომადგენელი.

დასაფლავების წინა ღამეს ცოტა იწვიმა, მაგრამ ცისკარზე ცა ერთბაშად მოიწმინდა და რიჟრაჟზე პოლიციის უფროსის რასინსკის განკარგულებით ორას-სამასმა მუშამ მსწრაფლად გასწმინდეს ის ქუჩები, რომელზედაც უნდა გაეგლო სამგლოვიარო კორტეჟს. ათი საათისათვის ქუჩები თითქმის სრულიად გაშრა.

დილის რვა საათიდან დაიწყო ქალაქში ხალხმა რევა. ყოველ უბნიდან გამოეთინა ქალი და კაცი, როგორც დიდ დღესასწაულებში გინახავთ. უბრალო ხალხი მიეჩქარებოდა სახელოსნო გამგეობაში, საიდანაც უნდა წასულიყვნენ ამქრები ბაირალებით. მოქალაქენი, მოხელენი, სამხედრონი, სასულიერონი, მოზარდი თაობა, სხვადასხვა საქველმოქმედო საზოგადოების და ქალაქების წარმომადგენელი მიეშურებოდნენ განსვენებულის სახლისკენ. საათის ცხრიდან ყველა ქუჩები, საცა კი უნდა გაეგლო პროცესიას, აივსო მაყურებლებით, აგრეთვე აივნები, ფანჯრები, სახლის სახურავები. ბოლოს

¹ წერილი 9 დეკ. 1847 წ.

მივიდნენ სახლთან ამქრები და ჯარი ზარბაზნებითა, როგორც წესია გენერალ-ადუტანტის დასაფლავებისა.

მეათე საათზე ფოტოგრაფმა ფილიპოვიჩმა გადაიღო განსვენებული სახე ყვავილის გვირგვინებით გარშემორტყმული და მთავარ-სარდლის თანამდებობის აღმასრულებელმა გენერალმა ჯომარჯიძემ დასდვა კუბოზე გვირგვინი „კავკასიის ჯარებისაგან“ შესაფერის სიტყვითა. შემდეგ წარმოსთქვა სიტყვა მაჰმადიანების დეპუტაციის წევრმა ჰუსეინ გაიბოვმა და საქართველოს ექსარხოსმა ჩამოილოცა მცირე პანაშვიდი.

ათ საათზე პროცესია დაიძრა.

პირველად გაემართა ცხენოსანთა კამანდა, რომელთა მორთულობა წითელ-ყვითლად ელვარებდა მზის სხივისაგან; იმათ მოჰყვა ხორუგკები და გვირგვინები—რიცხვით ორმოცდაათამდის—სხვადასხვა ქალაქებისა, ქველმოქმედ საზოგადოებათა, რედაქციებისა, სკოლებისა, გიმნაზიებისა და უნივერსიტეტების მოსწავლეთა, ხელოსნებისა, თავად-აზნაურობათა, კლუბების და სხვათა და სხვათა, სხვადასხვაგვარის წარწერილობით, უმეტეს ნაწილად განსვენებულის ლექსიდან. უკანასკნელად მიჰქონდათ ორბელიანთა გვარის ვერცხლის გვირგვინი, მშვენივრად მორთული. გვირგვინებს მოსდევდნენ პოეტის ორდენები, რომელიც ექვს თუ შვიდ აფიცერს მოჰქონდა მაყვლისფერ ხავერდის ბალიშზე დაკერებული. შემდეგ ნოდინოდა უკლისად მთელი თბილისის სამღვდელთა საქართველოს ექსარხოსით და არქიმანდრიტებით. იმერეთის ეპისკოპოსი გაბრიელ თუმცა მოწვეული იყო, ვერ დაესწრო პოეტის გასვენებას, რადგანაც ვილაც ჯათარძის გასვენებაზე ყოფილა შეპირებული. შემდეგ მოჰქონდა ხალხს კუბო, რომელიც სახლიდან გამოასვენეს გენერლებმა: ნიკო ჭავჭავაძემ, ზაქარია ჭავჭავაძემ, ივანე ამილახვარმა, ა. საგინოვმა, ნ. წერეთელმა, ვეზიროვმა, მ. ერისთავმა და სხვ.

კუბოს მოსდევდნენ პოეტის ახლო ნათესავნი და შემდეგ გენერლობა, თავად-აზნაურობა, ქალაქის წარმომადგენელნი, ამქრები, სოფლიდან ჩამოსული ხალხი, ქალაქის მუშები და დასასრულ—ჯარი და ზარბაზნები. პროცესია თითქმის ნახევარ ვერსზე გაიშალა. ქალაქს დიდი ხანია არ ენახა ასეთი დიდებული დასაფლავება. პროცესის გზა ჯერ მიდიოდა მადათოვხსა და ბარიათინსკის ქუჩებით, მერე გოლოვინის პროსპექტით, სასახლის ქუჩით, ერევანსკის მოედნით, შუა ბაზრით, პატარა პრიკაზის ქუჩით და გუბერნატორის მოედნით. ამ მოედანზე ვიწროობისა გამო პროცესია შეჩერდა და გზა მისცა მიცვალებულს და ნათესავებს. სანამ წირვა გათავდებოდა, რაც ხალხი ვერ დაეტია სიმცირისა გამო ანჩისხატის ეკლესიაში, გაჩერებუ-

ლი იყო ეკლესიის გალავანში და მოედანზე. წირვა რომ გათავდა, სამი სიტყვა წარმოითქვა ეკლესიაში: ერთი მღვდლის ჯანაშვილისაგან განიცადეზე, მეორე — არხიმანდრიტის გრიგოლისაგან და მესამე — ექსარხოსისაგან. მშვენიერი სიტყვა იყო ექსარხოსისა. შვიდი სიტყვისაგან, რომელიც წარმოითქვა ამ დღეს რუსულსა და ქართულ ენებზე, ის იყო საუკეთესო...

ანჩისხატიდან პროცესია იმავე რიგით და იმავე ქუჩებით დაბრუნდა გოლოვინის პროსპექტზე, საიდანაც შეუხვია ქაშვეთის ეკლესიაში.

ქაშვეთის გალავანში, ეკლესიის კარების წინ ორბელიანის კუბო უკანასკნელჯერ დაასვენეს მიწაზე და დაიწყო გამოსათხოვარი სიტყვები. პირველი სიტყვა იყო კორპუსის კამანდირის დეველისა. მოკლე იყო ეს სიტყვა, მაგრამ ისეთი გრძნობით თქმული, რომ მაყურებელთა ცრემლები ვერ შეიკავეს, როდესაც კორპუსის კამანდირმა მალალი მთრთოლვარე ხმით დაიქუხა:

„მძიმეა და სამწუხარო, რომ მცოვანი მეომრის გვამს, რომლის ხრწნიად ძვლებზედაც ღრმად არის ნაჭდვეი წმ წელი პატიოსნურად გატარებულ ოფიცრის სამსახურისა, რუსულთა ვხედავთ. ნახევარ საუკუნეზედ მეტი ურყევლად იდექი კავკასიის უძლეველ მხედრობის წყებებში, მისი სახელი შენ სახელთან მკიდროდ იყო დაკავშირებული... და, ჰა, ამ სამწუხარო წამებში მთელი ჩვენი შენდამი პატივისცემა და სიყვარული ცივ სამარეში უნდა ჩაიტანო. დიახ, აღარ მოგვცემ პასუხს ჩვენს გულწრფელ სალამზედა და ვეღარც ჩვენ მოვისმენთ ჩვენი ღქროპირის საამო სიტყვებს! მოისპო შენი სიცოცხლე ჩვენთვის, ვინაიდან აუცილებელი უკვე მოხდა!

„მშვიდობით, მაშ, მცოვანო მეომარო! მშვიდობით, კავკასიის ყველა ჯარების სახელით, რომელთა შორისაც დიდად პატივცემული მეომარი და საყვარელი კაციც იყავი. მაგრამ ჩვენს შენდამი ანგარიშებს ამ გამოთხოვებით როდი ვათავებთ! არა, თავადო გრიგოლ! კეთილსა და სამარადისო ხსენებას შენსას არასოდეს კავკასიის მხედრობა არ დაივიწყებს!“

შემდეგ ილაპარაკეს: ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა და ნიკო ყიფიანმა. სამწუხაროდ, ვერაფერს ვერ ვიტყვი იმათ სიტყვებზე. ორმა ჩვენმა სასიქადლო მწერალმა, ჩემის ფიქრით, ვერ გაიგეს ამ მომენტის მალალი მნიშვნელობა ჩვენი პაწია ხალხისა და მწერლობისათვის. ასაფლავებდნენ კაცს, რომელსაც დასტიროდა მთელი საქართველო, რომელმაც ქართველის სახელი და ქართული სიტყვა აღიყვანა იმ სიმაღლემდის, რომელსაც არავინ შესწვდენია არა მართო ამ საუკუნეში, და ნაცვლად იმისა, რომ წარმოეთქვათ მამულის სიყვარულისაგან ნაკარნახევი და გულის სიღრმისაგან გამოსული სიტყვა, წინდაწინ საქრესტომათიოდ განმზადებული, რომელშიაც გამოეხატათ პიროვნება და მნიშვნელობა გარდაცვალებულისა, პირველმა მათგანმა პოეტის ნაწერებიდან ამოღებული სიტყვებით რა-

დაცვარი ფელეტონური სიტყვა შეთხზა, რომელშიაც საკუთარო
მართო ის აზრი იყო, რომ პოეტის ნიჭი სიტყვასაც საქმედ შეიქმ-
დაო... თითქო განსვენებულის 83 წლის ცხოვრებაში ამ საპარადოქსო
აზრის მეტი სხვა არა ყოფილიყო რა; მეორემ... მაგრამ, ეჰ! სჯობს
მეორესაც თავი ვანებოთ და მესამესაც. არც ერთი არ იყო შესაფე-
რი სამწუხარო შემთხვევისა.

მეოთხე საათზე სიტყვები გათავდა და გოლოვინის პროსპექტი-
დან მოისმა იქ გამწყრივებულ ჯარის თოფის გრიალი. თოფებს ბანო
მისცეს მტკვრის პირიდან ზარბაზნებმა და კუბო ჩაეშვა სამარეში..

ნიკოლოზ ბარათაშვილი

ნიკოლოზ ბარათაშვილი
(მ. თუმანიშვილის ესკიზი)

ცხოვრება ნიკოლოზ ბარათაშვილისა

ჟუბღნი ნიკოლოზ
რევაზის-ბი ერისთავს

ბარათაანთ გვარს შესანიშნავი მწერალი ემართა. იმ შოდგმათა რაზმს, რომელიც მოჰყვა ბარათას და ჯამბაკურის ჩამომავალთა მას შემდეგ, რაც ესენი ძველთა-ძველად გადმოსახლდნენ საქართველოში „ვიდრე ხუთი ათასითა ოდენ მეკომურისა კაცითა“, იმ მდიდარს და პოხიერ სისხლს, რომლის შორეულმა ტალღამ მისცა ჩვენს მწერლობას ნიკო ბარათაშვილი, არა ერთი კაცი გამოუჩენია საქვეყნოდ განთქმული სამშობლოს ერთგულებითა და ვაჟკაცობით. დრო იყო, როცა თითო ბარათაშვილი თითო ჯარად უღირდა საქართველოს. მაგრამ სამწერლო სარბიელზე ამათში მხოლოდ ორბელიანთ გვარს ჰქონდა შეკვლელი გზა. ბარათაანთ სახელი ამ ასპარეზზე პირველად იმან შეიტანა, რომლის ცხოვრების აღწერას ეკუთვნის ეს მცირე შრომა. ეს გვარის დამაძმვენებელი კაცი არის ჩვენი სასიქადული პოეტი ნიკოლოზ ბარათაშვილი.

I

ბარათაშვილის დედ-მამა.—მისი დაბადება.—პირველ-დაწყებითი სწავლა კალოუბნის სასწავლებელში.—კეთილ-შობილთა სასწავლებელი.—პოეტის მასწავლებელნი და ამხანაგნი.—სხვა და სხვა მოგონებანი სასწავლებლის ცხოვრებიდან.

ნიკოლოზის მამა, მელიტონ ბარათაშვილი, კავკასიის მთავარ-მმართველების ერმოლოვის და პასკევიჩის ¹ დროს მთავარსამმართველოს თარჯიმანი იყო. ეს ის დრო იყო, როდესაც ახლად ჩამოთესილ მთავრობასა და საზოგადოებას შორის თარჯიმანს დიდი ადგილი ეჭირა,—ჩვენში ჯერაც არ დავიწყინათ სახელები იმ დროის თარჯიმნებისა: ბებუთოვის, ენიკოლოფოვის და ფალავანდოვისა ². შემდეგში მელიტონ ტფილისის მაზრის მარშალი იყო და ხშირად გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლიც. მისი ოჯახი ფართოდ გაშლილი ოჯახი იყო და სუფრა ღონეზე გადამეტებულად მდიდარი

¹ ერმოლოვი იყო მთავარმმართველად 1816—1827 წლ., ხოლო პასკევიჩი 1827—31 წლ.

² ივანე მუხრან-ბატონისაგან განაგონი.

და ნაქები მთელ ქალაქში¹. ხშირმა სტუმარმა და წვეულებამ თან წარიღეს მისი ავლადიდებაც. მელიტონი ჩავარდა დიდ, გადუხდელ ვალში, რომლის გამო პოეტიც ნაკლულევანებაში იყო მთელი სიცოცხლე.

მის ზნეობით ვინაობაზე ბარათაშვილის ამხანაგი და ცხოვრების ამწერი კონსტანტინე მამაცაშვილი სწერს: „მელიტონ იყო ქართულს ენაზე განათლებული კაცი, კარგი მოლაპარაკე, ზედმიწევნით მცოდნე ქართულ ლიტერატურისა. იმის სახლში ნახავდით ძველს ჩვენს სწავლულს ქართველებს. იმათ შორის თითქმის ყოველდღე მელიტონთან დაიარებოდა მღვდელი ეკნატე იოსელიანი, პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ორნი ძმანი ნიკოლოზ და მიხეილ ფაულენიშვილები, სოლომონ მეითარი—თარხნიშვილი, გიორგი და ალექსანდრე საგინაშვილები და ბევრი მაშინდელს დროს განათლებულნი ქართველნი“².

ყველა სხვა ღირსებასთან მელიტონს ერთი საშინელი თვისება ჰქონდა: მეტის-მეტად ანჩხლი იყო და მყვირალა. ივანე კერესელიძემ გვიამბო: მელიტონ თავის სადგომში რომ გააბამდა ყვირილს ანჩისხატის გვერდით, თეკლე ბატონიშვილის სახლში გვესმოდაო, კანტორის პირდაპირ. მის გულფიცხობისაგან მის სახლობას არა ერთხელ ცხარე ცრემლი უღვრია და მწარე პური უჭამია. ერთხელ, მაზრის მარშლად ყოფნის დროს, იმან გუბერნატორის სეკრეტარი გალახა, რომელმაც რაღაც ქალაქის მოძებნის უარი უთხრა.

მაგრამ ასეთი არ იყო პოეტის დედა ეფემია, ის სამეზის კურთხეული დედა, რომელმაც, როგორც მუხამ, სულთ-უდგა მის ძმას გრიგოლ ორბელიანს დაეწერა საუკეთესო ლექსი ქართული მწერლობისა „ჩემს დას ეფემიას“, რომლის ალერსი უხაროდა შორით მის დიდებულ ძმას და იზიდავდა მისდამი ყოველთა პატივისცემას. „ეფემია იყო მშვენიერი ქალი და ქართულად კარგად გაზრდილი“, ამბობს კონსტანტინე მამაცაშვილი. ის იყო საშუალის ტანისა და პირხმელი, — დასძინა ივ. მუხრან-ბატონმა.

მელიტონ სახლობით ჯერ მუხრანიანთ ხიდს ახლო იდგა და შემდეგ ანჩისხატის უბანში, იქ, საცა აბხაზი იდგა, დეკანოზ დიმიტრი მესხიშვილის სახლის პირდაპირ.

ბარათაშვილი — შინაურობაში ტატო, ნათლობის სახელით ნიკოლოზ — დაიბადა ქ. ტვილისში 15 (27) დეკემბერს 1817 წელს³.

¹ გენერალ ალექსანდრე საგინაშვილისაგან განაგონი.

² „დროება“, № 206, 1881 წ.

³ ბარათაშვილის დაბადების თარიღის შესახებ იხ. შენიშვნებში (გვ. 211).

ამ დროს ჯერ ისევ არსებობდა ტფილისში სამრევლო სასწავლებლები, საცა თითო ოროლა ანაბანას სწავლობდნენ ყველა ჩვენი შესანიშნავი კაცნი წარსულის დროებისა. შვიდი წელი რომ შეუსრულდა ტატოს, დედამ ასწავლა იმას წერა-კითხვა და მიაბარა კალოუბნის სასწავლებელში, საცა 10—12 წლის წინათ სწავლობდა გრ. ორბელიანი. აქ დაუდვა იმან პირველი საფუძველი იმ კარგენას და წერის კილოს, რომლითაც მდიდარია ყველაფერი, რაც რამ დაუწერია მის მარჯვენას. ლოცვანი, დავითნი, ჟამნი, სამოციქულო, სახარება, ე. ი. ათასი წლის ქართული ენა, რომლითაც გულმხურვალედ ულოცნია ქართველ კაცს, უჭია და უდიდებია შემომქმედი, გამოუხატნია უალრესი და უდიდესი თვისი სულის მოძრაობა, შეიქმნენ ქვა-კუთხედად მისი მომავლის მსახურებისა ქართულ მწერლობისადმი. ნუ დავეძებთ იმას, თუ როგორ, ან რას ასწავლიდნენ ამ სკოლაში, რადგანაც მხოლოდ პირველ-დაწყებითი სწავლა მიიღო პოეტმა აქ. ასწავლიდნენ აქ სამღვთო წიგნებს, სიტყვიერებას, ასწავლიდნენ მამა-პაპურად, პატრიარხალურად. ბარათაშვილის ცხოვრების ამწერი ზ. მთაწმინდელი¹, რომელსაც არა ერთი საინტერესო ცნობა გამოუჩნდრეკია პოეტის ცხოვრებისა, წერს ამ კალოუბნის სკოლაზე: „სკოლა სწორედ ახლანდელს კალოუბნის ეკლესიის მახლობლივ ყოფილა, შეგირდები თურმე ეზოში შეგროვდებოდნენ, ზაფხულში კარში სწავლობდნენ და ზამთარში—დარბაზში. ამ სკოლის მასწავლებელნი თავის დღეში არც პურსა და არც წყალს არ ყიდულობდნენ, შეგირდები რომ პურს მიიტანდნენ, ოსტატი გამოართმევდა იმ პურს, გადასტებდა შუაზე, ნახევარს თვითონ დაიტოვებდა და ნახევარს შეგირდს მისცემდა. ახლა შუადღისას დაუძახებდა შეგირდებს: სათითაოდ ზოგს კოკას მისცემდა, ზოგს ლიტრას, დაირეკამდა ყმაწვალეებს წყალზე წასასვლელად და თვითონ მასწავლებელიც თან მიჰყვებოდა“².

რაც უნდა იყოს, მადლი იმ სასწავლებელს, რომელმაც ქართული ენის სიყვარული ჩაუნერგა გულში ორ ისეთ მწერალს, როგორიც არიან გრ. ორბელიანი და ნ. ბარათაშვილი. ბარათაშვილს ამ დროებაში, თუ დაუჯერებთ იმავე ავტორს, ქართული ტანსაცმელი სცმია, „თეთრი მაუდის ჩერქესკა, თავადური პატარა ლურჯი ქუდი, პატარა ხანჯალი და ვერცხლის ქამარი, ბოჭმენტიანი“³.

1827 წელს, სექტემბერს, ბარათაშვილი შეიყვანეს კეთილშობილთა სასწავლებელში. ეს სასწავლებელი შეზღვევში გიმნაზიად გა-

¹ ზაქ. ჭიჭინაძე.

² „ნიკოლოზ ბარათაშვილი“ ზ. მთაწმინდელისა. 1885 წ., გვ. 5.

³ ibidem, გვერდი 6.

დაკეთებული, იყო მოთავსებული ეხლანდელ დამფუძნებელი კრების ქუჩაზე, იქ, საცა ამართულან ამ ქამად ვეებერთელა სახლები ლალაევის (ყოფილი ზუბალაშვილისა) და ერისთავისა (ყოფილი სარაჯიშვილის). სკოლასთან პანსიონიც იყო, საცა იდგნენ 150-მდის ყმაწვილი და ბარათაშვილიც ამათ რიცხვში მიაბარეს¹.

„ნიკოლოზ ბარათაშვილი სკოლაში კარგად სწავლობდა, უმეტესად განსხვავებული იყო ამხანაგებში თავისი მხიარული ხასიათით, სიმარდით. პირველი მოცეკვავე იყო, საკუთრად ლეკურისა, ყველასაგან საყვარელი ამხანაგი“, — სწერს ტელეგრაფულის სტილით კონსტანტინე მამაცაშვილი². ამავე სტილით რომ შევაფსოთ ეს ცნობა, უნდა დავუმატოთ: იყო დიდი ცელქი, დამცინავი, ჩქარი, მაგრამ კეთილი, კვიანი, ამხანაგებისა და თავის მოყვარე.

მასწავლებლები დიდად აფასებდნენ ნიჭიერ შეგირდს. ქართულ ენას და ღრამატიკას ასწავლიდა იმას ჯერ დოდაშვილი, სანამ ამას არ დაიჭერდნენ პოლიტიკურ დანაშაულობისათვის და არ გააგზავნიდნენ რუსეთს, და შემდეგ ყორღანოვი, რუსული ენის მასწავლებელი. დოდაშვილმა თვითონ შეადგინა შეგირდებისათვის ღრამატიკა — გრეჩის წიგნი გადმოაკეთა — და დაბეჭდა თუ არა, გასცა კლასებში ბრძანება, ეყიდნათ მისი თხზულება. ბრძანება ყველამ აღასრულა ბარათაშვილის გარდა. ამას ფული ვერ ეშოვნა. როცა ავტორი — მასწავლებელი შემოვიდა კლასში და კმაყოფილებით გადახედა შეგირდებს, რომელთაც წინ ეწყოთ მისი ახალი თხზულება, შენიშნა, რომ ბარათაშვილს წიგნი არ ჰქონდა.

— ბარათაშვილო!

— ბატონო!

— მამა შენი რა არის, ლოტრანგია თუ ქართველი?

— ქართველი გახლავთ, შენი ჭირიშე.

— მაშ, რატომ წიგნი არ უყიდნია? წადი და მოახსენე: თუ დღესვე წიგნი არა გქონია, კლასში არ შემოგიშობ.

მეტე რა ღონე იყო, ამ ულტიმატუმმა შეაშინა პოეტის მამა და აყიდვინა იმას ერთი ვაი-ვაგლახით დოდაშვილის სწორმეტყველება³. დოდაშვილის შემდეგ ღრამატიკას იმისვე წიგნით ასწავლიდა ყორღანოვი, კაცი დიდად უნიჭო. ამის უბედურება ის იყო,

¹ ტფილ. კეთილშობილთა სასწავლებელი დაარსდა 1802 წ. სექტემბრის 2-ს (14) ქართველი კეთილშობილი ახალგაზრდობისათვის. 1803 წ. დაიკეტა და ხელახლა გაიხსნა 1804 წ. მარტში. გიმნაზიად გადაკეთდა 1830 წ. აწინდელ ბინაზე (პირველი საშ. სკოლის შენობა) გადავიდა 1833 წ. რ ე დ.

² იხ. „დროება“, № 206, 1881 წ.

³ ლევან მელიქიშვილისაგან გაგონილი.

რომ ღრამატიკა მარტო ზმნამდის იცოდა, ამის გამო მთელი წელიწადი სულ ამას იძახდა: „ზმნამდის გაიკვეთეთ“, „ზმნამდის გაიკვეთეთ“, და შეგირდებიც სულ ზმნამდის ზეპირობდენ¹. ეს პატიოსანი კაცი რუსულ ენას ასწავლიდა დაბალ კლასებში, იმ „რაზლოვობების“ საშუალებით, რომელშიაც მთელი ფრაზები იყო დაბეჭდილი რუსულ-ქართული. განსვენებულ ალექსანდრე საგინაშვილისაგან ვამიგონია, ყორღანოვმა ხელის შლაც იცოდა და პრტყლად ლაპარაკიო. ის რომ ხმა-მაღლა იტყოდა: жарко, очень жарко — „ცხელა, ძლიერ ცხელა“, მთელ კლასს უნდა გაგვემეორებია მისი სიტყვები.

რუსულ ღრამატიკას და ენას ასწავლიდა მაღალ კლასებში მასწავლებელი დემენტიევი, რომელიც ეხლაც ცოცხალია² და იმყოფება ქალაქ ტფილისში. ამან კარგად იცოდა თავისი ხელობა და მისმა შეგირდებმა — მათ შორის ბარათაშვილმა — ჩინებულად ისწავლეს რუსული ენა. მეტადრე რუსულ კითხვას უქებდენ ამ მასწავლებელს. რასაც გვასწავლიდა, ისე კარგად გვასწავლიდაო, სთქვა ლუკა ისარლიშვილმა, თითქო პირში ლუკმას გვიდებდაო, მაგრამ თუ ვერ გავიგებდით და კითხვაზე ჯეროვან პასუხს ვერ მივცემდით, გაგვიჩერდებოდა და გვეტყოდა: ну что, пишио! და გაჯავრებული ხელ-ახლა აგვიხსნიდა საგანს. მეტადრე კარგად კითხულობდა თურმე ეს მასწავლებელი მიცკევიჩის ლექსს „ფარისის“, რუსულად ნათარგმნს. ქართულ კატეხიზმოს ასწავლიდა სკოლაში ეფრემ ალექსი-მესხიშვილი, ზედმიწევნით მცოდნე ქართული ენისა, რომელმაც უფრო განამტკიცა ბარათაშვილში სიყვარული კარგი ქართულისა.

ბარათაშვილი ყველა საგანს კარგად სწავლობდა. ფიზიკის მასწავლებელმა შესტაკოვმა, რომელიც დროებით სადღაც წავიდა, მიანდო იმას და ლევან მელიქიშვილს, განეგრძოთ მეტეოროლოგიური დაკვირვება, მისგან დაწყებული. ბარათაშვილი კარგად ასრულებდა მინდობილობას, სანამ ერთ უბედურ დღეს ტერმომეტრი არ გაუტყდა. იმას უნდოდა სხვა ტერმომეტრი ეყიდა, მაგრამ ფული საიდან უნდა ემოვნა და პირშავად დარჩა თავის მასწავლებელთანაო, — გვითხრა ლევან მელიქიშვილმა.

სხვაზე უფრო დაწინაურებული იყო ბარათაშვილი ცეკვითაც. სასწავლებელს ჰყავდა „ტანცების“ მასწავლებელი და ჰქონდა საკუთარი ტანც-კლასი. ყოველ შაბათობით მოდიოდა სასწავლებელში ოსტატი ალდადანიოვი, რომელიც სხვათაშორის ლეკურსაც ას-

¹ იასე ანდრონიკაშვილისაგან გაგონილი.

² 1893 წელს, ამ ნარკვევის დაწერის დროს.

წავლიდა. ბარათაშვილი პირველი მოცეკვავე იყო და უპირველესი მოლექურე, თუმცა მესამე კლასში იყო, თუ მეოთხეში.

როგორც ამბობს ბ-ი მთაწმინდელი, 1832 წ. ორივე ფეხი მოიტება და დიდი ვაის-ყოფით მოიჩინა თავი და კოჭლად დარჩა მთელი სიცოცხლე.

მკვირცხლი, ცელქი, მოუსვენარი, ცოტა ანჩხლი, ნერვებიანი, ენაშახვილი ბარათაშვილი იყო სული და გული ტოლ-ამხანაგებისა. ყველას უყვარდა იგი და ყველა ერიდებოდა მის მახვილ ენას, მის ეპიგრამებს.

მაგრამ ყველანი არ ურჩებოდნენ მის დაცინვას. ერთხელ, როდესაც ქართული მწერლობის სიყვარულით გატაცებულნი, გიმნაზიის მოწაფენი სწერდნენ და თარგმნიდნენ ქართულ ენაზე რუსულ ლექსებს, ერთ შეგირდს, გვარად ვარლამოვს, გადაეთარგმნა პუშკინის „ევგენი ონეგინიდან“ რამდენიმე კარი. მოგეხსენებათ, ეს პოემა დიდი პოეტისა იწყება ასე:

Мой дядя самых честных правил:

Когда не в шутку занемог...

ვარლამოვს თარგმანი არავისთვის ეჩვენებინა ჯერ, თუმცა არ მალავდა, რომ სთარგმნიდა პოემას, და თავისი რვეული ცხრაკლიტულში ჰქონდა შენახული. ბარათაშვილს იმდენი უცდია, რომ მოუპარავს ეს რვეული და ერთ დღეს, როდესაც მასწავლებელი ჯერ კლასში არ შემოსულიყო, წამოდგა და დააჩუბა ამხანაგები:

— სუთ, ყური დამოვდეთ, ევგენი ვთარგმნე და მინდა წაგიკითხოთ.

ვარლამოვმა ყურები სცქვიტა და ბარათაშვილმა დაიწყო ხმამაღლა:

„ბიძა ჩემი დიდთა პატიოსანთა კანონთა:

როდესაც ხუმრობა გაშობით ავად გახდა.“... თქმა არ გაეთავებია, რომ ვარლამოვი მივარდა მკითხველს. მასწავლებელი, რომ არ შემოსულიყო ამ დროს კლასში და სიჩუმე არ ჩამოეგდო, იმ ხარხარში, რომელიც ატყდა ამის კითხვის დროს, ვარლამოვი ცემას უპირებდა ეშმაკ-პოეტს¹.

მეორე ხუმრობისათვის ბარათაშვილი კინალამ არ გამოირიცხეს სასწავლებლიდან.

ერთხელ კეთილშობილთა სასწავლებელში ქართველმა შეგირდობამ კონცერტი გამართა სასწავლებლის დარბაზში. კარგი იყო თუ ცუდი ეს კონცერტი, არავინ იცის, მხოლოდ ეს კია, რომ სომხებმა

¹ ლუკა ისარლიშვილისაგან გაგონილი.

სასაცილოდ აიგდეს წარმოდგენის მონაწილენი. ეს რომ ბარათა-
შვილმა შეიტყო, ჯავრის ამოსაყრელად, სატირა დასწერა სომხებზე,
რომელშიაც სხვათა შორის ზოგიერთი ქართველიც შეამკო. ეს ლექ-
სი ასე თურმე იწყებოდა:

„კონცერტში დაგვატიქეს, დაგვათვლევინეს ფულები“...

ბარათაშვილის ამხანაგებმა ჩასდეს კონცერტში და ფანჯრიდან
ქუჩაში გადააგდეს. ერთხელ უცადეს ეფექტს, მაგრამ რომ არ გა-
მოვიდა რა, ხელახლა გადასწერეს ლექსი—ლევან მელიქიშვილმა
გადასწერა—და როცა სასწავლებელში მოვიდა ფოსტის დამტარე-
ბელი, ლექსი „კნილაში“ ჩაუდეს დაბეჭდილი პაკეტით. პეტრე ბაგ-
რატიონმა ჩაწერა ამ „კნილაში“, რომ პაკეტი მითმეოდა
თავად-აზნაურობის წინამძღოლს თ. ფალავანდიშვილს. ალბად დიდრ
რომ საწინააღმდეგო უნდა წერებულყო ამ ლექსში, რომ მთავრო-
ბამ ასე დიდი ყურადღება მიაქცია იმას, რომ ვერ გაეგოთ, ვისგან
იყო გაგზავნილი ლექსი, ბეჭედზე დაწერილი გვარი დაემახსოვრები-
ნათ—ეს ბეჭედი ბარათაშვილის ამხანაგის მონასტირსკისა იყო—და
ერთხელ, როდესაც სასწავლებლის მებუფეტეს წიგნი მიეწერა ვი-
ლასთვისაც და წიგნი მონასტირსკის ბეჭდით დაებეჭდა, ფოსტამ—
რომელიც გაფრთხილებული იყო—ბეჭედი იცნო, მიბუფეტე დაიჭი-
რა და მთავრობას წარუდგინა. იმავე საღამოს სასწავლებელში მო-
ვიდნენ უეცრივ: ჟანდარმის აფიცერი, პროკურორი, პოლიციის უფ-
როსი. შეიხმეს ოთახში მონასტირსკი და დაუწყეს კითხვა. ამხანაგე-
ბმა კაცი აფრინეს ტატოსთან (ტატო თუმცა პანსიონში იყო, ღამ-
ლამე შინ მიდიოდა). მაგრამ მთავრობამ სულ ყველაფერი შეიტყო
და საქმე ასე დაბოლოვდა: მთავარმართებლის გოლოვინის¹ ბრძა-
ნებით, დამნაშავენი: ნიკო ბარათაშვილი და პეტრე ბაგრატიონი,
გაიგზავნენ თავიანთ მშობლებთან დასასჯელად. ამ ბრძანების თანახ-
მად, ტატო წაუყვანეს მის მრისხანე მამას. პროცესია ამრიგად მი-
დიოდა: წინ მიდიოდა დამნაშავე, იმას უკან მისდევდა გუვერნიორი
და გუვერნიორს დარაჯი „როზგით“. აღვილად წარმოსადგენია,
რაც დღე დაადგებოდა ამ თოთხმეტ-თხუთმეტი წლის ვოლტერს
თავის სატირისათვის. იმის სიზარულით, რომ შვილი სკოლიდან არ
გამოურიცხეს, მამამ კინალამ სული არ ამოართვა, იმდენი სცემა.

ბარათაშვილმა დაასრულა გემნაზია 1835 წელს. იმასთან ერ-
თად შეასრულეს სწავლა: გასპაროვმა, ხორუქენკომ, ილია ორბელი-
ანმა და ლევან მელიქიშვილმა. „გასპაროვი ჩვენზე მდიდარი იყო
და სულ იაღლოს გვაქმევდაო“, გვიამბო სხვათა შორის ლევან
მელიქიშვილმა, ამ დროების მომგონებ.

¹ გოლოვინი იყო მთავარმართველად 1837—42 წლ. რედ

II

ბარათაშვილის სამსახურში შესვლა.—*Экспедиция суда и расправы.*
თანამედროვე ქალაქის ქართველი საზოგადოება.—ბარათაშვილი სულით თბოლი.

გიმნაზიის შესრულების შემდეგ ბარათაშვილმა ჯერ სამხედრო სამსახურში შესვლა დააპირა. ეს ისეთი დრო იყო, რომ მთელი კავკასია და რუსეთი ლეკებთან ბრძოლას ეძებდა და შამილის დაკერას ფიქრობდა სიზმარში თუ ცხადად. ამასთან სამხედრო ასპარეზი, რომელშიაც იღვწოდა პოეტის სასიქადულო ბიძა გრიგოლ ორბელიანი, აღრიდგანვე შეადგენდა მისი სურვილის საგანს. მაგრამ ეს სურვილი არ აუსრულდა პოეტს; დედ-მამამ თანხმობა არ მისცეს: „შვილო, კოჭლი ხარ, თუ არ ინვალიდების კამანდაში, შენ სამხედრო სამსახურში რად ივარგებო“, უთხრეს იმათ. მაშინ ოცი წლის ყმაწვილმა ითხოვა უნივერსიტეტში გაგზავნა, მაგრამ თანხმობა არც ამის მიიღო. ბარათაშვილი დამორჩილდა თავის ბედს, დარჩა ქალაქში და სხვა რომ ვერა მოახერხა რა, შევიდა ჩინოვნიკად კავკასიის უზენაეს სასამართლოში, რომელსაც ერქვა *Экспедиция суда и расправы*.

თვითონ პოეტი აუწერს თავის მდგომარეობას ბიძამის გრიგოლ ორბელიანს ერთ წერილში თებერვლის თვიდან 1837 წლისა.

„საყვარელო ძიაე! აგერ წელიწად ნახევარია, რაც მე გიმნაზიაში კურსი დავასრულე და ვიმყოფები სუდაირასპრავაში. წარდგენილი ვარ ჩინზედ და ჩქარავე მოველი. მაგრამ უნდა აღვიარო, რომ არც პანციონში ყოფნის დროს, когда будущность моя представлялась мне в радужных мечтаниях, და არც მერმე, ვიდრე სამსახურში შევიდოდი, სულ არ მომსვლია ფიქრად საშოქალაქო სამსახური: ჩემი სურვილი იყო ჯარის-კაცობა, იგი მზრდიდა მე აქამომდენ და ახლაც ხანდისხან კიდევ შთამომეპარება ხოლმე გულში. მაშ რაღამ დამიშალა, თუ კი ჩემი სურვილი იყო? აი რამ დამიშალა: ჩემთა მშობელთა მიზეზად ეს მომიდეს, რომ კოჭლი ხარო და თუ არ ინვალიდის კომანდაში, სხვაგან არ მიგიღებენო, მაშინ როდესაც ფეხი უკედ მქონდა და კარგადაც მაქვს, ასე რომ ჩემებურად კიდევ ვხტი და კიდევ ვტანცაობ. მაგრამ, რადგანაც შევიტყე უარი მათი და მით უამოვნობა, ვკსთხოვე უნივერსიტეტში მაინც გაგზავნა, რომ თუ შტატსკი ვიყო, ვიყო. არც ეს შემისრულეს. უბედურებისაგამო მამაც ამ დროს ავად შეიქნა და ავადმყოფი ჩემს თხოვნაზე ასე მეტყოდა: „შვილო, ხომ ხედავ შენის სახლის გარემოებასაო, იქნება მე ველარც-კი გავაწიო ამ სნეულებასაო, შენს სახლს არ უპატრონებო?“ ამას შემდეგ გული აღარ იყო, რომ კიდევ შემეწუხებინა

მამა ჩემი თხოვნით. დაერჩი ისევ ჩემს შაშულში. განეწესდი სამსახურში და დაუმორჩილდი ჩემს მკაცრს ბედსა, თუმცა ხანდისხან ჯავრით დავაპირებ ხოლმე მასთან შებმას: ან ჩემი ბედი და ან ჩემი სურვილის აღსრულება? რადგანაც ასე მოხდა, მაშ აქ ექსპედიციასზე კარგს ადგილს ვერ ვიშოვნადი: უნდა მართალი ითქვას, რომ ეს ადგილი ყმაწვილი კაცისათვის, ვისაც-კი სამოქალაქო სამსახური უნდა, პირველი შკოლაა; ეს არის რომ круг чиновников не выгоден для образования нравственности, მაგრამ ეს თავიზედ არის დამოკიდებული“.

„ამისათვის გაცნობებთ ჩემს ვითარებას, რომ ჩემი აქ დარჩომა სიზარმაცეში არ ჩამომართოთ, ღმერთმა დამიუაროს! ეგ თვისება სხვისაც მეჯავრება. ქეშმარიტად არა, ზარმაცი არა ვარ, მაგრამ რა ვქნა, რა გაქყობა სოულას ბრუნვას...მაზლას!“...

ბარათაშვილი გამოვიდა ამგვარად ცხოვრებაში, გახდა ჩინოვნიკად, საზოგადოების მოსამსახურე პირად. ის ჯერ ერთობ ყმაწვილი იყო, „პროტოკოლების“ და აქტების მაგივრად ამას ერჩია ჯერ ისევ სიტყვიერების თეორია სჭეროდა ხელში, მაგრამ, იმის თქმისა არ იყოს, ბედმა ეს მოუტანა და ესეც დამორჩილდა ამ მკაცრ ბედს. იმას სწყუროდა სამხედრო დიდება, უნდოდა ცხოვრება, სავსე ყიფინითა და ძლევის ხმით, და ხაცვლად ამისა ხვედრმა შეაბა კანცელარიის ყოველდღიურ მუშაობას, იმ უმაღლო და წელის მომწყვეტ მუშაობას, რომლისთვისაც იმას თვეში ხუთი მანეთი ჰქონდა გაჩენილი ჯამაგირად.

ამაზე უარესს პირობაში არ ჩავარდნილა არასოდეს არავითარი ზნალგაზრდა პოეტური ტალანტი. კაცს ჯერ თერგი არ დაუღვევია, როგორც ამბობენ ჩვენი მამები, ქუთაისამდის გზა არ გაუვლია, ზღვა არ ენახა და ბედმა-კი ამ ნიჭიერ ბავშვს ცხვირი კანცელარიაში შეაყოფინა, ტალანტი ხაფანგში მოუშყვედია. იმ მბეცებისა არ იყოს, რომლებიც ზამთარში თავისი თევზების წოვით ირჩენენ თავს, ბარათაშვილსაც თავის სულიერი საუნჯისაგან უნდა ესაზრდოებინა თავისი ნიჭი და სარწმუნო. ყოველიყო იმ მცირედით, რასაც აძლევდა ამას ტფილისის საზოგადოებრივი ცხოვრება.

მაგრამ რა იყო ამ დროს ტფილისის საზოგადოებრივი ცხოვრება? რის მიცემა შეეძლო იმას ჰაბუკ პოეტის მწყურვალე გულისათვის? საუკეთესო კაცები საქართველოსი, ის კაცები, რომელთა საზოგადოებას მართლა შეეძლო მიეცა რამე ბარათაშვილისათვის, რუსეთში იყვნენ გადაგზავნილები. გრ. ორბელიანი, გიორგი ერისთავი, ალ. ქავჭავაძე, დიმიტრი ყაფიანი, სოლომონ დოდაშვილი, ალ. ორბელიანი, ელ. ერისთავი ამ დროს რუსეთში ნანობდნენ იმ თარულ

საზოგადოებაში მონაწილეობას, რომელიც დაწესდა ტფილისში 1829 წელს. ეს კაცები წარმოადგენდნენ ჩვენს საზოგადოებაში სამწერლო ელემენტს და ამ ელემენტის უმყოფლობა საგრძნობელი იყო ჩვენი ერისათვის.

„იმ დროს ტფილისში,—განაგრძობს თავისებურად კონსტანტინე მამაცაშვილი—არაფერი საზოგადო გასართობელი ადგილი არა გვქონდა: არც თეატრები, არც კონცერტები, არც კლუბები,—ჩვენი დროს გატარება იყო ან ერთად სადილი, ან ერთად საღამოზედ ყრილობა. ხშირად შევიყრებოდით ხოლმე ახალგაზრდა ამხანაგები ხან ნიკოლოზ ბარათაშვილთან, ჭან ლ. ი. მელიქიშვილთან, ხან სადილად გარეთუბნის ბალებში.

„ჩვენი დროს გატარება იყო: ლაპარაკი მაშინდელს ლიტერატურაზედ, სწავლაზედ, სხვა და სხვა ჩვენა გარემოებაზედ... ქართული, დარბაისლური, მეტყველი ხუმრობა, შექცევა, სიმღერა; ვისაც უნდოდა, ქალაღდს თამაშობდა, ნარდს, ჭადრაკს, ქალაღდის თამაშობაში ხანდისხან ნიკოლოზ ბარათაშვილიც მიიღებდა ხოლმე მონაწილეობას, მერე მეგობრული ვახშამი და ვახშმის შემდეგ სეირნობა მთარბან ლამეს ქუჩებში და ზოგჯერ ბაღშიაც“.

სხვა სიტყვებით რომ გამოვხატოთ ეს ჩვენება, ისეთი სანდო მოწმისა, როგორიც არის კ. მამაცაშვილი, ჩვენ დავინახავთ, რომ რიგიანი საზოგადოებრივი ცხოვრება, რომელმაც ცხოვრებაში გამოსულ კაცს ისეთივე სამსახური უნდა გაუწიოს, რა სამსახურსაც უწევს მოსწავლე ყმაწვილს სკოლა, ამ დროს არ არსებობდა ტფილისში. არც იყო აქ ერთი მჭიდრო ორგანიული ქართული საზოგადოება, ქართული საზოგადოებრივი აზრი, არ იყო თეატრი, არ იყო კლუბი, არ იყო გაზეთი, არ იყო საზოგადო ყრილობა, არ იყო მაღალი სასწავლებელი,—ერთი სიტყვით, არ იყო არაფერი, რისგანაც დღეს შემდგარა თვით აზრი განათლებულ საზოგადოებრივს ცხოვრებაზე. ის ცხოვრება, რომელსაც აგვიწერს მამაცაშვილი, იგივე სკოლის ცხოვრება იყო. ყმაწვილი კაცების სკოლის ამხანაგები შეიკრიფებოდნენ ერთად, სადილ-ვახშამს შეექცეოდნენ, ილაპარაკებდნენ სხვათა შორის სალიტერატურო საგანზედაც, ერთხანს ნარდს ვაუთამაშებდნენ ან ჭადრაკს და შემდეგ მთვარაან ლამეში სასეირნოდ წავიდოდნენ ქუჩებში და ბალებში. მაგრამ ასე აომ სკოლაშიაც უტარებიათ ამათ დრო, ასე ხომ დღესაც ატარებენ დროს ზეგირდები, და ისიც თუ იკადრებენ ამგვარ უბრალო დროს გატარებას, თუ არიან ხოლმე ოპერებში, ბალებში ან სხვა რამე იმ დროისთვის უცნობ განცხრობაში. სად იყო ნამდვილი საზოგადოებრივი ცხოვრება!

თუ კერძო ოჯახი საზოგადოების ცოცხალ წევრად იჩენდა თავს, ეს იყო ან დღეობაში, ან ქორწილში, ან სხვაგან სადმე ლხინში, საცა საღამოდან ცისკრამდე მხოლოდ „დალიე“ ისმოდა და მრავალ-ქამიერის სიმღერისაგან ყურთა სმენა აღარ იყო.

თვით პოეტი აგვიწერს ამგვარი საზოგადოების ფუქ ცხოვრებას ერთს წიგნში გრიგოლ ორბელიანთან.

„თუ ქალაქის ამბავი გინდა,—სწერს ის,—ჰსწორე გითხრა, ბევრი ქორიანობა და ჭირიანობაა, რორივე ერთია; მაგრამ ჭირი ტყუილია ამ ხელად და ჭირი კი მართალი,—დიდი დაძვერებაებია ქალეზისა; დიდი აყალმაყალი, დიდი ტირილი; დიდი ღამის-თევაები; დიდი წვეულებები ერთმანეთის ჯაგრით“...¹

მეორე წიგნში იმავე ორბელიანთან ბარათაშვილი უფრო მოკლედ და კატეგორიულად სწერს: „ტფილისი ისევ ის ქალაქია უსარგებლო გონებისა და გულისათვის“².

ამგვარ უსარგებლო ქალაქში, საშუალ აპატიურის საზოგადოებისა, არგუნა ბედმა ცხოვრება ბარათაშვილს. არც ოჯახში, სადაც შტარვალობდა მამა, არც სამსახურში, სადაც თავიანთი მუდამ მოღვრემილი და ჩამოშვებული ცხვირ-პირით ჩინოფნიკობა უმწარებდა სიცოცხლეს, არც საზოგადოებაში, საცა მისი ტოლ ამხანაგი არ იყო, საცა სატრფო, ან, როგორც ის ამბობდა, „საგანი“ არ უნათლებდა და არ უთბობდა გულს, სადაც კაცად-კაცი ფიქრობდა მხოლოდ სმა-კამაზედ და გამდიდრებაზედ, ახალგაზრდა პოეტი ვერ ჰპოვებდა თავის ხვედრს, რომელსაც ეძიებდა სიყრმიდან. იმასაც სწამდა თავისი ვარსკვლავი, იმაშიც ცხოვრობდა დემონი და ღალატებდა იდუმალი ხმა, რომელიც ეტყოდა მას:

ეძიე, ყმაო, შენ მხვედრი შენი,
ვინძლო იბოვნო შენი საშენი!

(ეს მისი სიტყვებია), მაგრამ ცხოვრებამ იმედები გაუმტყუნა და ის ეტყვის ნალღლიანად ამ იდუმალ ხმას:

მაგრამ მე მხვედრსა ჩემსა ვერ ვპოვებ,
და მით კავშანს ვერღა ვიშორებ!

ოჰ, რა დიდი მზღვარი დასდგა ბედმა პოეტის იდეალებსა და ცხოვრებას შორის. ის ცას იქით ეძიებდა სამყოფს:

გულისთქმა ჩემი შენს იქითა... ეძიებს სადგურს,
ზენაართ სამყოფს, რომ დაშთოს აქ ამაოება...

ეუბნებოდა ის სამყაროს და ამის წილ მხვედრმა ის კანცელიარიას მიაკრა მაგარი ჯაჭვით. უნებლიედ ის შეიქნა ცხოვრების უკ-

¹ წერილი 28 მაისის (9 ივნისის) 1841 წ.

² წერილი 18 (30) ოქტომბ. 1841 წ.

მაყოფილო კაცი, სულით ობოლი, სულით მარტო. ყოველ მის საქციელს, ყოველ მის ნაწერ-ნალაპარაკებს ამის შემდეგ ცხოვრების უკმაყოფილების ბეჭედი ამჩნევია.

„კიდევ მამნახა ჩემმა ჩვეულებრივმა მოწყინებამ,—სწერს პოეტი ერთს ნათესავ ქალს: ვისაც საგანი აქვს, ჯერ იმისი სიამოვნებარა არის ამ საძაგელ ქვეყანაში, რომ ჩემი რა იყოს, რომელიც, შენ იცი, დიდი ხანია ობოლი ვარ... სიცოცხლე მამძულებია ამდენის მარტობით. შენ წარმოიდგინე, მაიკო, სიმწარე იმ კაცის მდგომარეობისა, რომელსაც მამაცა ჰყავს, დედაც, დებიც, მრავალნი მონათესავენი და მაინც კიდევ ვერ ვის მიჰკარებია, მაინც კიდევ ობოლია ამ სავსე და ვრცელს სოფელში! ვინც მაღალის გრძობის მექონი მეგონა, იგი ვნახე უგულო, ვისიც სული განვითარებული მეგონა, მას სული არა ჰქონია, ვისიც გონება მრწამდა ზეგარდმო ნიჭად, მას არცა თუ განსჯა ჰქონია; ვისიცა ცრემლნი მეგონებოდენ ცრემლად სიბრალულისა, განომეტყველად მშვენიერის სულისა, თურმე ყოფილან ნიშანნი ცბიერებისა, წვეთნი საშინელის საწამლავისა! სად განისვენოს ხულმა? სად მიიდრიკო თავი?“¹

ერთი სიტყვით, ის შეიქნა:

„ქკუთ ურწმუნო, გულით უნდო, სულით მახვრალი“...

რომელიც თუმცა კაცების საზოგადოებაში იყო, მაგრამ მეგობრებს კაცს-გარეშე ეძებდა: არშიყობდა მთვარიან ლამეს, ამცნობდა გულის საიდუმლოს მხოლოდ ვარსკვლავთა... შეეტრფოდა, ვით მეგობარს, მთაწმინდის წყნარ სალამოს და გაირთობდა სევდას მტკვრის ნაპირებზე...

აი ამ დროს ბარათაშვილი კარგს წრეში რომ ჩავარდნილიყო, რომ რამე მანქანებით მის გარშემო საზოგადოებაც გაჩენილიყო განათლებული, მწერლობაც განვითარებული, იმისგან მეტად შესანიშნავი პოეტი შეიძლებოდა დამდვარიყო. მაგრამ სად იყო იმ დროს ან მწერლობა, ან მკითხველი საზოგადოება, ან ზნეობითა და გონებით გაჩაღებული, განათლებული წრე საზოგადოებისა? ქვეყანამ, ცხოვრებამ, ნაცნობ-ნათესაობამ, ყოველდღიურმა პროზამ, რომელთაც ბარათაშვილზე უფრო ძლიერი ხასიათი შეუმუსრავთ, პოეტი გაიტაცეს, ჩაითრიეს ამ სოფლის დაუდგრომელს ბრუნვაში და ეს ბუნებისაგან უჩვეულოდ დაჯილდოებული არსება შეიქნა ჩვეულებრივ კაცად, რომელიც, რუსული ანდაზისა არ იყოს, ქვეყნად იყო და ქვეყნიურს ამბებს ჩადიოდა.

¹ წერილი 31 ოქტომბ. (12 ნოემბრის) 1842 წ.

III

ბარათაშვილი სოფლის ამაოებაში გართული.—მისი დაგეროტიპი.—პირისსახე.—
მისი „საგნები“.—დუელი ილია ორბელიანთან.—სამსახურის ბეჯითობა.

ბარათაშვილი გაერთო ამ სოფლის ამაოებას, არც ერთი ქორ-
წილი, ღამისთევა, ყრილობა არ იყო ტფილისის ქართველ საზოგა-
დოებაში, საცა ის არ ყოფილრყო თავ-მომლხენლად და შემაქცევრად.
ყმაწვილი კაცი, უპირველესი ოჯახის შვილი, მარჯვე, მოსწრებული
მოლაპარაკე, მოლექსე, მოლექურე, მეჩონგურე, შეთარე, ქალადის
გატაცებით მოთამაშე, ყოველგან მომსწრობი, ყოველგან შინაური
კაცი, ბარათაშვილი შეიქნა საზოგადოების საყვარელ კაცად. სალა-
მო ისე როგორ გაივლიდა, სამ-ოთხ ოჯახს არ სწვეოდა ის, ამბები
და ქორები არ მიეტანა იქ, არ გამოეტანა... დროეკის ფულები არ
ჰქონდა (ფაეტონები მაშინ არ იყო) ამდენ სასიარულოდ, მაგრამ ის
კოჭლი ფეხები ხომ ზედ ჰქონდა და ბილიკები ხომ ზებირად იცოდა
(ეს ლ. მელიქიშვილისაგან ვამიგონია). ოჯახებში ხშირ-ხშირმა სია-
რულმა იქამდე მიიყვანა ის, რომ (ვთქვაა?) ორ სამ ალაგას, იმ ან-
დაზისა არ იყოს, რომელიც დილის ოქროს სალამოს ვერცხლად
ჰხდის, ბარათაშვილს ხანდახან „შინ არ ბრძანდებიან“-საც ეუბ-
ნებოდენ¹.

მაგრამ საზოგადოდ კი მისთვის ყველგან ფართოდ გაღებული
იყო კარები. ორბელიანების ოჯახში, მეტადრე მანანა ორბელიან-
თან, ამ ჩვენებურ მაღამ რეკამიესთან, რომლის სალონში იკრიბებოდა,
რაც რამ იყო ტფილისში წარჩინებული მწერლობაში, ხელოვნებაში,
მმართველობაში, რომელიც იყო მეფედ ქართული ზრდილობისა და
გემოვნებისა ათას რვაას ორმოც წლებში, ალექსანდრე ჰავჭავაძის
ოჯახში, ბარათაანთში, ფალავენდიშვილებში, ერისთავიანთში, ციცი-
შვილებში ბარათაშვილი მუდამი სტუმარი იყო, შემტანი მოძრავი
გონებისა და მხიარულების. აქ თამაშობდა ის, აქ ლხინობდა, ოხუნ-
ჯობდა, არშიყობდა.

სიყვარულისა და ცოლის შერთვის დროც დაუდგა პოეტს, მაგ-
რამ წარმატება არსად იყო...

ბარათაშვილის პორტრეტი არსად იპოვება², ერთადერთი მისი
დაგეროტიპი, რომელიც შერჩენია მის დას ნინო ბარათაშვილს, და-

¹ ბიძინა ჩოლოყაშვილისაგან ვაგონილი.

² ბარათაშვილის ტრადიციული პორტრეტის სიყალბე და ნამდვილის დაღუ-
პვა საბოლოოდ დადასტურებულია. 1916 წ. გამოქვეყნებულ მ. თუმანიშვილის ეს-
კიზზე წარწერით „ნ. ბ.“ მხოლოდ ეჭვობდნენ. უკანასკნელ ხანებში ირკვევა,
აღნიშნული ესკიზი პოეტის ნამდვილი მონასახი უნდა იყოს.

ღუპულა იმ საშინელ ცეცხლში, რომელმაც გადაბუგა, არ მახსოვს რომელ წელში, გოლოვინის (რუსთაველის) პროსპექტის სახლები და მათ შორის ღუბელიძის ფოტოგრაფიაც (ეს დაგეოტიპი გადაეცა ფოტოგრაფისათვის ილია ქავჭავაძეს).

გაგონებით ბარათაშვილი იყო მოთეთრო სახისა, პირხმელი, შავი ცოცხალი თვალებით, წაბლისფერი თმით, საშუალო ტანისა და სისქისა. მისი ხშირი წარბები, ერთმანეთთან გადალობილი და თვალები ოდნავ დახრილი ცხვირისაკენ ამხილებდნენ მასში ოდესმე, ჩინეთიდან გადმოსახლებულ წინაპართ ჩამომავალს. წვერ-ულვაშს არ ატარებდა, რის გამო მისი სახე, შორიდან ლაზათიანი, ახლოდან ცოტა დაქყანული იყო. პოეტი პალატაში მსახურობდა და მის დროს, ნიკოლოზ ხელმწიფის დროს, მთელ რუსეთის ჩინოვნიკობას პირზე საპართებელი დასტრიალებდა. ჩვენშიაც ისე ფიცხლად ასრულებდნენ ამ ბრძანებას, რომ (ბოდიშს ვიხდი გზის გადახვევისთვის), როცა 1837 წელს ხელმწიფე ჩამოვიდა საქართველოში, იმათაც კი დაიპარსეს წვერ-ულვაში, ვინც საზოგადოების არჩევანით მსახურობდა, ასე რომ თვით ყაფლან ორბელიანს ჩამოაცალეს წვერ-ულვაში: საწყალი ზახუდატელი თურმე იყო! გაგეგონებათ სვიმონ მაჩაბლის ნაღვლიანი ჩივილი ამ საგანზე: ღმერთო, ე რა დღეს მოვესწარიო, ჩვენი დედმამეები ამბობდნენ: თუ ეს ლეჩაქი მხურავს, თუ ეს ულვაშები მასხიაო. და ჩვენ ერთიც დაგვეკარგა და ძეგორეცაო.

ზემოთ ნათქვამს თუ ისიც დაუმატეთ, რომ ბარათაშვილი კოჭლი იყო, თქვენ სრულად დარწმუნდებით, რომ პოეტს არ ჰქონდა აპოლონის მშვენიერება.

სუყველა ეს ისეთი მიზეზებია, რომელთა გამო ბარათაშვილს არ უნდა ჰქონოდა დიდი წარმატება ქალებს შორის. პირველი მისი სიყვარული იყო ნ. ო—ის ქალი, რომელსაც უძღვნა ლექსი:

მიყვარს თვალები, მიბნედილები...

მაგრამ მიიღო თუ არა იმან ნაცვალი გრძნობა ამ ქალისაგან, არავინ იცის. მეორე მისი საყვარელი იყო მეზულკე ფრანგის ლაბიელის ქალი დელფინა. ამას უძღვნა ლექსი „ჩემს ვარსკვლავს“, მაგრამ ამ ლექსშიაც უფრო მრისხანებაზე და წყრომაზეა ლაპარაკი, ვიდრე სიყვარულზე. ერთმა ქალაქის ჩინოვნიკის ცოლმაც, რომელსაც აადევნა პოეტმა თავისი სიყვარული, პოეტის ჩანგი გასცვალა მეგრულ აფიცრის¹ დებებზე...

მაგრამ არშიყობასა და ქალებთან დროს გატარებას ის მაინც არ იშლიდა. როგორც ბიძა მისი გრიგოლ ორბელიანი, ბარათაშვი-

¹ კონსტანტინე დადიანი იყო ის ოფიცერი—ს. ც.

ლაც დიდად მოყვარე იყო ქალების საზოგადოებისა. ის იმათ აჯავრებდა და ხუმრობით თუ ბოროტ-განზრახვით წაჰკიდებდა ერთმანეთს, იმათთან უყვარდა ყოფნა, მუსაიფი, ხუმრობა, ცელქობა, ბუტიობა. იმან ყველაზე წინ იცოდა, ვინ ვის ეარშიყებოდა, ვის ვინ მოსწონდა, ვის ვინ უნდა შეერთო. და ან მხარს მისცემდა მათ, ან წაჰკიდებდა. ერთ ქართველ თავადიშეულს, რომელსაც ცეცხლი ეკიდებოდა ივ... ის ცოლას სიყვარულისაგან, პოეტი ეუბნება ერთს საღამოს:

— ზაქარია, ზაქარია! კატოს თვალი უქირავს შენზე, კაბა გაისწორე და მარჯვენ დაჯექი.

საბრალო ტრფიალი რომ დაიმშვენებს თავს, ის მიუბრუნდება ივ... ის ცოლს.

— კატო, კატო! ზაქარიას შენზე თვალი უქირავს.

— თვალები იმას დასდგომია! რა უნდა ჩემგან, რას გადამკიდებია, უთხარი, თავი დამანებოს¹.

და, ამგვარად, დაახლოვების მაგიერ იმან დააშორა კაცი და ქალი ერთმანეთს.

„დედაკაცები ისევ ისინი, — სწერს პოეტი გრ. ორბელიანს — ჩვენი ყმაწვილები და ხახვების² ფრანტები სულ შამილის დასაჭერად წამოვიდნენ. ქალაქი მე დამრჩა. მოუსვი, ბიჭო! ამისთანა თართე ოკეანე არც ერთს ხომალდს არ შეხვედრია³.“

1845 წელს, როცა ბარათაშვილი სამსახურში დააშორა ქალაქის საზოგადოებას, ის სწერდა ერთს ნაცნობ ქალს ნახევიანიდან:

„აი, სამი თვეა აქა ვარ და ძალღალ არავინ მახსენა; ეჰ! მაგის დარდსაც გაუძლებ, აღარც მე მცალიან ვის თვის მე... დიახ, ნუ რა ვის მოვაგონდები! იმისი არ იყოს, როგორც ერთ ქალს უბრძანებია, რომ აქ მოგვწყინდნენ და გავყარეთო!

ეგვეც აგრე იყოს. მაგრამ მე ეს ვიცი, რომ ჩვენ წელს ოცდაექვსისა შევსრულდით⁴ და წინაც ჯერ ბევრი ნუგეში და სიამოვნება გვიძევეს! ვაი იმის ბრალი, ვინც ოცდა რვა წლისაა და აღარც არას ამ სოფლის კმაყოფილებას მოელის!“⁵

ქალაქს გარედანვე სწერს ამავე ქალს იმავე კოლოთი: „ახალს დანიშნულს, თუ პატარძალს, სოფიოს მოახსენე, თუ შეგხვდეს, ჩემი

¹ ლუკა ისარლიშვილისაგან გაგონილი.

² ხახვებს ჩრდილოელებს ეძახოდნენ.

³ წერილი 23 მაის. (4 ივნისის) 1844 წ.

⁴ ოცდარვა უნდა იყოს, ნაკლებს განგებ ამბობს.

⁵ წერილი 9 თებერვ. (21) 1845 წ.

ზონარი რა უყო, ქმარი არას დაუშლის. მეორე სოფიოსაც უთხარ ჩქარა გამიკეთოს; ვინც მე ზონარს მომეჭსოვს, აგრე ჩქარა გათახოდება¹.

ერთ წერილში მიხეილ თუმანიშვილთან ის სწერს:

„Скажу тебе новость, თუ არ გაჯავრდები. Я еду сегодня вечером в д. Мцкнети—зачем?—А затем, что она там. Мать ея просила меня провести с ними несколько дней. Каковы должны быть эти дни? Ах? მაშ მოჰკედი, ბზ!“².

როგორც სკოლაში, ისე ცხოვრებაში ბარათაშვილი დარჩა მოუსვენარი, ცელქი, დამცინველი. სრული მისი ხასიათი იხატება იმ ბუზის ბზუილში, რომელიც მოჰყავს პოეტს თუმანიშვილთან მიწერილ წიგნში. მხოლოდ ხშირად ეს ბზუილი ფუტკრის ბზუილს ემსგავსებოდა და ერთჯერ მისმა შხამიანმა სიტყვამ კინალამ არ შეამთხვია მას უბედურება.

თავისთავად სულ უმნიშვნელოა ეს შემთხვევა, მაგრამ რაკი ჩემამდი მოაღწია, არ შემიძლია ბიოგრაფის მოვალეობას ვუმტყუნო და არ გვაშბოთ, რაც მოხდა.

იმ ხშირ საღამოებს, რომლებსაც ოჯახებში ატარებდა იმ დროს ქალაქელი უცეატრო და უტვინო საზოგადოება, ბარათაშვილი ხედვბოდა ხშირად ერთ თავის ანხანავს მალალაშვილს. ეს მალალაშვილი ენამახვილი კაცი თურმე ჩყო და ხშირად დასცინოდა პოეტის ბიძას ილია ორბელიანს. დაჯინვაში ხანდახან ბარათაშვილიც წაეხმარებოდა მალალაშვილს. ორბელიანმა დიდხანს ითმინა დაცინვა, მაგრამ ბოლოს მოთმინებდიდან გამოსულმა გადასწყვიტა პირველსავე კრებაში ჩხუბი აეტეხნა იმათთვის და მალალაშვილი გამოეთხოვა ხმალში. საუბედუროდ, პირველ კრებაზე მალალაშვილი არ მოვიდა და ორბელიანმა უინი ბარათაშვილზე ამოიყარა. ის დისწულობით არ დაერიდა ამ უკანასკნელს და დუელში გამოითხოვა. იქ მყოფ ამხანაგებს, სხვათა შორის ლევან მელიქიშვილს, უნდოდათ ხუმრობაში გადაეტარებნათ ეს გამოთხოვა, მაგრამ რომ ვერ მოხერხდა შერიგება, სეკუნდანტები აირჩიეს, ილია ორბელიანმა ყაბარდოელი ატაგუკინი და ბარათაშვილმა მალალაშვილი. დანიშნეს დრო, ადგილი და განმგზავრნენ ორივე დუელიანტი და მათი სეკუნდანტები ერთად, ფეხით. პირობა დასდევს, ვინც ცოცხალი და უვნებელი გადარჩებოდა, იმას უნდა დაზიანებული მიეყვანა კირისუფლე-

¹ წერილი 10 (22) აგვისტოს 1845 წ.

² წერილი 6 (18) აგვისტოს 1838 წ.

ბისათვის ან მკვდარი ან ცოცხალი. გზაზე ლევან მელიქიშვილმა დაუწყო გამხნეება ბარათაშვილს. ეს რომ ორბელიანმა გაიგონა, იწყინა და უთხრა მეგობარს:

— მე კი არ გებრალეები, ლევან?

— არა, არ მებრალეები, იმიტომ რომ შენ ხარ მიხეზი ამ ღულისა, — უპასუხა მელიქიშვილმა.

მივიდნენ დანიშნულ ადგილზე, გაზომეს ნაბიჯები, გატენეს დამბაჩები და დააყენეს მოპირდაპირენი.

ილია ორბელიანი შალალი, შალალ ადგილზე, ბარათაშვილი დაბალი, — დაბალ ადგილზე და სეკუნდანტის ხმაზე ერთი, ორი, სამი — მოწინააღმდეგეთ ჩამოუშვეს ჩახმახი. იგრილა ბარათაშვილის დამბაჩამ, ორბელიანის ფალიაში მხოლოდ წამალი ამოიწვა. ორბელიანს ეგონა, რომ მოატყუეს, და ჩაპტერა სული დამბაჩას. მაგრამ რა ნახა გატენილი იყო, მოითხოვა ხელახლა გაეტენათ. მეორეჯერ გავარდა დამბაჩა და ბარათაშვილი წაიქცა... ორბელიანს ეგონა, რომ მოკლა და სასოწარკვეთილი მივარდა თავის დისწულს, დასწვდა და შიშით წაღებულმა მოავლო ხელი მწოლარეს ჯიბის ახლო.

— აი! ქიშიში მაქვს, ქიშიში! ჯიბიდან არ ამომაქალო! — დაიძახა უეცრივ განგებ წაქცეულმა ბარათაშვილმა.

— უი, შენ დაგწყევლოს... შე შეჩვენებულო, გული რად გამიხეთქეო, — იყო ხმა ორბელიანისა¹.

თურმე სეკუნდანტებს, როცა ორბელიანმა თავისი არ დაიშალა, ერთხელ დამბაჩები უტყვიოდ გაეტენათ და პირველი სროლის შემდეგ, რომ საიდუმლო არ გამოაშკარავებულყო, შალალაშვილმა წასჩურჩულა ბარათაშვილს: მოხედებოდა თუ არა ტყვია, უთუოდ წაქცეულიყო. ორბელიანმა ღმერთს მადლობა შესწირა, რომ ასე ბენდიერად გადურჩნენ სიკვდილს ორნივე ბიძა-დისწული.

მეორეჯერ თავისი მახვილი სიტყვა სტყორცნა ბარათაშვილმა პლატონ იოსელიანს. ერთ საზოგადოებაში ვიღამაც თურმე იკითხა:

— ე, ბერძენ — რომაელებს რომ ყველაფრის ღმერთი ჰყავდათ, ნეტა ვიცოდე, ვირების ღმერთიცა ჰყავდათ?

— ეს პლატონს უნდა ვკითხოთ, ის არის ბოდ-ასლოვი², — მიუგო რუსული ზმით ბარათაშვილმა და მიუშვირა ხელი იოსელიანს.

როცა ქალების საზოგადოებაში არ იყო ბარათაშვილი, ტოლამხანაგებში ატარებდა დროს სადმე ორთაქალას ან ვერაზე, სადაც გაისმოდა სათარას ტკბილი ხმა. სათარა პირველი მომღერალი იყო

¹ გაგონილი ლევ. მელიქიშვილისაგან და ნიკო ერისთავისაგან.

² ბოლასლოვი არის ქართულად ღვთისმეტყველი, ზმით გამოდის „ვირების ღმერთი“.

მისი დროისა, ბარათაშვილი მისი პირველი თაყვანისმცემელი. დიმიტრი ვეზირიშვილისაგან გამიგონია, პოეტს ქართლში სადღაც ეკლესიის კარზედ დაუწერია ამ მომღერალის ქებაო. როდესაც ახალი მომღერალი გამოჩნდა ტფილისში, ჯაფარად წოდებული და საზოგადოებამ იმისი ქება დაიწყო, ბარათაშვილი დიდი წყენით სწერს ერთ ნაცნობ ქალს:

„ილაჯი წაიღეს მაგ ჯაფარას ქებით, ვისიც წიგნი მოგვივიდა, მაგის ქება ეწერა... ეგ რომელი ამბობს რომ სათარასა სჯობსო? ეტყობა, კარგი სმენა ჰქონია. მე გეტყვით: ეგ უფრო ნაკითხია სათარაზე, მაგრამ სათარასათვის ღმერთს ხმა მიუტია და თანაც დაუტანებია, რომ მაგისთანა ხმა აღარავის ექნებაო! ერთი ორივეს სახე ნახეთ, ერთი კაცია, მეორე ჯოჯოხეთის მაშხალაა“¹. ეს მოქეიფე დარდიმანდი ყაწვილი კაცი, ეს მოუსვენარი ქიანქველა, როგორც ის უწოდებს თავის თავს ერთ წიგნში გრიგოლ ორბელიანთან, სამსახურში ზედგამოჭრილი გერმანელი იყო. 1842 წ., როდესაც სამხედრო მინისტრმა (ჩერნიშოვმა) რევიზია უყო ტფილისის სამოქალაქო დაწესებულებათა, პოზენმა² ისე მოიწონა ბარათაშვილის საქმის წარმოება, რომ, იმის მეოხებით, ბრძანება გამოსცა ქართველობას უპირატესობა მისცემოდა სამსახურში³.

მეორე მაგალითი ბარათაშვილის ბეჯითობისა გვიამბო გრ. ორბელიანმა.

პლატის უფროსს ილინსკის არაფრად მოსწონდა, რომ მისი სტოლოხაჩალნიკი ასე ბევრს დარბოდა, და ერთხელ რევიზია უყო. მაგრამ რა დაინახა ყველაფერი სწორად ჰქონდა, უთხრა:

— В таком случае продолжайте бегать, сколько вашей душе угодно.

ეს კაცი ისეთი დიდი აზრისა იყო ბარათაშვილის ნიჭზე და მეტადრე თავის თანამდებობაზე, რომ ამბობდა თურმე:

— Баратов на моем месте будет сидеть...

ამას უნდა პლატონ იოსელიანის აზრიც დავუმატოთ. იმ ოლიმპიურის სიმალლიდან, საცა განისვენებდა ეს უებრო ღვთისმეტყველი, ის იტყოდა ჭაბუკ პოეტზე:

— ეს კარგი გამოვაო⁴.

¹ წერილი 9 (21) თებ. 1845 წ.

² ჩერნიშოვს ახლდა პოზენი, რევიზია მოახდინეს 1842 წ. რედ.

³ ლევან შელიქიშვილისაგან განაგონი.

⁴ გრ. დადიანისაგან გავონილი.

IV

ბარათაშვილი მახრის უფროსის თანაშემწე ნახიჩევანში და განჯას.— გარდაცვალება და დასაფლავება შგონისა განჯაში.—~~რატა~~ ორბელიანის და ლევან მელიქიშვილის წერილები პოეტის გარდაცვალებაზე.—განჯის ეკლესიის სასაფლაო.—პოეტის საფლავზე დადგმულ ქვაზე ზედ-წარწერა.

ასე ამგვარად მიმდინარეობდა ბარათაშვილის ყოველდღიური ცხოვრება. ის ყელამდის ჩაფლული იყო ისეთ სფეროში, რომელსაც არ შეეძლო მისი განსხვავება არც ზნეობრივად, არც გონებრივად. მაგრამ ის ღვთაებრივი ნაპერწკალი, რომლითაც ის დაჯილდოებული იყო ზეგარდმო, მაინც არ გაჰქრობოდა მას სრულებით. მაინც ცოცხლად გრძნობდა, რომ სულ სხვა ცხოვრებისათვის იყო შექმნილი, სულ სხვა საზოგადოების ღირსი, და სწერდა თავის ბიძას, გრიგოლ ორბელიანს, ხელი მიეცა მისთვის, გამოეყვანა ამ მდგომარეობიდან. ეს სურვილი იმდენად დიდი იყო, რომ ის არ დაერიდა თავის ბიძას, რომელიც უყვარდა, კრძალვით მიეწერა საყვედურით სავსე წიგნი.

„საკურველია—სწერდა იგი გრ. ორბელიანს—რომ ქართველს კაცს, რაოდენიც დიდებული და ძლიერი უნდა შეიქნეს, არა აქვს ეს შორს მხედველობა, რომ, როდესაც დაატყოს თავის თავს ვბერდებო, ჰპოვოს თავის მემკვიდრედ ვინმე, მოამზადოს, მისცეს გზა სოფელში, გამოიყვანოს კაცად, და როდესაც თვითონ დაეცეს (საბოლოო არა არის რა ამ საწუთროში), მაშინ მაინც კიდევ ჰქონდეს შეძლებულობა და ხმა ერსა შორის მემკვიდრის შუამავლობით! ახლა მე იმას ვამბობ, რომ მე შინაგანი ხმა მიწვევს საუკეთესო ხვედრისაკენ, გული მეუბნება რომ შენ არ ხარ ახლანდელის მდგომარეობისათვის დაბადებულიო! ნუ გძინავსო! მე არა მძინავს, მაგრამ კაცი მინდა, რომ ამ პატარა ღრე კლდეს გამიყვანოს და დავდგე გაშლილს ადგილს. ოჰ, რა თავისუფლად ამოვისუნთქავ მაშინ, რა ხელმწიფურად გადავხედავ ჩემს ასპარეზსა! ჩემი ფიქრი მანდედ მოჰქრის. ეცადე, რომ რენენკამფთან დამანიშნინო. ხომ ამ პირობით წახველ, რომ ეს მოგეხდინა ჩემთვის. ვიცი, დაგავიწყდა, მაგრამ არა, არ დაგვიწყებია. ეს იმ სწეულების ბრალია, რომლისა გამოც ქართველი თავისიანს არ გამოადგება“¹.

რენენკამფი დალისტანში მსახურობდა. მაშინ დიდების და განსხვავების გზა კავკასიაში დაღესტანზე მიდიოდა, არლუთინსკის, გრიგოლ ორბელიანს, ლევან მელიქიშვილს, დიმიტრი ჯორჯაძეს, ვასილ სარაჯიშვილს, ნიკო ქავჭავაძეს დაღესტანში უშოგენიათ დაწი-

¹ წერილი 21 აგვისტოს (2 სექტ.) 1843 წ.

ნაურება. იქითკენ მიიღწეოდნენ ყველა ნარიშკინები, ყველა სალტიკოები, ყველა იუსუფები, რომ მოეპოვათ სახელი და დიდება. სამწუხაროდ, გრიგოლ ორბელიანმა ვერა მოუხერხა რა თავის დისწულს. დაუდევნელობით მოუვიდა, შექველია, ეს საქმე, თორემ ისეთი მაღალი ადგილი ექირა, რომ ადვილად შეიძლებდა იმის შემწეობას. ტყუილად არ სწერს პოეტი, ქართველი თავისიანს არ გამოადგებაო.

გრ. ორბელიანთან რომ ვერა გააწყო-რა ბარათაშვილმა, ხელი მოსქიდა ლევან მელიქიშვილს, რომელიც დროებით მაზრის უფროსად უნდა წასულიყო ნახჩევანს. პოეტს არ უნდოდა ამ ქალაქში ყოფნა, მაგრამ სამსახურში დაწინაურებისათვის იძულებული შეიქნა მიეღო მაზრის უფროსის თანაშემწეობა და 1844 წელს გაემგზავრა ნახჩევანს. აქ ის დიდხანს არ დარჩენილა. 1845 წელს ლევან მელიქიშვილი წამოვიდა ქალაქს და ამასთან ბარათაშვილიც. ორასი მანათი თურმე წაეგო ქალაქში და მელიქიშვილს, რომელმაც იცოდა მეგობრის ვნება, ეთქვა მისთვის: ტატო, ჩქარა ქალაქს, თორემ მერე გზის ფულსაც ვერ იშოვიო, და ჩამოეყვანა ტფილისში. ქალაქიდან ბარათაშვილი ცდილობდა თელავში გადასვლას იმავე თანაშემწის ადგილზე. მისი თხოვნა მთავრობამ შეიწყნარა კიდევ და ის იყო, პოეტი უნდა წასულიყო კახეთს, ტროიკაც მოეყვანათ წასასვლელად, მაგრამ ამ დროს იმასთან მოსულა მამუკა ორბელიანი, რომელიც მაშინ განჯის მაზრის უფროსად იყო და თელავის მაგიერ წაეყვანა განჯას იმავე 1845 წელს.

ეს იყო უკანასკნელი წელი პოეტის ცხოვრებისა. დიდების მაგიერ, სამწუხაროდ, ბარათაშვილმა ჰპოვა აქ უდროო სიკვდილი, ის მოკვდა 9 (21) ოქტომბერს 1845 წელსა ქ. განჯას და დასაფლავდა აქვე მართლმადიდებელთა ეკლესიის გალავანში „დაუტირავი ჩვენთაგან, ჩვენთვის კი დამიწებულნი“. თითქო თავის თავზე დაუწერიაო მას წინასწარმეტყველური სიტყვები:

ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში,
ჩემთა წინაპართ საფლავებს შორის;
ნუ დამიტროს სატროფმ გულისა,
ნულა დამეცეს ცრემლი მწუხარის.

ამბობენ, პოეტი მთაში სადღაც წასულა ყაჩაღების დასაქერად და იქ გაციებულა. ერთხანს მორჩენილა, მაგრამ ხელახლა გამხდარა ავად, რადგანაც უდროო დროს ერთობ ბევრი ცივი ლუდი დაეღია. ეს ამბავი გაუგონია განჯის ეკლესიის მღვდელს მძინარაშვილს ბარათაშვილის განჯელ მეგობრისაგან, რომელსაც იმისათვის ის ადგილიც უჩვენებია, საცა იყო დასაფლავებული პოეტი.

პოეტის სიკვდილმა დიდად შეაწუხა ქალაქის მაღალი საზოგადოება, რომელშიაც უმეტესი ნაწილი ან ნათესავი იყო მისი, ან ნაცნობი და მეგობარი. ილია ორბელიანი ამ სიტყვებით ატყობინებდა გრიგოლ ორბელიანს ტატოს სიკვდილს:

„ამ საწყლების—მელიტონის და იმის ცოლის—ყურებდასათვის ვერ გამიძლია; გულს ცეცხლი შეკიდება და აღარა შესმის რა; ჩვენი სიცოცხლე ტატო გარდაიცვალა განჯასა და იფიქრე ჩვენი ცხოვრება; ნეტაი შენა, რომ მელიტონს და ეფემიას არ ხედავ! შენი ღირიმე, გრიგოლჯან, ესე ამბავი ქრისტიანებრივი მოთმინებით მიიღე და ნუ შეიწუხებ მაგ ავადმყოფობაში თავსა“¹.

ლევან მელიქიშვილი, მეორე მისი ამხანაგი, სწერდა გრიგოლ ორბელიანს.

„Любезный Григорий, не знаю, как описать тебе то ужасное чувство, которым исполнено сердце мое смертью бедного Баратова. В нем потерял я не одного школьного товарища, но друга, которому с самага детства открывал я все изгибы сердца своего и дружественною взаимностью которого я пользовался. Тяжело, мой Григорий, тяжело потерять человека, который теплым сердцем и теплою душою мирил нас с людьми, с этими созданиями ничтожными, слабыми, черными и злыми. Тяжело осиротеть душою! и не один я понес эту ужасную потерю, Грузия потеряла в нем человека любящего ее всею поэтической душою и ставившего эту любовь выше всех обязанностей своих: молодого человека с прекрасными и блестящими способностями, от которого ожидала более, чем от кого либо из нынешних своих молодых сынов. Родители лишились в нем единственной помощи своей старости и всего их семейства, родственники его, доброго родственника; грузины одного из своих лучших соотечественников.

Может быть я грешу, но не могу не сказать, где эта справедливость свыше, которой ежедневно толкуют,—зачем было отнимать преждевременно у людей друга, у родины верного и любящего ее сына и с блестящими способностями, у родителей—сына в цветущих летах и последнюю подпору,—скажи же мне, где тут видна справедливость?“²

¹ წერილი 29 ნოემბერს (11 დეკემბ.) 1845 წ.

² წერილი 19 (31) იანვ. 1846 წ.

დასასრულ, ერთ წიგნში გრიგოლ ორბელიანთან, რომელიც დაწერილია ბარათაშვილის დედისაგან, ჩვენ ვპოულობთ პოეტის დედის გოდებას:

„მე უბედური, უბედურად ქმნილი, მოვაკლდი ჩემს სინარულს შეილს, და რა შეილს? რომლისაგანაც მოველოდი ყოველს სინარულს. ვაი და ვაი ჩემს მოსწრებას, ჩემს თვალის დაბნელებას!“¹

რამდენად უყვარდა ქართველ საზოგადოებას ბარათაშვილი და იყო პატივისმცემელი მისი ნიჭისა, ამას გვიჩვენებს შემდეგი ადგილი მელიქიშვილის ზემოხსენებულ წერილისა.

Теперь обрадую я тебя—სწერდა მელიქიშვილი გრ. ორბელიანს—признательностью всех знакомых покойника к нему и к способностям его.—14 января, в день именин Нины, нас несколько молодых грузин обедало у Реваза Андроникова; в числе нас был Каплан, котораго просили пропеть *სულო ბოროტო*; но можешь себе представить, что ни он, ни один из нас не только не знал наизусть эти прекрасные стихи, но даже не имели их у себя и все душевно сожалели, что прекрасныя произведения покойника пропадают. Тогда же предложено было напечатать все стихи покойника на наш счет. На другой день составили подписку, которую просили родственников и знакомых покойника пожертвовать на напечатание как собственных его произведений так и переводов его на тот конец, дабы сохранить для потомства произведения покойника; из части вырученных за проданныя книги денег поставить ему памятник, а остальную отдать в пользу семейства. В пять дней 17 человек пожертвовало 1000 рублей сереб.; из этого можешь видеть, как сильна была любовь к нему его знакомых².

ეს ფული, როგორც მიაშბო ლევან მელიქიშვილმა, გადაეცათ განსვენებულის მამისათვის. ალბათ ამას დაუდვია პოეტის საფლავზე ის უბრალო ფიქალი, რომლის ერთი ნაწილიც დღემდის შენახულა. დანარჩენის ფულით, გარემოებათა გამო, იმას შეილის თხზულება ვერ გამოუცია...²

¹ წერილი ივნისის 3 (15).

² არის შენახული პატარა ბარათი პოეტის მამისა, მღვდელთან მინაწერი 1845 წ. ოქტომ. 16 (28) თარიღით, შემდეგი შინაარსის: „მაღალ ღირსო მამავო დეკანოზ დიმიტრი! უმდაბლესი გთხოვთ ახლად გარდაცვალებულისა ჩემი შეილის ნიკოლოზის პანაშვიდი, წირვა გთხოვთ გარდაუხადოთ შესრულების შემდგომად“.

1884 წელს მე წავედი განჯას, იმ განზრახვით, რომ შენახა პოეტის საფლავი და შემეკრიბა, რაც შეიძლებოდა, ცნობა იმის ცხოვრებაზე ან მახრის სამმართველოს არქივში, ან კერძო პირთაგან.

მახრის არქივში, რომელიც გუბერნიისაში გადაუტანიათ,—თუმცა ბევრს არაფერს მოველოდი იქიდან,—მე არ შემიშვებს, რადგანაც გუბერნიის მთავრობამ შინაგან საქმეთა მინისტრის ნებართვა მომთხოვა და მე ის ნებართვა არა მქონდა.

კერძო პირთაგან ვნახე მხოლოდ განჯის ეკლესიის მღვდელი, შამა მძინარაშვილი.

ის ეკლესია, რომლის გალავანშიაც იყო დასაფლავებული ბარათაშვილი, მაღალ ადგილზეა, ქალაქის ბოლოს, საიდანაც თითქმის მთელი განჯა მოსჩანს. თვითონ ეკლესია არის პატარა, სულ 26 ნაბიჯი სიგრძით.

ბარათაშვილი იყო დასაფლავებული ეკლესიის კართან, ჩრდილოეთისკენ, იმის საფლავზე არავითარი ნიშანი არ იღო. თუმცა კი ადრე იმის საფლავზე ქვა ყოფილა დადებული. ეკლესიის მთავრობას, როგორც ეტყობა, აუღებინებია ეს ძეგლი, რადგანაც უშლიდა თავისუფლად შესვლა-გასვლას ეკლესიის კარებიდან. ძეგლს გადარჩომია მხოლოდ ის მარმარილოს ფიციარი, რომელიც ქვაში ყოფილა ჩადგმული. ეს ფიციარი—სიგრძით რვა გოჯი, სიგანით ექვსი—დღესაც შენახულია ეკლესიაში. იმაზე წერია:

„აქა მდებარებს გვამი საქართველოს თავადის გუბერნსკის სეკრეტრის, ნიკოლოზ მელიტონის ძის ბარათაშვილისა, გარდაცვალებულისა 29 წლისა ჰასაკისა თვისისა 9 ოქტომბერს 1845 წელსა“.

V

ბარათაშვილის პირველი ნაწერები.—Цветок гимназии.—ჯგუფი თანამედროვე მწერლობის მოყვარეთა.—პოემები „ივერიელნი“ და „ბედი ქართლისა“.—ჩამდენი უწერია ბარათაშვილს.—მისი თარგმანი ტრაგედიისა „Юлий Цезарь“.—წყარო მისი პოეზიისა.—რა გარემოში უწერია ბარათაშვილს.

ბარათაშვილის სამწერლო ბიოგრაფია ისეთივე მოკლეა, როგორც, საზოგადოდ, მისი ცხოვრების აღწერა.

პოეტმა, როგორც ვნახეთ, სკოლაშივე დაიწყო ლექსების წერა ორი მისი სკოლის დროული ლექსი დაბეჭდილია მის თხზულებათა კრებულში; უმეტესი ნაწილი კი თვითონ პოეტს არ უცვნიია ღირსად ბეჭდვისა და არც ერთს ჩემგან ნახულ მისგანგე გადაწერილ ლექსთა კრებულში არ ჩაუტანია (მე მინახავს ორი ამგვარი ლექსთა კრება: ერთი განსვენებულ სამეგრელოს დედოფლის ეკატერინესი, მეორე—ქენინა ვეზირიშვილისა). ამ ლექსების რიცხვს უნდა ეკუთვნ-

ნოდეს ის დიდი პოემაც „ივერიელი“, რომელზედაც ამბობს კ. მამაცაშვილი და რომელშიაც იყო „აღწერილი ჩვენი აყვავებული ცხოვრება 10, 11 და 12 საუკუნეებისა“. ამ ლექსების გადაკეთება უნდოდა პოეტს, „თუმცა ასეც მშვენიერი იყო“, ამბობს მისი მეგობარი.

სკოლაში ლექსებს გარდა ბარათაშვილი პროზასაც ეწყობოდა. გიმნაზიის შეგირდებმა მიხეილ თუმანიშვილის თაოსნობით და რედაქტორობით დაიწყეს ხელნაწერ ჟურნალის გამოცემა 1835 წელსა. ამ ჟურნალში, რომელსაც სახელად ერქვა „Цветок гимназии“, ბარათაშვილიც იღებდა მონაწილეობას. ჟურნალს ჰქონდა Библиотека для чтения-ს ფორმა, რადგანაც ეს ჟურნალი იმ დროს მოდის ჟურნალი იყო.

მწერლობის სიყვარული პოეტს ცხოვრებაშიაც გამოჰყვა. სკოლის ამხანაგების მაგივრობას აქ უწევდნენ ის რამდენიმე მწერლობის მოყვარე პირნი, რომლებიც ხვდებოდნენ სხვადასხვა დროს. ესენი იყვნენ: ავთანდილოვი, დიმიტრი ყიფიანი, მიხეილ თუმანიშვილი, გიორგი ერისთავი, ლევან მელიქიშვილი, პლატონ იოსელიანი, ალექსანდრე ორბელიანი, ზაქარია ორბელიანი, სოლომონ მაღალაშვილი, საპერის ოფიცერი მატინოვი, საპერის ოფიცერი ჭავჭავაძე, კონსტანტინე მამაცაშვილი, ზაქარია ერისთავი, იასე ანდრონიკაშვილი, ივანე სარაჯიშვილი, ქართული მწერლობის მოყვარე ზოგიერთი პოლონელი, როგორც იყო ზაბლოცკი, სვიმონ მაჩაბელი, ლუკა ისარლიშვილი და სხვ. და სხვ. ესენი არ შეადგენდნენ ერთ მჭიდრო წრეს, არც წარმოადგენდნენ ერთ განსაზღვრულ სამწერლო იდეას, მაგრამ ამათში ქართული მწერლობის სიყვარული დიდი იყო და ჟურნალის გამოცემის აზრი ფეხს იკიდებდა.

ბარათაშვილი მოთავე იყო ამ საზოგადოებისა. ყოველთვის, როდესაც ან შემთხვევა მოიტანდა და ზემოთნახსენები პირნი ერთად სადმე შეიყრებოდნენ, ან საგანგებოდ შეიკრიბებოდნენ, საზოგადო მსჯელობა ამ ქართველ ყმაწვილ-კაცებისა იყო ქართულ მწერლობაზე და ისტორიაზე. ასე ამბობს ორივე, ბარათაშვილის ცხოვრების ამწერი, ესევე გამიგონია პოეტის ნაცნობ-ნათესავთაგან და არა მგონია, რომ ეს სიტყვები დანაყბედი იყოს. ამ დროს ჯერ კიდევ ზურგი მაგარი ჰქონდა ქართველ საზოგადოებას და რუსული ცხოვრების და მწერლობის უპირატესობას ქართველი ისე მაგრად და დამჩაგვრელად არ გრძნობდა, როგორც შემდეგში, როგორც გიორგი მუხრან-ბატონის დროს, როგორც ეხლა (1893 წ.). მაშინ საზოგადოებას სწამდა და სარწმუნოებამან მისმან აცხოვნა იგი, მისცა ისეთი მწერლები, როგორნიც იყვნენ გრ. ორბელიანი, ნიკოლოზ

ბარათაშვილი, გ. ერისთავი, ვ. ორბელიანი, ალექსანდრე ორბელიანი.

„ხშირად შევიყრებოდით ხოლმე ახალგაზრდა ამხანაგები—სწერს კ. მამაცაშვილი,—ხან ნიკოლოზ ბარათაშვილთან, ხან ლევან ივანეს ძე მელიქიშვილთან, ხან სადილად გარეთუბნის ბალებში... ხშირად გვექონდა ლაპარაკი ჩვენს წარსულს ცხოვრებაზე. ერთ საღამოს ბარათაშვილის სახლში გადავწყვიტეთ, რომ რადგან არ გვაქვს ქართული რიგიანი ისტორია, გავიყოთ V საუკუნიდან დაწყობილი, თითომ თითო საუკუნე აიღოს და შეადგინოს ისტორია იმ საუკუნისა. პლატონ იოსელიანს მიანდევს დაწერა ძველის საუკუნის ისტორიისა, ქრისტეს წინად და შემდეგ მე-V-ე საუკუნემდის“¹.

პოემა „ივერიელნი“ და „ბედი ქართლისა“ არის ჩაგონებული ამ „ქართლის ცხოვრების“ სიყვარულისაგან. საქართველოს დიდებული წარსული, მაშინდელი მისი სისუსტე, მომავალი იმედები, ერთი სიტყვით „ბედი ქართლისა“—აი რა იყო ახალგაზრდა პოეტის მუდმივი ფიქრი და ოხვრა.

„მახსოვს, ერთს ივლისის ღამეს 1838 წელს,—სწერს მამაცაშვილი,—მე და ტატო წავედით სასეირნოდ გარეთუბანს (ეხლანდელი რუსთაველის პროსპექტი). ტატო ძალიან მზიარულად იყო და თავისებურად მშვენივრად ხუმრობდა. მერე ჩამოვარდა ლაპარაკი ჩვენს წარსულს ცხოვრებაზეც და ტრაგიულს დასასრულზედ მე-18 საუკუნისა, მეფის ირაკლის მოხუცებულობისა გამო უღონობაზედ, ჩვენის ტფილისის წახდენაზე 1795 წელს, 14 სექტემბ. და სხვ...“

ამ ლაპარაკის დროს ნიკოლოზს, ყოველთვის მოცინარს და მზიარულს, სახე გამოეცვალა, დაიწყო ხელსახოცით ცრემლების წმენდა და აღელვებულმა მითხრა:

— „ჩვენმა უხეირობამ დაგვლუპა!—და ოხვრით დაუმატა: ვაი, ჩვენო ქართლის ბედო!“²

ბედმა არ მისცა ბარათაშვილს ფართო ასპარეზი. ბარათაშვილი უცნობი, შეუნიშნავი, ქვეყნისაგან დავიწყებული, კანცელარიის სიბნელეში აქრობდა ღვთაებრივ ცეცხლს, რომელიც ლამპარივით უნათებდა მას სულს, ბედმა უდღეინაცვლა იმას და დალურსმა იგი „სტოლონაჩაონიკის“ სკამზე, სანამ არ მოიღო მასზე მოწყალება და პრისტავის ფარაჯით შემოსილი არ ჩაუშვა უდროოდ სამარეში.

სამწერლო ბაღაყი ბარათაშვილისა ერთობ მჩატეა. სკოლის შესრულებიდან სიკვდილამდე—ათს წელში—იმას დაუწერია სულ

¹ „დროება“, 4 ოქტომბ. 1881 წ.

² ibidem.

39 პატარა ლექსი და ერთი პატარა პოემა. მიზეზი ამისა იგივეა, რის გამოც ასე ცოტა უწერიათ გრ. ორბელიანს, ვახ. ორბელიანს, რის გამოთაც ასე ცოტას წერენ საზოგადოდ ყველა ჩვენი პოეტები და მწერლები. მიზეზი ის არის, რომ ჩვენში მწერლობა როგორც ხელობა არ არსებობს. ორ-სამ კაცს გარდა, რომელნიც სვეტად შესდგომიან ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს, ქართველი მწერლის ცხოვრება მწერლობის გარეშე მიმდინარეობს. წელიწადში ჩვენმა მწერალმა ორი-სამი თვე რომ სწეროს, ისიც ბევრია. არ მგონია, რომ ყველაზე უფრო ნაყოფიერი ჩვენი პოეტი აკაკი წელიწადში ამაზე მეტს სწერდეს, დანარჩენ დროს... დანარჩენ დროს ჩვენი მწერალი არაფერს აკეთებს მწერლობისათვის.

ბარათაშვილიც ასე იყო. სწერდა ის ათასში ერთხელ, როცა ქალღმერთების მორევში ჩაღუპული სტოლონაჩალნიკი დროს და მოცალეობას იშოვიდა, როცა რამე შემთხვევა შეეცავდა მას და გაიტაცებდა.

ამიტომაც არის, რომ პოზენისაგან სამაგალითოდ ქებულ „სტოლონაჩალნიკს“ ასე ცოტა მონაწილეობა მიუღია ქართულ მწერლობაში. ამიტომაც „ავარიის მთავარსაც“ (გრ. ორბელიანს) ასე მცირე წიგნაკი დაუტოვებია შთამომავლობისათვის.

სული და გული კი მაინც მწერლობისაკენა ჰქონდა ბარათაშვილს. საბეჭდი ორგანო არსად იყო, მაგრამ ის ლექსებს სწერდა, თეატრი არსად იყო, მაგრამ ის დრამას ამზადებდა. სთარგმნიდა და ბავშვურის აღტაცებით ტაშს უკრავდა ტოლ ამხანაგთა მონაწილეობას ქართულ მწერლობაში. 18 (30) ოქტ. 1841 წელს პოეტი სწერდა გრ. ორბელიანს, რომელსაც ყოველთვის ანგარიშს აძლევდა სამწერლო საქმეში;

„ლიტერატურა ჩვენი, ღვთით, დღე და დღე შოულობს ახალ მოყვარეთა. მრავალნი ყმაწვილნი კაცნი, მოცლილნი სამსახურითგან, მყუდროებაში და მარტობაში შეეწევიან მამეულს ენას, რაოდენიცა ძალუძთ. ესე საზოგადო სული ბუნებითი ენის ტრფიალებისა ყმაწვილთ კაცთ შორის აღმოაჩენს, რომ ქართველთ არ ჰსძინავთ გონებით!“

იმავე წელს ისა სწერს ორბელიანს:

„ჩვენმა ლიტერატურამ ორი კარგი თარგმანი იშოვა: კიპიანმა¹ გადმოთარგმნა *Ромео и Джулиетта*, შექსპირის ტრალედია, და მე ვთარგმნე *Юлий Тарентский*, ტრალედია ლეიზევიცისა; თუ წაგიკითხავს „ბიბლიოთეკაში“ იყო დაბეჭდილი. მე ძალიან მომეწონა და ჩვენმა განათლებულმა ქალებმაც, ასე გაშიინჯე, იტირეს“.

¹ დ. ყიფიანმა. რედ.

ეს თარგმანი ჯერჯერობით დაკარგულად ითვლება. საკვირველია, რომ ამ ტრაგედიაზე არაფერი იხსენიება იმ რეპერტუარში, რომელიც გიორგი ერისთავმა წარუდგინა ბებუთოვს 9 ნოემბერს (21) 1855 წელს, ეტყობა, ეს თარგმანი მაშინაც დაკარგული ყოფილა.

სამწერლო ბიოგრაფიის შესავსებად მოვინებნითაქ ისიც, თუ როგორ იღვიძებდა შემოქმედებითი ძალა პოეტისა და სად იბადებოდა სუჟეტი მისი ლექსებისა.

უმეტესი ნაწილი ბარათაშვილის ლექსებისა, როგორც მოგვითხრობენ მისი ამხანაგები, დაწერილია სახლს გარეშე. სახლში იმას ჯოჯოხეთი ჰქონდა ჩამდგარი, რომელიც სიცოცხლეს უმწარებდა და ყოველგვარ სულის სიმშვიდეს უმღვრევდა. მხოლოდ სახლს გარეშე, ნათესავეებთან, ტოლ-ამხანაგებთან და უფრო ვერის წყლის პირას, მთაწმინდაზე, გარეთუბანში საღამ-საღამოობით სეირნობის დროს, მთვარიან ღამეებში გადაეშლებოდა პოეტს გროვა პოეტური სახეებისა და აზრებისა. მისი წიგნებისა და მოწმობათა თანახმად, ბარათაშვილი გვეხატება ჩვენ ოცნებისაგან გატაცებულ ახალგაზრდა რომანტიკოსად, რომელიც შეყვარებულია მთვარიან ღამისა და აჩრდილებისა.

„Я оживляюсь только по вечерам лунным—სწერს იგი მიხეილ თუმანიშვილს—так прекрасным в Тифлисе! Вчера, в один из этих вечеров, пошел я бродить к Московской заставе; вдруг я очутился на кладбище. Признаюсь, немного смутился, когда я взглянул на это онемение: 11 часов ночи. Ни души. Кругом пустота вечная; луна тускло освещает могилы как догорающая лампада усопшаго. Тихо и медленно протекает Кура, как будто боясь нарушить покой в этом унылом мире!.. Ты теперь в раздолье, и я не хочу смущать тебя мрачными думами, которые навело мне на душу это зрелище, небесно-земное! Но скажу, что прекрасное изобретение, кладбище, а это необходимо, чтобы смертный порою читывал бы по нему свою жизнь: утешение несчастного конец счастью!

ერთი მესამედი ბარათაშვილის ლექსებისა არის ნაყოფი სიყვარულისა და მშვენიერების. ეკატერინე ჭავჭავაძისა, ნინო ორბელიანისა, ნინო გრიბოედოვისა, მისი დელფინა და სხვანი ერთიერთმანეთზე უკეთესნი შეადგენდნენ მისთვის დაუღვევლ წყაროს პოეზიისას.

ლევან მელიქიშვილმა გვიამბო, სხვათა შორის, გენეზისი ერთი მისი ლექსისა.

ბარათაშვილი იყო თურმე მიწვეული საგინაშვილის სიდედრ-თან საღამოზე და იქიდან შემოვარდა ყაფლან ორბელიანთან, საცა დაუხვდა იმას ლევან მელიქიშვილი.

„ლევან, ლევან! გავვიჟდი! მეტი არა ვარ! ეკატერინა იქ არის და მისმა საყურეს თამაშმა გადაშროა! ღვთის განაჩენი კაცი ვერ ნახავს ვერაფერს უკეთესს“. და იმ საღამოს სახსოვრად დასწერა ლექსი „საყურე“...

VI

ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენება განჯიდან ტფილისს. — მისი დასაფლავება. — დასაფლავებაზე წარმოთქმული სიტყვები ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის. ლექსი ვაჟა-ფშაველასი.

„მერანის“ დამწერს იგივე ზედი ეწია, რაც ზედი ეწია „ფარისის“ დამწერს: ორნივე სამშობლოს გარეთ მოკვდნენ და სამშობლოს გარეშე დაიშარხნენ. მაგრამ დრონი იცვალნენ, სამშობლომ თავისი მოითხოვა და ორნივე სასიქადულო მამულიშვილნი იქმნენ. გადმოსვენებულნი — ჩვენი მგოსანი განჯიდან ტფილისს და პოლონეთის დიდება — პარიზიდან კრაკოვს და დასაფლავებულ იქნენ: ჩვენი — დიდუბეს, თამარ მეფისაგან განწმენდილ ადგილს, და მიცკევიჩი — კრაკოვის ტაძარში, საცა იმარხებოდნენ პოლონეთის მეფეები და შესანიშნავნი კაცნი.

1893 წელს ბარათაშვილის ნათესავეებმა, დებმა: ბარბარე ვეზირიშვილისამ, სოფიო სუმბათაშვილისამ და ნინო ბარათაშვილისამ, ბიძაშვილმა გიორგი ილიას ძე ორბელიანმა და დისწულმა ნიკო¹ რევაზის ძე ერისთავმა აღძრეს მთავრობის წინაშე შუამდგომლობა: ნება დაერთოთ მათვის გადმოესვენებინათ განჯიდან ტფილისს მათი ოჯახის დამამშვენებელი მგოსანი.

ნებართვა რომ მიიღეს, მგოსნის გადმოსასვენებლად გაემგზავრნენ განჯას: გ. ი. ორბელიანი და ქ. შ. წერა-კითხვის გაძავრცელებელი საზოგადოების წევრნი გ. ნ. იოსელიანი და ა. მ. ჭყონია.

თუ როგორ იპოვეს ამათ ბარათაშვილის ნეშტი, აი რას მოგვითხრობს მაშინდელი „ივერიის“ მოამბე².

„მეკუბოვე შეუდგა მიწის მიყრა-მოყრას, კუბო თითქმის აღარ შენახულიყო. იპოვეს მხოლოდ მისი მოსართავი ბუზმენტის რამდენიმე ნაწყვეტი. მისივე გაყოლებით ჩონჩხიც ესვენა უმთავრესი ნაწილებით ანუ სახსრებით, დაუმიწებელი. ტანთ-საცმელისა აღმოჩნდა

¹ პოეტის მეოთხე დის ეკატერინეს შვილია. რედ.

² „ივერია“, 1893 წ., № 88.

„სერთუკის ოთხი თითბრის ფოლაქი მძიმედ უანგმოდებული და დამპალი მაუდის ნაგლეჯებზე დაკიდებული. უცხო და საინტერესო იყო ერთი მაუდის ნაფლეთთაგანი, როგორც სჩანდა, სახელოსი, ზედ სამოქალაქო უწყების მუნდირის ოქრომკედის კანტი და მასზედ კიდევ ფოლაქი. ფეხსაცმელისა კი იპოვეს ცალი ლანჩა, ცალი ქუსლი და ცალი საპირე ყელითურთ, როგორც სჩანდა, ძველებური ქართული სამოგვის წალისა, რადგან შესაკვრელი თასმები ზედვე ჰქონდა...“

კუბო, ტანთსაცმელი და ჩონჩხის წვრილი სახსრები სრულიად გახრწნილიყო, ამის მიზეზად ამბობენ აკაკის ხეს, რომელიც იქვე ყოფილა დარგული და რომლის ძირზედაც დღეს პატარა ყლორტებილა ამოხეთქილი. აი ამ ხეს რწკავდნენ თურმე და წყალი-კი კუბოს თავს იწურებოდა, რის გამოც კუბოსა და გვამის გახრწნა მოსწრაფებულა ორმოცდარვა წლის წინედ მიცვლილის გვამთან შედარებით, და ხეს-კი ფესვები დაუყრია. ამოიტანეს კუბო და ფრთხილად შეუდგნენ ნაწილების ამოკრეფას. თავის ქალა დაუშლელი იყო. უმთავრესი სახსრები, როგორც ზედა, ისე ქვედა ტანისა, გაუხრწნილი და შეუმუსვრელი იყო და განსვენებული მგოსანი, როგორც იქ დამსწრე ერთმა ექიმმა სთქვა, მოსული ვაჟკაცი ყოფილა. თავის ქალაც ამასთანავე საკმაოდ დიდი იყო. წვრილის სახსრებისა ზოგიერთი ნამტვრევი-ლა აღმოჩნდა. ძვლები რომ ამოკრიფეს, მერმე ის მიწაც ამოიღეს, ჩონჩხის გაყოლებით რომ იყო, ყოველივე აღმოჩენილი ნაშთი გვამისა, ტანსაცმლისა თუ კუბოსი, დაიკრძალა კუბოს შუა უჯრაში, მხოლოდ ორიოდ უბრალო ფოლაქი და აგრეთვე ის ფოლაქიც, რომელსაც სახელოს ოქრომკედის კანტი შერჩენოდა, ალექსანდრე ჭყონიამ ჩაიბარა“.

ძვირფასი ნეშტი მგოსნისა წამოასვენეს განჯიდან ქალაქს 25 აპრილს, 1893 წ.

გაზეთი „ივერია“ აი როგორ აგვიწერს მგოსნის ქალაქში ჩამოსვენებას: „კვირა დილას, 25 აპრილს, დიდძალმა ხალხმა მოიყარა თავი ტფილისის რკინის გზის ვაგზალზე... ვაგზლის არე-მარესა და თვით მისასვლელ მოედანზე ქედვა იყო, იმოდენა საზოგადოებას მოეკრიბა თავი. რკინის გზის ბაქანზე იდგა შემოსილი ეპისკოპოსი გორისა ალექსანდრე სამღვდელოებით. აქვე იყვნენ წარმომადგენელი ქართველი ინტელიგენციისა და მაღალი საზოგადოებისა, თავად-ახნაურთა წინამძღოლნი, დეპუტაციები სხვადასხვა ქალაქებისა და დაწესებულებათა გვირგვინებით პოეტის კუბოს შესამკობად. 9¹/₂ საათზე მოვიდა მატარებელი და ვაგონიდან გადმოასვენეს კუბო

ძვირფასი ნეშტით. კუბოს მოჰყვნენ: პოეტის ნათესავი, ღვიძლი ბი-
ძაშვილი გ. ი. ორბელიანი და სხვა პატივცემულნი ქართველნი, რო-
მელნიც ვაგზავნილი იყვნენ განჯას. მცირე პანაშვიდის გარდახდის
შემდეგ ნეშტი გამოასვენეს ვაგზლიდან სამგლოვიარო „წმიდაო-
ღმერთო“-ს გალობითა. აქ, ვაგზალთან, ამოდენა ხალხმა მუხლი-
მოიდრიკა და პატივი-სცა დიდებული მგოსნის ცხედარს. შემდეგ
ეს აუარებელი და ზღვა ხალხი დაიძრა და გაემართა ლიტანიით
დიღუბისაკენ. ამფიონი შემკული იყო ძვირფასი სხვადასხვაგვარი-
გვირგვინებით და კუბო ხელში ეჭირათ ხან ქალებს, ხან ახალგაზღო-
ბას, ხან ნათესავებსა და ისე მიასვენებდნენ. გზა და გზა რამდენიმე
ხორო გალობდა: ხორო ქალებისა, სასულიერო სემინარიის შევირ-
დებისა, სათავადაზნაურო სკოლის მოწაფეთა და მ. შარაძისა, ფ. ქო-
რიძის ხელმძღვანელობით. ქალების ხორო შეედგინა ტფილისის
დედათა საეპარქიო სასწავლებლის კურსდასრულებულ შევირდები-
საგან მღვდელს ვ. კარბელაშვილს. როცა ლიტანია მიუახლოვდა ეკლე-
სიას, ხალხმა კვლავ მოიდრიკა მუხლი, მისმა ყოვლადუსამღვდელოე-
სობამ წარმოსთქვა შესაფერი და გრძნობით სავსე სიტყვა. თვით
ეკლესიაში სიტყვა სთქვა მღვდელმა კ. ცინცაძემ.

ფოტოგრაფმა რამდენჯერმე გადაიღო სურათი პროცესიისა.
წირვის გათავების შემდეგ საფლავზე გადახდილ იქნა კვლავ მცირე
პანაშვიდი და წარმოითქვა რამდენიმე სიტყვა. სიტყვები და ლექსე-
ბი წარმოთქვეს: აკაკი წერეთელმა, ილია ჭავჭავაძემ, ნ. ორბელია-
ნისამ, ქუთაისის ქალაქის მოურავმა ლ. ლოლუამ, ქუთაისის დეპუტატ-
მა დ. ბაქრაძემ, გ. წერეთელმა, სომეხთა ახალგაზრდა პოეტმა თუმა-
ნიანცმა, ბიძინა ჩოლოყაშვილმა და სხვათა¹.

წარმოთქმულ სიტყვებიდან აქ მომყავს ორი სიტყვა: ილია
ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის და ერთიც „კლდიდამ გარდმომ-
ქუხარი“ ლექსი ვაჟა-ფშაველასი.

სიტყვა ილია ჭავჭავაძისა¹

„თვითეული ცემა გულის ძარღვისა გვჭრის და გვაწყლულებს
ჩვენ, და ჩვენი სიცოცხლე ჭრილობით ამ სისხლის შეუწყვეტელი დე-
ნა იქნებოდა, რომ ქვეყანაზე პოეზია არ ყოფილიყო“, — სთქვა ერთმა
ბრძენმა. ღმერთი რომ ერს, ქვეყანას მოწყალების თვალით გადმო-
ხედავს, მოუვლენს ხოლმე კაცს, პოეზიის მადლით ცხებულსა. როცა
ადამიანს ჰსურს შეიტყოს ღირსება და დიდება ერისა, ყოველთ-
უწინარეს ამას იკითხავს, — რამდენი მთქმელი და მწერალი ჰყავსო.

¹ „ივერია“, 1893 წ., № 86.

ღირსებას და სიდიადეს ერისას მარტო ამ საწყაოთი სწყავეს ადამიანი. რაკი ესეა, ეხლა ცხადი უნდა იყოს, რა ძვირფასი განძია ჩვენთვის იგი მტვერი, რომლის წინაშე ვლგვევართ ჩვენ დღეს.

პოეზია მადლია, ნიჭია, რომელიც ეძლევა მხოლოდ კაცთა; ღვთივ რჩეულთა. მადლია, მაგრამ ამასთანავე ტვირთიც არის, — რადგანაც იგი მოვლენილია, რომ ჭრილობიდან სისხლის შეუწყვეტელი დენა კაცთა სიცოცხლეს შეუყენოს.

ამ მადლს, ამ ტვირთს დიდი ძალღონე უნდა სულისა და ხორცისა და ამიტომაც, როცა ღმერთმა გამოგვიგზავნა ჩვენდა ნუგეშად და თავმოსაწონებლად ნიკოლოზ ბარათაშვილი, უკუთხა ენა მეტყველებისათვის, თვალნი ხედვისათვის, ყურნი სმენისათვის, გულს ჩაუდვა გაუქრობელი ცეცხლი კაცთა გულის გასათბობლად და უბრძანა, წადი და კაცთა ნათესავს ამცნე უზენაესი მცნება ჩემი და სიტყვით გული აუნთეო. კიდევ ვიტყვი, პოეზია მადლია, ნიჭია, მაგრამ, ხომ ხედავთ, იგი დიდი ტვირთიც არის.

დიდ ტვირთადვე იცნო იგი ამ ჩვენმა სახელოვანმა კაცმა და მას ყველაფერი ანაცვალა. ოღონდ ეგ ტვირთი დაუღალავად ვზიდო, ოღონდ ერთგულად ვემსახურო და ყველაფერს შევსწირავ განწირულის სულის კვეთებამდეო. ამ განწირულებამ გარდაცვალების ერთი წლის წინათ ეს სიტყვები ამოაკენესა, რომლებიც წინასწარმეტყველებად გადაექცა ბოლოს:

ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში,
ჩემთა წინაპართ საფლავებს შორის;
ნუ დამიტვიროს სატრფომ გულისა,
ნულა დამეცეს ცრემლი მწუხარის, —
შავი ყორანი გამითხრის საფლავს
მდელოთა შორის ტიალის მინდვრის,
და ქარიშხალი ძვალთა შთენილთა
ზარით, ღრიალით მიწას მომაყრის!
სატრფოს ცრემლის წილ, მკვდარსა ოხერსა,
დამეცემიან ციურნი ცვარნი,
ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად
მივალალებენ სვავნი მყივარნი.

ეს მწვავე წინასწარმეტყველება გაუმართლდა: იგი არ დაიმარხა თავის მამულში, მას არ დაედინა ცრემლი თავის ქვეყნის შვილისა. ეს ჯავრი თან ჩაიყოლია ამ ჩვენმა განმადიდებელმა კაცმა და დღეს ჩვენ, ჩვენდა სასახელოდ, მოვასვენეთ აქ მისი მტვერი, მისი ნაშთი, რომ დღეის ამას იქით მისმა სამშობლო ცამ თვისი ნამი ცრემლად ზედ ადინოს, მისმა სამშობლო დედამიწამ გული გადაიხსნას და მისი მტვერი მიიბაროს მისდა განსასვენებლად და ჩვენდა სალოცავად.

მართალია, ეს მოგვიხდა ორმოცდა შვიდ წელიწადს შემდეგ და იქნება სთქვან გვიან არისო, მაგრამ რა არის ორმოც და შვიდი წელიწადი უკვდავებისათვის? მხოლოდ ერთი წამია. ნიკოლოზ ბართაშვილი უკვდავია და უკვდავისათვის არც რაიმე ქვეყნიერობაზე გვიანია, არც რაიმე ადრე. ეს დიდებული წამი, რომელმაც დღეს აქ შექპირება წარმომადგენლობა მთელი საქართველოსი, მაგალითია იმისი, რომ ჩვენი ერი ამდღებულა სულითა და გულითა, რადგანაც მარტო კჳუა-გახსნილმა და გულ-გაწმენდილმა კაცმა იცის ესე ღირსეულად დაფასება და ესეთის პატივით ხსენება დიდ-ბუნებოვან კაცისა.

დიდ-ბუნებოვანი იყო იგი, ვის სამარესაც გარს ვარტყივართ დღეს და აკი იწინასწარმეტყველა კიდევ:

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის
ეს განწირულის სულის კვეთება!
და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება...

დარჩა კიდევ. ეგ გზა უვალი თვითეული ქართველის გულია, საცა მისმა მერანმა ღრმად ჩააქდია ნისი ანდერძი, მისი ნათქვამი. ვაპირობთ აქ ძეგლის დადგმას, ხოლო რა დასადარია ხელთ-ქმნილი ძეგლი, თუნდ დიდფასიანი, იმ ხელთ-უქმნელ ძეგლთან, რომელიც მისმა დიდ-ბუნებოვანობამ ჩვენს გულში ალაგო.

მე არ ვიტყვი საუკუნოდ ხსენებას, იმიტომ, რომ თვითეულის ქართველის გული მისი საუკუნოდ სახსენებელია. „სატრფოს ცრემლის წილ დამეცემა ციურნი ცვარნი და ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად სვაენი მყივარნი მივალალებენო“. ასრულდა ეს წინასწართქმული მისი მაშინ და დღეს-კი მის მტვერს, მის ნაშთს, მის კუბოს, მის საფლავს დასტირიან მისნი ტრფიალნიცა, მისნი ნათესავნიცა და ამათს ცრემლს ზედ დასდის დიდებული ცრემლი მთელი საქართველოსი¹.

სიტყვა აკაკი წერეთლისა

მინდა, რომ ვიყო ვარსკვლავი,
განთიადისა მორბედი,
რომ ჩემს აღმოსვლას ელოდნენ
ტყუთა ფრინველნი და ვარდი.
მინდა მზე ვიყო, რომ სხივნი
ჩემთ დღეთა გარსა მოვავლო,
საღამოს მისთვის შთავიდე,
რომ დილა უფრო ვაცხოვლო...

ეს ინატრა ახალგაზრდა მგოსანმა ამ ნახევარ საუკუნის წინეთ და ეს ნატვრა წინასწარმეტყველებად გადაექცა: გახდა წინამორბედად ჩვენი ახალი ცხოვრების განთიადისა და იქ, შორს, სამშობ-

¹ „ივერია“, 1898 წ., № 85

ლოდან უცხო მხარეს, მზესავით ჩაესვენა, რომ დღეს აქ უფრო მეტის ძლიერებით აღმობრწყინებულყო. ამას ვხედავთ და დღევანდელი ჩვენი მიგებება გლოვა და ზარი კი არ არის, ლიტანიობაა და მზე-შინა. დიად, არავის გეგონოსთ აქ ეს ნამდვილი სამარე და კუბო ბარათაშვილისა, იმისი კუბოა ყველა ქართველის გული და ისე ხშირი, როგორც თვით მგოსნის მთელ საქართველოსადმი სიყვარულით ავსებული გულის-ძგერა. ეს ადგილი არის მხოლოდ ნიშანი, სადაც ამიერიდან უნდა დაესვენოს ჩვენი მნათობი, რომ მთელ საქართველოს სხივი ჰფინოს და მართლაც რომ უკეთეს ადგილს ვერ გამოვძებნიდით.

მართალია, ყოველი კუთხე საქართველოსი წმინდაა, მაგრამ ეს ადგილი, ეს დიდუბე წმინდა წმინდათაა. აქ დაიდგა პირველად ძლევის გვირგვინი უპირველესმა ჩვენმა საისტორიო მნათობმა თამარ მეფემ. მართალია, დღეს დიდუბეს ის ფერი აღარ ადევს, აღარც ის ტაძარი, აღარც ის სასახლე, აღარც ის წალკოტია. უაშთა მსგელლობამ, დროთა ვითარებამ ის გადაასხვაფერა, მაგრამ დიდებული ხატი-კი მაშინდელი შეუცვლელად დარჩა საქართველოს ხსოვნაში. აქამომდე ჩვენ წარმოვიდგენდით თამარს თავზე ძლევა-მოსილ გვირგვინით, რომელსაც გვერდით უდგა ძლიერის ჩანგით საკადრისი მისი მწერალი რუსთველი. დღეიდან უფრო დასრულებული იქნება ეს ხატი, მეორე გვერდით ედგომება ბარათაშვილი. როგორც ამ შვიდასის წლის წინეთ დასავლეთ საქართველოდან, ესე იგი იმერეთიდან, მოვიდა ხალხი, რომ თაყვანი ეცა დიდებულ თამარისათვის და საზოგადო საერო ლიტანიაში მონაწილეობა მიეღო, დღესაც მოვსულვართ იმერეთით, რომ ნიშნად სამარადისო ძმობისა და განუყრელი ერთობისა დავადვით გვირგვინი ბარათაშვილის კუბოს, გვირგვინი შეკონილი პურის თავთავისაგან, საგულისხმოდ იმისა, რომ მგოსანი იყო უპირველესი მთესველი გონებრივის ნაყოფისა, არა მარტო ერთი კუთხისა, — მთელი საქართველოსი. ნაყოფიერი იყოს ეს ხორბალი, როგორც დღემდე, ამიერიდანაც, რომელთანაც ერთად დაუვიწყარი იქნება სახსენებელი ნიკოლოზ ბარათაშვილისა¹.

ლ ე ძ ს ი ვ ა შ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა ს ი ²

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტს

მშვიდობა შენს ნეშტს, მგოსანო,
ქართლისა წყლულთა მოხარე,
მშვიდობა, სულო ძლიერო,
თავის სამშობლოს მოყვარე!..

დიდება შენს ჩანგს, რომ ბევრჯელ
თვალზე ცრემლები მომგვარე!..
არ დაივიწყა სამშობლომ
შენი მის ბელზე ტირილი,

¹ გაზ. „ივერია“, 1893 წ., № 92.

² გაზ. „ივერია“, 1893 წ., № 119.

მედგარი სულის კვეთება,
შავბედობაზე ჩივილი,
დაუშრეტელი ნაღველი,
წყრომა და გულის ტკივილი.
მადლი შენს თანა-მომძეთა,—
მიწა გახილეს მშობელი,
შენი სატრფო და სადარდო,
გულს ლახვარ-დამასობელი.
შენი მერანი კვლავაც რბის,
მისი ნავალიც შთენილა,
უმადლოდ არ დაკარგულა,
თუ ოდეს ცრემლი დენილა.

მიიღე ჩემი სალამიც,
გამოგზავნილი მთიდანა,
„ჩვენი არაგვიც“ მუხლს გიყრის,
გადმომქუხარე კლდიდანა;
თვის „ატეხილი ქალები“
ცრემლით ატირა ცხარითა,
სმენად გადიქცენ ისინიც,
გრგვინვა რომ ესმათ ბარითა.
ქედებმა თავი იღრიკეს,
ფიქრით მოიცვენენ მწარითა,
ამწვანებულნი მწვანედა,
განათლებულნი მთვარითა.

* *
*

ნ. ბარათაშვილი დასაფლავებულია დიდუბის ეკლესიის გალავანში, საშუალო იმ ადგილისა, საცა განისვენებენ კონსტანტინე მაცაცაშვილი, გიორგი წერეთელი, დიმიტრი ბაქრაძე, ილია ოქრომჭედლიშვილი, მიხეილ ყიფიანი და სხვანი საქართველოს მოღვაწენი. მის სადა ძეგლზე, რომელიც დადგმულ იქნა 1905 წელს, აწერია: „ნიკ. ბარათაშვილი 1816—1845“, და გარშემო მისი ლექსები, ერთს მხარეზე:

„გაპსწი, გაფრინდი, ჩემო მერანო,
გარდამატარე ბედის სამძღვარი,
თუ აქამომდე არ ემონა მას,
არც აწ ემონოს შენი მხედარი!“

მეორეზე:

„რა ხელ-ჰყრის პატივს ნაზი ბუღბუღი,
გალიაშია დატყვევებული?
და ველად იგი, ამხანაგთ შორის,
ჭირსაც ვით ღზინსა ერთგვარ დამღერის!
ესრეთ რას არგებს კაცსაც დიდება,
თუ მოაკლდება თავისუფლება?“

მესამეზე:

„არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს,
იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნვოს!“

და მეოთხეზე:

„ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის
ეს განწირულის სულის კვეთება!
და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება.“

მე რომ დავსწრებოდი იმ რჩევას, საცა გადაწყდა, რა უნდა დაეწერათ ნ. ბარათაშვილის საფლავის ქვაზე, აზრს შევიტანდი, დაეწერათ ჩაილდ-ჰაროლდიდან სიტყვები:

И даже после погребения

Останусь жить с своею тоскою...

შენი შვილები

ა ლ. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე

ი. მეუნარგიას ნაშრომი „ალექსანდრე ჭავჭავაძე“ ფრაგმენტალური სახით იქნა აღმოჩენილი მის არქივში, რომელიც სამეგრელოს მუზეუმშია დაცული ქ. ზუგდიდს. ამ შრომაში სისრულით ვერ არის მოცემული მწერლის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ყველა მხარე. აქ, როგორც ჩანს, მხოლოდ სქემაა წარმოდგენილი ავტორის მიერ განზრახული იმ სქელტანიანი ნაშრომისა, სადაც ვრცლად უნდა გადაშლილიყო ჩვენი ქვეყნის XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საზოგადოებრივი ცხოვრება და ამ ფონზე ასახულიყო ჯერ გარსევან ჭავჭავაძისა და შემდეგ მისი შვილის, სახელოვანი პოეტის ალექსანდრე ჭავჭავაძის, ცხოვრება და პოეტური შემოქმედება.

სხვადასხვა გარემოების გამო იონა მეუნარგიას დასახული მიზნისათვის ვერ მიუღწევია. იგი დაკმაყოფილებულა ალ. ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ირგვლივ საქართველოში არსებული ხელმისაწვდომი მასალის, უმთავრესად პოეტის თანამედროვეთა მოგონებების, გამოყენებით და შესდგომია ბიოგრაფიის წერასაც.

მაგრამ, როგორც ჩანს, ავტორს თავისი ნაშრომი დაბეჭდვის ღირსად არ უცვნიდა და შეუნახავს, ალბათ, შემდგომი დამუშავებისა და გაფართოების მიზნით. ეს არის მიზეზი, რომ ამ ნაშრომს დღემდე მკითხველი საზოგადოება და ჩვენი ლიტერატურის ისტორიკოსები არ იცნობდნენ. იგი პირველად გამოქვეყნებულ იქნა ჩვენს მიერ 1937 წლის აპრილში „მნათობის“ №-1-2-ში და შემდეგ ცალკე წიგნაკადაც (იხ. იონა მეუნარგია, —ალექსანდრე ჭავჭავაძე, 1937 წ. სამეგრელოს მუზეუმი) სათანადო კომენტარებითა და შენიშვნებით. წიგნს დართული აქვს აგრეთვე ავტორის უბის წიგნაკებიდან ზოგიერთი ჩანაწერიც, რომელიც იძლევა პოეტის საბიოგრაფიო მასალას. ამ შემთხვევაში მსგავსი ჩანაწერების დართვას საჭიროდ არ ვთვლით.

აღნიშნული ნაშრომი დაუმთავრებელია, როგორც ეტყობა, მის ბოლო ნაწილში გარჩეული უნდა ყოფილიყო ალ. ჭავჭავაძის შემოქმედება. სამწუხაროდ, ი. მეუნარგიას არქივში ამ ნაშრომის ბოლო ფურცლები აღარ დარჩენილა. აღმოჩენილი ხელნაწერის უკანასკნელი გვერდის უკანასკნელი აბზაცი ასე იკითხება: „ერთი არაკია: ერთმა ხელმწიფემ დაიბარა ვარსკვლავთმრიცხველები და ბედი აკითხვინაო. ერთმა ვარსკვლავთმრიცხველთაგანმა ხელმწიფეს მოახსენა: მეფეო, თქვენ დიდად ბედნიერი...“ აქ წყდება სტრიქონი (ეს აბზაცი ჩვენ მიერ გამოქვეყნებულ ტექსტს სრულიად მოვაცილეთ).

მიუხედავად დაუმთავრებელი სახისა, ნაწარმოები მეტად საინტერესოა თავისი შინაარსით და ზოგიერთი ცნობით. გარდა ამისა, იგი საგულისხმოა როგორც პირველი ცდა ბიოგრაფიული ნაშრომისა ალ. ჭავჭავაძის შესახებ ჩვენს ლიტერატურაში. ხელნაწერი უთარილოა, მაგრამ მისი ვარიანტის ის ადგილი, სადაც ნათქვამია: „კიდევ ათი წელი და საუკუნეც შესრულდება მას აქეთ, რაც საქართ-

ველო შეუერთდა რუსეთს“, ააშკარავებს ბიოგრაფიის დაწერის თარიღს, ასე რომ ბელნაწერი დაწერილი უნდა იყოს 1890-იან წლებში, თუმცა, როგორც მის არქივში შემონახული ჩანაწერები მოწმობს, აღნიშნული ბიოგრაფიისათვის ავტორს მასალების შეკრება 80-იანი წლებიდანაც დაუწყია, როცა ის უკვე გიორგი ერისთავის ბიოგრაფიას ადგენდა. რაც შეეხება მეორე ვარიანტს, რომელიც აგრეთვე დაუშვებელია, პირველი ცდაა ალ. ჭავჭავაძის „ცხოვრების აღწერისა“. ავტორს არ მოსწონებია რა ამგვარად პოეტის მოღვაწეობისა და შემოქმედების აღწერა, სხვა ვარიანტისათვის მიუძმართავს, ხოლო იგი, როგორც მასალა, დღემდე შემოუნახავს მის არქივს შემდეგი ტექსტით:

ალექსანდრე ჭავჭავაძე დაიბადა პეტერბურგს 1786 წელს. მამამისი გარსევან, შესანიშნავი ქართველი დიპლომატი, რომელმაც დაიწყო და ბოლომდის გაიყვანა საქართველოს რუსეთთან შეერთება-დაკავშირება, იყო გაგზავნილი ელჩად პეტერბურგს მეფე ერეკლესაგან 1783 წელს. იმან ჯერ ხელი მოაწერა გეორგიევსკის ტრაქტატს, რომლითაც გამოცხადდა საქართველოში რუსეთის მმართველობა, და შემდეგ ამავე ტრაქტატის თანახმად მიიღო ელჩობა რუსეთის იმპერატორის ეკატერინე მეორის კარზე. მეფე ერეკლეს თავის კარისკაცებში ჭავჭავაძეზე უფრო სანდო და თავიანი კაცი სხვა არავინ ეგულებოდა.

მეფე გიორგი სიკვდილის სარეცელზე ეუბნებოდა ლაზარევს¹: თუ ჭავჭავაძემ ჩამომისწრო, სიკვდილს არ ვინაღვლებო. მართლაც, ერთ დროს ბედი და უბედობა საქართველოსი ამ კაცის ხელთ იყო.

საქართველოს დაწიოკება მტერ-მოყვარეთაგან, ხალხის სიღარიბე, ბატონისშვილების ერთმანეთთან უთანხმოება, მეფის უფლების დამკირება, დარეჯან დედოფლის განუსჯელი პოლიტიკა, ლეკების შენახვა (მეფე ერეკლე 10 ათას ლეკს ქირაობდა, მეფე გიორგი 7-ს), ყიზილბაშის, თათრის, ლეკის დავინ გინდა აზიელი ხალხების შიში,—ყველა ეს ისეთი მიზეზი იყო, რომელთაც მეფე ერეკლეს და მის მინისტრს—ჭავჭავაძეს ხელი მოაწერინეს გეორგიევსკის ტრაქტატზე.

ამ ტრაქტატით საქართველო დარჩა, როგორც ადრე, ცალკე სამეფოდ თავის მეფით და კანონმდებლობით, ხოლო მის მოპასუხედ შეიქნა რუსეთი და მისი ჯარი. საქართველო მოგებაში იყო, მაგრამ სანამ რუსეთი განახორციელებდა თავის აღთქმას, მოხდა ახალი უბედურება—აღა-მაჰმად-ხანმა საქართველო ააოხრა და ომარ-ხანმა და ბატონისშვილებმა დამჩეულ წურბელებივით წამოჰყვეს თავი.

გიორგი მეფემ და მისმა ძველმა მინისტრმა იხევ რუსეთის კალთას მიმართეს ხელი. საიდუმლოდ, ბატონისშვილებისა და დარე-

¹ რუსეთის მეფის გენერალი, იმ დროს საქართველოში გამოგზავნილი დავალებით.—რ.ე.დ.

ჯან დედოფლის ცოდნის გარეშე, მეფე გიორგიმ გაგზავნა პეტერ-ბურგს გარსევან ჭავჭავაძე და ორი სხვა თავადიშვილი იმ განზრახვით, რომ ეთხოვა ხელმწიფისათვის, საქართველო სრულიად შეეერთებინა რუსეთისათვის და ემართა, რა კანონითაც იმას ენებებოდა, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ბაგრატიონებს დარჩენოდათ მეფის ტიტული და ქვეყნის მართვა.

რუსეთმა ეს პირობა მიიღო, მაგრამ სანამ ამ პირობას ხელს მოაწერდნენ პეტერბურგში და თბილისში, მეფე გიორგიც გარდაიცვალა. ამას იქით ჩვენს საქმეზე რუსეთის პოლიტიკაც გამოიცვალა. 1800 წელს, 18 დეკ., იმპერატორმა პავლემ გამოსცა მანიფესტი, რომლითაც საქართველო სრულიად შეუერთდა რუსეთს.

გარსევანს იმედი გაუცრუვდა. ბაგრატიონებმა საუკუნოდ დაჰკარგეს საქართველოს ტახტი. ელჩმა მეცადინეობა გასწია გამოებრუნებინა წაგებული საქმე, მოსწერა საქართველოში თავადიშვილებს, გაეგზავნათ თხოვნა ხელმწიფის სახელზე, მაგრამ გვიანდა იყო. წარსულს საქმეს არას არკებდა „ბოლოს-ღა თითთა კბენანი“. ყველა უკმაყოფილოთ რუსეთის მთავრობისა დაერთო მეფე გიორგის პარტიაც, და ქართველებმა განიზრახეს მიეღოთ ძალით ის, რასაც არ ანებებდნენ ნებით. ქართლ-კახეთში გაიმართა რუსეთის წინააღმდეგ პროპაგანდა. მალე დაბრუნდა რუსეთიდან გარსევან ჭავჭავაძეც.

რომ შეიტყუეს იმის დაბრუნება რუსეთიდან, ყაზბეგზე მიეგებნენ იმას აღალარები 200 ცხენოსანი კაცით და ჩანოიყვანეს ქალაქს, როგორც მთავარი ვინმე.

ხალხში ხმა გავარდა: ჭავჭავაძეს ახალი მინდობილება აქვს ხელმწიფისაგანო და წიგნი წიგნზე ეცემოდა ბატონიშვილებისაგან, რომელნიც შემწეობას სთხოვდნენ.

თუმცა გარსევან მალავდა, მაგრამ მაინც ბატონიშვილების მომხრე იყო და ბაგრატიონების ხელახლა გაბედნიერებას ლამობდა.

ჭავჭავაძემ ამ საგანზე საზღვარგარეთაც გამართა მიწერ-მოწერა, როგორც მოწმობს იმ დროის მთავარმმართველი კავკასიისა კნორინგი.

მოწინააღმდეგეთა დასს არც მთავრობა უყურებდა გულხელდაკრეფილი.

ძველი ქართლის მემკვიდრეობა ხელთა აქვს დღეს მესამე მოდგმას. ცხოვრების ასპარეზზე გაჩნდა მესამე თაობა, შვილის-შვილის-შვილები, რომელნიც ძლიერ დაშორებიან თავიანთ... (უნდა იყოს „წინაპრებს“, გაურკვეველია. ს. ც.).

კიდევ ათი წელი და საუკუნეც შესრულდება მას აქეთ, რაც საქართველო შეუერთდა რუსეთს. საუკუნე, ე. ი. სამი თა-

ობა გალაგდა ამ სოფლიდან წარსული საუკუნის მოწმენი. ყოველდღე ლაგდებიან ამ საუკუნის მეკვლენიცა, რომელთაც ძველი ქართლი უნახავთ და მის სამარეში თითო მუქა მიწა მიუყრიათ, ჩაუტანებიათ. რაც უფრო ვწორდებით ჩვენ ამ დროს, უფრო და უფრო აწყდება მას ის ძაფები, რომლითაც მილანდულია იგი ძველ დროებასთან, თუ რამე არ მოუხერხდა ამას—სანამ დრო კიდევ არის, თუ არ გამოვიძიეთ, მეტადრე პირველი ნახევარი ამ ასეულისა, ეს საუკუნე, ეს გრძელი და ტვირთმძიმე საუკუნე ისეთივე მძლე და უცნობი საუკუნე იქნება ჩვენთვის, როგორც არის სხვა საუკუნეები „ქართლის ცხოვრებისა“, თარგამოსიდან¹ დაწყებული ასპინძის ომამდე.

ამის გამო მე ყოველთვის ბედნიერად ვთვლი ჩემს თავს, როდესაც ჩემი სამწერლო ეტიუდების საგნად მომხვდება ისეთი პირი, როგორც არის ალექსანდრე ჭავჭავაძე.

საქართველოს სამეფოში ეშყაბაშად ნამყოფი, რუსეთის იმპერიის გენერალ-ლეიტენანტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ყველა ამ საუკუნის მწერლებზე უფრო საუკუნეთა შემაერთებელი მწერალი და პოლიტიკური მომქმედია. მისი ცხოვრების აღწერა თვითონ დაგანახებთ, რა უფრო საინტერესო ჭავჭავაძეში, მწერალი თუ უბრალო, კერძო პირი, თუ საზოგადოდ მომქმედი, მერჩხე².

* *

არსებობს ი. მეუნარგიას მიერ დაწერილი ალექსანდრე ჭავჭავაძის ბიოგრაფიის რუსული ვარიანტიც, უფრო დასრულებული სახით, წინამდებარე გამოცემის მასალაზე დამყარებული, მაგრამ მოკლედ, შეკუმშულად, გაზეთის ფელეტონად დაზუსტებული. იგი ამჟამად მგოსან ი. გრიშაშვილის არქივში ინახება პატივცემულმა პოეტმა და მკვლევარმა პირადად გამაცნო დასახელებული რუსული ვარიანტი, რომელიც ერთხელ კიდევ ხაზს უსვამს იონა მეუნარგიას ინტერესს ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლისადმი.

ბიოგრაფიის ტექსტში რაც შეიძლება ვიცავთ ავტორის სტილსა და მართლწერას, რამდენადაც ვიცნობთ მისი წერის მანერასა და წინადადებათა აგების წესს. ამ მხრით მისი სხვა შრომებისაგან წინამდებარე ეტიუდი საგრძნობლად განირჩევა, რადგან იგი შავად დაწერილია, ხოლო იონა მეუნარგიას მუშაობის ერთ-ერთ დამახასიათებელ თვისებას შეადგენდა ერთხელ დაწერილის საფუძვლიანი შესწორება და ხელახლა გადაწერა, გადათეთრება, რასაც ამ შემთხვევაში ადგილი არა აქვს.

¹ მითიური პირი—ქართლოსის, ჰაოსისა და სხვათა წინაპარი.

² ეს ვარიანტი აქ წყდება, რომლის გაგრძელების ნაშთები დასახელებულ არქივში ჯერჯერობით არა ჩანს. ს. ც.

გ რ ი ზ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი

„ცხოვრება და ღვაწლი თ. გრიგოლ ორბელიანისა“ იონა მეუნარგიამ თავდაპირველად 1904 წლის ჟურნ. „მოამბის“ № 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12 და 1905 წლის იმავე ჟურნალის №-2 და 3-ში მოათავსა, იმავე წელს კი „მოამბედან“ გადმოიბეჭდილ იქნა და ცალკე წიგნად გამოიცა, რომელიც ამჟამად ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს.

როგორც საერთოდ ყველა წიგნს, ამასაც თავისებური ბედი ეწია. ჯერ ის, რომ ავტორმა მის შესადგენად ზრუნვა პოეტის სიცოცხლეში დაიწყო. როგორც ბიოგრაფიიდან დაინახეთ (თავი მე-18, 19, 20), საფრანგეთიდან ახლადდაბრუნებული მეუნარგია—ახალგაზრდა ლიტერატორი, გრ. ორბელიანს 1879 წლიდანვე უახლოვდება და მისი სასახლის შინაკაცი ხდება. და როცა მან უკვე განიზრახა შეედგინა „ცხოვრების აღწერა“ ჩვენი გამოჩენილი მწერლებისა, ორბელიანი,—როგორც ამბობს თვითონ მეუნარგია,—მისთვის უპირველესი „მსხვერპლი“ იყო და ყოველთვის მას „მუშტრის თვალით“ ხვდებოდა. ამ Rendezvous-ს კვალა ის უბის წიგნაკები, რომელთა გვერდები აჭრელებულია სათაურებით: „მუსაიფი გრიგოლთან“. ამიტომაც იყო, რომ „ენამწარე“ აკაკი იონას გენერლების ადიუტანტს ეძახდა ხუმრობით.

ამგვარად, გრ. ორბელიანის „ცხოვრების აღწერის“ პირველი ნიმუშები მისმა ავტორმა პირველად პოეტის გარდაცვალების დღეებში გამოაქვეყნა (იხ. 1883 წლ. „დროება“, № 61, 65) მაგრამ საბოლოოდ 1900-იან წლებში დაამთავრა.

ამ დიდი შრომის მხოლოდ 21 თავი დაბეჭდა „მოამბემ“, დანარჩენი (22-დან 30-მდე) ავტორს დაუბრუნა იმ მოტივით, რომ მას ცენზურა არ გაუშვებდა. ამგვარად, გრ. ორბელიანის პოეზიისა და მისი დროის ფართო ანალიზი, რომელიც მოცემული იყო „მოამბისაგან“ გადადებულ ნაწილში, დღემდე უცნობი დარჩა და ამით ბიოგრაფიის ავტორს მოაკლდა საშუალება—შეესრულებინა მკითხველის წინაშე ის დაპირება, რომელსაც ის წინამდებარე მონოგრაფიის მე-18 თავში იძლევა: ქვემოთ, ცალკე, განსაკუთრებით, პოეტის ნაწერებზე გვექნება ბაასიო.

„მოამბის“ რედაქციის მიერ ეს გადადებული თავები ავტორმა კვლავ თავის არქივში მოათავსა¹, რომელთა დართვას არც ამ შემთხვევაში ვცნობ საჭიროდ რაკი მოცემულითაც საკმაოდ ფართოდ შეუქდება გრ. ორბელიანის ხანგრძლივი ცხოვრება.

ამ ხანგრძლივობასთან დაკავშირებით, საჭიროდ მიგვაჩნია მკითხველებს ვაუწყოთ გრ. ორბელიანის დაბადების თარიღის გარშემო აზრთა ერთგვარი მერყეობაც: პირველად თვითონ ბიოგრაფმა გამოთქვა (იხ. II თავი) ეჭვი, რომ „ნამდვილად არავინ იცის, რა დროს დაიბადა გრ. ორბელიანი. სრულს მისს ნამსახურების სიაში ის არის დანიშნული დაბადებულად 1800 წ., მისთა თანამედროვეთაგან კი რამდენიმე ამბობს, რომ ის არის დაბადებული 1804 წ.“ მეორედ, პოეტმა ი. გრიშაშვილმა აღნიშნა „ლიტ. გაზეთში“ (1934 წ.) და 1804 წ. მიემზრო. მაგრამ ეს უკანასკნელი თარიღი არ არის დამაჯერებელი მთელი რიგი საბუთების მიხედვით. მათგან მხოლოდ ორს დავასახელებთ: პირველი,—პოეტი ხომ 1816 წ. იქნა ჩარიცხული სამხედრო სამსახურში იუნკრად მე-21 არტილერიის ბრიგადაში², და

¹ ის მხოლოდ ამჟამად გამოვაქვეყნეთ: ჟურნ. „ლიტერატურის მატრიანის“ № 1-2-ში (გვ. 291—341).

² Акты, X т., стр. XXVIII.

რომ ის 1804 წ. დაბადებული ყოფილიყო, 12 წლის ბავშვს არავინ მიიღებდა სამსახურში და ვერც კეთილშობილთა სასწავლებელში სწავლასა და ვერც არტილერიის სკოლის დამთავრებას, მოასწრებდა, ისიც დაგვიანებით შესული, როგორც თვითონ აცხადებს ერთერთ „მუსაიდში“.

მეორე, — აღსანიშნავია ზუგდიდის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში დაცულ იონა მეუნარგიას არქივში მდებარე 1866 წ. გრ. ორბელიანის ხელითვე შევსებული ვრცელი შრომის სია (Формулярный список), სადაც პოეტი გარკვევით წერს, რომ ის დაიბადა 1800 წელს. ვფიქრობ, არცა გვაქვს უფლება არ დაგუჯეროთ ამ შემთხვევაში პოეტს, იმოდენა კაცს თავისი წლოვანება უთუოდ ეცოდინებოდა.

წინამდებარე შრომა იბეჭდება 1905 წ. გამოცემულის, ე. ი. ავტორის მიერ უკანასკნელად რედაქტირებულის მიხედვით, სულ 21 თავი, თუმცა ხემაღლიშნული გამოცემა მე-20 თავით მთავრდება, რაც გამოწვეულია შეცთომით მე-18 თავის ორჯერ გამეორებით. ეს და სხვა მსგავსი ტექნიკური ხასიათის შეცთომები და ზოგიერთი არასწორი გამოთქმა ამ შემთხვევაში გასწორებულია.

რუსული საბუთების ტექსტის თარგმანები, — მსცოვანი მოღვაწის თედო სახოკიას და პოეტ ი. გრიშაშვილის ცნობით, შესრულებულია ქართული მწერლობის ჩუმი და უანგარო მუშაკის, მაშინ „მოამბის“ რედაქციის თანამშრომლის შაქრობილანიშვილის მიერ. ჩვენ ეს თარგმანები ხელუხლებლად დავტოვეთ, როგორც უზრუნალ „მოამბის“ სტრლი.

ნ. ბარათაშვილი

1893 წლის „ივერიის“ № 85-ში დაიწყო იონა მეუნარგიამ ბეჭდვა სტატიისა „ცხოვრება და პოეზია ნიკოლოზ ბარათაშვილისა“.

ეს ის წელი იყო, როცა ნ. ბარათაშვილის ძვირფასი ნეშტი განჯიდან თბილისს გადმოასვენა ქართველმა საზოგადოებამ. ე. ი. პოეტის გარდაცვალებიდან 47 წლის შემდეგ, საბიოგრაფიო მასალებს ძრება კი 1882 წლიდან არის დაწყებული. ამას მოწმობს ავტორის მიერ გრ. ორბელიანისა, დიმი. ყიფიანისა და სამეგრელოს დედოფალ ეკატერინესაგან ჩაწერილი მასალები.

ნ. ბარათაშვილის თანამედროვეთა და ნათესავთა შორის ჩატარებული ძიების მიუხედავად, პოეტის ცხოვრებიდან ბევრი რამ დარჩა საიდუმლო და ბურუსიანი. ჩვენში გამტკიცებული საერთო ჩვეულების ძალით, თანამედროვეებმა ვერ უზრუნველჰყვეს შესანიშნავი პოეტის „ცხოვრების აღწერის“ სისავსე და სრულყოფილობა. კრატე ყიფიანის გადმოცემით, თვით „პოეტის დებმა არც ერთი ლექსი შეაქონა თმისა არც ეცოდნენ და როდესაც იმათთან ჩვენ ვაქებდით და ვადიდებდით ჩვენს პოეტს, ისინი როგორღაც უნდობლად იღიმებოდნენ“.

ამ „უნდობლობამ“ და „შეუფასებლობამ“ დიდხანს გასტანა ნ. ბარათაშვილის გარშემო, ვიდრე „ტისკრის“ ნომრებში არ გამოჩნდა მისი ლექსები და გიორგი ჭყისთავის შესანიშნავი ლირიკული ლექსი „ნ. ნიკოლოზ მელიტონის ძის ბარათაშვილის გარდაცვალებაზე“, რომელშიაც პოეტმა ურმა განცდებითა და რწმუნით წამოიძახა:

„უყურებ, ტატო რომელ ვარსკვლავად გამობრწყინდების“.

ამ სიტყვების თქმიდან კიდევ ორმოცი წელი დასკირდა მთული გაბადრულობით ამ „ვარსკვლავის“ გამოკრახებას ქართული პოეზიის ცახე.

პოეტი რეაბილიტირებული იყო და მისი „ცხოვრების აღწერის“ ბეჭდვაც დაიწყო პოეტის ნეშტის გადმოსვენების დღისადმი (25 აპრილი) მიძღვნილ „ივერიის“ ნომრიდან (№ 85) და გრძელდებოდა. № 86, 87, 88, 93, 95, 98 და 103-ში. № 88-ში მოთავსებულ ფელეტონის ბოლოს შეცთომით „დასასრული“ აწერია (ნაცვლად გაგრძელებისა), რაც გამოწვეული ყოფილა იმით, რომ აღნიშნული ფელეტონი სრულდება ნ. ბარათაშვილის გარდაცვალებით და განჯაში დასაფლავებით. ამ შეცთომას რედაქცია ასწორებს რა შემდეგ ნომერში, აცხადებს: გამოკვლევის ბეჭდვა გაგრძელდება „თანახმად ბატონ მეუნარგიას სურვილისაო“.

მაგრამ შრომა მაინც ვერ დამთავრდა მაშინ „მიზეზთა გამო სხვათა და სხვათა“ და როდესაც ნ. ბარათაშვილის თხზულებათა აკადემიურ გამოცემაში განუზრახავთ მისი დართვა და ეს მეუნარგიასათვის უცნობებით, უკანასკნელი ამ გამოცემის რედაქტორს ერთს საპასუხო წერილში სწერს: „იბეჭდება თუ არა ბარათაშვილი? თუ იბეჭდება, რატომ არ გამომიგზავნე, რაც გთხოვე: ჩემი „ცხოვრების აღწერის“ (იგულისხმება ნ. ბარათაშვილის ბიოგრაფია—ს. ც.) ბოლო ფურცლები, რომლებიც გადასაწერად და გასაკეთებლად იყო დანიშნული. ჯერ ციკერონი ჰმოძღვრიდა მწერალს—თავი და ბოლო კარგად უნდა იყოს დაწერილი და აქ ბოლო სულაც არ არის დაწერილი. გთხოვ, ნუ აყოვნებ, გამომიგზავნე რასაც გთხოვ და შემოთვალე, დააწყებინე თუ არა ბეჭდვა“¹.

ეს ბოლოც დამთავრებულ იქნა 1919 წლისათვის და აღნიშნულ აკადემიურ გამოცემას დაერთო, რომელიც ფაქტიურად 1922 წ. გამოვიდა.

წინამდებარე გამოცემაში კი მხოლოდ ორი ცვლილება შევიტანეთ:

1. ნ. ბარათაშვილის დაბადების თარიღად, რომლის დადგენას საკმაოდ გრძელი ისტორია აქვს, მეუნარგიას აღნიშნული ჰქონდა ტრადიციული—1816 წლის 22 ნოემბერი (4/XII), მაგრამ რაკი ამჟამად აღმოჩნდა პოეტის დაბადების თარიღის დამაზუსტებელი საბუთი², ჩვენც ამის მიხედვით შევასწორეთ იგი.

2. პოეტის გარდაცვალების თარიღად მიღებული 1845 წლ. 2 (14) ოქტომბერიც ახლად აღმოჩენილი დოკუმენტების³ მიხედვით შესწორდა—9 (21) ოქტომბრად 1845 წლისა.

სოლ. ცაიხვილი

¹ იხ. „ლიტ. მუზეუმის ხელნაწ. ფონდი“, № 474/2.

² იხ. ჟურნ. „ჩვენი თაობა“, 1940 წ., № 4, გვ. 53.

³ „ლიტ. შემკვიდრეობა“, წ. I., გვ. 634, იხ. ბალახაშვილი:— „ნ. ბარათაშვილის გარდაცვალების თარიღი“.

ს ა რ ჩ ე ზ ი

1	წინასიტყვა სოლ. ცაიშვილისა	5 გვ
2	ალექსანდრე ჭავჭავაძე	13
3	გრიგოლ ორბელიანი	31
	ნიკოლოზ ბარათაშვილი	165
	შენიშვნები	203

რედაქტორი შ. ტ. თაბუკაშვილი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 29/III—41 წ. უგ 6405. ტირაჟი 4.000.
 ანაწყოების ზომა 6×10=39.040. სასტამბო ფორმათა რაოდენობა
 13,25. სააგტორო 12,93. შეკვეთის № 2685

გამომც-ბა „ტექნიკა და შრომა“-ს სტამბა. ფურცელადის ქუჩა 5.

894.63-09

2601

ფანტონი 10 მან.

894.63.09

ა 601

ИОНА МЕУНАРГИЯ
ГРУЗИНСКИЕ ПИСАТЕЛИ

Детюниздат ЦК ЛКСМ Грузии

Тбилиси 1941 г.

(На грузинском языке)